Ч1
Ф83

ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 13

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ
ТА ПЕРЕСПІВИ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1978

У1
Ф83

Редакційна колегія:

І. І. Басс
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

Н. М. Матузова

Упорядкування та коментарі

В. П. Лук'янової

Редакція художньої літератури

Ф $\frac{70403\text{-}050}{M221(04)\text{-}78}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1978

Іван Франко Фото. 1913

ІЗ НІМЕЦЬКОЇ, ШВЕЙЦАРСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЙ

ОДНА ПРОСЬБА

ЛЕГЕНДА СТАРОНІМЕЦЬКА

Було се ще у той казочний час,
Коли Христос, усього світу Спас,
Відвідував християнський мир не раз.

Ось раз зайшов він у одне село,
Що, знай, заможненьке собі було,
Усяческим добром, немов садок, цвіло.

Гостиниця була серед того села,
Як кождий день, і днесь так повная була,
Веселим гомоном іздалека гула.

В гостиницю Христос з апостолом
Петром ввійшли, незнаний загалом,
Сидів гурт господарів за столом.

Тут многі на лавках під стінами сиділи,
Стояли по кутках та піч плечима гріли,
А всі враз весело, немов джмелі, гуділи.

Кружляло, знай, по всіх кутках вино,
І кожний знав, що в них своє воно,
І радо заглядав до чарочки на дно.

Коли ввійшов Христос, ніхто з них не завважив,
Не привітав його, ні словом не зневажив,
Всі пили, гомоніли та співали,
Про Спаса людськості ніколи й не чували.

Христос з апостолом на лаву мовчки сіли
Як подорожні, що тут відпочить хотіли,
Нічого ні за гріш не пили, ані їли.

Втім старшина сільський озвався з-за стола:
«Хто ви, мандровні? Чи з міста, чи з села?
Яка вас тут причина привела?»

Сказав Петро: «Мандровні з міста ми,
Та ходимо між добрими людьми,
При нагоді торгуємо свиньми».

«Свиньми торгуєте? То ви багаті люди.
У нашім вам селі заробок добрий буде,
Свиней годованих у нас доволі всюди».

«Та пан мій,— рік Петро,— багатий не багатий,
Свиней йому зовсім не треба купувати;
Замість купить волить ще дещо дарувати».

«То незвичайний пан! Такого ми не знали!—
Усі господарі гуртом тут закричали.—
А що ж би пан так нам, наприклад, дарували?»

«Що ж, бачу,— рік Христос,— що ви порядні люде,
Як на одну лиш річ у всіх вас згода буде,
То просьбу вам сповнить у мене й змога буде,

Одну лиш річ!» В тім сук. Усі господарі
Задумались нараз, молоді й старі,
Чого б жадати їм, коли жили в добрі.

Промовив перший війт: «А може, пан жартує?»
«Мій пан,— сказав Петро,— не з тих, що мовить всує! [1]
Що раз сказав — сповнить, а кождий хай міркує».

Сказав один старий: «Отсе нам новина
Самим обміркувать, яка річ так важна!
По-моєму, нехай міркує старшина».

---

[1] По-старому — даремно.

І всі згодилися на ті слова старого.
«Всіх згода на одно! А нас усіх так много!
Хай скаже війт, бо він приставлений до того».

Почухав голову війт звільна від тих слів,
Із чарки сьорбонув вина й так відповів:
«Скажу вам се, панове, й будь нам не во гнів!

На що в громаді я поставлений, се вам
Невідомо, та й гаразд не знаю й сам.
Ділам громадським я ладу ніяк не дам.

Тут би у все ввійти, а я ні в що не входжу;
Одному помогти, то другому зашкоджу,
І так ні властям, ні громаді не догоджу.

І я не сам такий. Не ліпший кождий з вас,
І, так міркуючи, скажу вам під сей час,
Що наймудріший в нас громадський свинопас.

Свиней усіх старанно він обходить,
Поможе кождій, жадній не пошкодить,
Не кривдячи ні одну, всім догодить.

Тож на мій суд найліпше вчинимо,
Коли йому вповні власть віддамо
Всі наші жадання в одно зібрати
І сьому пану за нас всіх сказати».

На ті слова охоче всі пристали,
Чарками стукнули, вино повипивали,
Собі самим «Многая лєта!» заспівали.

Один газда під ту веселую годину
Згадав, що й свинаря, убогую людину,
Запомогти би треба; половину

Того, що для громади він придбає,
Хай і собі на запомогу має,
На скупість багачів хай більш не нарікає.

Прирадили, по свинаря послали,
Його вином гаразд почастували,
Усе йому подрібно розказали.

Тут війт сказав до свинаря: «Небоже!
Отсе тобі від нас громадське слово гоже,
Що також і тебе до ладу запоможе.

Послухай, що хто з нас найліпшого бажає.
І хай твій ум то все як слід порозважає,
Що з бажань тих сей пан для нас сповнити має.

А як задоволиш усіх нас, любий сину,
То ми й тобі дамо для радості причину:
З того, що кождий з нас, дістанеш половину».

Всміхався, чуючи все теє, свинопас:
«Не знав я, що такий мудрець я серед вас.
Та як вам гоже, кажіть в щасливий час!»

Один старий сказав: «Ось бачиш, сину мій,
Бажаю, щоб не мерз ніколи я в зимі;
Бо то в мороз у хаті гірше, як в тюрмі».

Сказав другий: «Бажаю, щоб вік цілий
Я пив солодкий мед і їв хліб білий,
Ніколи не ходив від голоду замлілий».

А третій рік, як два його наперли:
«Життя дорожче нам, ніж золото та перли,
Проси, аби ніколи ми не мерли».

Четвертий мовив: «Тяжко заробляти,
Я би хотів довіку панувати
І слугам не платить, а лиш повелівати».

Рік п'ятий: «То біда, не міхоноші!
Хай багачів усіх розточать воші,
І хай до нас прийдуть усі їх гроші».

Рік шостий: «Я бажав, щоб на землі
Скрізь буряки та горохи росли,
Щоб мої свині ситі все були».

І мовив сьомий: «Неба не бажаю,
Лиш хай жию, і много грошей маю,
І ненастанно в карти й кості граю».

А сьомий рік: «Не можу кращого бажати,
Як цілувать дівчат і милувати,
А в вільний час вино солодке попивати».

Дев'ятий рік: «Бажаю, щоб на зріст
Мав кождий молоко і мед у піст,
На зиму чоботи і вільний вхід до міст».

Десятий рік: «Бажаю на свій вік
Готовий мати хліб, аби ніхто не пік,
І щоб горох і льон вдавався кождий рік».

Один додав: «І щоб сам молотив все ціп,
І без огню в печі сам закипав окріп,
Сокира ж би без рук та наскіпала скіп».

Нарешті мовив війт: «Та годі вам бажати!
Адже все те в одно ніяк і не зібрати,
А деякі, мабуть, вже стали й жартувати».

А свинопас сидів, ні слова не сказав,
Здавалося, щось глибоко розважав,
А далі ось як він язик свій розв'язав:

«Дай, боже, аби ви посліпли всі сей час,
Коли не трапився мудріший з-поміж вас,
Як я, громадський бідний свинопас».

Посліпли всі й жахнулися глибоко,
Закпив-бо свинопас із них собі жорстоко;
Але й сам він осліп на одне око.

Писано д[ня] 19 липня в Криворівні, строфи 30—33 дописано д[ня] 15 вересня 1914.

Старонімецький оригінал отсього оповідання написаний у добі т[ак] з[ваних] мейстерзінгерів (XV—XVI в.) і вперше надрукований на окремім листку в Нюрнберзі без означення імені автора й року друку, в друкарні Йобста Гуткнехта, передруковано в книжці: «Halle der Völker. Sammlung vorzüglicher Volkslieder der bekanntesten Nationen, größtentheils zum ersten Male, metrisch in das Deutsche übertragen von O. S. V. Wolff, zweiter Band, Frankfurt am Main, 1837, ст. 247—253: «Ein hübsch lied, wie got der almechtig den Pawren gab ein wunsch».

Конрад із Вюрцбурга

ЦІСАР ОТТОН З БОРОДОЮ

ПОЕМА З ПОЛОВИНИ XIII ВІКУ

В німецькім краї жив колись преславний
Цісар Оттон — хилились перед ним
Народи. Наче полум'я, горіло
На голові його густе, червоне
Волосся, а з обличчя хвилями
Огнистими та довгими спливала
Прекрасно чесана, пахуча й штучно
Фризована рудая борода.

І чим на бороду поклявся цісар,
Те і сповнялось. А що гнів великий
В душі його великій та свідущій
Не раз палав, відстороняючи
Помилування, то дізнав на со́бі
В державі не один вельможний пан,
Що як лише на бороду свою
Поклявся цісар, була певна смерть.

Отак життя своє вже многі й тіло
Потратили, покутуючи вчинки,
Як через помилку або провину
Хто з них цісарську ласку потеряв.

Одного разу в великодні свята
Покликав цісар здалека і зблизька
До свого замку всіх своїх васалів
До Баденберга з кіньми та щитами.

Покинули свої тісні кельї
Побожні курфюрсти та абати,

Покинули й єпископи свої
Палати, щоб цісарської вали
Відвідати. Глядіть, які громади
Рицарства їдуть! Рицарі й свобідні
Бажають цісареві поклониться,
Із замків виринають та з дворів,
Щоб у празни́чних участь взять забавах.

Коли всі вислухали службу божу
І на дзвіницях всі заграли дзвони,
Якими християнство Спаса чтить,
Що смертю смерть навчив перемагати,
В цісарських залах у ту саму пору
Столи застелювано до обіду.

На білому обрусі хліб лежав,
Іскрився любо збан скляний, аби
Князі й великодушнії вельможі
Після святої служби не терпіли
Спраги та зараз столувать засіли.

Ось тільки що з далекої дороги
У двір заїхав кня́зівський синок,
Премилий хлопчик, що його обличчя
Отак і веселило людські очі.
Серед ланів веселих Швабії
Стояв дідів його високий замок —
Се спадщина прегарная була,
А в ній отець сього князевича
Мав зверхність над народом і землею.

Коли так в великоднюю неділю
Побачив хлопчик на столі довкола
Принадне печиво розставлене,
А як дитина, що не знаючи
Двірських звича́їв ані церемоній
І звикши дома в кождую годину
Ласеньке щось до рота діставати,
І тут бігцем підскочив до стола,
І взяв маленький пляцок, і похрумав.

Та як лиш тільки молодий князевич
Маленькою м'якенькою рукою
По печиво сягнув, ішов в ту хвилю

В своїм празни́чнім урядовім строї
Пан стольник з булавою у правиці
Якраз у той бік столової зали,
Востанне бистро озираючи,
Чи все в порядку на столі широкім.

А якщо в своїм уряді був строгий
І до сердитості похопний, бачачи,
Що вкоїв хлопець, вмить підбіг до нього
І станув перед ним, з гніву червоний.
І, не питаючи, хто він такий,
Ударив булавою по головці
Хлопчину так, що золотистеє
Волосся крові струйка закрасила.

Стиснулося його маленьке серце,
Від болю й сорому іскривили́ся губи,
І рипули з очей гіркі, гарячі сльози.

Зневагу хлопця бачив старий рицар,
Генріх фон Кемптен, що з князівським сином
Із Швабії прибув у двір цісарський,
Щоб по-батьківськи хлопця проводжати,
В повинностях рицарських обучати,
Від всякої зневаги захищати.
Коли князевича ударив стольник,
Зі свого сидження схватився Кемптен
І голосом піднесеним промовив:

«Гей, пане стольнику, не сором вам
Поганити свою рицарську честь
І руку підіймать на князівського сина?»

Відмовив стольник: «А ви хто такий?
Невідомий мені отсей хлопчина,
А я тут за порядок одвічаю
Й навчив його рица́рського звичаю».

«То не рицарський — безоружне,
А ще до того так високородне
Дитя за так малесеньку провину
По голові, та ще й до крові, бити.
Се просто хамство! Ви дали причину
З вами, як з простим хамом поступити».

Се мовлячи, він вирвав булаву
З руки йому й поперек голови
Вдарив так сильно, що розтріскалась
На штуки дерев'яна булава,
Сріблом та золотом окована.
І полетіли штуки на боки,
А стольник захитався на ногах,
Потому сів; у голові шуміло,
А з носа звільна стала капать кров.

В залі зчинився гамір: «Бійка! Бійка!»
Втім розвернулися подвійні двері
І цісар з почтом увійшов, аби
Сідати до обіду. Бачачи
Червоні краплі на золототканій
Одежі стольника: «Се хто вчинив? —
Він грізно запитав.— І хто посмів
Мою їдальню кров'ю осквернити?»

«Он той»,— промовив, ледве дишучи
З досади, стольник і на Кемптена
Вказав, що при появі цісаря
Став, наче вритий, випрямившися
У весь свій ріст високий, і мовчав.

«Ти хто такий? Зблизися,— мовив цісар.—
Чи на мій празник ти на те прийшов,
Щоб мого стольника пролити кров.
Та й ще перед святочною їдою!
Кленусь отсе моєю бородою.
Так повен я поваги та любові
До нього, що за крапельку крові
Його твою велю пролити кров».

«Се воля цісаря, що має власть
Отак з підданим кождим поступити.
Але суддя оправдання не дасть
Таким словам. Веліть нас розсудити!»—
Відмовив Кемптен твердо та рішуче,
Як той, що певен в своїй правоті.

«Чи не тобі мене ще права вчити!
Адже нарушив ти права святі
Мойого дому й моєї їдальні,

З достойника мойого кров пролив!
Мені досить! Ви, хто тут ближні й дальні,
Ведіть його у темні почекальні,
Щоб милосердя в мене не молив».

«Га, коли так,— промовив Кемптен сухо
І, більш не кажучи ні слова, вхопив
Довкола стану лівою рукою
Цісарськую особу і відразу
Обі обхопив руки та щосили
Притис до себе, правою ж рукою
Обхопив бороду його огнисту,—

Тепер ми поговоримо інакше.
Ваша величність нетерпливі трохи,
А в мене се замість вимови дару.
Я Генріх Кемптен, швабського князя
Васал і дворянин, на зазив ваш
Сюди приїхав на сей світлий празник
З князевичем малим, аби його
Вашій величності замість вітця представить.

З дороги він у сю ввійшовши залю,
Маленьке печиво взяв зі стола,
Ще поки я його міг зупинити.
Пан стольник, не питаючи, хто він,
Сей час своєю булавою вдарив
Його по голові й пустив уперве
Із нього кров князівську, неповинну.
За нерозважний, нерицарський той
Учинок, як довг мені велів,
Сказав те, що сказав, і вдіяв те, що вдіяв».

«Пусти! — промовив цісар, сопучи
І гнучи в собі злість.— Та ти не знаєш,
Кого в руках держиш і як держиш».
«Ба, знаю, але я ще не готов».
«Гей, рицарі! Гей, галабардієри!
Беріть його! В'яжіть! Він без ума!».

«Ви, рицарі, й ви, галабардієри,
Пождіть і слухайте! Я пану цісарю
Не зроблю нічогісько, тільки теє,
Що розпочав, бажаю доповісти.

А як котрий із вас мене ворожо
Торкне чи то рукою, чи оружжям,
То я в тій хвилі цісареве горло
Здавлю й держатиму, доколи сила
В руці, а там робіть, що ваша воля»

Присутні всі, немов окаменіли,
Стояли, й з них не ворухнувся жаден.

«А доповісти маю ще багато,—
Промовив Кемптен.— Хай величність ваша
Тут при всіх нас заприсягне свято,
І надто не на бороду свою,
А на цісарську честь, що вчинок мій прощає,
Ніяким способом за нього мстить не має
І вільний поворот мені запоручає
З малим князевичем у рідний край».

Ще стиснений на знак присяги, цісар
Підняв три пальці правої руки
Ледве замітно, й випустив його
З рук Кемптен. Ще до вечора не близько
Було, як із князевичем та швабською
Дружиною спішили на ночліг.

І був у Кемптена залізний лист цісарський,
Що цісар всю вину йому прощає,
Ніяк не мстить за неї обіцяє,
Свобідний переїзд в краях запоручає,
Та бачить при собі його ніколи не бажає.
Минуло десять літ від того дня,
Як італійськая знов вибухла війна,
Мов з пекла вирвалась чортівськая січня.

Потяг Оттон за Альпи з військом своїм,
Від міста в місто йшов кровавим боєм
І став перед одним важкішим ще постоєм.
У літню гарячінь заліз у самий ад.
Хоча залізний стрій у війську був і лад,
Та мало вже його — ні наперед, ні взад.

Незламний був у різних бідах цісар,
Тож у Німеччину шле скоро гонців много,
Велить по всіх містах тарабанити,

По замках зазивні писання розносити:
«Державнеє добро хто в своїй власті має
Або державі лиш добра й побід бажає,
Хай виряджа до війська, кого може;
Хто ж обов'язок той свій занедбає,
І лено, і життя своє втеряти може».

До швабського князя дійшов також
Той зазив. Скликав князь мужів,
Які йому на вірність присягали,
На тій присязі лено в нього мали.
Тепер їм доведеться покидати
Поля й сади. Прийшов і Генріх Кемптен
На поклик князівський. «А чули ви,
Що цісар наш Оттон усіх німецьких
Країв війська скликає помічні?

Сей поклик і мене теж дотикає,
Поїдем всі». А Кемптен: «А я ні».
«А то чому?» — князь з дивом запитав.
«Була у мене з цісарем пригода,
Вам відома, і цісар написав,
Що, що простить було, мені прощає,
Та щоб при нім я був, ніколи не бажає».

«Ну-ну,— всміхнувся князь,— твоя пригода
Тебе вславила серед народа;
Тепер же їдь, на другу розживайся,
Хоробрістю в тих боях сподівайся
Здобуть цісарську ласку, тільки тям:
На очі цісарю не попадайся!»

«Та й я так думав,— відмовляє Кемптен,—
І дещо вже надумав, знаючи
Потроху ті країни з давніх літ.
Чужий для нас та непривітний світ
За горами, проте, пожалься боже,
До себе німця він манити вічно може».

Поїхали. Як біля міста став,
Де цісар з військом тяг свою облогу,
З місцевості пан Кемптен скористав,
Взяв невеликую собі підмогу
І з головного табору пропав.

Не чув про нього цісар, навіть князь,
Його пан ленний з ним утратив связь;
Гонців, послів-бо жадних він не слав,
Що знав, на власну руку те й ділав.

Місце було гористе та скелясте,
Старезні мури з римських ще часів;
Войования вандалів, готів часте
Й греками смерті сіяний посів,
Щілин, та дір, та підкопів багато
Скрізь полишило навіть і таких,
Що й не подумав би, що тут тужило,
Чогось-то ждало, чогось боронило,
Щось укривало, щось переносило,
Щось знаходило або щось губило
Багато крепких, ніжних рук людських.

Фон Кемптен знав те місто з давніх літ
І по ярах, та дебрах, та яскинях
Свій відділ розмістив поблизько мурів
Так зручно, що як лиш гармидру не робили,
Палили там, варили, їли й пили,
Збирали й розпускали збройні сили,
Що треба, доносили й відносили,
І жадні їх міщани не відкрили.

Вони ж в недовгий час таке зробили,
Що всякі засідки та вилазки та звіди,
Від яких німці много сил втеряли,
Тепер відразу неможливі стали.
Бо смільчаків, які з них користали,
Всіх до одного Кемптенові люди
Плутонові на благовіст послали.

Сам Кемптен часто заходив до міста
Ночами відомим йому пролазом
І не в рицарській зброї, а в селянськім
Перевдязі. Був там знайомий з ним
Ще перед двадцяти роками Гібелін,

Убогий міщанин, що для скупого
Виживлення ходив на заробітки
По заможніших. Він-то Кемптену

Не за заплату, а з прихильності
До цісаря й цісарства подавав
Важні звістки про міських верховодів
Та чорнорізів, що робили німцям
Так много шкоди, й допоміг йому
У власні сильця їх поуловляти.

Одної ночі мовив так до нього:
«Я чув, що завтра перед вечором,
О шостій по обіді, в крайньому
Наметі табору цісарського
Відбудеться таємная розмова
Між кількома проводирями міста
Та цісарем, що на той розговір
Прибути має лиш з немногими
Довіреними. Наші обіцяли

Подати цісареві на увагу
Уложені вже потаємно в місті
Умови піддання. Се все брехня,
Вони бажають тільки, аби цісар,
Не надіючися нічо злого,
Прибув у їх злочинне коло. Скоро

Йому точки предложать і свою
Промову скажуть, мають на коліна
Попадать перед ним, ніби благаючи,
Обскочить моментально і зробити
Так, як колись присяжені римляни
Зробивши Цезарю,— кинджалами
Поприбивать, а там — давай бог ноги!»

Почувши сеє, Кемптен зміркував
Відразу, що робить. Не кажучи
Нікому ані слова, другий день
Від ранку він оглянув і дорогу
Від брами аж до табору цісарського
Й положення в нім крайнього намету,
Де справді порались цісарські слуги.

Коло четвертої по півдні він,
Не маючи спокою, пильнував
Дороги з міста, що в одному місці

Йшла крутим берегом ріки. Була
Ще спека, шлях у куряві безлюдний,
І закортіло лицарю скупаться.

Зійшовши поміж скелі над водою,
Знайшов догідне місце, де сховати
Одежу й зброю, а роздягшися,
Зійшов у воду. Не купався довго,
Коли почув на шляху стук копит.

Як стій нечутно виліз із води,
Поліз проваллям кам'яним угору.
І, голову ховаючи між корчі,
Почав, недоглядний для мимоїзних,
Їх оглядать. Було їх десять, всі
В плащах із білого сукна, немов
Домінікани, старші бородаті,
В капелюхах плоских із крисами
Широкими, на мулах, без оружжя.

«Вони! — подумав Кемптен.— І ніхто,
Лише вони! Як перебралися!
Смиренні братчики, старці побожні!
А поскорили аж о дві години.
Запевне спішно цісарю, й велів
Їм ставиться вчасніш, а може,
Так любим гостям і обід заставить.
Але чекайте, я вам справлю лазню!»

І бачачи, що мнимі білоризці,
Немов на даний знак, погнали мулів
У швидкий біг, метнувся вниз, аби
Там одягтися та надіти зброю.
Але се забрало би часу досить багато,
А ті тим часом можуть поспішити
І скоїти несказанеє лихо.

І, не міркуючи нічого більше, Кемптен,
Голий, як був, ухопив тільки щит
І меч і, не соромлячись нікого,
Бо на дорозі ні душі живої,
Побіг дорогою, не криючись.

Застав послів уже у цісаря.
Розтрутивши двох галабардієрів,
Що, сховані за полотном намету,
Берегли входці, і в намет цісарський
Ввірвався голий, як святий турецький.

Посли як їхали, так і стояли
Рядами перед цісарем без капелюхів,
Які при вході галабардієри
З них поздіймали. Гаряче один
Щось промовляв до цісаря, а всі
Вони, жахнувшись, крикнули: «О діе!» —
Коли явився Кемптен.

Сей не глянув
На цісаря ні на довірених,
Лиш рубанув ізверху в голову
Того, що говорив промову. Моментально
Навідліг пересік напоперек лице
Тому, що був ліворуч, а майстерним
Штовшком пробив товстий живіт того,
Що був праворуч від оратора.

Тоді, благословляючи, як кажуть,
«Сімо і овамо», рубав, колов
По разу кожного з послів фальшивих,
Їм пам'ятки роздаючи такі,
Що декому й не треба було більше.
Лиш три чи штири, що держалися
З самого заду, і здумали в сам час
З намету вирватися, допасти мулів
І без капелюхів п'ятами накивати.

«У них у всіх кинджали! Пошукайте!» —
Сказав войовник і, неначе привид,
Щез із намету. Вибігши на шлях,
Де видно ще було громадку мулів,
Що з кількома їздцями на хребтах
Навискіч дралювала в місто, Кемптен
Побіг туди ж, добіг до свого сховку
Й тепер удруге вліз у теплу воду,
Щоб викупать опорошене тіло.

А цісар, зрушений до глибини
Душі таким, здавалося, чудесним
Рятунком, став розвідувать, хто був
Той рицар і чому так нагло віддалився?
«Догадуюся,— мовив швабський князь,—
Що се мій Кемптен. Та він уникає
Зустрічі з вашою величністю
Задля тієї неприємної,—
Ачей же, тямите — пригоди з бородою».

«А! — скрикнув цісар.— Се ж пустеє діло!
О хоч би він навіть батька мого вбив,
Мені ж таке добродійство зробив,
Я б гідним уважав його найвищої
Почесті й ласки. Тож покличте зараз
Ту щиру душу, ту хоробру силу,
А ми подумаєм, яку йому зробить —
Несподіванку за теє милу».

Написано в днях 7—9 серпня 1915 р.

Бонерій

СКАРБНИЧКА

ПЕРЕДМОВА

З довгого ряду літературних праць, особливо поетичних, оригінальних і перекладених, які я отсе вже круглих 5 літ (від половини 1910 р.) приготовляю на запас нашою мовою та для збагачення нашого письменства, вибираю для публікації найновішу «Скарбничку» старонімецького поета з половини XIII в. Бонерія, якого навіть хресного імені не знаємо та про якого лише з його книжки можемо догадуватися, що був духовним і монахом, а теми для своїх віршованих оповідань-байок, притч та новел (поетичних оповідань (новинок) без примішки чудесного елемента) брав виключно з латинських книжок. Одинокий автор, якого він виразно наводить як своє джерело, се Авіан, латинський байкопис.

Книжка, що послужила основою отсих моїх 25 віршів, міститься в моїй бібліотеці й має заголовок: «Der Edel-Stein getichtet von Bonerius. Aus Handschrift berichtiget und mit einem Wörterbücher versehen von Georg Friedrich Benecke. Berlin, 1816» і обіймає XL сторін малої вісімки передмови та змісту, 347 стор. тексту, містить далі на стор. 349—370 варіанти з рукописів і на стор. 371—488 словар до тексту віршів. Із передмови, крім сказаного вище, дізнаємося, що, судячи по діалекті, яким зложена книжка Бонерія, він був жильцем північно-західної Швейцарії, де жила також рицарська родина фон Рінгенбергів, із якої одному Бонерій присвятив свою книжку.

Щодо літературних джерел, які лежать у основі Бонерієвих оповідань, то так, як і самі оповідання, треба розрізнити властиво б а й к и, де героями виступають головно звірі, а власне різнородні або однородні звірі між собою. Звірі й люди, звірі й боги та звірі й природні сили

або й самі природні сили між собою (прим., сонце й вітер), далі новелістичні мотиви, черпані з життя звичайних людей, а нарешті історичні мотиви, оповідання про пригоди осіб, яких назви та пригоди вміщаються в писаннях літописців та істориків. Переглядаючи зміст найдавнішої збірки байок, яка дійшла до наших часів, а власне грецьку збірку байок Езопа (традиція робить його фрігійцем, отже, вказує на азіатське походження не лише самого автора, але й значної часті його дрібних оповідань — він так само, як оповідання про богів, називає їх міфами,— але також тої моралізації, яку звичайно оповідач уважає основою байки), бачимо, що з 426 чисел тої збірки приблизно в 190 героями являються самі звірі, в 89 звірі в відносинах до людей, у 39 самі люди, в 19 люди в відносинах до богів, так само в 19 звірі в відносинах до богів, а в 17 — їх можна би назвати причинками до міфології — самі боги між собою. Досить часто героями Езопових та Бабрієм віршованих байок являються живлові сили або твори природи, пори року, дерева (таких я начислив 19) або абстракти, такі, як добро й зло, чеснота й проступки, здоров'я й хвороба, або, нарешті, вироби людських рук. Згадок про історичні особи та коротких оповідань (анекдот) про них маємо там 17; найбільше згадок про Езопа (15, 20, 34, 38, 60, 108, 117, 198, 211), а по одній про Кіра й Креза (276), Стесіхора й Фасаріса (175), Сократа (156), Демадоретора (87), Демосфена (339), Гелона-сіракузянця (1758) та Лікурга (390). Дві Езопові байки наведено з комедій Арістофана (211), а твір Продіна про Геракла на розстайній дорозі (158) — з Ксенофонтових «Споминів про Сократа»[1].

Із ста оповідань Бонерієвої збірки віднайшов я 34 первотипи в збірці Езопових байок. Розуміється, ті первотипи дійшли до старонімецького поета не в грецьких оригіналах, а в латинських переробках, особливо Федра, визволенця цісаря Августа та значно пізнішого Авіана, а може, й ще де з яких пізніших латинських переробок вчасного середньовіччя. Ось реєстр тих Бонерієвих оповідань, у яких не раз досить відмінно оброблено езопівські мотиви:

V. Вовк і Вівця, що каламутила йому воду, Ез., 44.

---

[1] Подаю отсе на основі Тайбнерового видання: «Fabulae Aesopicae collectae. Ex recognitione Caroli Hahnii Lipsiae», 1901.

VI. Жаба й Миш, простіше в моїй переробці, природніше оброблений мотив «Війна жаб із мишами», Ез., 298, у моїй переробці ч. III.

IX. Пес, що зі штукою м'яса плив через ріку, Ез., 233.

X. Злодій жениться, його близькі тішаться, Ез., 77. Гелій (сонце) хоче женитися, Жаби зразу тішаться, а потім торопіють, що то буде, як воно наплодить дітей і вони осушать усі болота.

XI. Вовк і Бузько, що виймає йому кість із горла, Ез., 276.

XIII. Про Гадюку, годовану в домі, якій господар відрубав хвіст, Ез., 276. Бонеріїв варіант оброблений слабше від Езопового, бо не подає причин того вчинку — вкушення й смерть сина.

XIV. Лев не чіпає Осла, хоч той кепкує з нього, бо вважає його дурним, Ез., тільки натяк, 259.

XV. Миш польова і Миш містова, Ез., 294.

XVI. Лис, якому Орел украв молоді, випалює орлята на дубі, Ез., 5, моя переробка, ч. IV.

XVIII. Лис і Крук, що мав сир у дзьобі, Ез., 294.

XX. Песик і Осел, що хоче пеститися з паном, Ез., 331.

XXI. Лев і Миш, що рятує його від смерті, Ез., 256, моєї переробки ч. V.

XXV. Про Жаб, що хотіли мати короля, Ез., 76.

XXXVII. Лис і Бузько гостять один у одного, Ез., 34, моєї переробки ч. VIII.

LXV. Про Рака, що впоминав свого сина, аби йшов просто, а не ліз узад, Ез., 187 (тут сина впоминає мати).

LXVI. Про Сонце й Вітер, котре швидше побідить подорожного, Ез., 282.

LXVII. Осел у львиній шкірі задає страху звірам, Ез., 336.

LXVIII. Жаба й Лис (Жаба видає себе за лікаря), Ез., 78.

LIX. Живіт і члени тіла, притча римлянина Менені Агріппи, сказана римським сецесіоністам у р. 261 по основанні Рима та 494 пер[ед] Хр[истом], має собі старшу та коротшу паралель в Ез., 197, у додатку до моєї переробки Бонерієвої версії сеї притчі я подаю в перекладі на нашу мову тексти Езопа, Лівія «Ab Urbe condita», Sib., II, сар. 34, та Діона Кассія «Historia Romana», уривок 36. У Кулішевім перекладі Шекспірового «Коріолана» мають наші читачі майстерно розвинену редакцію тої притчі.

LXXX. Про Гуску, що несла золоті яйця, Ез., 343.

LXXXI. Пава висміває Журавля, Ез., 397.

LXXXIII. Про Дуба, що паде від бурі, та про Тростину, що остається, Ез., 139.

LXXXIV. Про чотирьох Волів, що їх розсварив, а потім погубив Вовк, Ез., 394, де Лев робить те саме з трьома Волами.

LXXXVI. Про Ялицю й Терни (Ялиця величається своєю красою, а Тернам докоря, та її зрубали, а Терни лишилися), Ез., 125.

LVI. Олень при джерелі любується своїми рогами, Ез. 128, моєї переробки ч. XII.

LXXIII. Два друга й Ведмідь, Ез., 30, моєї переробки ч. XVIII. Не маючи в руках збірки Федра, я користуюся для показу дальших джерел Бонерієвої збірки збіркою пізнішого байкописа Ромула, що Федрову віршовану збірку (не всю) переповів латинською прозою. Вона, як також згадана Бонерієм збірка Авіана, передрукована в цінній книзі Германа Естерлая «Steinhowels Äsop herausgegeben von Herman Osterley (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart (XVII). Tübingen», 1873, ст. 80—190. До Бонерієвих оповідань маємо в Ромула ось які чи то джерела, чи первотипи (подаю титули в порядку Ромула):

1. Когут і Перла (Р[омул], 1; Б[онерій], 1, ст. 8—10).
2. Вовк і Ягня (Р., 2, Б., X, ст. 10—22).
3. Миш, Жаба й Шуліка (Р., 3, Б., VI, ст. 23—24).
4. Пес і Вівця, оклеветана ним (Р., 4, Б., VII, ст. 25—27).
5. Пес і Тінь м'яса (Р., 5, Б., IX, ст. 31—33).
6. Три звірі в спілці зі Львом (Р., 6, Б., VIII, ст. 28—30).
7. Злодій і Сонце женяться (Р., 7, Б., X., ст. 34—35).
8. Вовк і Журавель (Р., 8, Б., XI, ст. 36—39, тут бузько).
9. Пес і вагітна Сука (Р., 9, Б., XII, ст. 40—43).
10. Вуж, зранений у домі (Р., 10, Б., XIII, ст. 43—44).
11. Осел висміює Лева (Р., 11, тут дикого кабана, Б., XIV, ст. 45—47).
12. Миш польова і містова (Р., 12, Б., XV, ст. 48—51).
13. Орел і Лис, що обпалює дуба (Р., 13, Б., XVI, ст. 52—54).
14. Орел, Черепаха й Крук (Р., 14, Б., XVII, ст. 55—57).
15. Лис і Крук із сиром (Р., 15, Б., XVIII, ст. 57—59).

16. Старий Лев і непоштиві звірі (Р., 16, Б., XIX, ст. 59—61).

17. Осел і Песик, що лестився до пана (Р., 17, Б., XX, ст. 62—65).

18. Лев і Миш, що спасла його життя (Р., 18, Б., XXI, ст. 65—68).

19. Хворий Шуліка й його мати (Р., 19, Б., XXII, ст. 68—71).

20. Ластівка обунтує птахів проти Конопель (Р., 20, Б., XXIII, ст. 71—74).

Тих 20 байок творять першу книгу Ромулової збірки, що, як бачимо, вся ввійшла в Бонерієву переробку. Тільки три оповідання сеї часті, а власне 11, Мавпа й Горіх, III. Стрілець і Тигр та IV. Дерево на горі (в моїй переробці ч. II п[ід] з[аголовком] «Притча про науку») Бонерій узяв із якогось іншого джерела. Те, що він скрізь строго додержує також порядку оповідань Ромулової збірки, доказує, що він черпав власне з неї, а не з жадної іншої.

На початку дальшого ряду оповідань під ч. XXIV (ст. 74—76) Бонерій знов дає оповідання, якого взірця нема в Ромула «Про людей, що хотіли мати короля». Воно не дуже доладне вже хоть би тим, що Аттіку видає за край, положений у Азії. Далі йде знов Ромул ось у якім порядку:

21. Про Жаб, що хотіли короля (Р., 21, Б., XXV, ст. 77—80).

22. Голуби замість Шуліки беруть собі зверхником Яструба (Р., 22, Б., XXVI, ст. 80—82).

23. Злодій і Пес, якому той уночі кидає хліба (Р., 23, Б., XXVII, ст. 82—84).

24. Поросна Свиня й Вовк, що хоче помагати їй при родженні поросят (Р., 24, Б., XXVIII, ст. 85—86, тут, одначе, замість свині вівця).

25. Гора, що родить Миш (Р., 25, Б., XXIX, ст. 87—88), тут, одначе, не гора, а кертичина купина.

26. Пес і Ягня, що ссало Козу (Р., 26, Б., XXX, ст. 89—91, тільки тут замість Пса Вовк).

27. Старий Пес, яким нехтує Пан (Р., 27, Б., XXXI, ст. 91—93).

28. Зайці й Жаба, що злякалася їх (Р., 28, Б., XXXII, ст. 94—96).

29. Вовк і Козеня, замкнене в стайні (Р., 29, Б., XXXIII, ст. 96—98).

30. Вуж у домі, зранений господарем (Р., 30, Б., XXXIV, ст. 99—101).

31. Вівця, від якої Олень, за свідоцтвом Вовка, жадав кірця пшениці (Р., 31, Б., XXXV, ст. 101—105).

32. Лисий і Муха (Р., 32, Б., XXXVI, ст. 105—107, моєї переробки ч. VII).

33. Лис і Бузько гостять один одного (Р., 32, Б., XXXVII, ст. 108—111, моєї переробки, ч. VIII).

34. Вовк, що знайшов штучно зроблену людську голову (Р., 34, Б., XXXVIII, ст. 111—113).

35. Ворона в пав'ячім пір'ї (Р., 35, Б., XXXIX, ст. 114—116).

36. Мул і Овід (Р., 36, Б., XL, ст. 116—119).

37. Муха й Мурашка (Р., 37, Б., XLI, ст. 119—123, моєї переробки ч. IX).

Тут Бонер полишив на боці дві передостатні байки другої книги Ромулової збірки, а помістив остатню (Жаба, що надувається, аби стати такою, як віл) аж на п'ятім місці дальше. З третьої книжки Ромулової збірки маємо ще ось які дальші паралелі:

38. Про звірів і птахів (Р., 44, Б., XLIV, ст. 132—134).

39. Кінь і Лев, що хоче бути його лікарем (Р., 42, Б., L, ст. 159—162).

40. Лев і Пастух, що витягає йому тріску з ноги (Р., 41, Б., XLVII, ст. 141—146).

Відмінну редакцію того самого оповідання, де замість пастуха бачимо вояка, що з часом став розбійником і, зловлений на розбої, був засуджений на розшарпання через Лева та якого в цирку, пізнавши, Лев не рушив, маємо в збірці «Gesta Romanorum, et Oesterley», t. 104. Вояк тут не має імені, але в пізніших переробках до нього пристало ім'я Androclus. Оповідання повстало в часах римського цісарства, бо найстарші варіанти маємо в Федра, Сенеки та Авла Геллія (пор. Oesterley, op. cit., ст. 728).

21. Соловій і Шуліка, що пожирає соловієве писклят (Р., 45, Б., LIV, ст. 176—178). В Бонерія оброблення слабше, ніж у латинськім оригіналі.

41 а. Жаба хоче бути така велика, як Віл (Р., 40, Б., XLVI, ст. 138—140).

42. Вовк і Лис, що вдавав його приятеля (Р., 46, Б., LV, ст. 179—182).

43. Олень при джерелі (Р., 47, Б., LVI, ст. 183—185, моєї переробки ч. XII).

44. Вдова й Вояк (Р., 49, Б., LVII, моєї переробки ч. XIII).

45. Пес і Вовк, що дивується його гарному виглядові, але перестає завидувати йому, почувши про його невільницьке життя (Р., 55, Б., LIX, ст. 197—200).

46. Руки, Ноги й Живіт (Р., 56, Б., LX, моєї переробки ч. XIII).

Як бачимо, з третьої книги Ромулової збірки з 20 поміщених у ній оповідань Бонерій узяв лише 8 і помістив їх у своїй збірці в відміннім порядку. З четвертої книги взяв він лиш одне, саме останнє оповідання.

47. Дуб і Тростина (Р., 80, Б., LXXVII, ст. 278—280; з тою відміною, що в латинськім тексті маємо ялицю замість дуба).

Із збірки Авіана, що містить усього 27 віршованих оповідань, вони разом із старонімецьким прозовим перекладом Штейнгевеля поміщені в названій вище книжці Г. Естерлая (ст. 261—293). Бонерій узяв ось які:

48. Вовк і Селянка, що грозила дитині: «Чекай, дам тебе вовкові» (А., 115, Б., LXIII, ст. 212—214).

49. Черепаха й Орел, що поніс її вгору (А., 116, Б., LXIV, ст. 215—216, трохи відмінна, ліпша редакція).

50. Рак і його син (А., 117, Б., LXV, ст. 217—220).

51. Осел у львиній шкірі (А., 118, Б., LXVII, ст. 224—226).

52. Жаба, що вдає лікаря, й Лис (А., 119, Б., LXVIII, ст. 227—229).

53. Кусливий Пес, що мав на шиї дзвінок (А., 120, Б., LXIX, ст. 230—232).

54. Два товариші й Ведмідь (А., 122, Б., LXXIII, ст. 236—239, моєї переробки ч. XVIII).

55. Два горшки, глиняний і залізний, пливуть рікою (А., 123, Б., LXXVII, ст. 259—262).

56. Віл і Цап, що образив Вола, який у нього шукав охорони перед левом (А., 124, Б., LXXVIII, ст. 262—264).

57. Про Мавпу, що хвалила свої діти (А., 125, Б., LXXXIX, ст. 265—268).

58. Тигр і Лис, який жалує його, коли його зранив стрілець (А., 127, Б., III, ст. 13—16).

59. Чотири Воли, розсварені Вовком (А., 128, Б., LXXXIV, ст. 281—285).

60. Ялиця й Терни, якими вона гордувала й які перестояли її (А., 129, Б., LXXXVI, ст. 289—292).

61. Завидющий і Добродушний (А., 131, Б., LXXXVIII, ст. 295—298). У Бонерія бог Феб, що робить чудо з обома товаришами, заступлений вельможним паном, що робить їх обох каліками.

62. Коза, що вичитує Левові його гріхи з недоступного йому місця (А., 133, Б., XC, ст. 302—304).

63. Холодний і гарячий дух із рота (А., 136, Б., XCI, ст. 304—308).

64. Гуска, що несла золоті яйця (А., 138, Б., LXXX, ст. 268—270).

У збірці досить просторих оповідань іспанця Адельфонса, поміщеній у тій самій книжці Естерлая (Ex Adelfonso'sis, 244—351), маємо під ч. 148 паралель до Бонерового оповідання «Горбатий і Митник» (Б., LXXVI, ст. 256—259), моєї переробки ч. XX). Досить далеку подібність до Бонерового оповідання «Повірене добро» (Б., LXXII, ст. 240—244, моєї переробки ч. XVII) маємо в ч. 143 «De fidei commissa pecunia» (ст. 301—302) з тою різницею, що тут гроші лишає один купець, а їх відібрання являється наслідком помислу старої баби. Як бачимо, зібрані досі всі паралелі зовсім не вичерпують усього числа Бонерових оповідань, хоча дають нам безсумнівну певність, що більшу часть своїх оповідань Бонер оснував на давніших, відомих йому рукописних латинських збірках байок Ромула та Авіана, що обі опираються на грецькім Езопі, але подають його вже перепущеного через пізніші латинські переробки з часів римського цісарства, збагачені досить значною масою нових вигадок або подій із життя та історії. Ось реєстр Бонерових оповідань, до яких у вищенаведених книжках я не знайшов паралелі:

IV. Дерево й Гора (ст. 17—20, у моїй переробці ч. II. Притча про науку).

II. Про Мавпу, що не вміла пізнати вартість горіха (ст. 10—12).

XXIV. Люди (мешканці Аттіки), що хочуть мати короля (ст. 74—76).

XLII. Мурашка й Сверчок (ст. 123—127).

XLIII. Миш і Мишенята (ст. 127—132, моєї переробки ч. X).

XLV. Зловлена Лисиця, яку вбиває чоловік, хоч очистила дім від мишей, а зате позаїдала багато курят та качат (ст. 135—138).

XLVIII. Рицар і Блоха (ст. 147—154), між іншим образок із життя абатиси середньовікового жіночого монастиря й другий із життя бідного рицаря.

XLIX. Яструб і Ворона, що краде й висиджує яструб'ячі яйця на свою біду (ст. 154—159).

L. Пишно вбраний Кінь лає Осла, що не вступився йому з дороги (ст. 162—166).

LII. Отець, Син і Осел (ст. 166—170), моєї переробки ч. XI.

LIII. Облуплений Осел, яким пані здивувала публіку, що все говорила про її жорстокості (ст. 171—175).

LVIII. Три вдови-римлянки (ст. 191—196). Не повну аналогію до сього оповідання (лише про одну вдову-римлянку, що по смерті улюбленого мужа не хоче другий раз іти заміж) маємо в дуже популярній збірці: «Gesta Romanorum, von Hermann Oesterley», Berlin, 1872, t. 78, ст. 395—6; сим текстом, певно, не користувався Бонер. Натомість у значно давнішій середньовіковій збірці: Nicolai Pergamens. Dialogus creaturarum[1], ч. 90, читаємо при кінці ось що (подаю в перекладі на нашу мову): «Єронім у книзі проти Йовініана кладе ось який приклад про три римські мотрони, що, втерявши першого мужа, не хотіли брати другого. Перша з них називалася Марція Катонова, що запитана, чому не бере другого мужа, відповіла: «Не знайду мужа, який би захотів узяти мене для мене, лише (хіба захоче) задля (примноження) свого добра, хоч він, може, й поганий, але багатий». Друга називалася Валерія; визвана, аби взяла другого мужа, відповіла: «Не можу вчинити сього, бо мій муж не вмер, але жиє, доки я жию». Третя називалася Анна, а коли родичі напирали на неї, аби взяла другого мужа, молодого та багатого, відповіла: «Не можу вчинити сього, бо я мала доброго мужа, а якби взяла другого, то був би або злий, або добрий, якби був добрий, я все була би в страху, аби не втратити його; а якби був злий, я все жалувала би, що після доброго натрапила на злого» (ст. 240).

LXI. Про Жида та Вбійцю (Б., ст. 203—206, моєї переробки ч. 15, п[ід] з[аголовком] «Орябок свідком»). Тема дуже розширена в загальноєвропейськім фольклорі;

[1] Передрукована в книжці: Dr. G. Th. Grässe. Die beiden ältesten lateinischen Fabelbücher des Mittelalters (Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart. CXLVIII Tübingen, 1880, c. 125—280).

до неї належить також Квітчине «Перекотиполе», але тут має спеціально середньовікову закраску, в моїй переробці розвинену ширше, ніж у німецькім оригіналі. Дещо для порівняння вказано в Афанасьєва «Русские народные сказки», Москва, 1873, ст. 321—323 (Б., ст. 207—211).

LXII. Урядник і Лицар. Лицар оклеветує урядника перед королем і хоче зараз узяти на себе виконання його знищення, але король не пристає на се; діло кінчиться поєдинком, до якого замість урядника станув його орач, який одним ударом зламав Лицареві руку. Досить характерне оповідання на тлі середньовікових відносин у Німеччині, яке автор міг узяти з подій дійсного тодішнього життя.

LXX. Миші, що хотіли завісити Котові дзвінок на шию (ст. 233—236).

LXXI. Прив'язаний Вуж (Б., ст. 236—239, моєї переробки ч. XVI). Близьку щодо часу паралель можу вказати в Gesta Romanorum (Ed. Oesterley, ч. 174, ст. 572), та там Вужа відв'язує цісар, а справу розсуджує один філософ. Казка відома також нашому народові; пригадаю тут лише гарний запис п[ід] з[аголовком] «Сказка: Так світ платить», поміщений у читанці В. Ковальського 1852 р.

LXII. Поручене добро (Б., ст. 240—244, моєї переробки ч. XVII). До сього оповідання найдавнішу аналогію маємо в книжці іспанського жида-вихреста Петра Альфонсового «Disciplina clericalis», відки воно виписане в додатку до Штайнгевелевого Езопа (вище наведене видання Естерлая, т. 143, ст. 301—302. Переробкою в мене сього іспансько-магометанського оповідання треба вважати те, що маємо «Gesta Romanorum»), вид. Естерлая, ч. 118, ст. 461—2. Се оповідання в іншій редакції і з іншого джерела ввійшло також у склад легенд староруського «Печерського патерика», перейняте у нього з утраченого для нас «Житія Антонія Печерського».

Те саме треба сказати про Бонерове оповідання, ч. LXXIV (ст. 248—253), моєї переробки, ч. ...[1], що його джерело — Альфонсове оповідання п[ід] з[аголовком] «De fide trium sociorum aut potius de fraude panis» від того іспанського письменника перейшло в переробці в «Gesta Romanorum» (ч. 106, бібліографія варіантів у вид[анні] Естер-

[1] Пропуск в автографі.— *Ред.*

лая, ст. 738—9), а на галицько-руській території у Львові в початку XVII в. дало тему до одної з двох найстарших українських інтермедій, долучених до польської трагедії про смерть Івана Хрестителя Якуба Гаватовича.

LXXV. Лисий лицар, що носив перуку, оправдується, коли вона впала йому з голови (Б., ст. 253—256).

LXXXII. Зітхає при співі духовного, бо його голос нагадує їй голос її улюбленого осла, що недавно здох (ст. 275—278).

LXXXV. Лицар став монахом, аби служити богу й правді, і покидає монастир, коли ігумен посилає його продавати старі та спрацьовані осли й велить дурити покупців, що вони молоді і в повній силі. Про се оповідання завважує видавець у передмові на ст. XXXI, що воно свідчить про власний досвід автора в монастирському житті та містить також його похвалу, а те знов доказує, що він прожив свій вік монахом. Для ствердження сього погляду він покликається на рядки 27—29 другого оповідання, де читаємо:

Also is es am geislich leben:
Welich mensch sich got wil geben,
Der müs Han gros liden[1].

Ті слова занадто загальні, а при тім нерадісні, аби в них можна було бачити рекомендацію монашого життя. Те саме треба сказати також про вказані видавцем рядки 83—86 оповідання LXXXIV, ось які:

Ein kloster—lugner böser ist
Und arger den des tuvels list;
Er veriert das kloster, hör ich sagen,
Recht als das fünfte rat den wagen[2].

Якийсь монах набрехав на свій монастир, се так мало пошкодило монастиреві, як п'яте колесо возові; се оповідає автор із наслуху, не живши, мабуть, у тім монастирі. Одиноку похвалу можна бачити в рядках 5—13, де автор, оповівши про рицаря, що постановив покинути світське добро й віддатися духовному життю, вступив до монастиря.

[1] Отже, так буває у житті духівництва. Оскільки людина хоче служити богові, вона мусить страждати *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Кажуть, що один чернець, в якого вселився чорт, звів наклеп на свій монастир. Але це така правда, як і те, що у воза є п'яте колесо *(нім.)*.— *Ред.*

Hab er dank!
Der lut dur got lut unde gut!
Lobes ist er wert, wer also tut[1].

Се, як бачимо, похвала доброї постанови, але зовсім не монастирського життя, яке, навпаки, доводить рицаря до того, що [по] короткій пробі покидає монастир, вертає назад до свого стану. Важні й характерні слова рицаря до ігумена:

Ich hab gelasset lut und güt,
Und dar zu minen frigen müt
Und bin in geislich leben komen.
Liegen mag mir nicht gefromen;
An der warheit wil ich gestan,
Und wil si niemer abgelan[2].

LXXXVII. Дорогий камінь цісаря (ст. 292—295, моєї переробки ч. XXI).

LXXXIX. Осел, як спадок трьох братів, гине з голоду, бо жоден із них не хоче дати йому їсти (ст. 298—302).

XCII. Соловій і Пташник, що одержує від нього три мудрі ради, які зараз же й ламає (відома і в моїй переробці Варлаамова притча. Та сама тема оброблена в Альфонсовій збірці «Disciplina clericalis», текст у додатку до Штайнгевеля, вид. Естерлая, ч. 147, ст. 312—313; та в «Gesta Romanorum», ч. 167, ст. 739).

XCIII. Вовки, Пастухи й Пси (війна вовків із худобою: на жадання вовків пастухи віддають їм усіх псів як винуватих, а ті, зробивши їм усім смерть, сміло хапають худобу. Автор у вступі покликається на усне оповідання (Von einem krieg (війну) hör ich sagen), Б., ст. 312—315.

XCIV. Про Чорнокнижника (ст. 315—319), що зробив одного чоловіка своєю штукою королем, та, пізнавши його невдячність, перемінив його знов у бідного.

XCV. Два суперники, з яких кождий хоче виграти справу підкупом. Один підкупає судію волом, а другий судіїху коровою, й той, другий, виграє (ст. 320—323).

XCVI. Хазяїн горючим помелом поганить білу шерсть своєї кітки, яку сусід хотів украсти, аби зняти з неї шкіру на хутро (ст. 324—326).

---

[1] Велика дяка! Він страждав через бога, страждав заради добра. І той, хто так чинить, достойний хвали *(нім.)*.— *Ред.*

[2] Я покинув людей і майно і знайшов у собі мужність присвятити своє життя богові. Брехня вже не може мені зашкодити; я буду обстоювати правду і ніколи не зверну з цього шляху *(нім.)*.— Ред.

XCVII. Із хлоп'ячих літ Папірія (Б., ст. 327—331, моєї переробки ч. XXI). Оповідання з покликом на Макробія маємо в «Gesta Romanorum», ч. 126, ст. 476—477; паралелі в вид[анні] Естерлая на ст. 732—733.

XCVIII. Єпископ і архідиякон, якого єпископ вважає гідним подержати кіш грушок (ст. 332—335).

XCIX. Рицарський син, дурнуватий зроду, і в Парижі не набирається розуму (ст. 335—340).

C. Король і його голяр (Б., 340—344, моєї переробки ч. XXIV) п[ід] з[аголовком] «Купована мудрість». Латинську версію, давнішу від Бонерової, маємо в Альфонсовій «Disciplina clericalis», відки, як і в вищевказаних оповіданнях, пішла переробка в «Gesta Romanorum», ч. 103, ст. 431—433, де оповідання приложено до римського цісаря Доміція. Бібліографія сього оповідання в Естерлая виданні G[esta] R]omanorum], ст. 727. На її основі можна догадуватися, що найстарше літературне джерело його маємо в Плутарховім трактаті «De garrulitat», 14.

Бонерова книжка здавна належала до популярних явищ старонімецької літератури. Крім кількох рукописів із XIV—XV в., що доховалися до нашого часу, доховався також один примірник, друкований у XV в. т[ак] зв[аних] інкунабул. Важне для свого часу було цюріхське видання 1757 р., в якім до Бонерових оповідань долучено ще з десяток подібних, написаних іншими авторами. Читаючи Бонерову книжку в виданні з р. 1816, я перекладав на нашу мову ті, що мені по німецькому вислову видалися «Kulturfähig», се значить, давали можність ширше, в новочасному дусі розвинути або й трохи повернути чи то головну акцію, чи декорацію оповідання. На моралізацію, якій Бонер обов'язково при кождім оповіданні присвячує досить місця, я зовсім не звертав уваги, та зате старався, не гордуючи досить густо в Бонеровій книжці розсипаними ядерними висловами та пластичними образами, знов по німецькому вислову «herausarbeiten», виробити та розвинути поетичний зміст та колорит кождого оповідання. Декуди я, приміром, у неримованій части оповідання про Папірія дав майже дословний переклад Бонерового; деякі мої переробки з потреби самої теми та без моралізації вийшли коротші від Бонерових, але переважно вони довші — надіюсь, не на шкоду собі. Даю тут не «Edel-Stein» (дорогий камінь, як назвав свою книжку Бонер), а «Скарбничку», шкатулку скромного об'єму, ма-

лий вибір із досить великої збірки, в якій сам її автор у закінченні бачить

Kluger sinnenhort (скарб)
Ein durreschal dikin ir trest
Ein Kernen grosser süssekeit[1].

Я наповнив сю шкатулку виробами своєї штуки, вложив у неї, як і слід, частку своєї душі, а про решту можу не дбати.

Львів, д[ня] 7 серпня 1915 р.

---

[1] Скарб мудрості захований у шкаралущі дурості, проте зерно його солодке *(нім.).— Ред.*

І. ІЗ ПЕРЕДМОВИ

Сказав мені один мудрець:
«Коли ти на слова митець,
Складай із них приємну повість,
Щоб людям все було як новість,
Щоб у біді їх дух скріпляла,
До чесноти сил додавала
Та суму щастя побільшала.
Бо добра повість, не облесна,
Одежа се на нас почесна,
Держить у карбах мужа злобу,
Жіночу украша подобу,
Старому до лиця й малому
Палат оздоба, почесть дому,
І свіжість, і тепло, і май,
Як у зеленім листі гай».
Отсе мені, Бонерові,
Так стрілило до голови,
Ще я, хоч і не по-митецьки,
Аби попросту, по-німецьки,
Сто повісток малих зложив
В подяку тому, що дружив
Зо мною ласкавому пану,
Що Рінтенбергові Івану.
Складав я майже їх щоднини,
Перебираючи з латини,
В якій написані знайшов.
Тут в поміч знов мені прийшов
Вислов, мов у жупан одітий:
«Стид, сором порожньо сидіти,
Хто пусто-дурно час свій гає,

Того одна лиш мзда чекає:
Тіло й світ все добро пожре,
А душу потім чорт бере».

А я не дбаю, як хто бреше,
З зубів огню на мене креше,
Коли й на ліпших ще від мене
Поспільство темне, недовчене
Наруги кидає й докори,
Не раз цілі з болота гори.
Як уникнути їх мені?
В юрбу ніколи я не пхався,
Над нею теж не вивищався,
А що терпів у тишині,
Все те в душі моїй на дні
Щезало, як хвильки марні.

20.VII

II. ПРИТЧА ПРО НАУКУ

На горі та на високій
Стоїть явір одинокий,
Пень високий, лист широкий.

Конарами він розлогий
І плодами він не вбогий,
Хосен в собі криє многий.

Та єсть тайна в нім велика,
Для всякого чоловіка
Неприємна заковика.

Хто плодів його бажає,
Хай на труднощі вважає,
Чи всі таки подужає.

Перша трудність немалая —
Гора стрімка, високая,—
Трібна сила удалая.

Хто лінивий рано встати
І в полудне хоче спати,
Тому плодів не дістати.

Друга трудність не маліша,
А для декого прикріша
І була зо всіх найзліша.

Його плоду дармо-всує
Жаден той не посмакує,
Хто коріння не скуштує.

А коріння те такеє
І терпкеє, і гіркеє,
І не стравне, і гризькеє,

Що хто гіркість в собі має,
З нього гіркість лиш приймає
І ніяк не витримає.

Тим-то плоду того древа
Не торкнула жадна Єва,
Що бажа лиш плоду чрева.

Його хитрістю не вкрасти,
Не здобути жадній власти,—
Він безпечний від напасти.

Його ворог не зосвинить,
Хоч від нього многих спинить,—
Той знайде, хто добре чинить.

Хто знайде, той вже не дбає
Всяку розкіш з нього,
А тривоги не зазнає.

Отсю притчу зрозуміє,
Хто знайти в науці вміє
Те, що мир і втіху сіє.

III. ЖАБА, МИШ І ШУЛІКА

Хотіла Миш ріку перебрести,
Аби в свій дім до діточок зайти;
Побачила се завидюща Жаба,
До неї підійшла, як хитра баба.

«Ой душенько, яка ж бо ти прудка!
На той бік хочеш? Не пуска ріка
Переплисти? Ні, сила не твоя.
Хіба тобі ось допоможу я.

Отут шнурок у мене водяний,
Дай лапку та легенько затягни.
Прив'язано вже так, що не спічну,
З тобою на той бік переплину».

Була би річ пожадано пішла,
Верхом води би Жаба поплила,
За нею ж Миш хотіла не хотіла,
Була б лапками пильно дріботіла.

Та пискнула, ввійшовши в воду Миш.
На теє, мов ждав тої хвилі лиш,
На вільсі сидячи, тут очутився,
Мов блискавка, на бідну Миш спустився.

Пірнула Жаба зараз у глибінь,
І був би Мишці сяк чи так амінь,
Та захопив її вже кігтями Шуліка,
І сталось їм обом ураз одно побліка!

Шуліка з Мишкою сів у траві,
Замість одної здобичі мав дві;
На один дух він Мишку проковтнув,
Жабою закусив, ні словом не спімнув.

21.VII

IV. ЛИС І ОРЕЛ

Раз Лис закуштував біди,
Що гіршої, мабуть, не жди.
Вбіг в яму — та пуста була,
Хтось Лисенят украв у нього.
Подумав мить, та ні на кого
Було й гадать, лиш на Орла,
Що мав гніздо край яру того,
Де яма Лисова була.

У гаї звірині цілого
Робив віддавна много зла.

Побіг і вмить переконався,
Що Лисенята молоді —
На запаху лайня пізнався —
Не де, а у Орла в гнізді.
Зирк, у повітрі ген над гаєм
Орел з Орлицею високо
Гуляють під небесним плаєм,
Що зе́мне ледве заздрить око.

«Еге, сю штуку ми вже знаєм!
Хоч там вам вільно та широко,
Ми вам з долини поморгаєм
І, може, справи не програєм».

Мерщій з Лисицею шугнув
У неглибокую цеберку,
Де вітер ще з весни надув
Сухого листя добру чвертку.

Згори униз давай гребти
Під самий дуб сухі листи
Та ще й дрібнесенькі ломаки.
Лисиця поралась сама ще,
А Лис — те, що було найтяжче,—
Мов той, хто бовтнув у окріп,
Побіг щодуху на окіп,
Де ночували конюхи,
В огнищі гріли цибухи
Та й полишили те огнище,
З якого вище або нижче
Стелився дим до оболонь,—
Був ще в недогарках огонь.

Ухопив Лис недогарок
І духом перебіг ярок,
Уткнув отим кінцем, де тліло,
У листя, що зашелестіло,
Ще не пройшла малая мить —
Під дубом огнище горить,
А дим сивавими клубами,

Здається, аж під неба брами
Клубиться й іскрами сахтить.

Орел з Орлицею мов знали,
Під небом жалко закричали
Та й полетіли до гнізда.
Орел негайно Лисенята
Вниз поскидав — ніяка їм біда,
Чкурнули враз до мами й тата.
Але Орлиця, що бажала
Свої Орлята захистить,
Над ними сіла й повкривала
Крильми, та бо огонь бухтить,
І десять хвиль не видержа́ла,
Простерла крила й геть летить.

Орлята ж, що літать не вміли,
Від спеки зараз подуріли
Й повипадали із гнізда.
Така була йому від Лиса мзда.

V. ЛЕВ І МИШ

У лісі Лев Миш уловив
І вже на смерть благословив.
«О царю,— мовить Миш,— пусти!
Хіба тобі се по чести,
Придбаєш ти собі хвалу,
Мене убивши, Миш малу?
Яка честь з того для царя,
Я[к] вб'ють у нього вівчаря
Чи пастуха? Честь не велика.

Яку честь звірів всіх владика
Матиме, вбивши Мишеня?
Чи воно в чім його спиня?
Та більше честі той знаходить,
Хто може шкодить і не вшкодить.
А як життям мене вдаруєш,
Може, таке щось не змарнуєш,
Що не раз, але на все
Тобі пожиток принесе».

Поглянув Лев на Миш малу,
Дав розуму її хвалу
Й пустив на волю... Після того
Пройшло неділь чи днів не много,
Як Лев в лісній гущавині
Попався в сіті так міцні,
Що щоб уйти з тенеття того,
Був би віддав півцарства свого.
Та скільки рвався з кут,
Пробуючи то там, то тут,—
Скрізь тенета і скрізь закрут —
Аж ляг. «Ось тут мені капут!»

Так від півно́чі він лежить.
Аж досвіта, бач, Миш біжить.
«А що? Як спалось, любий пане?
Тепер, мабуть, на моїм стане:
Де не поможе сила Льва,
Моя поможе голова.
Ось ти лежи та віддихай,
Мене ж з моїми тут не хай,
А ми вже своїми зубами
Тобі відчиним волі брами».

І, поки сонце ще зійшло,
Нещастя Льва, мов сон, пройшло.
А ловці, хитрі бузувіри,
Знайшли в тенетах самі діри.

VI. ХОРИЙ ЛИЦАР[1]

Лежить лицар хорий вже роками
Та й так мовить до своєї мами:
«Тяжко, мамо, мені хорувати,
Рік від року свої смерті ждати.
Та прийдеться, мабуть, скоро вмерти,
Не уйде-бо з нас ніхто від смерти.

[1] У оригіналі герой сього оповідання der Wige — кобець, шуліка, хижий птах, але оповідання йде так, як розмова між сином і матір'ю: людьми. Тому я взяв образово зам[ість] Wige — рицар-хижак.

Але гірко світ сей покидати,
А по смерті й душу потеряти;
А добра у мене скрізь багато,
Бо добро те грабив я завзято.
Проси, мамо, небесного бога,
Хай щеза від мене ся ментрога,
До здоров'я щоб я міг вернути,
В добрі своїм своїм паном бути».
Мовить мати до свойого сина:
«Перед богом, знать, твоя провина
Заступила, наче чорна хмара,
І тебе постигне божа кара.
Як же можу бога я вблагати,
Щоб тобі міг те все дарувати,
Від чого я, твоя бідна мати,
Скільки днями й страшними ночами
Ні благаннями ані сльозами
Не могла ні разу удержати?
Та й тепер у тебе, мій кришталю,
За все те нема ні крихти жалю;
Рад би тільки знов здоровим бути,
Щоб до давніх діл лихих вернути.
Певно, не мала твоя тривога,
Та звернувся пізно ти до бога,
Як той, що, як в нього коні вкрали,
Наказав, щоб стайню замикали.
Не здорова для душі та скруха,
Що встає, як смерть на душу дмуха.
Кажуть, вовк раз стерва як наївся
І від того дуже розболівся,
Став страшенно вити-завивати,
Своїх злих учинків вжалувати;
Як хоробу перемогло тіло,
Його жерти знову закортіло —
Не підходь до нього вже з уговком!
Як був вовком, так лишився вовком».

VII. МУХА Й ЛИСИЙ

Влазлива Муха тільки й знала,
Що Лисому на лоб сідала,
А той, хоч і терпливий бувши,

Неначе сам себе забувши,
Долонею флясь по чолі!
Бач, уже Муха на столі,
Мов перед ним на показ сіла,
Знов зараз зі столу злетіла
І, мов нічого й не було,
Йому знов сіла на чоло.
Він фляснув знов. Вона у сміх.

«Старий, хіба тобі не гріх
Отак у власне тіло бити,
Як не зумів мене зловити?

Мене нічого не коштує,
Чи будеш ти лежать, чи їсти,
Сто раз на лисину ту сісти,
Як знаю, що тебе дратує;
Мені не зробиш ти кінець,
Собі лише наб'еш синець».

Поки ще Муха говорила
Й лапками терла свої крила,
Муж фляснув влучно третій раз —
Лишився з неї тільки квас.

Пощо тобі з такого кпити,
Що може за найдовші кпини
В ній менші й чверточці хвилини
Тобі комплетний кус зробити.

VIII. ЛИС І БУЗЬКО

Лис із Бузьком полюбився,
Полюбившись, подружився,
Подружившись, розщедрився.

Раз до нього промовляє:
«Нехай кождий теє знає,
Що Лис в Бузьку друга має.

Ось сьогодні на часину
Йди до мене у гостину!
Утрактую, як дитину».

Прийшов Бузько, сів до столу;
Лис йому й собі посполу
Поклав дошку, майже голу.

Серветкою обв'язана,
Господарю показана,
Рідким тістом помазана.

«Жий, мій друже, наїдайся,
А на мене не зглядайся,
Впередить мені не дайся!»

Замість більше щось сказати,
Лис усердно став лизати,
А на Бузька не зважати.

А той цюк-тюк дзьобом острим,
Затерекитим, безкостим —
Почув себе дурнем простим.

Лис за хвилю нализався,
З Бузька в душі посміявся,
Бузько ж чемним показався.

«О спасибі тобі, друже!
Вчонобив ти мене дуже».
(А Лис в дусі моркву струже!)

«Прибудь завтра в мою хату,
Приязнь продовжим зачату;
Дам вечерю небагату».

Лис там точно ісправився,
Як спромігся, поставився,
Веселеньким появився.

Бузько, стоячи при столі,
І йому й собі доволі
Дав дві фляшки круглочолі.

«Ось, мій друже, подивися!
Як зумієш, поживися —
Не знайшлося в мене мися».

Сам усів собі свобідно,
Як для газди відповідно,
Вар солодкий тяг солідно.

А Лис плямка, притакує,
Коло фляшки заскакує,
Нюхне, лизне — не смакує.

Л и с

(нетерпеливо)

«Але ж, друже, я не можу».

Б у з ь к о

(достойно)

«А я також не поможу».

Л и с

(сердито)

«Нумо з дружби на ворожу!»

22.VII

IX. МУХА Й МУРАШКА

Говорять, скоїлась одного дня
Між Мухою й Мурашкою сварня.
Побачила Мурашку жвава муха
І мовила до неї Цокотуха:

«Хай тобі цур та пек, ти твар погана!
Снуєш та лазиш до ночі від рана
І трудишся, як найпідліше бидло,
Мабуть, життя тобі зовсім обридло.

Чи бог на тебе нав'язав сю справу,
Аби марну недовідому страву
Ти здобувала в праці тій незмінній
Так, як Осел ув упряжі ремінній?

Понура вічно ти та мовчазлива,
Та день і ніч бігуща та рухлива,
І не посмієш тупоум'ям своїм
Життя своє рівнять хоча би з моїм.

Живу я гордо, благородно й красно,
Ти лазиш, я літаю повсякчасно,
Захочу — сяду у добрі, не в злі
Хоч би на королівському столі.

Чи буде м'ясо там, чи будуть риби,
З тареля я наїмся без похиби,
До того чистого вина крапок
Сьорбну зі срібних, золотих чарок.

Коли всі розкоші у мене так при купі,
Вам і калюжку десь пропорпать трудно,
глупі.
І як на голові мене цариця носить,
Вам у купині все кишіти й скніти досить.

Сідаю, де схочу, на шовкових стільцях,
Ваші ж муравники в тернах десь і хащах
І, як то кажуть, мов свиня та до коня —
Так ваше житіє моєму не рівня».

Як Муха вирекла слова ті горделиво,
Мурашка мовила дітькливо та кусливо:

«Мовчи, безсоромна! Як смієш ти
Хоч би в порівняння зо мною йти?

Моє життя в невинності проходить,
Твоє ж лиш пакостить, паскудить,
шкодить.

В купині ліпше ми та згідно всі зайняті,
Ніж ви в чужій, хоч князівській палаті.

Вас гонять із домів, товчуть і затрувають,
А наші купини з респектом оминають.

Хоч много маєш ти, усе те не твоє;
Хоч мало маєм ми, усього нам стає.

Все, що їси та п'єш, ти мусиш красти,
А ми не стоїмо ні в чиїй власти.

Ненавидять мужі й жінки вас в кождім
дому,
Ми ж шкоди й пакості не чинимо нікому».

22.VII

X. МИШ І МИШЕНЯТА

Виплекала стара Миша
Мишеняток кілька штук;
Старим мишачим звичаєм
Не давала їм наук.
Аж як вже подоростали,
З ямки вибігати стали,
Мати трохи в ум прийшла,
Скликавши їх, так рекла:

«Слухайте, кохані діти!
Ще дрібні, недосвідні,
Ще не здібні розглядіти,
Хто вам ворог, хто з рідні.
Я на хвилю вийду з дому,
Не скажу про вас нікому
До вечірньої пори;
Знайте, ворогів в нас много,
Не впускайте тут нікого
Й не вилазьте із нори!»

Пішла мати, малі ж діти
Ну ж по норці шарудіти,
Далі вибігло се й те;
Скоро всі повибігали,—
Місце пильно оглядали —
Місце, бачилось, пусте,

Панське се було подвір'я,
Дрова, сіно, клоччя, пір'я,
Де-де кусники, купки,
Пліт довкола з бур'янами.
Купа гною, дві-три ями,
В зелені й цвітах грядки,
Оддалік велика хата,
Обороги та загата —
Гулять мишам залюбки.

Кожде витріщило очі,
Ось-ось побіжить, де схоче,
Але й з місця не ступає,
Бо зі страху потерпає.

«Ой лишенько! Справді, лихо!
Цитьте, діти, будьте тихо:
Гляньте, що за диво йде!
Ой, який же звір страшливий!
Певно, найстарший мисливий
За собою й збір веде».

Се був півень гребенястий,
Голосистий і лабатий,
Що, мов справний капітан,
Свою курячу громаду
На велику вів параду
У ячмінь на панський лан.
Заплескав крильми щосили,
Всі курки заголосили,
Злетіли на перелаз,
Мишенята ж, що такого
Чуда-дива ще страшного
Не видали й не чували,
З страху мало не вмлівали,
А лиш стільки мали сили,
Що у норку в одній хвилі
Пощезали до одного.

Хвильку в ямці всиділися
І вже страху позбулися —
І шусть-шусть одне за одним,
Хвіст за хвостиком голодним
Пошмигали із нори.
Надворі так ясно, тихо!
Ні, не грозить жадне лихо.
А он там у світлі — цить,—
Не на землі, не в муравці,
На блискучій, білій лавці
Що за гарний звірик спить?

Зовсім мишої подоби,
Тільки більший — де-де-де?
Спить, немов і тіні злоби
Ніхто в ньому не знайде.
Мишенята аж товпляться,
Раді б з ним позабавляться,
Та не знали, як збудить;

Аж тут гульк, надходить мати —
Вони, втішені, до хати,
Повштрикали в одну мить.

«А ви з хати виходи́ли!
Так я й знала! Боже милий!
Ну, біди вам не було?»
«Та була,— Мишак відмовив,—
Якби хтось налихословив.
Щось таке страшнеє йшло...
Звір такий страшний, двоногий,
Не чубатий, однорогий,
Але ріг, мов м'яса плат;
Ще два міг під ротом мати,
Дві страшні з боків лопати,
А червоний весь, як кат».

«Ой, як ми його збоялись!
Всі до норки поховались»,—
Мишенята всі рекли.
«Та було чого бояться.
Ще вам треба всім ховаться,
Поки взнати не могли,
Що се півень із курками;
Ті живляться хробаками,
Всякі зернята їдять;
Нам вони нічим не шкодять,
Миші ж способи знаходять
Не раз м'ясом їх снідáть.

А от той, що вас при нім я
Вздріла, він не битий в тім'я,
Се найгірший ворог наш.
Хоч на мишачу подобу,
На нас люту має злобу,
Йому й хвіст вказать не варт.
Його треба берегтися,
Гірше смерті боятися,
Уникать його виду.
Та він старший вже літами,
Любить спать ночами й днями,—
Гей, не впадем з ним в біду».

23.VII

XI. ВСІМ НЕ ДОГОДИШ

Одного дня господар Шморг
Із сином вибрався на торг
Та взяв з собою теж осла,
Щоб швидше подорож ішла.

Господар їхав на ослі,
Син дибав пішки по землі,
Аж чужі люди надійшли,
Великий гамір підняли.

«Чи бач старого скупиндрягу,
Що робить синові зневагу?
Сам на ослі, як пан, манджає,
А син ногами набиває!»

Почув отець таку причину,
Зліз із осла: «Сідай, мій сину!
Хай кпин не роблять з мене люде!
Ослові також легше буде».

Розприндився син на ослі,
Старий тупцює по землі,
Аж два надходять чоловіки,
Знов наробивши їм побліки:

«А ти, смаркачу, чи не знаєш,
Що ось вітця старого маєш?
Повинен честь йому віддати
І зараз попросить сідати».

Хлоп'я було вже дещо вчене.
«Сідайте, татку, позад мене,
Як люди кажуть, то хіба
Якось помістимось оба́».

Сідає на осла й старий,
Зітхаючи: «А, боже, крий!»
І їдуть, тиснучись оба́,
Аж тут жінок валить юрба.

Усі веселі, язикаті,
Усі на дотепи багаті...

Як на те диво позирнула
Одна, до всіх лише моргнула:

«Адіть, на одного верблюда
Два посідали страхопуда».
«Ні,— мовить друга,— два осли
Під себе третього взяли!»

«А ви, сумлінники! — сказала
Одна, ще й руки заламала.—
Чи вам не стидно хоч дробину
Так мучить бідну худобину?»

Їздці ні слова не сказали,
З осла відразу позлізали;
Отець за повід взяв до ладу,
А син у спеку плівся ззаду.

Ось доганяє їх їздець.
«Дурний як син, так і отець.
Самі йдуть пішки, а осла
Хоч би процесія вела!»

«А ти, товаришу панцирний,—
Промовив Шморг старий до нього,—
Будь тобі довгий вік та мирний,
А ось послухай слова мого!

Коли ми вийшли в сю дорогу,
В сідлі сидів я, як пристало,
Син пішки йшов — і слава богу
Як много вже разів бувало.

Аж ось згулюкали на мене,
Що я малого зневажаю,—
Воно мале, мов, та втомлéне,
А я стару ще силу маю.

Зліз я з сідла й посадив сина,
Та сей набрався лайки досить,
Що їде гордая дитина,
Вітця ж сідати не попросить.

Оба в сідло ми посідали,
Та нам була ще гірша кавза:
Трохи камінням не кидали
На нас баби. Тепер же павза!

Ми пішки йдем, осел свобідний,
Не кривда, бачиться, нікому,—
Аж ти, товаришу наш гідний,
Закинув, що се не по-твому.

Ану, скажи, як на твій розум
З ослом до міста нам допхаться?
Хоч би поїхали ми й возом,
Усе хтось буде насміхаться.

Я вже гадав сю чудасію
До крайнього довести краю.
А знаєш, як те розумію?»
Їздець одмовив: «Ні, не знаю».

«А так, щоб ми осла зв'язали
І положили на дрюках,
Щоб усі добрість нашу знали
Або нас дурнями вважали,
Його носили на руках.

Се як на жарт тяжка забава,
А можемо й без того знать:
Як завізьметься чернь лукава,
Всім не догодиш, хоч пропадь».

24[VII]

XII. ОЛЕНЬ ПРИ ДЖЕРЕЛІ

Захотілось Оленю та води напиться.
Ой, яка ж погожая, чистая криниця!
Видно в ній, як в дзеркалі, усе доокола,—
П'ючи, Олень дивиться уважно, спро[к]вола.
Дивить не надивиться на власнії роги;
Став у воду, видно ще і груди і ноги.
Ой та й роги в Оленя, пишні та величні!
Де подібне мають щось звірі околичні?
Аж по вісім парогів на кождому розі!

Закрутили голову не одній небозі.
А оглянув ноженьки — жалю ж мій великий!
Тонкі та довжезнії, мов зламані тики.
От би до тих рогів ще ноги доскональні,
Ні тонкі, ні грубі, пропорціональні!
Котрий лицар та мечем своїм погордує,
Що життя ним береже, родину годує
І віддать би хтів його ворогові в руки,
Заслужив би сором лиш або смерть і муки.
Коли Олень жалібно на ноги дивився,
В ту мить з псами гончими стрілець появився.
Кинулись на Оленя пси в стеклій погоні,
А стрілець за ним гнав на воронім коні.
Скочив Олень з джерела, як який гульвіса,
Скоками страшенними поскорив до ліса.
Несли його ноженьки, що їм сили стало,
Але його роженьки помагали мало.
А як тільки вбіг у ліс у густу ліщину,
Стали роги там йому за смерті причину.
В гущавину бухнувши, він так затесався,
Що рогами зачепив, фицкав, потрясався,
Поки від псів та стрільця з життям не розстався.

XIII. БЕЗУТІШНА ВДОВА

Жив муж один з дружиною,
Коханою, єдиною,
Дібраною в чулій парі,
У любові, не у сварі.
Жили собі, кохалися,
Хоч на дітей не змоглися,
Поки смерті темна сила
Пару ту не розлучила.

Вмер він, вона лишилася,
Нестеменно смутилася.
«Жалі мої безмірнії,
Де ж устоньки ті вірнії,
Що так мене цілували,
На поталу не давали?
Ані в деньки, ні в ніченьки
Нема мені потішеньки!»

А як мужа поховали,
Гробовище змурували;
Змурували й украсили,
І не було тої сили,
Щоб її від гробу мужа
Відтягнути була дужа;
Там днювала й ночувала,
Гіркі сльози проливала.

«При останках, мужу, твоїх
Проведу днів кінець своїх,
Хай минають дні та літа!
Я померла вже для світа.
Ані сльоти, ні морози
Не зморозять мої сльози;
Лиш ридання та зітхання
Полишило те кохання».

Отак вона зареклася,
В гробовищі не замклася;
Там їй їсти доносили,
Та не було тої сили,
Щоб від мужньої могили
В день чи в ніч на півмінути
Відвести чи відтягнути.

Аж в одну ніч там сталося,
Що не раз там траплялося,
Що якогось та зрадника,
Князівського дорадника
Не гляділи, не тішили,
За цвинтарем повісили
На новенькій шибеницi
Вблизу мужа удовиці.

Що на того пана тіло
Многих дворакiв кортіло,
Написав князь остру карту
І велів поставить варту,
Щоб день і ніч сторожила,
Аби яка песя жила
Не вхопила тіла того
З повішенця князівського.

Держав вахту молод вояк,
Не вкраїнець, ані поляк,
Без утіхи та без суму,
Не вдавався в жадну думу,
Не чув жалю, ані страху,
Аби тільки ніч на «ваху»
Без пригоди перебути,
В вартівницю повернути.

Ходить, ходить по узбоччі
Мало вже не до півночі,
А втім, чує з кладовища
Від могили, що найближча,
Лемент голосний жіночий:
«Ой мій милий, спиш чи чуєш?
Чом без мене ти ночуєш?»
Витріщає вояк очі.

Хоч і варвар посторонній,
А не був він забобонний,
Страху зовсім не набрався,
На кладовище подався.
Бач, багате гробовище,
Зсередини світло блище,
Зсередини лемент чути:
«Варта. Прошу відімкнути!»

Пані вже про варту чула,
Хоч не радо — відімкнула;
В недотиканій жалобі,
В гордій та сумній подобі
Вхід до гробу заступила.
«Я сама тут. Се мій кут.
Ось мій огник, а ось тут
Мужа мойого могила».

«Вже ваш огник погасає,
Я дровець вам принесу»,—
Мовить вояк і гасає,
Її вгледівши красу.
Наламав хащу сухого,
Не згадав ні дня лихого,
Ні поганого часу,
Говорив зовсім немного.

Зате пані, оповгорена,
Жалобою вже зморена,
Спершу ніби знизилася,
Дедалі просльозилася,
Стала руки зогрівати,
Свого мужа споминати;
Хоч на слова щедрилася,
Та не знала, що сказати.

Вояк слухав слів уважно,
Сидів тихо та поважно,
Не зрік слова, крім одного:
«А діточок лишень много?»
Жінка зразу жахнулася,
З диву й страху струхнулася,
Від удару мов страшного,
И відмовила: «Ні одного».

Вояк більше не питався,
Тихо з нею попрощався,
Пішов варту відбувати.
Повертає за годину,
Руки грів одну хвилину
Та й став сумно промовляти:
«Прощавайте, пані люба!
Ось через вас моя згуба.

Поки я в вас загаявся,
Якийсь жевжик прикаявся
Та й відрізав мого трупа.
Княжий наказ — не дурниця:
Завтра мені шибеница,
От оказія преглупа:
Ні тікати, ні правдаться...
Прийшов з вами попрощаться».

Тут вона знов ізжахнулась,
Мовби доля усміхнулась
І знов ніч заволікла.
«Як же так? О милий боже,
Як же так?» І більш не може
Вимовить до вояка.
«Ради жадної немає?»
«Та нема»,— той одвічає.

Тут у неї заклубилось,
Помутилось, прояснилось,
Блиснуло у голові:
«Слухай! — каже.— Мов оглух ти!»
«Слухай!» — «Ні, не можу вслухти»,-
І шепнула слові дві,
Вояк поглядів на неї:
«Воля ваша до моєї».

Тут руками студеними
З свого мужа домовини
Істягла покров багровий;
І без дальшої розмови
Воякова мужня сила
Віко труни відіймила,
І обоє, мов німії,
Зняли шати посмертнії.

Що там далі робилося,
Тьмою ночі покрилося,
А за місяць чи за два
Вояк, службу докінчивши,
В князя плату получивши,
В серці тугу почува
За родимою землею,
Почува щось і вдова.
І тихенько він із нею
З того міста відплива,
З безутішною «своєю».

24—25[VII]

XIV. ЖИВІТ, РУКИ Й НОГИ

Раз піднявся свар завзятий
Поміж кровною ріднею.
Стали Ноги нарікати,
Що втомляються ходнею;
Руки раз у раз трудяться,
Відпочинку не маючи...
«Лиш один у нас, признаться,
Висить, ніби дрімаючи,
Зазнаючи всіх вигід,
Не знаючи лиха й бід,

Ненависний наш сусід,
Той ненаїсний Живіт.

Чи він днює, чи ночує,
Не трудиться, не працює,
Не хреститься в ім'я боже,
Бурчить хіба, та не може
Навіть сам себе двигнути.
Отакому-то неробі
Щогодини, щомінути
Мусимо рабами бути!
Ой та й горе. Ой та й пробі!»

Отак вони нарікали,
Стриму жадного не мали;
Не було кому на розум
Їх нарікання помірить —
Розуміється, се байка,
В байці ж всьому треба вірить.
Не досить було їм того —
Живіт лаять та корити;
Завзялися пуще всього
Генеральний страйк зробити,
Його зовсім уморити.

Перестали ходить Ноги,
І не стало їм дороги;
Перестали робить Руки,
Не стало їм труду й муки;
Живота вже не носили,
І в самих не стало сили;
Живота не наповняли,
Самі моці вже не мали;
Ноги пухли, Руки сохли
Аж із тілом враз іздохли.

XV. ОРЯБОК СВІДКОМ

Був собі раз жид багатий,
Що скрізь їздив торгувати
Багатими товарами
І лісами, чагарями

Та полями розлогими,
Степовими дорогами
Й оселями убогими
Часто мусив мандрувати.

То були часи розбоїв,
Сварів, війн та неспокоїв,
А купець з таким товаром
Без воєнного конвою,
Особливо Абрам, Арон,
Був властиво res nullius [1],
Перший-ліпший Probus, Pius,
Frangipanus, Londimanus
Panus, banus чи hetmanus
Міг зробить з ним що захоче:
В білий день чи серед ночі
Міг його в свій дім забить,
На дорозі міг ограбить,
Міг окпути і омвабить,
Ув'язнить, повісить, забить.

Ся загальная тривога
Й жида того, що про нього
Отся повість, зневоля
Віднестись до короля,
Щоб з дворян своїх одного
Вірного та заможного
Дав йому на супровід,
Дав воєнну запомогу,
Щоб далекую дорогу
Міг проїхати без бід.

В короля був стольник вірний,
Королю у всім покірний,
Пан вельможний і багатий,
Що, мов власний почт, занятий
Лиш воєнними ділами.
Вислухавши жида того
Й одержавши мзду від нього,
Він короткими словами
Спитав стольника, чи схоче
Взять на себе теє діло.

[1] Річ, яка нікому не належить *(лат.)*.— *Ред.*

Стольник річ обдумав зріло
І нібито неохоче
Згодився взять його на себе,
Бо без наглої потреби
Він багато ризикує
В людях, конях мати страту,
А про відповідну плату,
Може, жид не поміркує.

Передав король те жиду,
Не зробив йому тим стиду.
Жид до стольника подався,
З ним довгенько укладався:
План дороги, гори, ріки,
Ліси, мости та засіки,
Мита, по містах справунки,—
На все те він мав рахунки,
Мав записку зиску й страти,
Що лиш сам умів читати,—
Все те стольник з дивом слухав,
Бо письма він і не нюхав.

Так минуло днів не мало,
Аж на тім нарешті стало,
Що вже завтра, слава богу,
Вирушають у дорогу.
Стольник, сам не мавши змоги,
Тисяцького в ті дороги
Слав і з ним людей три сотні —
Всі оружні і охотні,
Всі в дорогу тую згідні —
Ось їх підписи свобідні.

Щодо коштів, щодо плати —
Все зумів жид поладнати
І в подробицях дороги
Передвидів дуже много:
Тут щось знав, а там боявся,
Там підмоги надіявся,
Тут мав друга, там мав брата,
Там була гостинна хата,
Там князь добрий, канцлер добрий,
Там защитник — вождь хоробрий.

Стольник у князя зайнятий
Вдень з князівської палати
Не мав права виходити;
Щоб ще раз облагодити
Всі подробиці походу,
Оконечну зробить згоду,
Він так визначного сина
Ізраїльського народу
Через свого дворянина —
От на орябка й тетерю
Чемно просить на вечерю.

Жид прийшов. Розговорились
І у всьому погодились,
І до спору не дійшло;
І жид радість висловляє,
Господаря вихваляє,
Що так гладко все пішло.
Внесли світло, стіл накрили,
Дві застави положили,
Та для пана лиш самого
Внесли орябка одного.

Як лишились сам на сам,
Пан устав, замкнув кімнату,
На зброївню на багату
Кинув оком сям і там.
Потім мовив: «Слухай, Хаїм!
Одно в тебе попрохаєм,
Щоб забув, що в світі жив ти,
Що купцем багатим був,
Через кривди чи без кривди
Все добро своє набув,
Щоб в тій хвилі ти забув!

Все, що знесене до мене,
Мідне, срібне, золоте,
Перли, шовки, оксамити —
Не твоє, моє вже те.
І ніхто про те не взнає,
Що ти їхать мав кудись,
І не взна, куди ти дівся.
Ну, встань з місця, оглядись!

Се останнє світло бачиш,
Сонця не побачиш вже;
Що твоє, а що чуже,
Вже для тебе без різниці,
Не в труні ще, не в в'язниці,
А вже ти не між живими,
Хоч іще не між мертвими,
Що не зойкнеш, не заплачеш?»

Жид відмовив супокійно:
«Не чужа мені тривога.
Мудро ви мене спіймали,
Але не спіймали бога.
Що тепер зо мною буде,
Я не знаю й не питаю,
Та на ваш кінець, се знаю,
Дивуваться будуть люди».

«Я безпечний,— мовив стольник,—
Адже свідка ти не маєш».
«Ти безпечний? — мовив жид.—
Так гадаєш, бо не знаєш,
Що для бога й прав його
Нема хвилі, ні мінути,
Адже й орябок отсей
Моїм свідком може бути».

«Твоїм свідком? Та хіба би
В моїй він пророк утробі.
Ось задам тобі брехню,
Зараз з'їм його при тобі».
І, не кажучи ні слова,
Орябка він з'їв ущерть.
Світло взяв, замкнув кімнату,
Жида ж полишив на смерть.

Пройшло місяців немало,
Жида в місті тім не стало;
Знать, поїхав — не вертає,
Ніхто за ним не питає,
Бо нікому не цікаво.
Стольник князю служить жваво,
Все до столу накриває,

Князю страви підкладає,
Як велить звичайне право!

Раз він якось нестямився,
Мало-мало не сплямився:
На тарілці сам один
Орябок, як господин,
Своїм тулубом печеним
Усміхається до нього,
Сміхом тим неізреченним
Щось віщуючи страшного.
Не міг стольник удержаться,
Мов сам не свій, став сміяться.

«Та ти не той! Чого хочеш?
Чом нечутно так регочеш?
Чом нічого не промовиш?
Го-го-го, мене не зловиш».
«Ні, не зловить,— мовив князь,
Що став також усміхаться,—
Хіба схочеш сам признаться,
Яка в сьому ділі зв'язь».

«В сьому ділі? Але діла
Я ніякого не знаю».
«Було діло. Та про Шміла [1]
Я тепер ще не питаю.
А от з твойого титулу
Я звертаюся до тебе:
Обернися поза себе!
Бачиш круглу сю шкатулу?
В ній міститься щось печене,
Вчора прислане до мене.
Виймеш, перше покуштуєш,
Потім всіх нас потрактуєш».

Стольник пудло відчиняє,
Очам віри не діймає:
Людська голова цілá
Попечена, посмалена,

---

[1] Ш м і л ь, по-жидівськи Schmul, скорочене гебрейське Samuel.

Сокирою поколена
І порядно вже гнила.
Пізнав стольник жида лице,
А князь каже: «Читай отсе!
Се писулька твого брата,
Що у тебе був за ката».

XVI. ПРИВ'ЯЗАНИЙ ВУЖ

Ішов один стежиною лісною,
Не здибався з дружиною красною,
А здибався з бідою напасною.

По лісі десь пастух ходив,
Знайшов Вужа, що в блуд вводив;
Мавши за гріх його вбити,
Хтів нешкідливим зробити,
Порядний розщіп зробивши,
Вужа за шию вчепивши,
Вирубав тику велику,
Прив'язав розщіп на тику;
Вуж обкрутився вкруг тики,
Був то малий, то великий,
Міг розвиваться й звиваться,
З розщипа ж ніяк зірваться.

І треба було чоловіка дурного,
Щоб, зблизившися до Вужа зв'язаного,
Почув у собі милосердя до нього.

«Ой лишенько? Та хто ж посмів
Таке тобі зробитоньки?
Та так же ти нездужаєш
Ні їстоньки, ні питоньки!»
І вже тику витягає,
Розщіп з неї відв'язує,
Рознять його намагає
Та й до Вужа приказує:

«От бідненький! Яке діло?
Мабуть, дуже наболіло,
А визволив? От бідненький!
Будеш тепер свобідненький!»

Та Вужеві того й треба!
Наче дух лихий з Ереба,
Не віддихав, не крутився,
Тільки прутом випрутився,
Скочив, мов тверда пружина,
Підскочив та обкрутився
Вколо шиї чоловіка.
«Ну, я твій тепер довіка!
Ні дитина, ні дружина
Вже до тебе не належить
І ніхто нас не розстежить.
Їсти, пити я не мушу,
Не зраню тебе, не вкушу,
Але шиї не покину,
Пок не ляжеш в домовину».

Таке лихо напитавши,
Ані сівши, ані вставши,
Чоловік, біди не знавши,
Твар питає нелакому:
«А се буде по-якому?»

А Вуж мовить: «По-сякому
Чи такому й ніякому,
А тебе я не покину,
Пок не ляжеш в домовину».

«Мусить же буть якесь право!»
«Оввa, право! Браво, браво!
А яким же мене правом
Той пастух мене зневолив?
Яким ти мене уставом
Визволить собі позволив?»

«Та я, бачиш, з милосердя»,—
Чоловік відповідає.
«Ні, такого артикулу,—
Мовить Вуж,— у нас немає.
В нас одно лиш: як упруся
І до кого причеплюся,
То вже того не покину,
Пок не ляже в домовину».

«В нас такого не чувати;
Ходім розсудця шукати!»
«Добре,— рік Вуж,— ось Лис іде!
Ну-ка, як суд його впаде?»

Лису чоловік вклонився,
Про суд його допевнився,
А Лис каже: «Просте діло.
Що Вуж мовить, роби сміло.
Склич громади половину:
«Робіть, люди, домовину».

Як зробили домовину,
Ляг чоловік за хвилину,
Вуж від шиї відкрутився,
Той свобідним очутився;
З домовини скік щосили,
Її ж люди віком вкрили,
І кілочками прибили,
І Вужа так заморили.
27.VII

XVII. ПОВІРЕНЕ ДОБРО

Два купці в край чужий з товаром мандрували,
Ще раз в гостиниці у рідній ночували;
Була хазяйка там статечна та не бідна,
І видалася їм вона довір'я гідна,
Рано оба вони для спільної потреби
Її покликати веліли перед себе
І мовили: «Отсе вам наші спільні гроші!
Що там у чужині порядки нехороші,
Ми на сю подорож лишаєм їх у вас —
Довірене добро хай полежить той час;
Ніхто не сміє взять один із нас обох;
Як маєте від двох, так бережіть для двох».

Отак вони до рук їй гроші доручили
І записку до них довірну долучили
Й поїхали. Про них і чутки не було.
Отак півроку щось без місяця пройшло —
Верта один купець в жалобі: «Так і так...
Умер у чужині спільник мій і свояк.

Ось посвідка, що вмер. Тепер я сам вертаю,
Повірене добро зверніть мені, благаю».

Хазяйка не була цікава на шасть-прасть,
Сей час покликати послала міську власть,
Ще й судовим урядом присвідчила
І лиш тоді купцю всі гроші доручила.
Та сей у рідний край не їхав, а вернув
Назад у чужину, де сам пароль загнув
На гроші спільника. Як там йому пішло,
Про те в літописі донесень не було.

Друг його в чужині пробув, доки пробув,
І що добра у ній здобув чи не здобув —
Не відомо: досить, що сам один до тої
Хазяйки він прибув із подорожі свої.

Вона жахнулася. «Ай-ай, вже рік минув,
Як у жалобі тут товариш ваш прибув,

Про вашу смерть мене оповістив в тій хвилі,
Свідоцтво показав, що вас по[хо]ронили,

І гроші зажадав. Та я не легкомисна,
Сей час почула: річ якась своєкорисна;

А знаючи, яка була у нас умова,
Без свідка гроші дать я не була готова.

От і послала я по пана судового,
Що справ таких у нас рішає дуже много;

Вашого спільника він слухав осторожно,
Нарешті відповів мені: «Дать гроші можна».

Хоч певності нема, та в справах грошових
Формальне право вистарча для судових.

Яке формальне те право, сказать не вмію,
Та звести вас із ним маю ще днесь надію».

Пан судовий був муж у праві добре вчений
І як на ті часи широко освічéний,

Побачивши купця, він так промовив жваво:
«Умова усува всяке краєве право.

Умова в вас була, що тільки ви два враз
Повірене добро візьме[те] в один час.
Спільник твій поспішив, і я не міг вгадати,
Що він підготував якісь фальсифікати,
Аби її зламать і гроші сам узяти.

Потрохи винен я, що вбезпечив хазяйку,
Що гроші всі дала, а не його лиш пайку,

А що не бідний я і не велика страта,
Ось пайка тут твоя, тамтим безправно взята»

Зрадів купець, знайшов взірець він правоти,
Й любо було йому у рідний край іти.
28.VII

XVIII. ДВА ТОВАРИШІ Й ВЕДМІДЬ

Ішли подорожні товариші два,
Одна їх мета, не одна голова;
Ішли на заробок, куди котрий знав,
Ізвів їх случай, і случай розігнав.

І так й між собою се й те говорили
І слово до слова так якось зложили:
«Будем помагать один одному вщерть —
Ніхто не розлучить нас, лиш хіба смерть».

Проте обидва не однакої вдачі:
Сей очі палкі мав, а другий гарячі,
Один був у тілі, а другий худий,
Один був чорнявий, а другий рудий.

Ішли вони лісом та й не завважали,
Аж ось перед ними Ведмідь оказалий
Іде на двох лапах, не злий, не жене,
Мов просить: «До трійці прийміть і мене».

Рудий ізлякався, усе враз пропало!
Дружба, приятельство — нічого не стало,
Всі мрії, й надії, і жарти, й смішки,—
Були в нього, знать, за душею грішки.

Ведмідь перед ними! Він лиш озирнувся,
На близького дуба прожогом метнувся,
Немов довгоногий павук у корчі,
І вже на вершку був, ледве сопучи.

Чорнявий тим часом ні слова не каже;
Мов снігу пластина, що на льоду ляже,
Незамітно канув на землю й лежав;
Понюхав Ведмідь, нічого не сказав.

Обнюхав, від ніг огрядних починаючи,
Обнюхав живіт, нічого не займаючи,
Обнюхав лице, мов спитати щось мусив,
Нюхнув навіть ніс і нічого не рушив.

Говорять, Ведмедя ніщо так не скрушить,
Як жив чоловік лежить, пальцем не рушить;
Він зна, що живий, та понюха, муркоче,
Та пошкодить нічого не може й не хоче.

Товариш на дубі зразу не вдивлявся,
А вниз поглядівши, дивом дивувався;
Аж як, муркотячи, Ведмідь відійшов.
Він з дуба спустився, до друга прийшов.

«Ото,— каже,— диво! Я й не догадався,
Що Ведмідь з тобою давніше вже знався.
Та й злякав же, клятий! А хитрий, як біс.
І щось тобі муркнув під самий твій ніс».

«Та звір не лихий,— відмовляє чорнявий,—
Не мав я з ним досі ніякої справи;
А муркнув — і справді не глупий то звір —
Лише три словечка: «Рудому не вір!»

28.VII

XIX. ТРИ ТОВАРИШІ

Три товариші мандровні ураз мандрували,
Між собою одностайну порадоньку мали:
«Що заробим всі три разом, буде всім вигода,
А що стратить один із нас, усім спільна шкода».

Поки були в своїм краї, сяк-так заробляли,
А як вийшли у чужину, бідувати стали.
І так якось воно вийшло: один заробляє,
Ті два жиють його хлібом, він недоїдає.

Ті два були легковиті, містовії діти.
Вміли тільки за птахами й рибами глядіти,
А третій був хлопський син, хоч і з передмістя,
Через них і в рідним домі не загрів він місця.

Отой третій де лиш прийде, стане до роботи,
А два перші до роботи не мають охоти;
В цеху тільки покажуться, в місті байдикують,
Теревенять і блазнюють, аж де потрактують.

Вечір ситі чи голодні ідуть до господи
І хваляться: «Слава богу, не мали ми шкоди!
А ти много заробив?» Все беруть від нього,
Вечеряють і ще його мають за дурного.

Та стало їм невмоготу в місті байдувати;
Може, дещо й прокралися,— далі мандрувати.
Не рад пішов з ними третій — мав добру роботу.
Та що птахи в перельоті, й ти пристав до льоту.

Мандрували день і другий, мандрували три дні,
Зайшли вони в чисте поле — побили їх злидні.
Ані кола, ані двора — голову склонити,
Ні випросить, ані вкрасти, ані що вчинити.

Третій, правда, ще знайшовся не зовсім порожній:
Міша муки пшеничної в тайстрі подорожній.
Ізраділи товариші, при криниці стали,—
Хоч було ще вдень, не пізно, там заночували.

На кам'яній гладкій плиті тісто замісили,
Із будяків та кізяків огонь розложили,
Змайстрували паляницю, лопух підстелили,
Другим вкрили й пригорнули граню в скорій хвилі.

Потім всі три полягали нічку ночувати;
Третій заснув, два те вчули — давай розмовляти.
«Ото буде паляниця, любо подивиться!
Аж жаль отсьому дурному дати поживиться!»

Другий каже, сміючися: «То ще бурчимуха!
Хоч мав муку, паляниці навіть не понюха.
Слухай, на який ще дотеп мій мозок пригоден:
Оба візьмем паляницю, він буде голоден.

Тепер трохи погадаймо, завтра повстаємо
Та й свойого товариша враз на бас візьмемо:
Кому з нас трьох сеї ночі кращий сон приснiться,
Того, отак присудимо, буде й паляниця».

На тому оба й заснули, цілу ніч проспали,
А прокинувшись уранці, розмовляти стали,
Каже перший: «Та й сон мені приснився чудесний!
Буцім мене в своє небо кличе цар небесний

І ангелам дає наказ мені показати,
Де по смерті буду місце пренайкраще мати.
Ані в казці не сказати, ні пером списати,
Скільки краси прийшлось мені сю ніч оглядати».

Другий каже: «Се ніщо ще! Мені снилось краще:
Там, де муки найстрашніші і пекло найтяжче,
Там без болю та покути мав я проникнути,
Своїх предків зневолених в небо привернути».

Третій каже: «Ото диво! Я те саме бачив,
Тебе в небо бог покликав, тебе чорт загачив,
Я й подумав: «Там їм місце! Я ж тут покріплюся,
Сам із'їм всю паляницю й до ранку просплюся».

«Ну й що ж, із'їв?» — «Та певно з'їв». Вони, мов шалені,
В ватру. Нема! Лиш на плиті краї осмалені.
Були б, може, спересердя й побили сірому,
Та той вмивсь, перехрестився та й потяг додому.
29.VII

XX. ГОРБАТИЙ І МИТНИК

Трафився раз такий траф,
Що один вельможний граф
Установу заповадив:
Хто йшов, їхав через міст
Чи то в празник, чи то в піст,

А був собі ганчуватий,
Чи сліпий, або горбатий,
Пелехатий, волуватий,
Чи рудим волоссям вкритий,
Мусив з кождого ганчу
Заплатити по грошу.

А на мості митник бравий
Мав пильнувать тої справи,
Аби здоров свобідно йшов,
А хто трохи нещасливший,
Не перейшов, не плативши.

Ось раз у велике свято
Йде на міст людей багато;
Митник добре вдивляється:
Одинак ось звивається,
Сюди-туди хиляється,
Мов від нього ховається.

«Гей-гей, пане! Ви ж горбатий!
Прошу хвилечку заждати
І гріш ганчового дати!»

Тут горбатий станув боком,
Глипнув, зиркнув лівим оком,
«Ге-ге, ганч не одинокий!
То ви, бачу, й одноокий!»

«А хай тебе колька коле!» —
Буркнув той уже сердитий.
«Ага, пане, в тебе боле!
Мусиш три гроші платити».

Пан щось трохи баламутив:
«Ну, вчепився, щоб зідрати!»
Вітер шапку з лоба струтив —
Він рудий і пелехатий,

Отаке-то вийшло диво!
Хоч сердитий, не сердитий
Мусив пан, немов за мливо,
За своїх всіх п'ять ганчів
Аж п'ять грошей заплатити.

29.VII

XXI. ДОРОГИЙ КАМІНЕЦЬ ЦІСАРЯ

У цісаря був камінь дорогий,
В якім являлася велика сила:
Коли його покласти на вагу,
То олово він переважував
І всякі іншії метали.
Чи що велике, чи широке,
Як проти нього зважити було,
Те швидко піднімалося угору,
А свою шальку камінь тяг униз,
І жадним тягарем не було можна
Перетягти його, аби піднявся вгору.
Та найбільш дивувало всіх людей
Ось яке чудо: як лиш попелом
Посипати той камінь, зараз він
Усяку силу тратив, і мале
Пірце його перетягало вгору.
І цісарю сказав один мудрець:
«Сей камінь, пане,— твоя царська сила,
Що потуги й власті сього світу
Переважає; жадна з них окремо
І всі враз їй протистоять не можуть.
Та коли сила та відійметься
Від тебе чи то волею судьби,
Припадком або смертю, то ти сам
На шалі сього світу не заважиш
Ані на порошину більше, як
Звичайний смертний. Але сила та
Дар має теж не пропадати марно,
Даючи змогу цісарю робити
Добра так много людям, що звичайний
Ум смертного збагнуть не може навіть.
Благословенний той володар, що
Почує в собі силу ту велику
І знайде в собі силу волі й віри
Їй присвятити все життя своє.

Такий при помочі чудесного
Отсього каменя здобуде скарб,
Що переважить ще той самий камінь
На шалі й не відійметься від нього».

30.VII

XXII. З ХЛОП'ЯЧИХ ЛІТ ПАПІРІЯ

Про консула Папірія читаєм,
Що, бувши ще лиш восьмилітнім хлопцем,
Хоч тілом молодий, старий умом;
Мав серце, так премудрістю налите,
Що враз з вітцем та іншими мужами
Ходив на збори римського сенату,
Де вмів не раз у найтруднішім ділі
Сказати мудре, світозарне слово
Або найзавзятішу суперечку,
Мов блискавкою, дотепом змінити
В загальний сміх.
Раз випало таке,
Що по таємній, протяжній нараді
В якімось важнім політичнім ділі
Сенат рішив ховать ухвалу в тайні,
Щоб ні великий, ні малий у Римі
Не міг до часу знать про ню нічого.
На тім засіданні був теж Папірій
І на знак згоди голові сенату
Подав свою теж рученьку маленьку.

Коли з засідання вернув додому,
Нараз звертається до нього мати
З запитанням: «А що там ухвалили
Отці-сенатори таке велике,
Що рада аж до півночі тривала?»
«Не можу, мамо, того вам сказати,—
Відмовив хлопець,— порішено тайність
Ухвали, й я на се пристати мусив».
Коли про тайність лиш почула мати,
Здалось їй, що якраз се мусить знати.
«Хоч як, мій синочку, люблю тебе,—
Скажи, що врадили, а то уб'ю тебе».

Син відповів: «Воліли б не любить,
Ніж за такеє, що вас лише свербить».

Розсердилася за те слово мати,
Двом служницям велить сей час хлоп'я
зв'язати.

Син усміхається: «Та як вам конче треба,
То хай же геть іде одна й друга ефеба».

Дівки пішли, Папірій же сказав:
«Се питання сенат гриз і не розв'язав:

Чи ліпше жінці жить з двома мужами,
Чи браться мужеві з двома жінками?»

«Неволенько моя! — гукнула мати.—
Та я б і двом мужам уміла раду дати.

Але якби мій муж ще другу жінку мав,
Зо мною б ні вона, ні він не витримав.

Та в кухні б ні один горнець не встояв ціло;
І як вони без нас таке рішають діло?»

І зараз, мов та кляча в перегони,
Побігла поміж іншії матрони;

Наторохтіла їм сім міхів на горіхи,
То страху по черзі додаючи, то втіхи.

І мовила одна: «Не зле було би, мила,
Якби одній жоні пара мужів служила».

А друга мовила: «Скандал би був, кохана,
Якби дві женщини одного мали пана».

Недовго радили і орекли всі разом:
«Се діло нам не слід пустити плазом,

Ось завтра знов сенат увечір засідає;
Підемо й скажемо, що кожда з нас гадає».

На другий день в сенатське зданіє
Ввійшло великеє матрон собраніє;

Вони сенаторів, де мога, обступали
Та про двомужество товкли їм та плескали,
Сенатори ж на те плечима лиш стискали.

Нарешті голова во всеслишаніє
В промові запевнив чесне собраніє,

Що про те, про що їм тепер так дуже йшло,
В сенатських радах ще ні згадки не було.

А як пішли жінки, всміхнувся голова
І до сенаторів такі сказав слова:

«І що се наших пань спокусило нараз,
Що ся диковина пригнала їх до нас?»

На те з-поміж старих, неначе знехотя,
Озвавсь Папірій, восьмилітнєє дитя:

«Коли позавчора додому я прийшов,
То мама спала вже й я допитів уйшов,

А рано почала тиснути та ганьбити:
«Що там таїть сенат? Скажи, бо буду бити».

От під загрозою, так, тільки для знаку,
Я їй в борзі піддав диковинку таку».

Зареготав весь збір, та ухвалив сенат:
«Щоб в самім корені підрізать пасмо зрад,

Сенатських тайн ніхто не міг би розплескать,
Недолітків на збір сенату не впускать».

30.VII

XXIII. КУПЛЕНА МУДРІСТЬ

I

У однім великім місті
Рік у рік не сто, не двісті —
Тисячі купців багатих,
Тисячі панів вельможних,
Сотні тисяч подорожніх,
Різним ремеслом занятих,
На ярмарок з'їздилися,
Поспішали й гніздилися,

Гостиниці наповняли,
Пусті площі залюдняли
І на місто налітали,
Мов у вирій птахи білі,
Бо ярмарок стояв тиждень
Від зеленої неділі.

На тім ярмарку не знати
Що не мож було дістати.
Були зброї найрізніші,
Були строї найцінніші,
Були дорогії шати,
Адамашки та шкарлати,
Були шовки китайськії,
Були шалі карськії,
І дивани та перськії,
І шаблюки дамаськії,
Були книги друковані,
Рукописи заховані
Хто ще зна, з якого часу;
Були всякі їдла й страви,
Були всякі гри й забави,
Много вина, много квасу,
Много меду, много пива
І всякого чуда й дива,
Що ні пером описати,
Ані в казці розказати.

Між купцями й продавцями
Що розсілись вулицями
І товар свій виставляли
Та охочих дожидали,
Був один, на вид учений
І літами досвідчений,
У докторському береті,
Вчив десь в університеті.
Він склепок наняв маленький
І тісненький, та світленький,
І обставив поличками,
В поличках поміж книжками
Мов для переміни тону,
Круглі коробки з картону
З написами багряними,

А над дверми над скляними
Напис золотий сміється:
«Ось тут мудрість
продається».

Тисячі йдуть і минають,
Хоч на напис поглядають;
Ніколи їм тут бавиться,
Хто мудрістю цікавиться?
Та бувають цікавії,
До вченого ласкавії.
Такий купить чи не купить,
А до склепу радо вступить,
Властителя привітає
І про товар розпитає,
А той радо поясняє.

«Отсе, пане, книжна справа,–
Каже, книжки вказуючи,—
Се наука та й забава,
Аби, на світі жиючи,
Міг чоловік більше знати,
Ніж малим навчила мати,
Ніж з рідної виніс хати
Про природу, все створіння
Про людськії покоління,
Про краї та про народи
Та їх тисячні пригоди,
Про мужів великих мисли,
Про ті болі, що їх тисли,
Про їх радощі та смутки,
Їх утрати та здобутки,
Аби все читаючи,
В свою пам'ять приймаючи,
Міг розумом розвиватьсяя
І душею розростаться.

А ті мали колодочки,—
Вказуючи коробочки,
Мовив доктор просто й сміло,—
Се вже мого ума діло.
Чи то людей питаючи,
Чи то книги читаючи,

Чи сам в життя вникаючи,
Я завважив щось такеє
Чи солодке, чи гіркеє,
Що в тяжкі життя мінути
Помічним нам може бути,
Мов лікарство проковтнути,
Те зібрав я, наче того
Піску зерна золотого,
Посписував для пам'яті
На тривкій отій хараті [1] —
Бачте, ось! — і сьому й тому
Продаю по золотому».

II

Про доктора, що мудрість продає,
Дійшла крилата Фама незабаром
До короля, що володів тим містом.
Се був не зовсім легкомисний пан.
І тьохнуло його щось в саме серце
У мудрості чужій, купованій
Знайти для себе більшу обезпеку,
Ніж знаходив у власнім розумі
Та в тих дорадниках, що мав при собі
Та часто мусив їм не довіряти.

Отож він трьох їздців добірних шле,
Аби, не гаючись та не щадячи коней,
Ученого на ярмарці знайшли
І в нього мудрості три порції купили.
«Скажіть йому,— їм поручив король,—
Що наш король хоч і не так багатий,
Не пожаліє втроє більше дати,
Аби від тебе мудрості надбати».
Так кождий мав ученого просити
І перед ним гаман срібла зложити.

Їздці сповнили все, як їм велéно,
Та доктор, усміхаючися, мовив:
«Зробив мені король велику честь,
І я рад послужити королеві

[1] Харать, або хараться,— по-староруському пергамент, шкіра до писання.

Так, як і кождому господареві,
Тим, що найліпше в мене єсть,
Із мудрості зерен, котрими так невбогий
Лан духовий, який орали й засівали
Від многих тисяч літ пресвітлі духи многі,
Не кождий окрушок для кождого придалий.
А щодо короля я трохи прочував,
Що за порадою удасться він до мене;
Те, що в коробці тій, навмисне змайстрував
Для нього, щоб було ім'я його блаженне.

Візьміть і дайте се до рук йому самому,
І про ім'я моє просіть і не питати;
Те срібло візьміть! За свою мудрість брати
Не можу більше я, як лиш по золотому».

III

Прийшли слуги до короля.
«Буде королівська воля
Се від доктора прийняти,
На слуг своїх не пеняти,
Що замісто срібла много
Дали тільки золотого».
«Як було?» — король питає,
Сам коробку розгортає;
В ній писання заховане,
На хараті мальоване,—
На ній ось що він читає:

«Якщо кладеш, твердо клади,
Якщо рядиш, мудро ряди
І на кінець діла гляди!» [1]

Здивувались трохи слуги.
«Та то ніби один, другий
Вміє те саме сказати;
Проте якусь силу знати
В тих словах ніщо мазати».

---

[1] Парафраза латинської приказки: «Quidquid adis, prudenter agas et respicefinem»—[Що б ти не робив, роби розумно, май на увазі мету *(лат.)*.—*Ред.*].

Король глибше задумався,
По хвилині прочумався,
Велів напис той прибити
На дверях своєї спальні;
Кому вільно там входити,
Аби міг той затвердити
Слова його капітальні.

Були в того короля
Ліси, луги та поля,
Двори, воли, коні красні,
Кметі та фільварки власні,
А задля маєтку того
Змовилися проти нього
Не княжії дорадники,
Ніби навіть не зрадники,
А так собі галапасні
Завидники, менше щасні,
Дармоїди повсякчасні.

Княжої не хтіли власти
Нічого не хтіли красти;
Та що князь їм спротивлявся,
На них згорда задивлявся,
Не раз остро висловлявся.
Хтіли біса забавити,
Князя життя позбавити
І на своїм поставити,
Аби самим не пропасти,
А під шумок в час напасти
Своє черево попасти.

Може б, вони й не сіпались
Та короля не чіпались,
Якби лихо не лазило,
В дорогу їм не влазило.
А то в якусь святу днину
Зібралися у гостину
Ік одному міщанину.
У його гостиннім домі
І знайомі й незнайомі
Густо-часто сходилися,
Різні зв'язки зводилися,
Звади й зради родилися.

В тій гостині гаразд було.
Все, здавалось, як слід ішло,
Особливо ж нагодився,
Мовби щойно народився,
Один кумпан невідомий,
Любий, мов старий знайомий,
Хоч в літах, а ще фігляр,
Превеселий, мов школяр,—
Королівський се голяр.

Завидники — галапаси,
Вчувши його баляндраси,
Враз подумали: «Сенат,
Йому тільки слово скажи,
Золотую дулю вкажи,
Зробить такий авантаж,
Що ліпшого й не бажати.

Ніщо довго й розважати!
Між собою зробім змову,
А потім слово по слову
Почнемо з ним говорити,
Як короля уморити.

В короля він святий-божий,
В королівську спальню вхожий,
Не довго його й молити:
«Будеш короля голити —
Горло бритвою розчахнеш,
Королеве життя здмухнеш,
А там уже рука наша —
Піде все, як з маслом каша».

Дався голяр на підмову
Без великої турботи,
Але в спальню корольову,
Як звичайно щосуботи,
Входячи, здумівсь немало;
Ось на дверях щось стояло,
Мов кровава довга рана.
Чита напис і жахнувся,
«Вбійцею свойого пана
Стать, що добрий, як отець?
І який, який кінець?»

Як у спальню голяр ввійшов,
Усе тіло мороз пройшов.
Виняв бритву й верг на столик,
І затремтів наш соколик,
І відразу просльозився,
Перед ліжком повалився,
Де король лежав в постелі,
Як звичайно, невеселий.

«А що тобі?» — король пита.
«О ти, душе чиста, свята,
Тату рідний, королю мій,
Погамуй гнів праведний свій,
Не погуби мою душу
За те, що сказати мушу».

І плачучи, ридаючи,
Ніщо не докладаючи,
Він розповів подрібності,
Де й при якій спосібності
Була йому невимовна,
Препідлая та гріховна,
Як Іуді на Ісуса,
На жизнь короля покуса.
Хто й як його підстроював,
Хто й як його вспокоював,
Котрі та як підмовляли,
Який бариш обіцяли,
Які дари подавали.

Все те вилівши словами,
Знов залився він сльозами.
«Мій королю, пане милий,—
Знов озвався він по хвилі,—
Якби не та карта страшна,
Що стереже твойого сна
Тут на дверях, ти би нині
Вже лежав у домовині.
Слова її прочитавши,
Конець діла нагадавши,
Я почув мов голос бога,
Душу потрясла тривога.
Тепер її не стривожу
Здавши все на волю божу».

Отак голяр душу збавив
Та й запевнив життя своє,
Бо королю він доставив
Небезпечне знаття своє.
Наложили головами
Ті, що льстивими словами
До злочину його перли;
Голяра король власкавив,
При собі його зіставив,
Доки оба не померли.

XXIV. ІЗ БОНЕРІЄВОГО ЗАКІНЧЕННЯ

Хто гаразд хоче байку зрозуміти,
До кінця треба прочитать зуміти;
Кінець відкриє ту моральну новість,
Задля якої зложено всю повість.
Читаєш повість, що йде крок за кроком,
Мов небилиці зложено нароком;
А дочитаєш — і перегадаєш,
Мов по тунелю світло оглядаєш;
І тим та байка корисна буває,
Що на ходулі розум підіймає.

Сто оповідань в сю книжку вложив я,
Словес премудрих не наворожив я,
Писав попросту для простого люду,
Для приоздоби не докладав труду;
Та мудрих мислей повна тут скарбниця,
В твердій лушпині укрите, міститься
Зерно солодке; садок невеликий
Старанно виплеканий, а не дикий
Вміща плодючі дерева й горіхи,
Що й пізнім внукам будуть для потіхи.

Лихі слова й лихі стихи невміті
Не мають вже тепер ціни на світі.
Хто криво наплете та незугарно,
Той, мов жебрак, що датку просить марно;
Лихі слова користі не приносять,
Кривих промов ніде не оголосять.

Не один шумно говорити вміє,
А глянь, він сам себе не розуміє;
Сей так, як той, що носить меч при боці,
А не вийма його ні раз у році.

Лиш тому тільки меч носить годиться,
Хто в тяжкім бої вміє ним трудиться
Для честі й слави. Не один ярига
Спис, і тесак, і меч на собі двига,
А з них користі жадної немає,
Лиш безоружних страхом наповняє.
Такі хай гинуть, як у воді камінь.
А нам дай, боже, щонайліпше! Амінь.

Август Бюргер

ЦІСАР І ІГУМЕН

Скажу вам, кохані, кумедну пригоду:
Як був собі цісар, вибранець народу,
І був ксьондз-ігумен, мав голос, як дзвін,
Лиш жаль, що вівчар був мудріший, як він.

Пан цісар у стужі та спеці бідує,
Не раз у всій зброї в наметі ночує,
П'є воду, з'їсть хліба й шматок ковбаси,
А часто, то й голод і спрагу зноси!

Паночик дбав ліпше за грішнеє тіло:
Їв смачно, спав м'яко, коли закортіло;
Мов місяць уповні, так щоки лиснять,
А пуза три хлопи не в силі обнять.

Тож цісар з ігуменом часто мав драчку.
Раз їхав він з військом кудись на воячку
У літнюю спеку, в задуху таку —
Ігумен в ту пору гуляв по садку.

«Га! — думає цісар.— Ось думка розумна!»
І зараз на кпини вітає ігумна:
«Здоров, мужу божий! Що, дужий за двох?
У поті й молитві не дуже ти зсох!

Вам нудно, здається, отак у безділлю.
Ану, я вам працю маленьку приділю.
Говорять, премудра у вас голова,
Що чуєте, як росте навіть трава.

Так ось вам на ваші зубки без замішки
Для розривки три невеличкі горішки:
Віднині чверть року даю вам на те —
На сі три питання відпóвідь дасте!

По-перше, коли я у княжім сенаті
На троні засяду в цісарськім орнаті,
Ви маєте точно сказать, не на жарт,
Щó я до гроша і до шеляга варт?

По-друге, зрахуйте докладно й до річи,
Коли конем можна всю землю оббічи —
Ні більше, ні менше на хвильку, на дух!
Се діло, міркую, вам легке, як пух.

По-третє, високосвященний прелате,
Повинні ви думку мою відгадати:
Я щиро признаюсь лиш ключка одна,
Щоб правди у ній не було ні зерна.

Коли ж сі питання як слід не розсудиш,
То вже тут і хвилі ігумном не будеш,
І що по всім краї велю обвозúть,
До рук хвіст ослячий, не віжки вложить».

Тут цар, сміючися, погнав собі шляхом;
Ігумен міркує, турбується з жахом:
Ніякий злочинець — побий його хрін! —
На суді не прів так тяженько, як він.

Він шле до раз-два-три-штирьох унверс'тетів,
Питає в раз-два-три-штирьох факультетів.
А що платив вадій, і такс, і данин,
А питань сих доктор не вгриз і один.

В тривозі й турботі, ліниві й невстижні,
З годин ростуть днини, а з днин ростуть тижні,
Бо й місяці з тижнів — іде реченець!
Вже й божого світу не тямить чернець.

Він блудить і нудить раз тамки, раз тутки,
В лісах і вертепах в найгірші закутки,
Аж раз як забився в нелюдяний яр,
Його стрів Ганс Бендікс, кляшторний вівчар.

«Панотче,— рік Бендікс,— вам що за притика?
Ви схудли, їй-богу, як скибка, як тика!
Ой боже, на вас-бо нема вже й лиця!
Дання вам задав хто чи кістку з мерця?»

«Гей, Гансе мій любий, дання се страшенне!
Пан цісар задумав закпить собі з мене,
І дав три горішки мені на зубки,
Яких би й сам дідько не згриз залюбки.

По-перше: коли він у княжім сенаті
На троні засяде в цісарськім орнаті,
Я маю точніcько сказати — не жарт —
Що він до гроша і до шеляга варт.

По-друге, зчислить я повинен до річи,
Коли йому кінно всю землю оббічи,
Не більше й не менше на хвильку, на дух,—
Се діло — він дума — легеньке, як пух!

По-третє, я, бідний понад всі прелати,
Повинен ще й думку його відгадати;
Він щиро признаєсь, та в тім лише зло,
Щоб правди й крихітки у ній не було.

А як сим питанням не дам я розсуду,
То вже тут і хвилі ігумном не буду:
Велить по всім краї мене він возить,
До рук хвіст ослячий, не віжки вложить».

«Се все? — сказав Бендікс, та й ну реготаться.—
Панотче, кпіть з того! Та що це за праця!
Вдягніть мене в рясу, в свій хрест і клобук,
Я вам розітну сей нетесаний сук.

Бо хоч я латини і в зуб не тямую,
Зате знаю добре, де раки зимують;
Що вчений не купить за чвертку срібла,
Того мені мати ще з чубом дала».

Ігумен з утіхи аж скаче, аж плига;
Ганс Бендікс вже в рясі і хрест злотий двига,
В чернечім плащі визира з каптура
І їде щодуху у двір до царя.

Ось цар засідає в веселім сенаті
Високо на троні, в короні й орнаті:
«Скажи ж нам, панотче, по правді, не в жарт,
На грош і на шеляг, що я тепер варт?»

«За тридцять талярів продав Юда бога,
То вже ви хоч зліться, хоч дуйтесь якмога,—
Більш як двадцять дев'ять за вас не ялось —
Вже ж ринським ви менше цінні, як Христос».

«Гум,— цісар промовив,— причина не глупа,
Та й збито пихи тут вельможної купа.
І сам я ніколи, клянуся на честь,
Не думав, що цісар так дешевий єсть!

Ну, отче, зчисліть тепер точно й до річи,
Як скоро конем мені світ весь оббічи?
Не більше й не менше на хвилю, на дух!
Сей розлік, міркую, вам легкий, як пух».

«Мій пане, враз з сонцем в дорогу пустися
І все в однім кроці з ним рівно держися,
То ручу хрестом сим, об'їдеш весь світ
За двадцять чотири години як слід».

«Га-га! — сміється цісар.— Не згірший погонич!
А коням на попас ні хвилі не зволиш?
Коли би та якби сим кроком все йшло,
То в нас би з полови все злото було.

Ану, тепер третє! Та майсь на обаці,
Бо будеш по краю чвалать на осляці!
Ну, що я гадаю фальшиве наскрізь?
Лиш з «якби» й «коли би» мені тут не лізь!»

«Гадаєте, що я ігумен з Сангала».
«Се ж так! — крикнув цісар.— Признає вся зала».
«Се помилка, царю, без чуда, без чар,
Бо знайте, я Бендікс, сангальський вівчар».

«До ката! То ти не ігумен з Сангала? —
Покрикнув пан цісар, здригнула вся зала,

Та й зареготався.— А то мені зух!
Відднесь ти ігумен, а вже не пастух.

Я дам тобі перстень і дам патерицю,
А твій попередник гайда на ослицю!
Най їде по краю, най знає й спімне,
Що де хто не сіяв, там най і не жне!»

«Ой, вибачте, царю! Та все те химери!
Я ж темний і що літе́ри, нуме́ри
Не тямлю! Латини ні бе, ані ме!
Що Йвась не навчився, те Йван не спійме».

«То шкода й жаль дуже, мій Бендіксе Йваську.
Та випроси іншу якусь собі ласку.
Нас втішив твій дотеп веселий на мить,
Тож най наша дяка й тебе звеселить».

«Мій царю, потреби мої нецікаві.
Та як ви направду на мене ласкаві,
То я собі плату благаю одну:
Ігумнові всю ви даруйте вину».

«Га, браво! Як бачу, то в тебе, Іване,
І розум, і серце — усе бездоганне!
Ігумену проріх дарую отсей,
Тобі ж у додатку ще дам привілей.

Ігумну з Сангала знак царської власти:
Ганс Бендікс не ме вже овець його пасти,
І най його йгумен, в мисль наших велінь,
До смерті задармо годує. Амінь».

Д[ня] 15 листопада 1903

ПРИТЧА ПРО ТРИ ПЕРСТЕНІ

(ІЗ ДРАМИ «НАТАН МУДРИЙ»)

Сцена в світлиці султана Саладіна. Саладін, саме відправивши свою сестру Сітту до бічної кімнати з тим, щоб відтам прислухувалася його розмові з Натаном, сидить у кріслі. Натан входить.

Саладін

Зблизися, жиде! Ближче! Аж сюди!
Без страху!

Натан

Страх на твоїх ворогів!

Саладін

Ти звешся Натан?

Натан

Так.

Саладін

І мудрий Натан?

Натан

Ні.

Саладін

Ну, не сам, народ зове тебе.

Натан

Народ — та може.

Саладін

Чей, же не гадаєш,
Що низько я ціню народний голос.
Давно я хтів пізнати чоловіка,
Якого він зве мудрим.

Натан

А як він
Його на кпи так зве? Як у народу
Той мудрий лиш, хто хитрий, а той хитрий,
Хто власну користь добре розуміє?

Саладін

Запевне, думаєш, правдиву користь?

Натан

Тоді б найбільший самолюб був, певне,
Найрозумнішим, розум би і мудрість
Були б одно.

Саладін

Се ж ти доказуєш
Те, що перечить хтів. Людські правдиві
Користі, ті, що люд не зна, ти знаєш.
Принаймні ти старався їх пізнати,
Роздумував над ними: се одно вже
І робить мудрим.

Натан

За такого кождий
Себе вважа.

Саладін

Ну, годі в скромність грати!
Все лиш ту скромність чути, де ми ждали
Холодного розсудку, остогидне.

(Живо встає.)

До речі перейдімо! Але, жиде,
Лиш щиро, з серця щиро!

Натан

Мій султане,
Я рад по правді так тобі служити,
Щоб далі гідний був твоїх замовлень.

Саладін

Служити? Як?

Натан

З усього щонайкраще
Дістанеш, і по найдешевших цінах.

Саладін

Се ти про що говориш? Про свої
Товари, може? Хай моя сестра
Торгується з тобою
(Це для підслухачки!),
Мені з купцем зовсім немає діла.

Натан

То ти без сумніву бажаєш знати,
Що я в дорозі, може, де побачив,
Почув про ворога, що справді знов
Ворушиться?.. Коли по сущій правді...

Саладін

На сеє поле також не поїду
З тобою. Вже про ворога я знаю,
Що треба. Словом...

Натан

Що звелиш, султане.

Саладін

Я в іншій, зовсім, зовсім іншій речі
Повчиться в тебе хтів. Коли такий
Ти мудрий, то скажи мені, будь ласка,
Який закон, яка до тебе віра
Найбільше промовляє?

Натан

Мій султане,
Я жид.

Саладін

А я мусульманин; є ще
Християнин між нами. Із тих трьох
Релігій, чей же, може лиш одна
Правдива бути. Муж такий, як ти,
Не стане там, де вродження, припадок
Його покинули; або як стане,
То з розмислом, з причин обравши краще

Отож подай мені отой свій розмисл!
І вилущи мені причини, за якими
Самому ніколи мені копаться
Було. Хай я почую, що рішало
Про добір тих причин — ну, так в довір'ї,—
І сам так само виберу. Ну, що?
Мовчиш? Мене очима важиш? Може,
Я перший із султанів, що попав
В такую примху, та мені здається,
Що примха та не так-то вже негідна
Султана. Чи як думаєш? Скажи-бо!
Мов! Або, може, хочеш ще хвилини
До намислу? Гаразд, даю тобі.
Чи там сестра підслухує? Давай
Розвідаю, чи добре вдав. Подумай!
Подумай швидко. Я тут незабаром
Вернуся.

Відходить до бічного покою.

Натан

(сам)

Диво! Що зо мною дієсь?
Куди се гне султан? Чого? Я ладився
На гроші, а він правди хоче. Правди!
І ще отак готівкою, на руку,
Немов та правда — червінець. Якби ще
Той давній був, що на вагу кидали,
То ще б уйшло. Така ж нова монета,
Якої вартість — стемпель, і яку
На дошці лічиш,— се не та вже правда.
Як золото в мішок, то так би правду
В голову сипать? Хто ж із нас тут жид?
Чи я, чи він? Та ну! А може, він
Не справді правди хоче? Може, він
Ту правду лиш як лапку заставляє?
Ні, це підозріння було б занадто
Низьке! Низьке? Чи для високих є що
Низьке? Се так, се так! Він ломиться
В отворені двері. Хто приходить
Як друг, той стукає вперед і слуха!
Тут обережним будь! А як? Остатись

Запеклим жидом, се вже не уходить.
А спекаться жидівства — се ще менше.
Чому ж ти не мусульманин? Ось сук!
Та ось рятунок мій! Не лиш дітей казками
Зацитькують. Іде! Нехай приходить!

Саладін

(входить)

Тепер тут поле чисте. Ось я тут
І, чей же, не зашвидко? Ти вже все
Обміркував як слід? Ну, говори ж!
Ніхто нас не почує.

Натан

Най би хоч
Весь світ нас чув!

Саладін

Так певний ти, Натане,
Свойого діла! Га, отсе мені
Мудрець! Ніколи правди не ховати!
За неї все на одну карту ставить!
Добро і кров! І тіло, і життя!

Натан

Так, так, коли потрібно і корисно.

Саладін

Віднині, надіюсь, один свій титул
«Новостроїтель світу і закону»
Носитиму по правді.

Натан

Гарний титул!
Але ж, султане, поки звірюся
Тобі зовсім, позволь, що розповім
Тобі історійку.

Саладін

Чому ж би ні?
Люблю історійки, а ще як гарно
Хтось повідає.

Натан

Гарно повідати
Се не моя річ.

Саладін

Знов оте смирення,
Що паче гордості! Ну, говори вже!

Натан

Давно колись жив чоловік на Сході,
Що перстень мав із любої руки
Премногоцінний. Камінь був опал,
Що грав сотками кольорів прекрасних,
І мав таємну силу всякого,
Хто з тою вірою носив його,
Робити милим богу й людям. Отже,
Не диво, що той муж на Сході з пальця
Його ніколи не здіймав і дбав,
Щоб він навіки при його дому
Держався. А то так. Той перстень
Лишив він найлюбішому з синів
І завіщав, щоб сей знов полишив
Його тому з своїх синів, якого
Найбільше він полюбить, так щоб завше,
Без огляду на старшинство, єдино
Лиш в силу перстеня той найлюбіший
Був головою і князем у домі.
Ти зрозумів, султане?

Саладін

Так! Що далі?

Натан

Отак, із сина сходячи на сина,
Прийшов той перстень до одного батька,
Що трьох синів мав; всі були однако
Йому послушні, і всіх трьох однако
Любив отець. Лиш від часу до часу,
Коли котрий з ним сам був і батьківське
Чуття не розділялося натроє,
Здавалось, що раз сей, раз той, раз третій
Гідніший перстеня; і батько мав
Побожну слабість кождому з черги
Той перстень у наслідя обіцяти.

Ішло так, поки йшло. Та ось прийшла
Пора вмирати, і сердега-батько
Заклопотався. Жаль йому скорбити
Тих двох синів, що також полягали
На заповіт його. Яка ж тут рада!
Він потаємно прикликає майстра
І на зразок свойого перстеня
Два інші замовляє в нього, ані кошту,
Ні праці не велить щадить, щоб тільки
Однаковіські з ним були. Вдалося
Се майстрові. Коли приніс перстені,
То навіть батько свойого взірця
Не міг пізнать. На радощах він кличе
Синів окремо кождого до себе,
Дає окремо кождому своє
Благословенство — й перстень — і вмирає.
Ти чуєш се, султане?

Саладін

(зворушений, відвернувся від нього)

Чую, чую!
Кінчи вже казку сю! Ще довго буде?

Натан

Це вже й кінець. Бо те, що вийшло далі,
То розуміється само собою.
Заледве батько вмер, виходить кождий
Зі своїм перстенем і хоче бути
Князем у домі. Розвіди, ба сварка,
Ба гвалт. Дарма; котрий правдивий перстень —
Не розбереш.

(По хвилі, в якій ждав султанову відповідь.)

Так само, як ми нині
Не розберем, котра правдива віра.

Саладін

Га! Що? Се має бути відповідь
На запит мій?

Натан

Се лиш оправдання
Моє, що я не важусь розпізнати

Перстенів тих, які велів сам батько
Зробить з тим наміром, щоб розпізнать їх
Ніхто не міг.

Саладін

Перстені! Що там граться!
Я ж думаю, релігії, які я
Назвав тобі, різняться між собою
Аж до одежі, страви та напою.

Натан

Лише не в своїх основних причинах.
Бо чи ж не всі вони оперті на
Історії? Чи писаній, чи усній?
І чи ж історію не мусимо
Приймать на віру? Правда? А чию ж
Ми віру найменше берем під сумнів?
Чи ж не своїх найближчих? Чи не тих,
Що ми їх кров? Що від свого дитинства
Зазнали їх любові? Що ніколи
Нас не дурили, тільки там хіба,
Де той обман для нас же був спасенний?
Чи можу я своїм батькам менш вірить,
Як ти своїм? Або ж і навпаки.
Чи можу я жадать від тебе, щоб ти
Всім своїм предкам та завдав брехню,
Аби моїм лиш не перечить? Або ж
І навпаки. Так само й християни.
Чи, може, ні?

Саладін

На господа живого!
Він правду мовить. Мушу замовчати.

Натан

Та ми вернім ще до своїх перстенів.
Як сказано, сини вдались до суду,
І кождий присягав судді, що перстень
Дістав простісінько з рук свого батька.
Се й була правда. І що вже давно
Мав батькову обіцянку, що перстень
Колись йому дістанеться. Се теж була
Не менша правда! Кождий заклинався,

Що сей не міг же так його дурити;
І поки б допустив таку підозру
На нього, батька, любого такого,—
То швидше вже закине ошуканство
Братам, хоч як би, зрештою, про них
Рад думать все найкраще. Та вже годі!
Він зрадників знайде! Вже він помститься.

Саладін

Ну, а суддя? Я дуже рад почути,
Що ти судді велиш сказать. Ну, мов!

Натан

Суддя сказав: коли мені тут зараз
Вітця не ставите, то відправляю
Вас від свойого трибуналу. Що ж то,
Я тут на те, щоб загадки рішати?
Чи, може, ждете, щоб правдивий перстень
Промовив сам?.. Та гов, я чув, що той
Правдивий перстень має дар чудесний
Робити милим богу й людям любим.
Се най рішає! Перстені фальшиві
Не мають, чей же, тої сили. Нуте,
Кого два з вас найліпше люблять? Мовте!
Га, мовчите? Перстені мають силу
Лиш взад, а не назверх? Себе найбільше
З вас кождий любить? О, то ви всі три
Обманені обманці! Всі три ваші
Перстені неправдиві. А правдивий,
Мабуть, десь загубився. Щоб сю згубу
Покрить, заткать, дав батько ваш зробити
Три за один.

Саладін

Чудово! О, чудово!

Натан

Отож,— казав до них суддя,— коли вам
Потрібний присуд мій, не моя рада,
То йдіть собі! Моя ж вам рада — взяти
Се діло так, як єсть. Таж кождий з вас
Від батька має перстень, най же й вірить
Несхитно, що його один правдивий.

Можливо, що отець не хтів терпіти
У своїм домі довше самовлади
Одного перстеня! І, певно, він
Однаково любив вас усіх трьох,
Коли не хтів вам двом зробити кривди,
Всю ласку даючи одному. Добре!
Ідіть же кождий вслід непідкупної,
Нелицемірної його любові!
Змагайся кождий, в перегін обом,
Міць каменя у перстені своєму
Ім виказать. Допомагай тій силі
Лагідністю, згідливістю братською,
Ділами добрими й благоговінням
Якнайщирішим. А як камнів сили
У ваших внуках, правнуках засяють,
Тоді по тисяч тисячах літах
Прийдіть перед сей трибунал. Тут буде
Тоді мудріший судія сидіти,
Як я, і той розсудить вас. Ідіть! —
Так мовив скромний суддя.

Саладін

Боже! Боже!

Натан

Султане, скоро чуєш, що ти єсть
Отой обіцяний суддя мудріший...

Саладін

(припадає до нього й бере його за руку, якої не випускає до кінця сцени)

Я прах! Я нуля! Боже мій!

Натан

Султане!

Що се тобі?

Саладін

Натане, любий мій!
Ті тисяч-тисяч літ судді твойого
Ще не минули. Трибунал його
Зовсім не мій. Іди! Іди! Та ні —
Будь моїм другом!

Йоганн-Вольфганг Гете

ПРОМЕТЕЙ

Ти небо своє, о Зевесе, вкривай
Чорними хмарами
І, як той хлопчик, що стинає
З будяччя головки, іграй
З дубами й скалами;
Та на землю мою в тебе сили немає,
Ні на хату мою, що не ти її клав,
Ні на огнище те,
Що не ти його жар роздував,—
Хоч і зависть палить там тебе!

Що нужденніше під сонцем, як ви,
Боги?
Ваша святість лиш тим
Мізерненько жиє,
Що вам в жертву мій син,
Чоловік принесе.
А не будь він убога дитина
І не май він надії на вас,—
Нерозумна надія, зрадлива!—
Ви би з голоду гибли всі враз!

Як я ще дитиною був,
Не знав ані що, ні куди,
Не раз я, блудящий, очі звертав
На небо, немов там недоля моя
Найти могла вухо до послуху пильне,
Найти могла серце прихильне,—
Немов там потіха була!
Хто допоміг мені
В тяжкій з титанами війні?

Хто спас мене від смерті страшної,
Вирвав з неволі?
Чи не ти, моє серце горюще,
Все те звершило?
А ти, молоде, незнающе,
А щире — йому ще,
Вічно сплячому, дарма подякою було!

Я — хилити чоло
Перед тобов? За що?
Чи зболілому ти
Полегшив коли болю?
Чи ти сльози коли
Осушив нещасливому в горі?
А чи силу твою
Не дала тобі рука всемогуща часу,
Не дала передвічна судьба,
Котрій ти підвладний, як я?
А хіба ж ти гадаєш,
Що я маю цуратись життя
І в пустиню втекти, бо не збулась ні одна
Надія молода?

Тут я сиджу й творю
Людей на образ свій,
Людей, що враз зо мною
Прийматимуть горе та біль,
І питимуть розкіш і втіхи до дна,
І не будуть тобі поклоняться,
Як я!

РИБАК

Вода шумить, вода бурлить,
На березі рибак
На поплавок глядить, сидить
Тривожно, тихо так...

Сидить, глядить, а втім — нараз
Із водяного дна
І бризк і плюск, і піднялась
Дівчина водяна.

Вона мовля, вона співа:
«Що вабиш ти мій плід
І хитрістю і мудрістю
В душний огнистий світ?»

«О, коб ти знав, як тим рибкам
Превесело на дні,
То ти б як стій стрибнув і сам
Одужав тут при мні».

Вода шумить, вода бурлить...
Звела його зовсім
Принади міць чи власна хіть —
І слід пропав по нім.

БОГ І БАЯДЕРА

ІНДІЙСЬКА ЛЕГЕНДА

Магада, пан всього світу,
Вниз ступає шостий раз,
Веселитися й терпіти,
Бути рівним серед нас.
Входить в низьку людську хату,
Всім дав волю все ділать;
Кому кару, кому плату —
Рад людей по-людськи знать.

І містом, як путник чужий, проходився,
Великих підслухав, малим придивився,
А ввечір виходить, щоб дальш мандрувать.

А як вийшов вже край міста,
При послідніх ще хатках,
Бач — пропащая невіста,
Гарне личко все в красках.

«Май-бі, дівo!» — «Вдяка щира
І щасти-бі вам у всім!»
«Хто ж ти?» — «Я баядера,
А отсе любові дім».

І бренька живенько до танцю в цимбали,
І в крузі заводить таночок удалий,
І гнеться, і в'ється, й сміється при нім.

Вабить, просить до порога,
До хатини молодця:
«Любий, сядь, спочинь тут троха,
Ось засвічу лампу я,
Ти втомився — скріпись по труді,
Біль в ногах я втишу твій,—
Що захочеш, все те буде:
Жарти, втіха чи спокій».

І лагодить пильно уданії болі,
Всміхнувсь бог — в лушпинні погорди й недолі
Він людськеє серце зрить радісно в ній.

Чимраз тяжчих служб він хоче,
Тим радніш повнить вона;
В'ється жваво і охоче,
Мов і зроду не сумна.

І як скоро цвіт відцвілий —
Живо й плоди надійшли,—
Так, де послух в серці милий,
Там вже близько й до любви.

Та щоб їх глибше і глибше прознати,
Він, знавець глибин і висот, шле дівчати
Радість, і розпач, і муку в сліди.

Красне личко він цілує,
І вона мов тане враз,
Перший біль любові чує,
Сльози ронить перший раз,

І до ніг йому впадає,
Не про розкіш, не про зиск,
Звинне тіло ув'ядає,
Мов косою стятий лист.

Аж ось до спочивку розкішної хвилі
Ніч темну, повабну заслону вже хилить,
А серце скріпляє рук закоханих стиск.

Пізно всне вона в розкоші,
Вчасно сон злетів легкий,—
Ах, а обік неї гожий
Любий гість її — мертвий.

З лементом над ним зомліла,
Та чи лемент збудить чий?
Вже несуть холодне тіло
В гріб зложити огняний.

Попів похоронний вже спів розлягаєсь,
Вона рветься й претьсся, крізь люд
протискаєсь,
«Ти хто? Чого прешся до ями туди?»

Коло тіла припадає,
Стряс повітрям крик:
«Свого мужа я шукаю,
Тут він, в ямі огняній.
Чи ж тут має спопелити
Божа ся краса в млівіч?
Мій він був, один на світі
Ах, одну лиш божу ніч!»

Співають попи: «Тут старі йдуть к істлінню
По довгій утомі, по пізнім омлінню,
Та й молодь валить несподівана січ».

Адже ж каже церкви віра:
«Се не був твій правий муж:
Ти живеш, як баядера,
То й в'язать тебе не дуж.

Лиш за тілом тінь полине
В мертвих тихії краї,
Лиш за мужем жінка гине,
Се повинність, честь її.

Заграйте у труби жалібнії гімни.
Прийміть, о богове, найкращий цвіт земний,
Прийміть молодця у обійми свої!».

Так попи їй ще словами
Жалю додають до кар,
Та з простертими руками
Вона скік в убійчий жар.
Та бог-молодець злітає
Вгору із огнів вінця.
А в обіймах він тримає
Укоханеє дівча.

І тишиться бог, як сльоза гріхи росить.
Безсмертний пропащу дитину підносить
В огнистих обіймах в свої небеса.

Писано д[ня] 5 серпня 1881, друковано в часописі «Світ», 1882, ч. I(13), ст. 224—225.

ПЕРЕМІНА РОСЛИН

Тисячні барвні переливи, цвітів розплітаних купи
Скрізь по грядках і лугах, любко, мішають тебе;
Назви лиш чуєш заказані, що лиш шумлять попри вуха,
Наче той вітер пустий, і не лишають сліду.
Вид однаковий у всіх, ані одна другій не рівня.
З зав'язку того уже слідно таємний закон,
Загадку темну якусь. О, чом же я, любко, не можу
Тут же сказати тобі розгадку словом одним?

Ось лиш гляди, як росте ся рослина, як звільна
доходить
Ступнями — з зерна, чимраз аж до цвітка і ягід.
З сімені кілець іде, скоро сила плодюча землі їм.
В своєму лоні життя ласкаво, стиха відхне.
І на зрощаюче світло, святе і вічно рухливе
З теплих, вогких пеленок випустить ніжні листки.
Зародок сили дрімав у насінні; зачаток цілого
Звитий в лушпинні лежав, ждучи розвитку собі,—

Зарід, листки й корінці були в зерні без барви й подоби;
Зерно так, хоч і сухе, дихає тихим життям,

Пре догори і вглибінь, скоро тепла дійде його вогкість,
Темну лушпину продре, з пітьми до світла встає.
Але вона ще зовсім поєдинча при першій появі;
Се, хоч рослина,— таке ж, як у інших, дитя.
Але ось другий добувся вже паросток, знов один більше,
Гілка за гілкою... всі майже такі, як тамта,

Але не зовсім такі, поглядй лиш, як кожний різниться
Слідуючий листок від попереднього: все
Більше пюрець, карбів, розщипаних кінчиків, частей,
Що в попереднім іще зрослі, дрімали ураз.
І аж так дійде вона вже до повного, сильного зросту;
Де в якім роді сей зріст на диво пишний бува.
Сміло стримлять угору конеристі ліси, і здається,
Зріст сей багатий, буйний міг би у безмір зрости.

Але той зріст зупиняє природа міцною рукою,
Силу зверта молоду на досконалий приплід.
Поменше соків пуска, жилки вужчі стають, незабаром
Подув ніжніший якийсь чути в рослині цілій.
Злегка в стирчачих окраїнах зменшує соків, зате знов
Пень головний, бадило грубне, повніє раз в раз.
Але нарáз вироста ось безлиста, тоненька галузка,
І, задивована, ти диво побачиш нове.

Тісно довкола стають почислені, чи й такі, без ліку
Ніжні дрібненькі листки один у один вокруг.
Стиснена вколо насаду викльовуєсь чашечка з піхви,
З неї в найвищій красі пестрий розірветься цвіт.
Так ото творить природа ту повну чудову прояву.—
Частка за часткою в ній, лад і суцільний устрій.
Все досконале у ній! На куткім стебельці ось хитаєсь
Цвіт понад шептом живих, в вітрі тремтячих листків.

Але краса та віщує нову лиш творчу прояву:
В пестро-блискучі листки дух ось вступає новий,
І вони швидко змикаються — кінчики ніжні ід собі.
Із напротивних боків враз і була любов.
Тихо-тихенько стоять вони в парах добірних при собі,
Одна при одній вокруг — іскри нового життя...
Ось оживає воно, шевелиться — і запах чудовий.
В воздусі теплім двигтить, все оживляючи вкруг.

Враз на дні розростається зарід,— а їх мільйони
В матернім лоні ось стлять, ждучи, аж пло́ди дійдуть.
Тут і кінчиться круговорот вічної сили природи.

Але отак вже другий сей час в'яжеться з першим і знов...
Отак ланцюг той іде всіх часів безконечно, по черзі
Сходяться в цілість частки, цілість і частка живі.
Ну, а тепер, моя любко, поглянь на ту заливу цвітів —
Вже не мішає тебе ріст їх, і фарба, і рух.
Кожда рослина свідчить нам про вічні закони природи,
Голосно кождий цвіток ясно говорить тобі.
Та, прочитавши хоч раз святую книгу природи, побачиш
Всюди відміни у ній, і різнорідність, і лад.

Звільна повзе ось гусільниця, швидко тріпоче метелик,
А й чоловік придає розумом своїм відмін.
О, нагадай собі, як то із знакомості, мов із насіння,
Помалу-малу і в нас люба привичка зійшла,
Приязнь у наших серцях розвилася сильніше потому,—
Аж наостатку любов зродила цвіти і плід.
Як-то чуття, виростаючи стиха, мінялось, міцніло
І розвивалось чимраз краще, ніжніше в душі.

О, уживайте тих хвиль, бо кохання се цвіт, із котрого
Виросте найкращий плід — рівність і згода думок,
Рівність і згода змагань, аби в рівності й згоді всі люди
Спільну основу знайшли, краще життя завели.

Писано в р. 1878, друковано в тій самій збірці, ст. 28—30.

НАРЕЧЕНА З КОРІНФА

Із Афін в Корінфа йде країну
Хлопець, що не був ще там ні раз.
К міщанину одному в гостину,
Що й вітця гостив ще в давній час;
Вже тоді батьки
Із синка й дочки
Гарну пару парували враз.

Но чи здержать ще те слово нині,
Чи тра ласку дорого купить?

В нього давні ще боги й богині,
По них новий — Христос — уже царить
А де бог новий,
Там, мов хвіст лихий,
Давня вірність і любов горить.

Вже весь дім глибоким сном дрімає,
Батько й доні мати лиш не спить;
Мати гостя радісно приймає
І в пишному теремі гостить.
Ось вино й їжá,
Що душа бажа,—
Заставля, сама ж на сон спішить.

Та хоч стіл заставлений, мов дома,
Хлопець їсти ані пить не міг;
Голод в нім перемогла утома,
І, як був одітий, в ліжко ліг.
Гне го сонна млість,
Аж тут дивний гість
Із сіней зближаєсь на поріг.

Вач, при лампі меркоті ступає
Стиха, скромно дівчина в покій,
В скрані камка чорно-злота сяє,
Біла одіж і завій на ній.
Взріла хлопця вмить,
Скрикнула, дрожить
І в долоні крие вид як стій.

«Чи ж я,— каже,— дома чужениця,
Що й не чула ще, що гість є ту?
Ах, та кліть тісна — мов в'язниця!
А тепер тут з стиду пропаду!
Спи ти в добрий час
В ліжку, гостю наш,
І в цю мить, як тут прийшла, й піду».

«Стій, дівча прекрасне!» — он озветься,
Живо з ліжка схóпившись якраз.
«Черес ось, а ось... дух Вакха ллється,
Ти приносиш Ероса в сам час.

Ти з страху бліда:
О, зблизись сюда,
Люба, й божих втіх зазнаймо враз!»

«Не зближайсь, молодче, ти до мене,
Вже для розкошів умерла я!
В кліті вже життя моє замкнене,
Хора мати той обіт дала:
Верне бог життя,
То йому, дитя,
В жертву ти, життя й краса твоя.

І старих богів весь рій любимий
Тихий дім сей опустів як єсть.
Лиш один, що в небі там незримий
І розп'ятий Спас, тут має честь,
Не з волів, ягнят
Жертви тут палять,
Але з людських мучених сердець».

Він слова їй ловить, повні смутку,
Важить серцем і умом ясним.
Чи ж се правда, що в тім тихім кутку
Наречена люба перед ним?
«Будь моєю, будь!
Нам боги зішлють
Ласку по обітам батьківськи́м».

«Щирий друже, я твоя не буду!
Другу віддадуть сестру тобі.
Як я в тихій кліті сохнуть буду,
В любих пестощах згадай о мні,
Я ж тебе любить,
Споминать, тужить
Не покину, аж спічну в землі».

«Ні, клянусь на світло се ясенне;
Що горить, як Гіменей, для нас,
Ти для втіх не вмерла і для мене,
В батька мого дім ходімо враз.
Люба, стій, о стій!
Шлюб нежданий свій
Усвятімо учтою сей час!»

Обмінялись вірності знака́ми:
Золотий ланцюг йому — вона,
Він їй — срібну з дивними різьбами
Чарку, що безмірна їй ціна.
«Не мені се, ні!
Лиш один мені
Кучерик дай з-над твого чола!»

Чу! Удар півночної години!
Аж тепер осмілилась немов.
Лакомо устами ссе блідими
Винний сок червоний, наче кров.
Хліба ж, що в обмін
Щиро ділить він,
Ні крихітки не взяла руков.

Чарку ось йому дає дівчина,
Він також жадібно, живо п'є.
О любов блага її очима,
Ах, бо серце в нім з любові схне.
Та хоч як блага —
Не даєсь вона —
Він в сльозах на ліжко впав своє.

І вона прийшла, при нім усіла:
«Важко муку бачити твою!
Ах, но як діткнешся мого тіла,
З жахом взнаєш те, що я таю!
Сніжно-білий цвіт
Зимний, наче лід,—
Ось кому ти дав любов свою!»

Міцно він оплів її руками,
Грітий страсті жаром молодим:
«Я огрію тя грудьми, устами,
Хоч би гріб тя, мила, зостудив.
Поцілуїв чар
І любові жар
В мні горить, і ти розтлієш ним!»

Ближче, дужче їх любов стискає,
Аж сльоза в розпалі втіхи ллєсь;
Жадно жар му з уст вона спиває,
Одно в однім чуєсь, пізнаєсь.

Жар його й любов
Гріє скріплу кров,
Але серце в груді їй не б'єсь.

Втім сіньми в той пізній час тихенько
Господарна мати ще ступа;
Стала, слуха край дверей довгенько —
Що за дивні відголоси два?
То любовна річ,
Наче в шлюбну ніч,
То заклять, то розкоші слова!

І прилипла вухом ід ключові,
Докопатись хоче ще вона.
Чує клятви страшної любові,
Милування й пестощі — гнівна.
«Цить, запів когут!»
«Що, ти мусиш в путь?»
«Завтра верну, як наляже тьма».

Довше гнів спинить не може мати,
Швидко знаний замок відмика.
«Що за зведениця з мої хати
Гостю на ніч винайшлась така?» —
В дверях так рекла.
Блиск із лампи скла —
Боже! рідна ж се її донька!

Хлопець в хвилю пострахи нежданої
То серпанок дівчини в ту мить,
То ковер хапа, щоб скрить кохану.
Та вона розмотуєсь з окрить.
Звільна в полутьмі
Стать струнка її
Випрямлена в постелі стоїть.

«Мамо-мамо! — глухо чути слово.—
Кривда вам і ся солодка ніч?
Для розпуки встала я наново,
З теплих стисків гоните мя пріч!
Чи ще мало вам,
Що в могилу там
Мою юність ви стяли, мов ніж?

Та з важкої тісноти могили
Гонить мя таємний суд богів.
Ні печать на те не має сили,
Ні попів глухий, жалібний спів.
Сіль, вода свята
Не вгасить чуття!
Ах, любові й гріб згасить не вспів.

Молодець сей мій був наречéний,
Ще як храм Венери честь тут мав.
Мамо, ви зламали шлюб свячений,
Бо чужий, хибний вас шлюб зв'язав.
Та хоч клялась ти
Вік мій загребти,
Жаден бог сю клятву не приняв.

Тож нема мені спокою в гробі,
Свою згубу йду шукати знов:
Сього страченого любка к собі
Притиснуть і ссать му з серця кров.
Як сього зведу,
За другим піду,
Упирицею зроблюсь страшнов.

Гарний хлопче, ти помреш ще нині!
З сього ліжка вже не встанеш, ні!
Мій ланцюг у тебе, бач, на шиї,
Свої кучері ти дав мені.
Завтра взриш ти їх
Білі, наче сніг,—

Там [1] лиш блиснуть в юній знов весні.
Ще остатню просьбу маю, мамо.
Наклади костер кедрових дров,
Вийми мя з тісної тої ями,
Любка поруч положи зо мнов.
А як бухне жар,
Дим зіб'єсь до хмар,
То старі боги приймуть нас знов».

---

[1] В Еліріумі, в загробнім житті.

ГЕРМАН І ДОРОТЕЯ

ПОЕМА З НІМЕЦЬКОГО НАРОДНОГО ЖИТТЯ
З КІНЦЯ XVIII ВІКУ

ПЕРЕДМОВА

Подаючи українській громаді безсмертну поему найбільшого німецького поета в перекладі на нашу мову, вважаю потрібним подати в отсій передмові деякі факти та свої уваги, що можуть придатися для відповідної оцінки самого твору та мого перекладу.

Йоганн Вольфганг Гете, рождений д[ня] 28 серпня 1749 р. в Франкфурті-на-Майні, прожив свій довгий та незвичайно плідний вік у незвичайно, як на письменника, корисних обставинах, що сприяли розвоєві його духу та його літературній і науковій праці, і вмер 22 марта 1832 р. в Веймарі. Його довге життя можна поділити на кілька періодів, що зазначилися такими або іншими життєвими пригодами та літературними творами. Перші літературні твори походять із часу університетських студій у Липську в рр. 1767—8; се були дві драми в французькім смаку «Die Laune des Verliebten» і «Die Mitschuldigen». По скінченні університету починається другий період його життя, його урядова кар'єра аж до покликання його до Веймара (1768—1775). Сей період у його літературній діяльності зазначився такими творами романтичного характеру, як драми «Götz von Berlichingen», «Clavigo» та «Stella», і сентиментальною повістю «Терпіння молодого Вертера». В тім періоді повстали також романтичні уривки «Магомета», «Прометея» та «Фавста». Третій період можна покласти на рр. 1775—1786, коли він вирушив у подорож до Італії. В тих роках, проведених переважно у Веймарі при дворі тамошнього князя, він написав драми «Торквато Тассо», «Егмонт» та «Іфігенія в Тавріді» і простору повість «Wilhelm Meisters Lehrjahre». Від італійської подорожі, що тривала від вересня 1786 до червня 1788 р., починає-

ться новий період у житті Гете, в якім літературна праця його менша об'ємом, та зате робиться дозрілішою під впливом італійських вражень. Поет переробляє драми «Іфігенію», «Тасса» та «Егмонта», пише «Римські елегії» та «Венеціанські епіграми», видає друком першу часть «Фавста», бере участь у поході німецького війська на Францію 1792 р. і викінчує в слідуючім році звірину епопею «Reineke Fuchs» у класичній формі на основі старонімецького людового оповідання. Тісніші зносини з Шіллером, що заповнили рр. 1794—1805, можна вважати новою добою і в житті та творчості Гете. Найвизначнішими творами сеї доби були: повість «Wilhelm Meisters Lehrjahre», поема «Hermann und Dorothea», збірка епіграм п[ід] з[аголовком] «Xenien», балади, переклади Вольтерових драм «Mahomet» і «Tancred» та драма «Die natürliche Tochter». Остатній період у житті великого письменника обіймає рр. 1805—1832, в яких повиходили найбільші його твори: Обі часті «Фавста», повість «Wahlverwandschaften», просторі спомини з його життя п[ід] з[аголовком]: «Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung», опис італійської подорожі, збірка поезій «Westöstlicher Divan» та повість «Wilhelm Meisters Wanderjahre». Розуміється, крім тих визначніших праць, Гете писав і видавав у різних публікаціях багато різнородних творів віршами й прозою, між якими треба згадати особливо переклад споминів італійського золотаря Бенвенуто Челліні. Надто був він невтомним кореспондентом і полишив по собі трохи що не 100 000 листів, які з часом зібрано в окремім архіві його імені в Веймарі.

Епічна поема Гете «Герман і Доротея» написана була 1796 р., а вийшла друком восени 1797 р. Її основою послужило невеличке оповідання, яке Гете вичитав десь у давніших часах, про еміграцію німецьких протестантів із Зальцбурга в початку XVII в. Там між іншим оповідано факт, що коли емігранти переходили через одно місто, син багатого міщанина запитав одну дівчину, що йшла між емігрантами, чи не хотіла би служити в його вітця. Вона згодилася. Він пішов до вітця, який давно вже намовляв його, щоби оженився, і заявив йому, що хоче оженитися з тою дівчиною, а як отець не позволить йому, то не буде женитися зовсім. Отець, приятелі та священик відраджують йому, але він стоїть на своїм, поки вони не згодилися. Тоді син приводить дівчину перед свойого вітця, не сказавши їй, що хоче взяти її за жінку. Отець питає

її, чи вона хоче бути жінкою його сина, та вона ображається, добачуючи в тім питанні насміх над її бідністю. Тоді син вияснює їй усе, і вона згоджується стати його дружиною[1].

Се оповідання, взяте з подій XVII в., Гете переніс на події 1790 р., а власне на часткову еміграцію ельзаських німців [...] з лівого боку Рейну на правий. Головної основи оповідання автор не змінив, але розвинув її майстерно в ряді живих картин і поклав її на тлі світової події, Великої французької революції з кінця XVIII в. Ся революція, викликана економічними та соціальними хворобами внутрі самої Франції, серед рівночасного стану духовного життя французької інтелігенції, одержала могутню ідейну підвалину, що з місцевої французької події зробила її майже всесвітньою.

Не мавши в своїх початках ніякої національної закраски, французька революція через те, що перекинулася в своїм розвої через Рейн та поза Альпи, причинилася до розбудження почуття національної свідомості у німців, італійців та інших європейських народів. Пам'яткою того впливу французьких визвольних ідей на німецький народ являється також отся поема Гете [...].

І в самого Гете сей твір являється першим твором не тільки національним, у контрасті до таких інтернаціональних творів, як «Іфігенія в Таврiді», «Торквато Тассо» та «Егмонт», але також наскрізь патріотичним, яким не був, прим[іром], також наскрізь національний «Гец фон Берліхінген».

Що Гете основою своєї національно-патріотичної поеми зробив німецьке міщанство надрейнської околиці, се зовсім природно супроти того факту, що він сам походив із того міщанства і жив, не вважаючи на своє високе суспільне становище, міщанським і то досить скромним життям. У його поемі не бачимо тогочасного німецького селянина, але міщанська сім'я, змальована в поемі, крім міщанського промислу, займається також рільництвом і може служити зразком того, як міг виглядати в тих часах заможний та освічений німецький селянин. У всякім разі міщанство було тоді в Німеччині і лишилося й досі

[1] Richard M. Mejer, Goethe (Geisteshelden. Eine Sammlung von Biographien, herausg. von Dr. Anton Bettelheim), Bd. XIII - XV, Berlin, 1895, c. 272.

головним двигачем культури, науки та літератури. В містах Німеччини протягом XIX в., під впливом величезного розвою новочасного промислу, з одного боку, та новочасних визвольних ідей, з другого боку, виросла також нова сила — робітництво з його кооперативними та політичними організаціями, сила, про яку в поемі Гете нема ще навіть жадного натяку. Так само не знаходимо в тій поемі нічого такого, що б вказувало на будучий величезний розвій мілітаризму в Німеччині, хоч кінцевий акорд поеми — промова Германа, в якій він виявляє свою готовність станути в обороні своєї вітчини проти зовнішніх ворогів, свідчить про те, що Гете відчував потребу такої організації німецького народу, яка б у разі потреби могла поставити «силу проти сили», «Macht gegen Macht».

Щодо композиції поеми, варто завважити, що вона складається з дев'яти пісень, яким автор дав подвійні титули, а власне перед кождим речовим титулом, що зазначує головну тему пісні, назву одної з дев'яти муз ось у якім порядку: 1. Калліопа — муза епічної поезії, відповідно до епічної експозиції змісту поеми; 2. Терпсихора — муза танцю, відповідно до головної теми сеї пісні, в якій оповідається про стрічу Германа з Доротеєю і описано прикру сцену між Германом і його вітцем; 3. Талія— муза комедії, відповідно до характеристики міщанства, а особливо аптекаря, трохи комічної фігури в поемі; 4. Евтерпа— муза ліричної поезії, відповідно до чутливої та зворушливої сцени між Германом і його матір'ю; 5. Полігімнія — муза многоголосового співу, відповідно до характеристики юрби вигнанців та їх безладдя в поході; 6. Кліо — муза історіографії, відповідно до характеристики французької революції, і ставлення німецької людності супроти неї; 7. Ерато — муза любові, відповідно до характеристики Доротеї, що являється головною фігурою сеї пісні; 8. Мельпомена — муза трагедії, відповідно до серйозної події поєднання між Германом і Доротеєю для зв'язку на ціле життя. 9. Уранія — муза звіздяного неба, відповідно до щасливого закінчення поеми з виглядом на кращу будучину. Вже сам сей уклад показує, як глибоко обдумав Гете план своєї поеми.

Не вважаючи потрібним вдаватися в подрібний розбір сеї поеми, завважу тільки, що, на мою думку, Гете дав у неї своєму народові хоч і не національну епопею на подобу стародавньої «Пісні про Нібелунгів», бо такої епопеї

в тих часах роздрібнення політичного життя в Німеччині не було можна сотворити, то все-таки дав твір, наскрізь реальний своїм змістом, наскрізь чистий і моральний своєю духовою атмосферою, наскрізь патріотичний тою любов'ю до рідного краю та тим мужеським почуттям гідності й вартості рідного народу, яким пройнята вся поема, дав, нарешті, твір незвичайно високої літературної вартості, тим вищої, чим скромнішою була основа поеми. Все те, на мою думку, запевняє Гетевій поемі не тільки невменшену і досі популярність серед німецького народу, але чинить її також коштовною перлою в скарбниці загальнолюдської літератури та вчинить її, надіюся, також улюбленим, пожаданим та здоровим кормом духовим нашого українського народу.

Писано д[ня] 20—21 січня 1913.

ВСТУПНА ЕЛЕГІЯ

Отже, се злочин би був, що вітхнув мене ген-то Проперцій,
Що Марціал-весельчак став побратимом мені?
Що старину не лишив за собою я плісніти в школі,
Що вона з Риму в життя радо зо мною пішла?
Що я змагаю щосил придивляться природі та штуці,
Жадне не здурить ім'я, не сліпить догма мене?
Що чоловіцтва в мені життєві конвенанси не змінять,
Що лицемірства я теж маску фальшиву відверг?
В блудах таких, які ти пильно в мені плекала, о музо,
Тлум винуватить мене, тлум тільки бачачи в мні.
Навіть і ліпші не раз добродушні та прості хотіли б
Бачити іншим мене. Музо, лиш ти мені вказ.
Ти лиш одна у душі моїй молодість свіжу
Все відновляєш, мені будеш по гріб відновлять.
Та помножи відтепер, о богине, старанність святую!
Ах, вже чуприна моя не так густа, як була.
Треба вінців, щоб інших дурить чи себе хоч самого.
Адже й сам Цезар носив лиш із потреби вінець.
Як ти лавровий вінок призначила мені, хай на гілці
Він зеленіє десь там, потім гіднішому дай!
Але сплети мені з рож ти вінець для домашнього вжитку;
Скоро, як лілія з рож, блисне в менé сивина.
Огник, богине, роздуй, щоб варити на кухні чистенькій;
Амор полінця нехай, граючись, там докида!
І щоб вина у чарках не забракло! Ви, други розмовні,
Ви, однодумці, прошу́! Вінці чекають і вас.
Вип'єм здоров'я того, що від назви Гомера відважно
Нас увільнив і нам теж ширші шляхи показав.
Хто ж бо посмів воювать із богами і хто із Гомером?
Та Гомеридом зістать, хочби останнім, не стид.

Тим-то послухайте сю нову пісню і випиймо ще раз!
Хай і любов, і вино, й приязнь ваш слух підкупля!
Німців виводжу вам тут у їх тихій та скромній домівці,
Де близ природи живе людяно ще чоловік.
І хай провадить нас дух віршаря, який всім нам на радість
Славну «Луїзу» свою з другом достойним зв'язав,
Також сумні образи сього часу кладу перед вами,
Та перемогу бере сміліcть здорових племен!
Якщо вам сльози з очей спів мій витисне або приємність
Зродить в душі, притисніть щиро до серця мене!
Мудро розмовмось потім, бо кінець нас отсього століття
Мудрості вчить, бо кого доля не вчила ума?
І веселіше глядить на минулі терпіння та болі,
Якщо вам радісний дух зайвим явить не одно!
Много людей ми пізнали й народів; нехай же, пізнавши
Й власнеє серце, всім нам втіху знання те справля.

І. КАЛЛІОПА

ГОРЕ И СПІВЧУТТЯ

Ще я ніколи не бачив пустих таких вулиць та площі!
Місто мов вимів! Мов вимерло! Так і здається, що навіть
І п'ятдесят із усіх наших жителів в нім не зістало.
Що то не чинить цікавість! Усякий біжить, так і гонить,
Щоб лиш глянуть на сумний похід отих вигнанців бідних.
Хоч то до греблі, куди вони йдуть, буде добра милька:
Всі про то гонять куди у гарячому пилі полудня.
Я би не рушився з місця, аби не глядіти на горе
Добрих отих втікачів, що, покинувши гарну надрейнську
Землю, сюди переходять до нас, врятувавши хоч дещо
Свого майна та почерез щасливий закуток долини
Сьої плідної та в її закрути гарні мандрують.
«Добре зробила ти, жінко, що сина ласкаво послала,
Давши білизни старої йому, їди та напитку дещо,
Щоб бідолахам подать; бо багатих річ — дарувати.
Як же ж то їде хлопчисько! І як він огерами править!
Гарний на вигляд новий той візок! У ньому вигідно
Можуть сидіти чотири особи й візник на кізлі ще.
Сей раз поїхав він сам. Як легенько скрутив там на розі!»—
Так, сидячи перед брамою дому у ринку вигідно,
Мовив до жінки хазяїн гостиниці «Льва Золотого».

Жінка ж розумна собі та розсудна на те відказала.
«Я-то не радо дарую поношену тую білизну,
Бо вона дома придасться й за гроші її не дістанеш,
Як запотребиться. Нині одначе далá я охоче
Не одну ліпшую штуку з-помежи білизни й одежі,
Вчувши, що діти й старі поміж ними там голі мандрують.
Та чи мені ти простиш? Бо й твою я ограбила шафу.
А особливо халат твій, отой картано́вий, в індійські
Цвіти, тонкою фланелею гарно підвишитий, дала я.
Вже він старий і потертий, а надто давно вийшов з моди».
Але на се усміхнувся добряга господар і мовив:
«Ніщо й казать, що шкода мені того халата старого,
Він картановий, з індійського чистого шовку; такого
Вже не дістане тепер. Не носив я його вже, се правда!
Бо тепер мода пішла, тільки в сурдуті або в бекєші
Мусить ходить чоловік. Без чобіт не показуйсь нікуди!
Прогнано, наче за гріх, вовняні шапки та пантофлі».
«Глянь-но! — промовила жінка.— Ось деякі вже повертають,
Що на той похід гляділи; мабу́ть, він минув уже місто.
Глянь, як у всіх черевики в пилу́, як їх лиця палають!
В кождого хустка в руках, аби піт із лиця обтирати.
Я б на видовище те ні за що не побігла дивиться
В спеку таку та терпіти. Досить мені того, що скажуть».
З натиском їй на отсе відмовляє тут добрий господар:
«Рідко буває погода така і жнива такі добрі.
Збіжжя звеземо сухе так, як сіно вже звезли щасливо.
Небо так чисте, не видно на ньому ні одної хмарки,
А від сходу вітрець холодком повіває приємним.
Вибралось геть на погоду і достигло вже жито аж надто;
Завтра почнемо вже жать, аби жниво зібрати багате».
Під час сих слів побільша́лися юрби мужчин і жіноцтва,
Що через ринок ішли та до своїх домів поспішали.
Ось і проїхав назад зо своїми дочками похапно
На другу сторону ринку маючий сусід до свойого
Дому нового в відкритій кареті, змайстрованій в Ландау.
Він у тім місті був перший купець. Оживилося місто,
Бо многолюдне було, процвітало тут фабрик немало,
Й промисли різні цвіли, тому й людність зростала постійно.
Так-то ся дружная пара під брамою дому сиділа
І забавлялась увагами про перехожих сусідів.
Та господиня поважна вкінці таке стала казати:

«Глянь, ось священик надходить, а з ним враз і сусід наш,
Наш аптекар; може, ті нам розкажуть усе те,
Що там видали і що самим бачить не дуже приємно».
Дружно оба ті прийшли й привітали подружжя приязно,
Сіли потім на лавки дерев'яні під брамою й порох
З ніг собі стали стирати та холод платком навівати.
По обопільних привітах почав говорити найперший
Наш аптекар і сказав трохи навіть сердито такеє:
«Далебі, що за народ! І не ліпший один від другого,
Кождий дивитися рад, коли ближнього трафить нещастя.
Адже ж збігається люд поглядіть на пожежу, що нищить.
Або на бідних злочинців, коли їх провадять на страту,
Ось і сьогодні всі йдуть поглядіти на вигнанців бідних,
На їх біду, й не подума ніхто, що подібне нещастя
Може постигнуть його незабаром або на будуще.
Ся легкодушність страшна, та лежить вона в людській природі».
А благородний на те відзивається парох розумно,
Він, хоч віком молодий, мужніх літ був окрасою міста.
Сей добрий знавець життя та того́, що потрібно громаді,
Знаючи добре високую вартість писання святого,
Що поведінку людей відкрива нам і вдачу людськую,
Знав також добре доси́ть і найліпшії світськії твори.
Сей і сказав: «Не ганю я людей залюбки́ лиш за теє,
Що нешкідливий наклін, який дасть їм природа,
Бо, що ні розум, ні ум не потрафить, те часто
Робить щасливий наклін, що сильніший від нашої волі.
Якби цікавість людей не тягла на могучі принади,
То чи ж пізнали б вони, як-то гарно уладжено в світі.
Бо спершу́ чоловік забажає нового, а потім
І пожиточне роби́ть почина невтомимо та пильно,
Врешті жадає добра, що його краси́ть і підносить.
В юності другом йому наймилішим була легкодушність,
Що небезпеку йому закриває і гоїть швиденько
Горя болючого слід, скоро тільки воно проминуло.
Певно, щаслив чоловік, у якого в дозрілому віці
Розум постійний розвивсь із такого веселого духу,
Чи то в щасті, чи то у біді рівноваги не тратить,
Він-бо, знай, робить діло й повертає колишнії шкоди».
Та господиня сейчас нетерпляче сказала ввічли́во:
«Ось оповіджте, що там ви видали, на се я цікава».
«Тяжко,— промовив на те аптекар, споважнівши,— щоб скоро

Веселість я відзискав після того, що там я дізнався.
І хто ж сказати би міг усе те різнородне нещастя!
Вже здалеку ми побачили пил, іще заки прибули
Вниз по леваді, бо похід з горбка на горбок непроглядно
Тягся, і годі було хоч що-то серед нього пізнати.
Та як на шлях ми зійшли, що провадить попе́рек долини,
Був іще гомін і тиск мандрівців і возів там великий.
Бачили ми ще, на жаль, їх немало, тих вигнанців бідних,
Від не одного могли ми почуть про всі прикрості втеки,
І як-то рад чоловік, що з життям хоч втече з небезпеки.
Сумно було дивитись, як добро різнородне, що в домі
Трохи заможнім стоїть на своєму місці, де треба,—
Добрий хазяїн усе те склада відповідно до вжитку,—
А тепер все на возах, на тачках понакидано всуміш,
Як що попало, коли довелось утікати поспішно.
Сито на шафі лежить, а на ньому покри́вало з вовни,
Постіль в кориті, на ній лежить дзеркало, плахтою вкрите.
Ах! небезпека така відбира всю розвагу людині,
Яку ми ось двадцять літ тому бачили під час пожежі,
Як не один річ безвартну хапав, а лишав дорогую.
Так і ті наші везли, запопадло, але необачно
Речі нездалі, що лиш обтяжали волів їх і коней:
Ветхі дошки та бочки, гусятник та клітку порожню.
А зате діти й жінки, ледве дишучи, двигали зв'язки
І клунки та коші, повні речей, ні на що не здалих,
Бо чоловік покида так нерадо хоча б і останки
Свого добра. Так тягла та юрба, попихаючись шляхом,
В куряві та без ладу, всуміш. Сей має слабі коненята
Й тяг помаліше, а той мав сильніші й спішив перегнати.
Крик піднімався не раз, як жінок та дітей де стиснули;
Де-де худоба ревла або гавкали пси, та стогнали
Старці та немічні, що на високих возах, невигідно
Перепакованих, на подушках посідавши, тряслися.
Ось на край насипу враз із дороги зіпхнуте зблудило
Колесо скрипом важким, і у рів повалилася фіра,
Перевернулась; і з розмахом з неї попадали люди,
З криком страшним покотилися в рів, та без шкоди для себе.
Далі попадали скрині, та впали поближче до воза.
Справді, хто бачив, той в страху чекав, що людей тих нещасних
Під тягарем отих скринь і тих шаф він побачить розбитих.
Так і лежав той розлапаний віз і безпомічні люди,
Бо інші йшли та тягли, їх минаючи, кождий сквапливо

Дбав лиш про себе; юрба ж всіх перла непереможно.
Ми поспішали туди і знайшли там хорих і старців,
Що вже в домах та в ліжках при житті могли ледве
держаться,
Але ось тут на землі, потовчені, стогнали й ридали
Під жаром сонця та й ще душачися у куряви хмарах».
Зрушений сим, відповів на се людяний справді господар:
«Коли б їх Герман знайшов, покріпив і дав одіж!
Я не рад бачить таке, бо немило дивиться на горе.
Ми вже зворушені, як перша вість надійшла про те лихо,
Вислали сквапно десь-щось з достатків своїх, щоб хоч
дехто
Міг там рятунок знайти, і на сьому були вже спокійні,
Та годі нам відновлять іще раз óбрази ті сумнії,
Бо то в людськії серця заповза надто скоро тривога,
З нею ж у парі журба, що для мене ще гірша від лиха.
Прошу, ввійдіть у затишний покій, в холоднішу кімнату!
Сонце там не догріва, й не доходить гаряче повітря
Крізь грубі мури. Матуся туди принесе нам склянчину
Зеленяку, при якім забувається всяка гризота.
Тут неприємно нам пить, бо бринять мухи понад
склянками».
Ось і пішли вони там і потіху знайшли в прохолоді.
Обережно принесла господиня вино золотисте
В пляшці шліфованій та на підставці циновій блискучій
Й зеленкуватих «Римлян», сі справжні чарки для вин
рейнських.
Так, сидячи, вони втрьох при блискучім столі забавлялись;
Круглий, брунатний був стіл і стояв на ногах він
грубезних.
Брязнули зараз чарки пана дому та пароха дружно,
Та непорушно держав свою третій, немов у задумі.
Але господар візвав його тут же приятельским словом:
«Ну-бо, сусідо, черкніться! Бог добрий на нас, від
нещастя
Нас уберіг і, надійсь, збереже ще й надалі від злого.
Хто ж бо не зна, що від тої страшної пожежі, якою
Він нас так тяжко діткнув, він же постійно хоронить
Нас і втішає, як той чоловік, що власнеє око
Сам береже, що йому наймиліше з усіх частей тіла.
Чи ж і надалі не мав би він нас берегти й спомагати?
Бо аж у хвилях біди видно добре, яка його сила.
Мав би ж він знов те місто цвітуче, яке він щойно

З попелу двигнути дав невсипущим, трудящим міщанам
І щедро благословив, дати знов з землею зрівняти,
І всю їх працю важку через те повернути унівець?»
Лагідно й втішно на се відповів добродушний священик:
«Кріпко держіться лише сеї віри та думки такої,
Бо вона в щасті дає і розвагу і певність, а в горі
Нас потіша, як ніхто, й оживляє найкращу надію».
Тут же господар відрік те розумне мужеське слово:
«З подивом часто вітав я ті хвилі широкого Рейну,
Як, було, їздячи в своїх ділах, я зближався до нього,
Все він здавався мені так великим, що дух ріс у мене.
Але і в думку мені не прийшло, що так скоро сей любий
Берег стать мусить валом-заборолом супроти французів,
А його ложе широке ровом, що їх мусить спинити.
Так-то природа сама береже, бережуть нас хоробрі
Німці, й господь береже: хто ж би глупо хтів втратити духа?
Вже потомились борці, і все супокій нам віщує.
О, коб у день той, коли в нашій церкві пожаданий здавна
Празник спокою весь люд обходитиме, дзвони задзвонять,
Труби ревнуть й органи заграють до співу «Te Deum»[1],
Коби в той день і мій Герман, панотчику любий,
Зважився раз із якою коханою перед престолом
Стать перед вами, аби тее свято щасливе загальне
Також для мене було роковим для домашнього щастя!
Прикро мені, що юнак мій, що дома усе так діяльний,
Все поза домом такий нерішучий та дуже несмілий.
Мало охоти вчува між чужими людьми показаться.
Ба, сторонить він навіть від дівчат молодих товариства
І від веселого танцю, якого вся молодіж так пожадає».
Так він сказав і надслухував,— вчувсь йому здалека тупіт
Коней біжучих і гуркіт коліс; і з великим розгоном
Віз загримів і пригнав із дороги до самої брами.

II. ТЕРПСІХОРА

ГЕРМАН

Скоро лиш гарно збудований син увійшов до кімнати,
Глянув священик сей час бистрим зором на нього; поставу
Всю озирнув і його все поведення враз проникливим
Оком, що скоро з лиця стан душі відчитати зуміе.

[1] «Тебе, боже» *(лат.)*.— *Ред.*

Тут же всміхнувсь і сказав по-приятельськи щиро до нього:
«Ось ти прийшов, як не той чоловік! Ще ніколи тебе я
Жвавим таким не видав, ні в очах твоїх блиску такого,
Радісний ти повернув і погідний, як видно, дарунки
Ти поміж бідних роздав і приняв від них благословенство».
Відповідь дав на те син супокійно та словом поважним:
«Чи я похвально вчинив — я не знаю; однак моє серце
Так поступить наказало мені, як ось розкажу́ вам.
Мамо, ви довго барились, поки вибирали одежу,—
Ось чому ваш клунок досить пізно міг бути готовий —
Також і пиво й вино пакувалось страшно поволі.
Як же ж нарешті я встиг через браму на вулицю в'їхать,
Супроти мене плила вже юрба горожан із жінками
Та дітворою, бо віддалився вже похід вигнанців.
Тож я чимскорше погнав у їх слід до села, де, як чув я,
Мали вони спочивать і до завтра підночувати.
Ідучи в напрямі тім по новому гостинці, нагнав я
Віз величезний, що був із порядного дерева збитий;
Два його тягнуть воли, найсильніші й найбільші в тім
краї,
А біля них поступа певним кроком дівчина вродлива.
Довгим бучком поганя ті воли круторогі та дужі,
То підганя, то спиня і поводить їх дуже розумно.
Як угледіла мене та дівчина, зблизилася звільна
До моїх коней і так відізвалась до мене: «Не все так
Ми бідували, як ось тепер бачите нас на тім шляху.
Ще я не звикла просить подарунки в чужого, що часто
Дуже нерадо дає, аби тільки убогого збуться.
Але потреба притисла мене говорить. На соломі
Тут у полозі лежить багатого власника жінка,
Що її віз, та воли, та саму вагітну я заледве
Спасла. Спізнилися ми, і вона ледве дише та голе,
Вроджене ось що дитя коло груді своєї тримає;
Наші немного би їй помогли, хоч би ми їх дігнали
Тут у найближчім селі, де думаєм ніч ночувати;
Надто боюсь, що вони вже минули село те в поході.
Якщо ви тут із сусідства, то нам поможіть, нещасливим».
Так ось сказала вона, й на соломі бліда поліжниця
Встала й на мене глядіть почала, я ж промовив на теє:
«Дійсно, до добрих людей промовляє не раз дух небесний,
Що вони чують біду, що нещасного брата постигла.
Бо отсе мати мені, прочуваючи вашу потребу,
Звиток дала, аби ним приодіти, в кого брак одежі.

І, розв'язавши шнурок, я подав їй халат той батківський
І полотно, й сорочки, і все те, що дала мені мати.
А вона втішно рекла: «Лиш щасливий не вірить, що чуда
Діються ще й дотепер. Бо лиш в злиднях нам можна пізнати
Руку господню, котра на добро людей добрих наводить.
Те, що зробив через вас він для нас, хай і вам самим зробить!»
І я побачив, як та породілля утішно гляділа
На полотно, передвсім же за м'яку фланелю хапала.
«Ну, поспішаймо тепер,— рекла дівчина до поліжниці,—
Там до села, де стоїть уже наша громада і ніч заночує;
Там постараюся я про всілякі діточі потреби».
Поздоровивши мене, вона ще раз сказала: «Спасибі!» —
Потім пігнала воли; віз поїхав, та я ще лишився,
Здержавши коні, бо щось мені в серці двоїлось, чи маю
Зараз рушать до села, поганяючи скорими кіньми,
Страви там порозділять поміж решту народу, чи, може,
Все тут дівчині віддать, аби там розділила по правді.
Зараз у серці моїм я рішився й поїхав
Злегка за нею, й дігнав, і промовив до неї живенько:
«Дівчино добра, мені дала мати не тільки полотна
Ось на сей віз, аби чим було голому стати в потребі;
Але ще й страв додала та напоїв усяких; чимало
Всього того в мене тут напаковано в моєму возі.
Ось я й надумав тепер в твої руки віддать всі ті дари.
Так я, здається, сповню припорученння теє найкраще.
Ти роздаси все як слід, я ж давав би лиш куди попало б».
Тут відповіла вона: «Порозділюю дари сумлінно
Та й потрібнішим лиш дам, і буде у них радість із того».
Так-то сказала вона. А я скоро зачав відчиняти
Скрині на возі, дістав з них шинки ті тяжкі й цілі хліби,
Потім пляшки із вином, далі з пивом і все передав їй.
Радо б я дав їй ще більш, та порожні були уже скрині.
Все те зложила вона у ногах поліжниці й погнала
Далі, а я отсе повернув з кіньми своїми до міста».
Як лише Герман скінчив, заговорив сусід говірливий
І відозвався ось як: «О, щасливий, хто в днях сеї втеки
Та заворушень лиш сам супокійно жиє в своїм домі
І кому жінка з дітьми, знай, не туляться з жахом до боку!
Чую щасливим себе! Нізащо не хотів би я батьком
Зватьсяся тепер і журбу поносить за дітей та за жінку.
Часто про втеку вже я промишляв й найкращії речі

Попакував, золоті ланцюжки ще покійної мами,
Також срібло стареньке, з якого досіль не спродав я нічого.
Певно, багато ще там таких речей, що їх сховаєш.
Навіть квітки й корінці для ліків, поназбирані пильно,
Стратити я би не рад, хоч товар се не дуже коштовний.
Коли б провізор зістав, я пішов би із дому спокійний,
Щоб лиш готівку спасти й своє тіло, то все найважніше.
Спас би я, бо одинцем втікать людині найлегше».
«Годі, сусідо,— сказав на се з натиском молодий Герман,—
Думаю зовсім не так і догану даю вашій мові.
Що ж варт такий чоловік, що в нещасті і в щасті про себе
Думає тільки, ні злиднів, ні радості він поділити
З іншим не зна і в душі не вчува себе здібним до сього.
Я би скоріш, як коли, тепер жінку узяти рішився;
Много-бо добрих дівчат потребує опіки та мужа.
Жінка ж потрібна й йому для розради в нещасті та горі».
З усміхом батько відрік: «Отсе любо від тебе почути!
Слів таких мужніх я чув небагато ще досить від тебе».
Але слова ті в ту ж мить добра мати підхопила скоро:
«Сину, ти правду сказав! І ми, родичі, в тім дали
приклад,
Бо ми побралися теж не в веселу годину; злучила
Нас, навпаки, довіку найсумніша година обоє.
Рано було в понеділок — тямую гаразд; бо у день
попередній
Вибух страшний той пожар, що все наше місточко
знівечив
Двадцять літ тому тепер; так, як нині, була се неділя.
День був сухий та палкий, і води було обмаль у місті.
Люд на проходах увесь, у святочних одежах убраний,
Порозходився до сіл по шинках та млинах довколишніх,
Як загорілося щось в кінці міста; пожежа погнала
Швидко по вулицях скрізь, і сама собі продув творила
І запалали стодоли, наповнені зібраним збіжжям,
І загоріли всі улиці аж до базару; і мого
Батька сусідній дім геть погорів, і отсей теж спалився.
Мало що ми врятували; всю нічку смутну я сиділа
Перед місточком на вигоні, скринь та ліжок стережучи.
Та наконець мене сон ізнеміг; як збудив мене вранці
Ранішній холод, що все перед сонячним сходом буває,
Бачила дим я, і грань, і високії комини, й мури.
Стислося серце моє, але сонце знов якось гарніше,
Аніж звичайно, зійшло і відвагу навіяло в душу.

Скоро піднялася я, бо на місце схотіла поглянуть,
Де знаходився наш дім і чи там врятувалися кури,
Що я любила над усе; бо дитяча була моя вдача.
А коли пішла я туди через подвір'я дому й руїни,
З другого боку ти надійшов і глядів на тім місці
Свого коня, що загиб у пожежі у стайні; ще тліли
Балки над ним; не було серед звалищ коня ні познаки.
Так ми стояли сумні проти себе в задумі глибокій,
Бо вже упала стіна та, що наші подвір'я ділила.
І несподівано ти взяв за руку мене та промовив:
«Лізю! Звідкіль ти тут? Ходи геть, бо спалиш ще підошви!
Бо туди ще скрізь грань, і палить мені чоботи грубі».
Потім підняв ти мене й переніс через власне подвір'я
Там, де стояла ще брама ота кам'яна зі склепінням,
Так, як стоїть і тепер,— лиш сама із усього лишилась.
Там посадив мене й став цілувать, а я ж боронила.
Але на се ти сказав мені дружно-значучеє слово:
«Бачиш, згоріли доми. Поможи мені мій збудувати,
А твому батькові я допоможу його дім поставить.
Не зрозуміла, однак, я тих слів, аж післав ти до батька
Мойого маму свою, і звершилось між нами подружжя.
З радістю нині ще я ті недогарки балків згадаю,
І той схід сонця такий пречудовий усе ще я бачу...
Сей-бо день дав мені мужа, а перші ті хвилі руїни
Страшні в юних літах мені сина дали дорогого.
Тим-то хвалю се тобі, любий Германе, що ти з довір'ям
Дівчину також згадав у часі тім, такім невідраднім,
І не жахаєшся взять її в пору війни та руїни».
Зараз на теє отець відізвався і живо промовив:
«Дуже похвальні думки і правдива зовсім та подія,
Що ти, матусю, отсе розказала, бо все так і сталось.
Але що ліпше — то ліпше. Не кождому так випадає
Розпочинати наново цілий свій захід та доробок.
І не повинен же кождий отак, як ми, гарувати.
О, як щасливий отой, кому батько і мати готовий
Лишать вже дім, повен всього добра, а він тільки щастям
Може вкрасити його. Починать усе трудно, найпаче ж
Дім починать, бо всього чоловік потребує, а все те
День в день дорожче, а ти міркуй лиш, де гроші добути.
Маю надію, що й ти, любий Германе, нам незабаром
Суджену в дім приведеш, а до неї ще й придане гарне.
Адже статочний муж все і дівки багатої гідний;
Та й благодать немала, коли враз із коханим подружжям

Всяке хосенне добро в дім прийде, в кошах та у скринях...
Адже недаром рік в рік приготовує мати для доні
Свої тонких полотен, рушників та білизну хорошу.
Родичі хресні дають у дарунку їй срібну посуду.
Батько ж у скриньці своїй відклада золотії дукати,
Щоб могла доня колись тим добром і дарунками тими
Врадувать хлопця того, що візьме її з-поміж всіх інших.
Знаю, як любо жінці, коли в домі свого чоловіка
Бачить у кухні і скрізь по покоях усе своє власне,
Власним біллям накрива і столи і подружню постелю,
Тільки посажну я рад в своїм домі невістку вітати.
Бо непосажну вкінці почне муж зневажати, слугою
Стане вважати її, що прийшла з клунком у господу.
Хвиля кохання мине, і муж робиться несправедливим.
Так, синку, ти б мені втіху зробив на старість велику,
Якби невістку нам припровадив до дому гарненьку
Тут з сусідства, ось хоч би із того зеленого дому.
Пан його справді багач, торговля в нього й фабрик чимало:
Все багатіє день в день, бо купцеві все зиски приносить.
Три в нього донечки, їм самим тільки прийде весь сей
маєток.
Найстарша, знаю се вже, є заручена, але молодша
І наймолодша — обі ще свобідні, і, може, недовго,
Я би на місці твоїм уже досіль, не гаючись довго,
Взяв був із них котру-будь, так, як маму твою, без
вагання».
Скромно на те відповів нетерпливому батькові Герман:
«Дійсно, і я так бажав, як і ви, одну з дочок сусіда
Вибрать. Адже ж ураз ми зростали й училися в школі.
Вавились враз на торзі біля студні дітьми ще малими,
Й часто я їх боронив від хлоп'ячої псоти й пустоти.
Та се давно вже було, підростаючи, люблять дівчата
Дома сидіть і забав свавільніших тепер уникають.
Певно, виховані добре вони. І не раз по старому
знакомству
Я заходив у їх дім, як і ви собі сього бажали.
Але ніколи мені не було в їх товаристві втіхи;
Все я там мусив зносить, як вони на мені щось ганили.
Сурдут задовгий на мéні, то грубе сукно або краска
Надто негарна, не так завите волосся, як треба.
Врешті надумався я пристроїться так само, як тії
Купчики, що там у них все в неділю у гості приходять
І півшовкові на них накидки тріпочуться вліті.

Скоро збагнув я, однак, що вони собі з мене глузують;
Се заболіло мене — почув я уразу; тим більше
Жалував я, що вони знехтували сю добрую волю,
Що мав до них я, найбільш до найменшої з них, Маріянки.
Отак пішов я до них у остатній великдень у гості,
Вбраний у сурдут новий, що тепер там висить у шафі,
І уфризований був, як і всі паничі містовії.
Скоро лише я ввійшов, вони в регіт усі, я, одначе,
Сього до себе не брав. При п'яніні сиділа Мар'янка.
Батько присутній був і слухав, рад, як співали дівчата.
І одушевлений був та в гуморі. Я слухав, та дещо
Не розумів, що було в тих піснях, лиш багато співали
Там про Паміну якусь, та й іще про якогось Таміна.
Тож, не хотячи німим буть між ними, коли вже скінчили,
Я запитався про текст, хто такі, ті обидві особи?
Всі замовчали на се і всміхнулись, лиш батько промовив:
«Правда, приятелю мій, що ти знаєш лиш Адама й Єву?»
Тут уже порснули всі, і засміялись вголос дівчата,
Реготались паничі, а старий аж за пузо держався,
З сорому я опустив капелюх, а хихотання тихе
Далі тривало, хоч щось вони там і співали і грали.
Зі стидом додому я втік і вернувся ображений дуже.
Сурдут у шафу поклав, а волосся геть розкучерявив
Пальцями та й присягнув не вступать більше в тії пороги.
І мені й досіль не жаль, бо гонорні вони та без серця
І зачуваю, що в них я ще й досіль зовуся Таміно».
Мати сказала на те: «Та не слід тобі, сину, так довго
Сердиться на дітваків, бо всі троє іще вони діти.
А Мар'янка не зла і до тебе була все прихильна;
Вчора про тебе мене ще питала. Ту взять ти повинен!»
Але, подумавши, син відказав: «Ні, не йде! Ся зневага
Надто глибоко в серце в'їлась мені. Нізащо не хтів би
Я при клавірі її ще раз бачить і спів її слухать».
Але зірвався отець і промовив гнівними словами:
«Мало потіхи мені з тебе, сину! Я все говорив се,
Як лиш до коней ти мав і до праці пільної охоту;
Те, що в заможних людей роблять слуги, й ти робиш,
А рівночасно отець мусить жити, неначе без сина,
Щоби на славу йому показатися вмів між міщанством.
Так мене й мати твоя ще колись пустим словом дурила,
Як тобі в школі не йшло ні читать, ні писать, ані вчиться
Так, як се іншим ішло, і ти все засідав, як остатній.
Авжеж; се все так бува, коли в серці своєму не має

Почуття честі юнак і не хоче зістать чимось вищим.
Якби мій батько був дбав так за мене, як я ось за тєбе,
В школу мене посилав і наймав мені вчителів добрих,
Певно, не був би я тим, чим тепер,— хазяїн трактирні».
Але, піднявшися, син до дверей наближається мовчки,
Звільна й без шуму; та в тім сперсердя отець погукує
Вслід за ним: «Ну-ну, йди геть! Знаю добре твою
я упертість!
Йди й господарство веди, аби я не сварив на тебе;
Але не думай лише, що ти зможеш мужицьку дівчину
В дім як невістку ввести, якусь ступу-простачку!
Довго я жив між людьми й поводитися з ними я вмію,
Вмію гостити панів та їх пань, що вдоволені завше
Звідсіль виходять; чужим вмію також схлібляти приязно,
Але також наконець мусить до мене і невістка
В дім увійти і мій труд довголітній мені всолодити.
І на клавірі хай грає, щоб в домі моїм щонайкращі
І щонайліпші з міщан на охоту веселу збирались,
Як по неділям бува у сусіда». Та тут син легенько
Клямку потис і отак ледве чутно вийшов із кімнати.

III. ТАЛІЯ

ГОРОЖАНИ

Так-то уйшов там несміливий син від гарячої мови.
Але отець говорив іще далі в початому тоні:
«Як в чоловіці нема чого, то сього й не добудеш із нього.
Так і мене ледве чи коли втішить доповнення того,
Що я бажав, аби син не такий був, як батько, лиш ліпший.
Бо чим були б доми, чим були б міста, якби кождий
Все залюбки не гадав, що має вдержать, відновити
І поліпшити також, як учить нас пора й заграниця.
Таж чоловік не повинен, мов гриб той, з землі виростати
Й скоро на місці зогнить, в тім самім, що його вирости́ло,
Не полишивши сліду ніякого, діяльної праці.
Адже ж по домі як стій се пізнати, який пан у ньому,
Так як в місточко війди й зараз можеш судить про
начальство.
Бо де валиться вежа, осипаються мури, в окопах
Повно сміття і по всіх вулицях скрізь валяється нечисть,
Де з місця вивалив хтось каменюку й назад не управив,

Попрогнивали крокви та нової підпори даремно
Дім дожида, там уже, звісна річ; в місті кепська управа.
Бо де згори раз у раз не діла чистота та порядок,
Там привика міщанин дуже легко до бруду й недбальства,
Як привикає жебрак до драптивого свого лахміття.
Тим-то й бажав я собі, щоби Герман удався в дорогу
На якийсь час та бодай обізрів собі Страсбург та Франкфурт,
Мангейм привітний, також побудований рівно та гарно,
Бо хто великі міста такі чисті побачить, той буде
Дбати потім і своє, хоч маленьке, місточко вкрасити.
Чи ж не хвалить чужинець і у нас ті направлені брами
І побілену вежу та порядно відновлену церков?
Чи ж не хвалить усяк і наш брук й каналй многоводні,
Криті й розділені так, що безпеку й користь приносять,
Так, що пожежу сей час з першим вибухом можна вгасити?
І чи ж не сталось те все після тої страшної пожежі?
Був будівничим шість раз я у раді й здобув я похвáлу
Й щиру подяку за те від усіх горожан, що охітно
Й пильно сповняли все те, що я радив, і план довершили
Чесних мужів, що його уложили, але не скінчили.
Так усі радні вкінці до роботи набрали охоти;
Всі вони дбають тепер і будову гостинця нового
Вже ухвалили, що нас з головним має трактом злучити.
Але боюся, не так буде молодіж вже поступати,
Бо одні думають лиш про марнії забави та строї,
Інші ж пильнують домів й не злазять, сказать так, із печі.
І я боюсь, що таким також Герман мій буде назаєше».
І відповіла на се господиня розумна та добра:
«Все ти, татуню, таки проти сина був несправедливий.
Та таким робом найменш тобі добре бажання сповниться,
Бо ми не можем дітей уробляти по замислам свóїм;
Так, як їх господь нам дав, так і слід їх держать і любити.
Виховать їх якнайліпше й дать кождому з них свою волю.
Бо один має такі, другий інші дари з природи:
Кождий ужити їх рад і, по-своєму вживши щасливо,
Може і добре прожить, і не лай мені Германа більше!
Бо я се знаю, що він варт тих дібр, які в спадку дістане,
Буде порядний хазяй і взірець для селян і міщанства
Та й і в нарядах, се знаю й добре, не буде послідній.
Але сварнею день в день та докорами ти бідоласі
Смілість вбиваєш в душі так, як ти учинив се й сьогодні».
І вона вийшла як стій із кімнати й побігла за сином,

Щоб відшукати його та потішити словом сердечним
Знов, бо він добрий був син і заслуговував вповні на теє.
З усміхом — скоро вона відійшла — сказав батько такеє:
«Дивний народ ті жінки, зовсім так, наче діти малії!
Кожда жиє тільки так, як самій усе їй до вподоби.
Ти ж тільки завше хвали і за все її гладь по голівці.
Раз на все правда оте, що стареньке говорить прислів'я:
«Хто не ступа наперед, той ступає назад. Так і буде».
Але на те аптекар відповів і промовив розважно:
«Радо се й я признаю вам, сусідо. Я й сам оглядаюсь,
В одно за ліпшим, щоби лиш нове та не було дорожче.
Та небагато хісна, коли грошей в кого небагато.
Дбать усе та працювать, направлять унутрі та поверха?
Дуже вже тісно міщанам; хоч як вони й знають, що добре й
Та не осягнуть ніяк, бо кишеня, бач, не вистачає корисне,
А забагато потреб, і так щось його все зупиняє.
Дещо й я був би зробив, але хто не злякався б видатків
На такі зміни, а ще у часах небезпеки такої?
Здавна всміхався мені домик мій у веселій одежі.
Здавна ясніли також із великими шибами вікна.
Але хто може з купцем порівняться, який, крім маєтку,
Знає дороги також, як усе щонайліпше дістати?
Гляньте лишень на той дім проти нас! Він новий, як чудово
Там на зелених полях відбиваються білі прикраси,
Шиби у вікнах, які величезні й блистять, мов свічада,
Так, що собою притьмив усі чисті доми він на ринку!
А по пожежі були оба наші будинки найкращі:
Мій — се аптека «Під ангелом», ваш заїзд «Льва золотого».
Та й город мій також був на всю ту околицю славний;
Кождий прохожий ставав і глядів крізь червоні штахети
На жебраків кам'яних та на карлів у пестрих одежах.
А як кому подавав каву я у пречудній печері,
Що тепер справді стоїть майже пусткою й пилом припала,
Той надивиться не міг на барвисте світло тих мушель,
Гарно уставлених в ряд; навіть знавець здивованим зором
Міг оглядать камінці із блискучого блесту й коралі.
Так подивляли також мальовило в салоні, де дами
В строях препишних ураз із панами в саду походжали
І в кінцях пальців квітки то держали, то іншим давали.
Та хто би на те тепер ще дивився! Я сам осоружно
Ледво загляну коли, бо все нині інакше, густовно
Мало би буть, кажуть всі, білі лати й лавки дерев'яні.

Гладко та просто усе, різьби ні золочень не треба.
Дерево тільки чуже та рідке, що багато коштує.
Ну, не противен би я й собі справити дещо новеньке
І поступати з часом та зміняти уладження часто;
Але ж боїться тепер кождий рушити хоч би найменше,
Та й і робітників хто міг би в наших часах оплатити.
Ось я недавно хотів Михайла святого, що фірму
Моїй аптеці дає, позолотою вкрити наново,
Й смока страшного також відновить, що в ногах його
в'ється,
Та я лишив їх таких пожовклих, бо кошту злякався».

IV. ЕВТЕРПА

МАТИ Й СИН

Так говорили мужі, забавляючись разом, а мати
Вийшла з кімнати в той час, аби сина шукать перед домом,
На кам'яній тій лавці, де сидіти любив він звичайно.
Там не заставши його, поспішила заглянуть до стайні,
Чи не порається він біля пишних огерів, які він
Ще жеребцями купив і яких не звіряв він нікому.
Та там промовив слуга: «Він пішов от сюди до горо́ду».
Швидко вона перейшла два просторі подвір'я, а потім,
Стайню минувши й обі по́будовані гарно стодоли,
У огород увійшла, що тягнувсь аж до мурів місточка.
Вдовж по ньому пішла й любувалася всім, що росло там,
Тут напростує дрючок, яким яблуні гілка підпе́рта,
Плодом обтяжена, там підіпре таку ж гілку у груші;
Там із капусти розлогої здійме гусені скілька,—
Бо трудолюбна жона не любить ніколи йти дарма.
Так перейшла вона весь огород до кінця, до альтанки,
Хмелем оброслої, та також тут не знайшла вона сина,
Як іще й досіль його не знайшла, огородом ходивши.
Але відхилена була лиш хвіртка, яку із альтанки
З дозволу ради колись її прадід, бурмистер шановний,
В мурі місточка велів пробити, і нею вигі́дно
Через глибокий окіп та сухий перейшла аж на той бік,
Де край дороги лежав на узгір'ї стрімкім виноградник,
Тином обведений скрізь і до сонця схиляючи площу.
Нею ступала вона по стежині крутій і втішалась

Гронами повними, що з-під широких листків виглядали.
Посередині вела висока тіниста алея.
Нею вгору ішлося східцями з нетесаних камнів.
Скрізь нависали з боків грона гутедель та мускателі
Червонуваті при них, незвичайно великі та сині,
Плекані пильно, що їх по обіді подавано го́стям.
Але часть прочу гори поєдинчі лози вкривали,
Повні дрібніших ягід, що вино з них бува знамените.
Так вона йшла до гори та вже тішилась осінню й днем тим
Радісним, у якім люд околичний справля винозбори,
Грона зриває, і мощ витиска, і в бочки́ наливає.
Штучні огні вечором із усіх місць та кінців довкола
Блискають, лускають — так се найкращеє жниво
святкують.
Та неспокійно вона далі йшла, двічі й тричі гукнувши
Синові, та лиш луна двічі й тричі їй відповідала,
Що там від веж містових відбивалася водно гомінка.
Бо не привикла вона шукать сина; ніколи далеко
Не віддалявсь він або гово́рив їй, щоби не журилась
Мати кохана за ним, боячися лихої пригоди.
То надіялась вона усе ще його стрінуть на стежці,
Бо обі хвіртки унизу і у винниці горішня
Так стояли отвором. А там вона вийшла на поле,
Що весь узгір'я хребет широчезним платом покривало.
Все ще йшла вона досіль своїм власним ланом і втішалась
Посівом своїм та збіжжям, що пишно довкола хилилось
І хвилювало по полі своїм золотистим колоссям.
Поміж загонами йшла вона стежкою водно межею,
Ген аж до груші, що там он на горбі стояла висока;
Поля, належного їй, вона крайню границю творила.
Хто посадив її, годі се знать. Та на всю доохресність
Видно було її, й скрізь своїм плодом була вона славна.
Женці під нею не раз і полуднувать втішно сідали,
А пастухи восени в її тіні черед доглядали;
Бо попід нею були лавочки із дерну та каміння.
Й не помилилась вона; там сидів її Герман у тіні,
Спертий на руку сидів і, здавалось, глядів десь далеко,
Ген аж до гір у віддалі, звернувшись до неї плечима.
Тихо підкралась вона і плечей його легко діткнулась.
Він відвернувся скоренько, в очах його сльози блистіли.
«Мамо,— сказав він, змішавшись,— мене ви злякали».
Сльози обтер молодець з благородним серцем у грудях.
І скоро:

«Як то! Ти плачеш, мій сину? — зворушено мати сказала.—
Не пізнаю тебе! Ще сліз ніколи не бачила в тебе.
Що тобі серце давить? Що загнало тебе під сю грушу,
Тут в самотині сидіть? І що сльози з очей витискає?»
І, перемігши себе, син по щирості ось що промовив:
«Дійсно, з каміння хіба було б серце у грудях у того,
Хто не вчував би тепер того горя заточників бідних.
Тямки хіба не мав би у голові, хто б не журився
Про своє власне добро і добро вітчини в отсе врем'я.
Те, що сьогодні я чув і побачив, зворушило серце
В мене; і, вийшовши тут, дивлячись на препишну, широку
Тую країну, що ось простяглася плідними горбами,
Бачу, що збір багатий обіцяє повні комори.
Ах, та як близько від нас лютий ворог! Щоправда, ще Рейну
Хвилі хоронять нас. Ах, що значать, однак, хвилі та гори
Тому народові, що надтягає сюди, наче буря?
І молодих і старих із усіх він усюдів стягає.
Силою пре наперед, і юрба та страшна не боїться
Смерті, бо як пропаде з них одна юрба, друга надходить.
Ах, але німець сидить і не сміє ні рушиться з дому!
Чи сподівається він, що мине його лихо грізне те?
Мамо кохана, скажу вам по правді, болить мене нині,
Що увільнили мене, коли іноді в нас ласували
З-поміж міщан добровольці. Се так, одинак я, й хазяйство
В нас немале, і діла наші теж не є маловажні;
Та чи не ліпше б мені ген он там на границі
Ждати в оружних рядах, ніж тут ждать на нужду й неволю?
Так, мені дух се сказав, і на дні душі в мене клубиться
Сміліcть і жадоба служить вітчині у потребі.
Хоч би й умерти, аби іншим достойний приклад подати.
Дійсно, якби так вся та молодіж німецька докупи
Там на границі зійшлась, аби ворогу не піддаваться,
О, то й не вспіли б вони стать на нашу землицю прекрасну
І пожирати добра сього краю нам перед очима,
Повелівати мужам, поривати жінок і дівчат!
Бач, матусю, мені на дні серця повстала рішучість
Скоро зробить і сей час, що здалось мені добрим і правим;
Бо хто міркує надміру, той вибере не все найліпше.
Бачте, додому вже я не поверну, і звідси простісько
В місто йду та віддаю воякам свої руки та серце,
Аби служить вітчині. І нехай тоді тато говорить,
Що в моїм серці нема почуття, ані честі, ні слави,
Ані бажання піднять себе вище від свойого стану».

Тим зворушена, каже на те добряча, розумна мати,
Тихії сльози ллючи,— вони легко в очах їй ставали:
«Сину, яка ж то зайшла в тобі зміна і в твоїм настрої,
Що до своєї ти мами не так, як учора і завше, говориш,
Щиро й свобідно, й мені не сказав, чого, власне, бажаєш?
Якби хто третій тепер чув слова твої, певно, хвалив би
Дуже тебе за твою постанову, як великодушну,
Зведений словом твоїм і такими важкими думками,
Та я ганю лиш тебе, бо хіба тебе ліпше я знаю:
Серце твоє ти скриваєш і щось зовсім інше задумав.
Адже ж я знаю; тебе не манить ані трубка, ні бубон,
І не кортить тебе раз в уніформі з'явиться дівчатам,
Бо ти призначений, будь ти собі і хоробрий і бравий,
Дому гаразд берегти і спокійно ріллю управляти.
Отже, одверто скажи: відки в тебе така постанова?»
Син же поважно сказав: «Помиляєтесь мамо, один день
Другому вже не рівня. Молодець дозріває на мужа;
Ліпше в спокої не раз дозріває до діла, чим в шумі
Бур та турбот життєвих, що в молодості многих ламають.
І хоч я тихий такий був і є, в моїй груді, проте, є
Серце чутке та тверде, що ненавидить кривду й насилля,
І я зумію гаразд відрізнити все добре від злого.
Праця така ж і мені у руках та ногах дала силу.
Чую се: правда все те, і тому сказать можу се сміло.
Але по правді-таки ганите мене, мамо, й зловили
На півправдивих словах, на нещирості, лихо укритій,
Бо признаю се я сам, не та близька мене небезпека
Кличе із дому вітця, ані думка висока на поміч
Стати моїй вітчині й ворогам її страху завдавати.
Се були тільки слова! Я сказав їх, аби перед вами
Скрити мої почуття, які серце моє розривають.
От і пустіть мене геть! Бо коли надаремні бажання
В мене в душі, то нехай і життя моє марно пропаде.
Бо ж мені звісно гаразд: одиниця сама собі шкодить,
Віддаючися, коли в одну цілість усі не змагають».
«Ну говори, говори,— підбадьорила мати розумна, —
І розкажи мені все, що найменше і що найважніше!
Всі бо мужчини палкі і доводять все зараз до краю,
А перешкода палких дуже легко з дороги відводить.
Жінка зручніша бува і обдумає спосіб та ходить
Також обходами, щоб лишень зручно добиться до цілі.
Тож розкажи мені все: чого так зворушився дуже,
Яким ніколи тебе я не бачила, й кров тобі в жилах

Буриться, й очі твої мимоволі сльозами підпливають?»
Тут уже зовсім віддався жалю синок добрий та плакав,
Голосно плакав на матері грудях, зворушений мовив:
«Дійсно, вітцеві слова мене сильно вразили сьогодні,
Не заслужив я на них ні сьогодні, ні жадного часу,
Бо родичів шанувать було все наймиліше для мене,
І не здавався ніхто мені ліпшим, мудрішим, як тії,
Що мене сплодили й так все поважно водили в дитинстві.
Много терпів я не раз від товаришів своїх, що добру
Волю мою найчастіш платили злобою, часто
Її без відплати прощав я сміхи, лайки та удари.
Але, коли на вітця мого сміхи вони наводили,
Як у неділю ступав він із церкви поважно й статечно,
Кпили з халата його у цвітах або з шапки з стяжками,
Що так поважно носив і які дарував я сьогодні,
Страшно стискав я п'ястук, накидався на них, мов шалений,
Бив, молотив і трафляв їх наосліп і не дивлячися,
Де, кого б'ю; покровавив носи, і вони верещати
І ледве втікати могли від страшних копняків й ударів.
Так виростав я, усе терплячи від вітця свого много,
Що місто інших не раз накидався на мене словами,
Як йому в раді прикрість якусь на зборах зробили;
Так за колегів його свари й гнів я покутувать мусив.
Часто вам, мамо, мене було жаль, бо багато зносив я.
Тямлячи все доброту моїх рідних і честь, їм належну,
Тямлячи, що лиш для нас вони дбають добро прибільшати
І не одного собі відмовляють, щоб дітям щадити.
Але ощадність сама, аби пізно вживати — не творить
Щастя, не творить його також купа маєтку при купі,
Ані рілля при ріллі, хоч і як заокруглені ниви.
Адже старіється батько, а з ним сини старіються разом,
Всі без радощів дня, а зате із журбою про завтра.
Гляньте сюди по низу, як прегарно багата долина
Стелиться там, а отут виноград, і сади, й огороди,
Шопи отам і стайні зарядом, уся гарна маєтність!
Але, як бачу потім офіцину, де попід припічком
Видно вікно від моєї кімнати на самім піддашші,
І як згадаю часи, коли ніч не одну я стояв там,
Місяця ждучи без сну або ранками сонця появи,
Бо для здоров'я мого вистарчав сон лиш кількагодинний,
Ах, тоді все видається мені так пустим —і кімната,
І те подвір'я, сад, і те гарне поле, й ті гори.
Все те для мене пусте, бо немає у мене дружини».

І відповіла на се йому добра, розумная мати:
«Сину, не більше собі ти бажаєш до дому дружини,
Аби щоденні труди свобідніші вам стали й миліші,
Як сього хоче отець твій і мати. Та ж намовляли
Ми тебе все, навіть перли на те, щоби брав ти дівчину.
Але я знаю гаразд, і тепер мені каже так серце:
Доки властива пора не прийде й властива дівчина
Не появиться в той час, то ні руш також вибір зробити;
Переважа тоді страх: ану ж виберєш ти невластиво!
Маю сказати тобі, сину мій: ти, здається, вже вибрав,
Бо твоє серце зворушено й більш, чим звичайно, чутливе.
Отже, признайся мені, бо душа моя те вже віщує:
Вибрав ти дівчину тую, що зустрів серед вигнанців нині».
«Мамо кохана, се так! — відповів син утішно та живо.—
Так, її вибрав і, як ще сьогодні в свій дім не впроваджу
Як наречену її, як вона піде геть і, можливо,
Щезне для мене на все в тім замішанні війн та походів,—
Мамо, недарма тоді еже навіки пишатися буде
Перед очима мені ся маєтність багата, даремно
Будуть будучі літа плодовиті, а навіть сей рідний
Дім й огород мені збридне. Що більш, навіть ваша,
Рідна матусю, любов мене, бідного, втішать не зможе.
Бо я се чую, любов розрива всякі зв'язі родинні,
Коли нав'яже свої; не лише покидає дівчина
Маму й вітця, коли йде геть за вибранцем серця свойого,
Також юнак не бажа навіть знать про вітця та про матір,
Скоро побачить, що йде геть від нього дівчина кохана.
Отже, пустіть і мене йти, куди мене гонить розпука,
Бо мій отець вже сказав своє слово рішуче. Його дім —
Вже не мій дім, коли в нім нема місця для тої дівчини,
Тої одної, яку у свій дім я бажаю впровадить...»
Швидко йому прорекла на те добра, розумная мати:
«Отже, стоять проти себе, як скали недвижні, — мужі два,
Горді й завзяті: вони не приступлять один до одного,
І не рухне язиком ні один з них до доброго слова.
Тому скажу я, сину, тобі: ще не згасла надія
В мойому серці, що він, як лиш вона добра й статечна,
Дасть тобі взяти її, хоч убогу, хоч як він рішуче
Бідну тобі заказав. Не одно він говорить сердито,
Але сповнити не втне; так і тут, він забуде свій заказ.
Треба лиш доброго слова — сього він і може жадати,
Бо він отець. Та й ми знаємо, що його гнів по обіді,

Як розігріється він і ніяких резонів не слуха,
Мало значить, бо вино розворушує в нім усі сили
Впертої волі його й не дає йому слова чужого
Слухать, а тільки своє тоді слуха він і почуває.
Але ось вечір іде, і багато вже там розговорів
Перелилось між ними і його обидвома другами.
Знаю, що він лагідніший стає, коли прошумиться,
І відчува кривду ту, що комусь ізробив у розпа́лі.
Отже, ходи! Попробуєм сей час, бо що скорше, те ліпше
Други ж потрібні і нам ті, що ще сидять з ним у кімнаті,
А особливо шановний священик нам стане в пригоді».
Так вона шпарко рекла і, піднявшися з каменя, й сина
З сидження враз потягла. Встав він радо за нею, й обоє
Мовчки в долину зійшли, про важкеє міркуючи діло.

V. ПОЛІГІМНІЯ

КОСМОПОЛІТ

Але утрійку усе ще сиділи ураз при розмові
Той же духовний отець, і аптекар, і з ними господар,
І поміж ними ще йшла ненастанно та сама розмова;
Много про се і про те говорилося з різних боків там.
Але достойний духовний промовив на теє поважно:
«Не заперечу я вам. Знаю добре, що люди повинні
Все до поліпшень змагать, і ми бачимо, справді змагають
К вищому все, а бодай ненастанно шукають нового,
Та задалеко не йдуть. Бо, крім того змагання, природа
Нам дала потяг іще все держатися кріпко старого
Та утішатися тим, до чого звик усякий віддавна.
Кождий стан добрий, аби лиш природний він був і
розумний.
Много бажа чоловік, та потреби його невеликі,
Наші короткі-бо дні і обмежена доля людськая.
Тому догани не дам, хто діяльний усе і невтомний.
В подорожах навіща всі моря і всі шля́хи земнії,
Сміло та пильно все дбає, втішається зиском здобутим,
Що звідусіль наплива в його руки та його найближчих,
Але я й того ціню спокійного горожанина,
Що тихим кроком своє ще батьківське надбання обходить.
Землю всю обробля, як година того вимагає.

Не відміняється грунт у добрі його в кождому році,
І не відразу здійма новосаджене дерево віти
В небо весною, рясним приоздоблене цвітом. Ні, справді,
Муж потребує терпцю, потребує спокійного смислу
Та рівноваги в душі, чистоти та розсудку ясного.
Бо лиш немного сімен повіряє землі він плодючій,
Лиш небагато звірят може він годувать та множити;
Бо одинока мета його праці — шукати пожитку.
Той щасливий, кому надала таку вдачу природа,
Бо він годує всіх нас. І щасливі теж маломіщани,
Що лучать працю сільську з ремеслом та міським
заробітком,
Не тяготить на них гніт, що держи́ть селянина в тривозі.
Та й не тривожить журба, що гризе ненаситне міщанство,
Що хоч спромога мала, з багатшим вищим рівняться та
Звикли бажати, а вже особливо жінки та дівчата.
Ось тому благословіть сина вашого вдачу спокійну
Та синову, що візьме він собі до своєї вподоби».
Так він сказав, а втім, мати ввійшла враз із сином,
За руку його ведучи, й перед мужем поставила тут же.
«Тату,— сказала,— не раз ми, гуторячи поміж собою,
Думали, як той прийде день веселий, коли собі Герман
Вибере суджену й нас ущасливить тим вибором врешті.
Сяк і так думали ми, то одну йому панну, то іншу
Ми призначали отак у родительській балаканині.
Нині той день надійшов: само небо йому показало
Суджену та привело, й його серце рішилось відразу.
Чи ж не казали тоді ми, що сам собі вибрать він мусить?
Чи ж не бажав і ти сам, аби він і весело й охоче
Панну яку полюбив? Ось настала та ждана година.
Він полюбив, і вибрав, і по-мужеськи справді рішився:
Дівчина ся та чужа, що сьогодні її він зустрінув.
Дай йому взяти її, або він нежонатим зістане».
І сказав син: «Дайте, тату, мені її, бо моє серце
Вибрало певно і чесно. Вона дочка найгідніших».
Батько, одначе, мовчав. А втім, парох піднісся скоренько,
Слово забрав і сказав: «Одна хвиля рішає звичайно
Про ціле людське життя і про всю чоловікову долю.
Бо і по довгій розвазі таки буде рішення кожде
Ділом хвилини; як слід рішить може тільки розумний.
Небезпечніше усе під час вибору теє та сеє
Обміркувать побічно й таким робом чуття заглушити.
Чесний ваш Герман; його знаю змолоду я, і руки він

Не простягав ще хлопцем по се та те легкодушно.
А як бажав чого, то се йому відповідне бувало,
Й се він держав. Тож тепер ви не бійтесь і не подивуйтесь,
Що ось являється враз, чого так давно ви бажали.
І не являється се тепер в виді самого бажання,
Як се бувало у нас, бо бажання часом закривають
Бажане нам, самі ж дари приходять із неба
У своїх власних видах. Тому не відкиньте дівчини,
Що розворушить могла перший раз дорогого,
Доброго, умного вашого сина невинную душу.
Знайте, щасливий, кому перша любка відразу дасть руку,
В кого любовне чуття потаємно в душі не всихає.
Бачу по нім, що судьба його вже переважилась нині.
Зразу правдива любов юнака перетворює в мужа.
Тут його гнути не слід; коли днесь він зустріне відмову,
То і найкращі літа проминуть йому в горі та смутку».
Тут відізвався сей час і аптекар розсудно.
В нього вже слово давно з уст зірваться було готовеньке.
«Нуте, ж підімо й сей раз на святу посередню дорогу!
«Festina lente»[1] — було царя Августа слово любиме.
Радо готов я отсе послужити коханим сусідам
І невеличкий свій ум в їх користь пустити у діло.
Адже ж молодіж передусім потребує проводу.
Рушмо за місто як стій, там пізнаю я дівчину тую
І розпитаю громаду, в якій вона проживає,
Легко не здурить мене ні один, бо словам я не вірю».
Тут зараз проговорив син слова ось які бистролетні:
«Так і зробіте, сусідо, підіть і розвідайте. Але
Добре б було, якби й наш панотець туди з вами подався:
Два такі чесні мужі будуть свідками нам без догани.
Таточку мій, се дівча — то не жадна приблуда, одна з тих,
Що по краях та містах блудять, та авантюри шукають,
Та молодих юнаків хитро в сіті свої уловляють.
Ні, се жорстока судьба завірюхи воєнної, що нам
Світ весь колотить і вже не одну віковую будівлю
Перевернула з посад, її теж, бідолашну, прогнала.
Чи ж не блукають тепер і вельможні пани благородні
В бідності? Навіть князі утікають перебрані з краю!
Навіть король утікав! І вона, з своїх сестер найліпша,
Вигнана з краю; своє забуваючи власне нещастя,
Іншим іще помага, хоч безпомічна, поміч приносить.

[1] Поспішай поволі *(лат.)*.— *Ред.*

Горе велике й біда розливаються з краю до краю!
Чи ж із нещастя того й якесь щастя не мало би вийти,
І я в обіймах жони та дружини правдивої радість
Винести з тої війни так, як ви, раділи з пожежі?»
Тут відізвався отець, аж уста отворивши з вагою:
«Як же се, сину, тобі розв'язався язик, що так довго
В твоїх устах деревів і лиш рухався наче занапасть?
Ось і на мене паде те, що батькові кождому грозить:
Що самоволю синівську палкую піддержує мати,
Надто податлива, та й і сусід рад за нею обстати,
Щоб лише проти вітця або проти мужа стояти.
Га, та не хочу всім вам спротивляться, бо що ж то
поможе?
Бачу наперед уже тут упір, і докори, й сльози.
Йдіть і питайте, а там в ім'я боже приводіте ту доню
В дім мій; як ні, то нехай він навіки забуде про неї».
Так ось промовив отець. На те радісно викликнув Герман:
«Ще перед вечором вам добра доня у домі явиться,
Як собі може бажать муж, що ум має й серце у груді.
Надіюсь теж, що й вона в доброті своїй буде щаслива.
Так, вона буде повік мені вдячна, що батька та матір
Дав я наново їй в вас, як бажають розумнії діти.
Але що гаяться більш? Ось іду й запрягаю я коні
І повезу сих панів за слідами тієї дівчини.
Лишу самих їх, нехай роблять те, що їм скаже їх розум.
І присягаю, зроблю все те, що вони лиш урадять.
З панною ж бачиться сам я не буду, аж буде моєю».
І відійшов, інші ж усі ще се і те розважали,
Мудро і наскоро те обмовляючи важнеє діло.
Герман до стайні побіг, наборзі, де огнисті огери
Тихо стояли й хруп-хруп чисто браний овес споживали
Й сіно сухе, що його на найліпшій леваді косили.
З поспіхом він заложив їм блискучі вудила і зараз
Перетягнув ремінці крізь пряжки, що блищали, як срібні.
Потім до них присилив ще широкі та довгі поводи
Й вивів коні надвір, де слухняний слуга уже бричку
Виточив легко, її витягаючи з шопи за дишель.
Потім за орчики враз до штильваги ремінній шлеї
Поприпинали і так запрягли прудкі коні до воза.
Герман ухопив батіг, сів на віз і заїхав у браму.
Тут приятелі оба посідали іззаду вигідно.
Заторохтів швидко віз по вуличному бруку і скоро
Міськії мури минув і високії вежі та браму.

Так їхав Герман учвал на знайомий віддавна гостинець,
Не зупинявся ніде і чвалав то вгору, то вдолину.
Та як побачив уже він дзвіницю села недалеко
І наближався до хат, що стояли посеред городів,
Сам собі він погадав, що потрібно тут спинити коні
В сутінку милім старих лип високих та дуже розлогих,
Що сотки вже літ, певно, на тім місці при купі стояли.
Був широчезний вигін, весь у ясній зеленій мураві
Перед селом — для селян і міщан місце прогулок любих.
В тіні дерев була там плоско копана зимна криниця.
Ступнями, було, зійдеш і побачиш лавки кам'яної
Довкола джерела, що випливало все живо з-під камня;
Довкола нього стіна невисока, щоб черпать вигідно
Герман рішився у тім холодку зупинить свої коні
З возом. Заїхав сюди і промовив такими словами:
«Висядьте, друзі, ось тут і підіть, куди треба, дізнаться,
Чи ся дівчина варта, щоб я їй віддав свою руку.
Я у те вірю, й мені ви не скажете ніщо нового;
Якби я сам тут рішав, до села я пішов би негайно
І по немногих словах вона долю мою би рішила.
Скоро пізнаєте й ви її серед людей тих вандрівних,
Ледве чи хоч буде там одна із постави їй рівна.
Але даю вам іще сі знаки її вбрання й одежі.
Станик червоний вона має на своїх грудях випуклих
Гарно шнурований, а на нім чорна обтисла корсєтка.
Ковнір сорочки, увесь у хвилястих складках, окружає
Підборідок і лицю додає і краси і принади.
Вільно й погідно глядить голова у гарненькім овалі,
Довгії коси на ній на шпильках понавивані срібних,
Нижче від станика йде у складках її спідниця синя
І обіймає в ходу її добре збудовані ноги.
Та ще одно вам скажу і виразно хочу просити:
Не говоріть ви самі з нею й наміру свого не зрадьте,
Тільки питайте людей і послухайте, що муть казати.
Як зберете вже досить, щоб вітця заспокоїть і неньку,
То повертайте сюди і порадимось разом про дальше.
Так я обдумав собі по дорозі, що ми проїздили».
Так він сказав. Ті ж оба подалися в село піхотою,
Де по садах, стодолах та домах від люду кишіло,
А на широкім шляху — віз при возі стояли рядами.
Порались господарі коло коней, возів та худоби,
Сквапно ж жінки на плотах порозвішане шмаття сушили.
А у потоку струях плюскоталися весело діти.

Так, протискаючися між возами, людьми та звірами,
Вправо то вліво глядять оба вислані розвідачі там,
Чи не побачать вони десь дівчини описану постать.
Але ні одна з дівчат не являлась, подібна на неї.
Стиск побільшався нараз: при возах ізчинилася сварка
Серед сердитих мужчин, а до неї вмішалися з криком
Також жінки. Та прийшов там поважними кроками старець,
До спорючих прийшов, і як стій втихомирився гамір.
Скоро спокій наказав та по-батьківськи ще погрозив він.
«Чи ж те нещастя,— сказав він,— іще досі нас не навчило
Порозуміти вконець, що нам треба терпіть одним одних,
Бути згідливими, хоч і не кождий поступить по правді?
Тільки щасливий бува незгідливим. Чи ж вас горе
Ще не навчило з братьми не все дертись, як досі бувало?
На чужім грунті ви тут дайте місце друг другу й діліться
Тим, що в вас є разом, щоб і ви милосердя зазнали».
Так сказав той чоловік, і замовкли усі і згідливо
Впорядкували вози та худобу, забувши про сварку.
Вчувши ту мову старця і побачивши, як той начальник
Враз заспокоїв народ, панотець у тій хвилі
Ближче до нього прийшов і промовив слова ті значущі:
«Справді, татусю, коли люд день за днем у щасті проводить,
Живиться плодом землі, що широко кругом простяглася,
Й дари блаженні свої відновля рік у рік, місяць в місяць,
Все тоді йде, мов само з себе, й кождий для себе найліпший
Та й розумніший, і так всі живуть біля себе згідливо,
І хай мудріший тоді не вважається ліпшим від інших,
Бо все йде, наче само через себе спокійно та мирно.
Та як зруйнує біда життєві всі звичайні дороги,
Порозбиває доми, спустошить сади та засіви,
Вижене мужа й жону з привичної, любої хати,
Змусить їх бурлакувати у тривозі й страху дні та ночі,
Ах! тоді кождий глядить, хто з усіх буде найрозумніший,
І тоді мудрі слова він до них не говорить надарма.
Батьку, ну та скажіть, певно, ви старшиною над тими
Утікачами, в яких зараз ви втихомирили сварку?
Так, ви здаєтесь мені одним з тих ось вождів
найдавніших,
Що по пустинях вели манівцями прогнані народи.
З вами говорячи, так і здається, говорю з Мойсеєм».
І відізвався на те, позирнувши поважно, начальник:
«Справді, такі в нас часи, які рідко траплялися досі;
Мало таких і свята й світовая історія знає.

Бо хто у днях сих прожив хоч би тільки учора й сьогодні,
Той прожив довгі роки; так тісняться в нас всякі події.
Як лише трохи назад спом'яну, то здається, вік довгий
Понадо мною пройшов, а проте ще не вигасла сила.
О, ми можемо всі порівнять себе з тими потроху,
Що їм в годину тяжку появлявся в огнистій купині
Бог; появлявся і нам він не раз у огнях та у хмарах».
Та коли парох потім захотів розмовляти ще далі,
Знати бажаючи все, що потрафилось старцеві й людям,
Шепнув аптекар йому стиха в ухо слова ті прудкії:
«Ви тут балакайте з ним і зведіть на дівчину розмову,
Я піду обходом та пошукаю її і поверну,
Скоро лиш тільки знайду». На те парох кивнув головою,
А через пліт, і сади, та стодоли поплівся аптекар.

VI. КЛІО

КІНЕЦЬ СТОЛІТТЯ

Як панотець запитав у начальника вигнанців бідних,
Що потерпіли вони й відколи вже їх прогнано з дому,
Мовив на теє старий: «Не короткії наші терпіння,
Бо ми всіх літ тих страшних скуштували гірку тую чашу,
Тим іще гіршу, що нам відібрали й найкращу надію.
Не заперечить ніхто, що піднялось у всякого серце
І свобідніше в грудях била кров, мов обновлена й чиста,
Як там уперве засяв яркий промінь від сонця нового,
Як пішла вість про права чоловіка, що спільні всім людям,
І про святу свободу і так само про рівність похвальну!
Кождий тоді сподівався для себе сам жити; здавалось,
Спадуть кайдани старі, що краї многі досі в'язали,
Щезне панування всіх самолюбів, і здирства, й неробства.
Чи ж не гляділи тоді всі народи у днях тих бурхливих
На ту столицю, що вже була здавна столицею світу,
А тепер більш, як коли, на ім'я те собі заслужила?
Чи ж імена тих мужів, що слова ті окликали вперве,
Рівні не були тим всім найславнішим, що сяють, як зорі?
Чи ж не росла в ті часи у всіх сила, й душа, і відвага?
Ми ж як сусіди були самі перші огнем тут огріті.
Потім настала війна, й походи зоружених франків
Стали зближаться; вони, як здавалось, несли тільки
приязнь.

І несли справді, бо в них були душі високі й свобідні,
Радісно й посеред нас вони дерева волі садили,
Кождому право своє і правління своє прирікали.
Радість загальна тоді обняла молодих із старими.
Довкола стягів нових почалися веселії танці.
Тут позискали враз переможнії франки прихильність
Зразу мужів говірким і палким своїм темпераментом,
Потім серця жінок невідпорної грації чаром.
Легким здавався нам навіть війни ненажерної натиск;
Бо нам будучину в гарних красках малювала надія,
Зір манячи в далечінь на нові, невідомі дороги,
О, як веселий той час, коли вдвох — молодий з молодою
В танець ідуть, дожидаючи дня пожаданих шлюбів!
Та радісніший для нас був той час, коли все те найвище,
Що подума чоловік, видавалося близьким, осяжним.
В кождого тут розв'язався язик, говорили старії,
І молодці, і мужі, всі свобідно, й високо, й чутливо.
Та незабаром найшла важка хмара; за власть та за користь
Розпочалась борба між людьми, що добра не бажали,
Різали самі себе і давили братів та сусідів
І насилали на нас галапасів та здирців юрбами!
Жерлась у нас старшина й грабувала на розмір великий,
Жерлась й дрібнота також та здирала з малих і найменше.
Кождий про те тільки дбав, аби щось і на завтра зістало!
Стала нужда страшенна, з кождим днем ішов утиск
важкіший.
Крику ніхто з них не чув, і були вони днів тих панами.
Тут і тривога і злість обняла навіть найспокійніших,
Кождий лиш думав і клявсь відімстити дізнані зневаги
Й страти важкі та гірке розчарування злудних
сподівань.
Щастя звернулося тут на бік німців, а франки в тривозі
Там подались і уйшли з краю нашого маршем поспішним.
Ах, аж тоді узнаки нам далась та воєнна недоля!
Великодушний була побідитель або хоч здається;
Він побіджених щадить, уважаючи їх вже своїми,
Маючи з них день у день собі зиск із добра їх користі.
Та побіджений не зна ні закону, ні прав; лиш від смерті
Він утікає і жре все, що знайде, без жодного згляду,
І розгоряє тоді його ум, а розпука із серця
Видобуває йому найрізніші злочиннії вчинки.
І вже ніщо не святе йому; грабить, а дика жадоба
Жінки насильно хвата і в страхіття відмінює розкіш.

Скрізь бачить смерть і бажа звеселити остатні хвилини
Звірськи, втіша його кров і втіша його вереск розпуки.
Грізно збудився тоді серед наших мужів гнів великий
Зазнані страти пімстить, захистить та, що ще нам зістало.
Зброю хапали усі, заохочені поспіхом втечі,
Зором непевним у них та обличчями смертно-блідими,
Без перестанку ревли по дзвіницях тривожнії дзвони,
Страх небезпеки не міг зупинити грізного завзяття.
Швидко змінилися причандали рільничі спокійні
На уороження: кров потекла із вилок та кіс острих.
Без милосердя вони ворогів мордували нещадно,
Всюди шаліла скаженість і неміч труслива та хитра.
О, не дай, боже, людей бачить більше у шалі такому
Лютому! Звір без ума приємніший вже вид представляє.
Хай не говорить такий про свободу, що сам над собою
Запанувати не міг, скоро тільки нема йому впину,
Люзом іде усе зле, а закони він в кут заганяє».
«Мужу поважний,— сказав на се з натиском чесний
священик,—
Не докорю вам за те, що людей ви так остро судили;
Адже ж зазнали ви там лиха много від злого безладдя.
Та якби ще раз назад в ті сумнії ви дні подивились,
То ви признали б самі, як не раз і добро ви вбачали,
І чесноту не одну, що дрімали би в серці закриті,
Якби грізний їх час не зворушив і як би негода
Не довела декого між людьми проявиться анге́лом».
З усміхом на ті слова відізвався достойний начальник:
«Ви нагадали мені, як не раз, коли хата згоріла,
Газді сумному десь хтось нагадає те срібло та злото,
Що серед згарищ лежить перетоплене скрізь доокола.
Правда, що мало його, але й те, що зістало, коштовне,
І зубожілий збира, що найде, і рад нахідці кождій.
Так і я радо свої ясні спогади взад обертаю
На те немноге добро, що з тих днів моя винесла пам'ять.
Не заперечу, видав ворогів я, що щиро єднались,
Щоб рятувати люд, бачив другів і родичів добрих,
Бачив дітей, що з любові неможливії речі вчиняли.
Бачив також юнака, що відразу мужем став, і старця,
Що змолодів, і дитя, що нараз юнаком виступало.
Ба, навіть той «слабий пол», як звичайно його називають,
Силу й відвагу являв, майже мужеську духу притомність.
Ось розкажу вам лише передвсім про те гарнеє діло,
Великодушне, яке доконала прекрасна дівчина,

Що у великім дворі лиш сама позістала з дівками,
Бо мужчини всі пішли у похід проти ворога злого.
Тут на дворище напав волоцюг уоружених відділ,
Що жив розбоєм, і враз утиснувся в кімнати жіночі.
Бачачи тут молоду, вже дорослу вродливую панну
І молоденьких дівчат, що дітьми ще їх мож було звати,
Враз запалали вони диким жаром і вдарили сміло
На перелякану челядь і на благородну ту панну.
Та вона зараз одному з них вирвала шаблю від боку
І рубонула його так, що впав їй до ніг, весь у крові.
Потім ударами мужніми освободила дівчаток.
Многих розбійників ще поранила, та ті уйшли смерті.
Потім подвір'я замкнула та й оружжям чекала на поміч».
Вчувши похвалу таку тої панни, зрадів наш духовний;
Зараз у думці його засвітала надія за друга;
І вже спитать захотів, куди ділася панна та славна,
Чи в тій утеці сумній вона також іде між народом?
Та ось аптекар якраз підійшов незавважений прудко,
Сіпнув рукав панотця і сказав йому ось яке шептом:
«Ось я, нарешті, знайшов поміж сотками тую дівчину
З опису. Ну, лиш ходіть і погляньте своїми очима!
Війта покличте також, щоб від нього ми більше почули».
Тут обернулись вони, але війта покликали к собі
Люди його, що у чімсь зажадали від нього поради.
Тут панотець приступив із аптекарем в парі негайно
До діри в плоті, і той показав йому хитро й промовив:
«Бачите панну онтам? Вона ось дитинку вповила.
Зараз пізнав я кафтан із халата та підшивку синю,
Що її Герман узяв і віддав їй із вузликом шмаття.
Правда, що скоро вона і як слід вже ужила дарунок.
Се вже нам виразний знак, та і опис скидаєсь на неї,
Станик червоний, адіть, як піднявся від повної груді!
Гарно вшнурований, а поверх нього та чорна корсетка.
Ковнір сорочки якраз пофалдований чисто в жаботи,
Що підборіддя її окружають, аж глянути любо.
Вільно і втішно глядить голова делікатно овальна,
Коси густії на ній поспинала шпильками зі срібла;
Хоч і сидить, то, проте, видно ріст її статний і рівний,
Спідницю синю, що вниз, пофалдована рясно, спадає,
Й ноги міцні покрива, й до самих кісточок досягає.
Се несумнівно вона! Тож ходіть, щоб могли ми почути,
Чи вона й чесна така, господарна та добра дівчина».
Парох відмовив на те, озирнувши сидячу уважно:

«Справді, не дивно мені, що юнак наш її уподобав.
Бо навіть муж і в літах їй нічого закинуть не може.
Благословенний, кому таку стать дала мати-природа!
Скрізь вона серце людей притяга, і ніде не чужий він,
Хилиться кождий до нього, і кожний хотів би з ним жити,
Як лиш та гарна стать має ще й товариську принаду.
Певний я, що наш юнак підшукав собі гідну дівчину,
Що на будущії дні дасть в житті йому радість і втіху,
Силу жіночу свою зужиє йому в вірну підмогу.
Стáтнеє тіло таке заховає напевно і душу
Чистою; юність черства їй щасливую старість віщує»
Але аптекар сказав по короткій задумі розважно:
«Позір заводить не раз! Поверховості вірить не можна.
Бо вже не раз я пізнав, що правдиве старе те прислів'я:
Поки з знайомим новим не з'їси корець солі доволі,
Доти не знаєш його; тільки час забезпечити може,
Чи довіряти йому і чи приязнь між вами тривкая,
Тож ми поперед всього розпитаймо в людей отсих добрих,
Що її знають давно, і послухаймо, що вони скажуть».
«Сю обережність і я похваляю»,—відмовив священик.
Адже ж ми сватаєм тут не собі; комусь сватати — трудна
річ».
З тим подалися вони чужосільному війту назустріч,
Що, своїм ділом занятий, ішов до них по дорозі.
Зараз до нього сказав панотець обережно й розумно:
«Слухайте, бачили ми одну панну — он там у городі
Під яблунею сидить, для дітей одежину готовить
З ношеного полотна, що, напевно, в дарунку дістала.
Нам до вподоби вона, і здається, вона неплохая.
Знаєте дещо про ню? Ми питаєм без наміру злого».
Зараз звернувся туди і в город подивився начальник,
І відповів: «Вона звісна вже вам. Те, що ось розказав вам
Про смілий подвиг, який учинила відважна дівчина,
Вхопивши меч і своїх захистивши перед ворогами,
Власне, вона се була! По ній видно, що сильна й здорова,
Але ж і добра не менш; свояка-бо свойого старого
Там доглядала до смерті, а вмер він з тяжкої гризоти
Задля місточка біди і тих напастей, що ми терпіли.
Тихо і стікно знесла вона біль по ще тяжчій утраті
Судженого свойого, благородного хлопця, що в першім
Пориві смілих думок, забажавши свободи святої,
Сам до Парижа пішов і там смерті добився страшної,
Бо як удома, так там виступав проти зла й самоволі».

Так сказав війт, ті ж оба попрощались і благодарили.
Парох дуката добув — кілька мав срібняків у мошонці,
Перед годиною все те роздав милосердно та щиро
Вигнанцям, бачачи їх, як тяглися сумними рядами,
Війтові дав він і йому сказав: «Поділіть се даяння
Поміж потрібних, і бог най помножить даяніє благо!»
Але спротивився війт і сказав: «Не такі ми ще вбогі!
Талер спасли не один, і одежі, й посуди немало,
Та є й надія, що ми вернемось, поки все те минеться».
Та панотець утиснув йому гроші у руку й промовив:
«В днях сих ніхто не повинен скупиться й ніхто
відмовляться
Брати те, що подасть милосердна рука йому в дарі.
Знати не може ніхто, доки матиме теє, що має,
Ані як довго йому ще прийдеться блукать по чужині
Без огороду й ріллі, що його годували давніше».
«Ай, яка шкода,— сказав і аптекар на те запопадно,—
Що в мене грошей нема у кишені, а то й я би дав вам
Грубі й дрібні, бо у вас потребує їх, певно, багато.
Та без дарунка і я вас не лишу, щоб добрую волю
Бачили ви, хоч моє дорівнять їй нездужає діло».
Теє сказавши, добув він капшук шкіряний, шовком шитий,
Із ремінцем, у якім тютюну було напхано повно.
Він розгорнув його й став роздавати: люльок було досить.
«Дар се малий»! — сказав він. На те промовив начальник:
«Добрий тютюн — люба річ подорожньому завше в дорозі».
Потім аптекар почав тютюну свого добрість хвалити.
Парох, одначе, потяг його геть, попрощавшися з війтом.
«Час нам спішить! — мовив він.— Бо юнак наш там,
певно, чекає
Нетерпеливо і рад якнайшвидше вість добру почути».
І поспішили вони, і прийшли, й юнака коло воза
Спертого вгледіли там біля лип. Нетерпеливії коні
Землю топтали, та він їх держав і стояв у задумі,
Тихо глядів у простір і не бачив приятелів доти,
Доки вони не прийшли й не загомоніли весело.
Здалека вже розпочав говорити аптекар, а потім
Ближче оба надійшли. Тоді парох його взяв за руку
І, перебивши слова свого спутника, так відізвався:
«Радуйся, друже! Твоє вірне око і щиреє серце
Вибрало добре й гаразд. Щасти, бог, тобі й судженій твоїй!
Гідна для тебе вона, тож сідаймо і їдьмо на місце,
Щоб, поза краєм села переїхавши, зараз там бути,

Панну засватать як стій і завезти до вашого дому».
Але юнак не зрадів, стояв тихо без знаку утіхи,
Вчувши посланця слова, що несли йому радісну звістку;
Тяжко зітхнув і сказав: «Ми приїхали возом так живо,
Але повернем, мабуть, засоромлені звільна додому.
Тут-бо, допоки я ждав, обняли мене сумніви всякі,
Сум, і зневіра, і все, що так мучить закохане серце.
Чи ж вам здається, як ми лиш прийдем, піде з нами дівчина,
Тільки для того, що ми багачі, вона ж вигнанка бідна?
Бідність сама родить гордість, а ще й незаслужену. Панна
Невибаглива, мабуть, і діяльна, і світ їй отвертий.
Трудно повірить, аби вона, вирісши гарна та чесна,
Досі ніколи собі молодця не придбала якого.
Годі повірить, аби її серце ще й досі любові
Не зазнавало. Не їдьмо туди так швидко, а то ще зо стидом
Ми і повільно у дім гнати будемо коні. Боюся,
Що вже якийсь молодець її серце зайняв, свою руку
Вірну вона подала і щасливому вже прирекласа.
Ах, перед нею вже я з своїм сватанням стану запізно».
Парох уста вже відкрив, щоб потішити хлопця в тривозі,
Але товариш його балакучий підхопив негайно:
«Певно, в давніших часах не були б такий клопіт ми мали,
Бо тоді кождую річ відповідно робили та мудро.
Скоро для сина старі відповідну невісту дібрали,
Кликали насамперед друга дому, що мав їх довір'я,
І посилали його сватачем до родителів панни.
Сей тоді, вбраний як слід по-празничному, десь у неділю
Йшов по обіді у дім міщанина статечного, й дружно
З ним побалакав про те і про те загалом попереду,
Мудро звертаючи річ на таке, що для нього цікаве.
Врешті по обходах довгих також про дочку була згадка;
Мусив хвалити її сват і хвалить також того, від кого
Сватом прийшов. А газда зміркував уже добре, в чім діло,
Сват же також зараз знав його волю й міг більше сказати.
В разі відмови й гарбуз не бував тоді так образливий;
Як же йшло діло на лад, то сватач був у домі найперший
І найлюбіший усе, як лучилось родиннее свято,
Бо молоді весь свій вік пам'ятали, що друг той домашній
Зручно докупи їх звів і вузол зв'язав перший між ними.
Та тепер все те, а з тим також інші старі обичаї
Позакидали, тепер кождий сам собі сватає панну.
Най же і сам собі теж гарбуза власноручно приймає,
Що йому, може, судивсь, і приймає зневагу від дівки!»

«Будь вже що будь! — відповів молодець, що немного
й слухав
Слів тих і в своїй душі вже рішився на те, що робити.—
Сам я піду й про свою сам бажаю дізнатися долю
З уст тої панни, в якій покладаю найбільше довір'я,
Як тільки міг мужчина покладати довір'я до жінки.
Що вона скаже, то все буде добре й розумне — се знаю.
Хоч би прийшлося її і востаннє побачить, ще раз я
Хочу зустріти той зір простодушний очей її чорних;
Хоч і ніколи її не пригорну до серця, все ж хочу
Ще раз побачить ту грудь і ті плечі, які мої руки
Раді б обняти, й уста, від яких поцілуй і признання
Зробить щасливим мене, а відмова погубить навіки.
Дайте самому мені іти і не ждіть. Поїжджайте
До мого тата назад та до мами і дайте їм знати,
Що не ошибся їх син і що гідна його та дівчина.
Ну, прощавайте тепер! Сею стежкою поперек горба
Попри ту грушу і через винницю, положену нижче неї,
Ближче додому мені буде йти. О, щоб міг я кохану
В радості й скоро сюди привести! Та хтозна, може, сам я
Стежкою тою прийду, аби в дім не входить вже веселим».
Так він сказав і віддав панотцеві ремінні вудила;
Сей їх бережно узяв і задержував коні палкії,
Швидко на віз він усів і заняв там погонича місце.
Але тут стримався ще обережний сусіда й промовив:
«Рад довіряю я вам, чесний отче, сумління та душу,
Але для тіла й кісток не найліпша буває безпека
Там, де духовна рука забира собі світські вудила».
Тут усміхнувся на те бистроумний панотець й промовив:
«Сядьте спокійно лише й мені звірте як душу, так тіло!
Бо мої руки давно вже привикли віжками вправляти,
Й очі привикли, де треба трафлять найкрутіші закрути.
В Страсбурзі ще я привик повозить найпалкішими кіньми,
Бувши наставником там молодого барона; день у день
Повіз наш гучно гонив попід браму, поводжений мною,
Ген на запилений шлях аж далеко до лип та левади
Поміж народу юрбу, що снується туди цілу днину».
Трохи вспокоєний сів по словах тих на бричку аптекар,
Але все вид подавав, що готов був зіскочить щохвилі.
Коні ж погнали домів, бо за стайнею, знай, затужили.
Куряви хмари плили з-під копит їх могучих довкола.
Довго стояв молодець і глядів, як здіймались ті хмари,
Як розсипався той пил; він стояв і не думав нічого.

VII. ЕРАТО

ДОРОТЕЯ

Як мандрівний чоловік перед заходом сонця іще раз
Гляне на нього, коли воно швидко щезає під обрій,
Потім у темних хащах і з боків поверх скель придорожних
Бачить подобу його, і куди лише зір свій оберне,
Образ той сяє й блищить перед ним різнобарвною грою,—
Так перед Германом теж любий образ дівчини лагідно
Виринув і наче плив по стежині між збіжжям високим.
Він мов прокинувсь із сну і помалу звернув свої очі
В бік села, і тут знов було диво, бо постать висока
Тої ж дівчини ішла й наближалася звільна до нього.
Впер він у неї свій зір. Ні, не привид се був, але справді
Се йшла вона; у руці несла жбан величезний за вухо,
Менший у другій, і так поспішала чимдуж до криниці.
Радісно виступив він їй назустріч. Сам вид її сили
Й смілості дав йому більш, і до неї сказав він ввічливо:
«Ось знов стрічаю тебе, дорогая дівчино, при ділі;
Іншим ти поміч несеш і людей покріпити бажаєш.
Чом же сама ти прийшла до криниці, від хат так далеко?
Адже ж там інші, мабуть, беруть воду з сільського потоку.
Правда, свіжіша отся, й приємніша, і силу якуюсь
Має — то, певно, береш для недужої, що їй ти служиш?»
Дружно в той час з молодцем поздоровалась добра дівчина
Й мовила: «Ось вже мені й оплатився сей хід до криниці,
Скоро тебе я знайшла, що добра нам подав так багато;
Давця такого сам вид так приємний, як і його дари.
Прошу, ходіть і самі поглядіть, кому в нас ваша щедрість
Допомогла, і прийміть від споможених щиру подяку,
А як питаєте ви, чом сюди я прийшла за водою,
Де з джерела отсього ненастанно пливе вода чиста,
Я і скажу. В селі необачнії люди всю воду
Закаламутили нам, до потоку вганяючи коні
Та весь товар, відки всі брали воду звичайно селяни.
Також пранням і миттям занечистило наше жіноцтво
Всі там корита в селі і криниці; бо кождий із наших
Дбає лиш про своє, щоб найближчу потребу чимскорше
Заспокоїть, а про тих, що за ним ідуть, не помишляє».
Кажучи сеє, вона в супроводі його зіступила
По кам'яних сходах вниз, і на примурку біля криниці

Сіли обоє. Вона похилилась води набирати,
Він же взяв другий жбанок і нагнувся теж понад цямрину.
І вони бачили, як лиця їх на тлі синяви неба
Повідбивались в воді і хилились до себе приязно.
«Дай мені пити!» — сказав веселенько юнак, а дівчина
Жбанок йому подала. Спочивали обоє спокійно,
Спершись о тії жбанки, а вона відізвалась до друга:
«Відки узявся ти тут і чого надійшов так далеко
З місця, де бачились ми перший раз, і без коней та воза?»
Вниз задивився юнак, а потому свій зір супокійно
Вгору підняв і глядів по-приятельськи в очі дівчини.
Чув себе певним у всім. Але їй про любов говорити
Він ані разу не міг; не любов із очей їй гляділа,
Лиш ясний ум, що велів і йому говорити розумно.
Швидко надумався він і по щирості мовив до неї:
«Все тобі, мила, скажу й відповім на те все, що питаєш.
Я задля тебе прийшов. Бо чого маю з тим укриватьсяся.
Я у достатку жию при родителях моїх обоїх
І помагаю їм дім і хазяйство як слід обходити,
Бо я у них одинак, а робота у нас різнородна.
Поле я пораю сам, а отець мій завідує домом
Пильно, а мама як слід господарство усе оживляє.
Але ти, певно, й сама знаєш добре, як часто ті слуги
То легкомисністю, то злою волею мучать газдиню;
Мусить усе їх мінять, за одні хиби інші приймати.
Здавна вже мати моя була рада дістати дівчину,
Щоб не лише працею рук, але й серцем була їй підмога
І заступила дочку, що, на жаль, передчасно померла.
Бачивши нині тебе коло воза, так зручну й веселу,
Бачивши силу твоїх рук і тіла будову здорову,
Вчувши розумні слова з твоїх вуст, я зворушився сильно.
Спішно додому подався і родителям, а також другам
Я по заслузі тебе похвалив. А тепер тут явився,
Щоб передати тобі своє власне та їхнє бажання».
Тут він зап'явся. «Не бійсь,— пророкла вона,— й дальше
сказати!
Не образиш мене тим, що з подякою я почуваю.
Вимов одверто усе, не злякаюсь я твойого слова;
Хочеш наняти мене за слугу свому татові й неньці,
Щоб я робила у вас і достатній вам дім доглядала.
Ти зміркував се, що я і відважна й здорова дівчина,
Зручна до праці, притім не лихої, а доброї вдачі.
Се ти сказати хотів, і на се відповім я коротко:

Так, я з тобою піду, і піду, де веде мене доля.
Тут я зробила своє: породіллю назад привела я
До її рідних, і всі вони тішаться її спасінням.
Більша їх часть вже прийшла, а ще інші посходяться скоро.
Мають надію вони в рідний край незабаром вернути,
Але надія така бідних вигнанців часто зрадлива.
Я ж і не дурю себе у сих днях небезпеки й тривоги,
Що обіцяють ще нам много лиха, злудним сподіванням.
Рвуться всі зв'язки кругом, і хто може назад їх зв'язати,
Як не найтяжча нужда, що ще нас неохибно чекає?
І коли можна мені в домі чесного мужа служити
При його гідній жоні, то зроблю се з душі дорогої.
Адже в вандрівці дівча все на злую наражене славу,
Так, піду з вами, як лиш занесу своїм близьким ті жбанки
І попрохаю у них опрощення й розстануся з ними;
Ви ж ізо мною ходіть, щоб від них мене взяти до себе».
Радісно слухав юнак тої радої згоди дівчини,
Тільки не знав ще, чи їй має зараз всю правду сказати.
Але за ліпше признав полишить її в помилці трохи,
В дім свій впровадить її, а вже там і любов здобувати.
Ах, а на пальці її золотий перстенець ще побачив.
Дав їй ще дальше говорить, а сам слів її слухає пильно.
«Отже, вертаймо в село! — рекла вона далі.— Дівчат,
Що при криниці стоять дуже довго, стрічає нагана;
Хоч при тій чистій воді так приємно бува розмовляти».
І вони встали ураз, і обоє ще раз погляділи
В джерело, й їх пройняло рівночасно солодке бажання.
Мовчки обидва жбанки узяла вона тут же за вуха
І пішла сходами вверх, і за любкою слідував Герман.
Він хотів взяти жбанок один в неї, тягар поділити.
«Ні! — відповіла вона.— Ліпше нести так для рівноваги.
Та й не ялось, щоб панич, мій будучий господар, служити
Мав мені. Ну, не глядіть так на мене, немов моя доля
Дуже сумна! Завчасу мусить женщина знать свою долю,
Що їй судила служить, поки панею може зістати
І заслужити на власть, що належиться їй у домівці.
Вчасно-бо служить сестра свойому брату і родичам служить,
І все життя її в тім — щось давать, і ходить, і носити,
І підіймать, і складать, готувать, і порядок робити.
Добре такій, що на все те привикла і труд їй не прикрий,
Кожда година вночі їй така ж, як і денна година,
Жадної праці не стид, жадна голка не надто тонка їй,
І забуває себе, а жиє усе тільки для інших.

Адже ж усіх тих чеснот потребує дбайливая мати,
Коли дитина мала її будить і корму жадає,
Хоч і недужа вона і до болів жура ще приходить.
Двадцять мужчин не знесли б тої прикрості й тої турботи;
Та й не судилось їм се, та признати повинні се вдячно».
Так говорила вона і зі своїм товаришем тихим
Через город перейшла аж до току тієї стодоли,
Де поліжниця лежала, яку вона разом з дочками
Втішну лишила, отими самими, що їх Доротея
Спасла. Обоє ввійшли, а з другого боку начальник
Теж увійшов, ведучи по дитині обома руками.
Діти ті досі були заблукались від матері в стиску,
Але знайшов їх старий, коли втишилась люду тривога.
Радісно скочили тут привітатися з матір'ю діти,
Тішучись братчиком теж, що його ще вони не видали.
До Доротеї також прискакали й віталися дружно,
Хліба жадали й грушок, а поперед усього напиться.
І вона всім їм води подала, і напилися діти,
І поліжниця також, і дівчата, й за ними начальник,
Всіх покріпила вода, і всі добрість її величали,
Бо кваскувата була, оживна й здорова пить людям.
Тут Доротея рекла по поважній, глибокій задумі:
«Любі, востаннє, мабуть, сі жбанки принесла я з водою
Вас напоїти та вам повідсвіжувать смажнії губи.
Та коли вас відтепер покріпить напій в літню спеку
І коли в тіні спокій усміхнеться при чистій криниці,
То спом'яніть і мене і мою вам приятельську службу!
Що я служила вам більш із любві, ніж з причини свояцтва.
Скільки добра ви мені оказали, я вдячна вам буду
Вік весь. Нерадо тепер іду від вас, та одно з нас другому
Більше тепер тягарем, і всім нам доведеться нарешті
По чужині розбрестись, коли нам повороту не буде.
Гляньте, отсе той юнак, що йому ми завдячуєм дари,
Одяг дитини отсей і пожадану щедру поживу.
Він надійшов і бажа мене бачити в своїому домі,
Аби служила я там його родичам чесним, багатим.
І не відмовила я, бо дівчині скрізь треба служити,
І було б їй тягарем дармувать за обслугою в домі.
Радо піду я за ним; чоловік він, здається, розумний;
І такі, певно, й батьки будуть, як випадає багатим.
Тож прощавайте тепер, люба пані, і тіштесь своєю
Тою дитинкою, що ось жива і глядить так здорово.
А як до груді його прижмете в пелюшках тих барвистих,

То спом'яніть молодця сього доброго, що дарував їх,
І мене, вашу ще днесь, одягать і живить буде далі.
Ви ж, чесний мужу,— вона до начальника так ще сказала,—
Щире спасибі прийміть, що не раз ви були мені батьком».
Тут на коліна вона приклякла побіля поліжниці
І цілувала її, всю в сльозах, та ж шептала: «Простибі!»
Але до Германа ось тут промовив начальник так гідний:
«Справді, мій друже, вас слід до хазяїнів добрих числити,
Дбалих про те, аби дім їх провадили люди порядні.
Часто видав я, що хтось оглядає волів, або коней,
Або овець при торзі та виміні аж надто докладно;
Та чоловіка, що все те держить, коли добрий і гідний,
То розоря й розсипа, як невміло береться до діла,
Того приймають у дім на трафунок припадку сліпого,
Жалують потім не раз необачно поспіху свого.
Та ви розумний, мабуть, бо дівчину ви вибрали осьде
Чемну та браву, щоб вам і батькам вашим в домі служила.
Тож бережіте її, доки в службі вона у вас буде,
Й, певно, не буде вам жаль за сестрою, батькам за дочкою».
Многі зійшлись за той час свояки поліжниці та близькі,
Поприносили хто що і придбали їй ліпшу кватиру.
Всі вони вчули, куди Доротея піде, та бажали
Герману всього добра і їй також щасливої долі.
«Бо,— шептав там не один до свойого товариша в ухо,—
Як із хазяїна він стане мужем їй, буде щаслива».
Герман потому узяв Доротею за руку й промовив:
«Йдім уже! Хилиться день, до місточка ж далека дорога».
Живо гуторячи, тут обіймали жінки Доротею.
Герман її потягнув; вона ж їм поздоровлення слала.
Та тут із криком страшним і плачем її вхопили діти
Спідницю і ані руш не пускали другу свою матір.
Але одна та друга з жінок стали дітям казати:
«Тихо, дітки! Вона йде до місточка і принесе вам
Медяників та булок, що ваш братчик отсей вам замовив,
Як його бузько колись ніс до мами попри цукорню.
Вскорі побачите їх у прекрасних золочених звитках».
Тут відпустила її дітвора, й повів її Герман з собою
З частих обійм з-між жінок, що здалека махали хустками.

VIII. МЕЛЬПОМЕНА

ГЕРМАН І ДОРОТЕЯ

Йшли так обоє вони напроти з падучого сонця,
Що западало углиб, у грізнії бурливії хмари
І з-поза них тут і там, наче позирки тії огнисті,
Кидало світло снопи лиховісно на поле розлоге.
«Щоб лиш та буря грізна,— сказав Герман,— та не
принесла нам
Граду та зливи в ту ніч, бо всі засіви гарно доходять».
Тут же й обоє раділи вони, на високе хвилястеє жито
Дивлячись, поперек нив ідучи, що їх майже вкривало,
І відізвалась тоді до провідника свого дівчина:
«Добра душе, якій я за ту вдячна щасливу пригоду,
Що мені захист дає, коли вигнанцям грозить негода!
Виясни передовсім, щоб могла твоїх рідних я знати,
Так як з усеї душі я бажаю служити їм вірно.
Бо ж коли пана хто знає, може, легше йому догодити,
Знаючи всяку річ, яку він за важнішу вважає
І яку він би хотів мати зроблену по своїй мислі.
Отже, скажи мені те, як з'єднать твого батька та матір?»
І відповів їй на те молодець добродушний розумно:
«Правду сказала святу ти, розумна, вважлива дівчино,
Що передовсім мене про рідні мої вдачу питаєш.
Дарма я досі старавсь услужити вітцеві до вгоди,
Про господарство його дбаючи, як би таки про власне,
Рано чи пізно ріллю обробляючи та виноградник.
Матір я задоволяв, бо мій труд вона вміла цінити;
Їй ти, певно, будеш наймилішою поміж дівками,
Як будеш дбати про дім, мовби про своє власне ти дбала.
Але отець не такий, бо й на зверхні позори вважає.
Добра дівчино, мене не вважай нечутливим, холодним,
Що свого батька тобі я, чужій, отаким відкриваю.
Се, присягаю тобі, перший раз таке слово у мене
З уст виривається, бо не привик я пусте говорити;
Але ти з серця мені добуваєш найбільше довір'я.
Дещо оздоби мій добрий отець у житті вимагає,
Зверхніх любові ознак домагається він та пошани;
Тим-то він, може, волів навіть гіршого в службі держати,
Якби лиш знався на тім, а на ліпшого був би сердитий».
Втішно на те відрекла і притім по темніючій стежці
Вдвоє скоріше пішла зі зворушенням легким у серці:

«Надіюсь, що їх обох я задоволити зумію.
Вдача-бо мами твоєї зовсім до моєї подібна,
Та й одягаться не згірш я відмолоду вже привикала.
Наші сусіди-французи в давніших часах уважали
Дуже на чемність; вона необхідна була як дворянству,
Так і міщанам, а навіть селянам, і кождий у своїх
Вщиплював добрий звичай. І у німців по той бік, звичайно,
Діти уранці ішли цілувать тата й маму у руки,
Доброго дня зичить їм і весь день поводилися чемно.
Все, що навчилася я й до чого від молодості звикла,
Що мені з серця пливе, твоїм старим віддаватиму.
Але хто скаже мені, як з тобою вести себе маю,
Одинаком у батьків і будучи господарем моїм?»
Ось як сказала вона, і вони дійшли власне під грушу.
Пишно на небі яснів повний місяць промінням сріблястим;
Смерклося вже, і погас сонця відблиск остатній на небі.
А перед ними лежав увесь світ, як дві маси ворожі;
Світло блискуче, як день, і темрява невидної ночі.
В тіні крислатого дерева Герман із радістю в серці
Дружнє питання почув на тім місці, що здавна любив він,
Що ще сьогодні його за вигнанкою бачило сльози.
І, на хвилину спочить він сідаючи, вхопив за руку
Любу дівчину й сказав, почуттю своєму волю даючи:
«Най твоє серце тобі скаже се, а ти йди за ним вільно!»
Більш ані слова не міг він сказати, хоч яка та щаслива
Хвиля була; острах він почував, що почує відмову.
Ах, а на пальці її він чув перстень болючий-пекучий.
Довгу хвилину ось так вони мовчки просиділи обік.
Перша дівчина зняла річ і рекла: «Як же гарне
Місячне світло отсе! Воно ясне, як божая днина.
В місті там бачу доми виразніcько й просторі подвір'я.
В піддашку онде вікно; так, здається, зчислила б і шиби».
«Те, що ти бачиш,— сказав, дух у собі спиняючи Герман,—
Наше помешкання то, до якого тебе я проваджу,
А те вікно там — моє у малій на піддашку кімнаті;
Може, й твоїм воно буде, бо ми робимо зміни у хаті.
Наші усі ті поля, що достигли під завтрашнє жниво.
В тіні тут мем спочивать і полуднувать в літні роботи.
А тепер нумо униз! Через винницю та огороди
Підемо, бо вже, ади, надтягає бурхливая хмара,
Блискавки в ній миготять, незабаром і місяць закриють».
І вони встали й пішли у долину по полю почерез
Жито високе, і їх веселила та ясність нічная.

До виноградів дійшли й тут уже заховалися в пітьму.
Й він проводив її у долину по плитяних сходах;
Сходи з нетесаних плит вели круто униз до альтани.
Звільна ступала вона, руки держачи на його плечах;
Крізь густе листя мигтів блідий місяць промінням на неї,
Поки за хмарою щез, полишаючи парочку в пітьмі.
Бережно муж підпирав молоду, що ішла вище нього;
Але, не знаючи стежки та ступнів нетесаних сходів,
Кроком хибила вона, спотикнулась і мало не впала.
Спішно та зручно простяг свою руку юнак догадливий,
Милу підняв угору; вона злегка схитнулась до нього.
Груди припали в обох до грудей, а лице до лиця. Так стояв він
Через хвилину, мов стовп, себе здержавши силою волі;
К собі її не притис, лиш оперся він тяжкості тіла;
Та почув любий тягар, і почув теплоту її серця,
Віддих її запашний, що дихнув йому просто на груди.
Двигнув із мужнім чуттям героїчну величність жіночу,
Та вона, скривши свій біль, так промовила слово жартливе:
«Се значить прикрість якусь — так говорять бувалії люди,—
Як кому при вході в дім недалеко нога спотикнеться.
Справді, бажала б собі я знаку щасливішого трохи.
Станьмо тут троха й спічнім, щоб тебе не зганили старії,
Що ти кульгаву слугу їм привів й будеш кепський господар»

IX. УРАНІЯ

ВИГЛЯД

Музи, що щирій любві так сприяєте радо, що й досі
На його шляху вели удалого хлопця й на груди
Милу притисли йому ще поперед заручин дівчину,
Допоможіть і тепер сполучити кохану пару,
Хмари розвійте як стій, що над щастям їх ось нависають.
Але скажіть передвсім, що тепер відбувається в домі.
Нетерпеливо ввійшла третій раз уже мати наново
Поміж мужів у покій, відки щойно зажурена вийшла,
Кажучи: «Буря ось-ось надійде! Місяць раптом затьмило.
Сина нема як нема, а така темна ніч небезпечна».
Зганила другів тоді, що, з дівчиною не говоривши,
Не розпитавши її, так поспішно розсталися з сином.

«Не погіршай ще зла! — відповів знеохочений батько.—
Бачиш сама, й ми ждемо у непевності тут та тривозі!»
Але спокійно почав тут сусід, сидячи, говорити:
«В час неспокійний такий я покійному татові завше
Дякую, що ще в моїх молодих літах вирвав у мене
Нетерпеливості корінь отак, що ні гич не лишився,
І дожидати навчив так, як жаден філософ не може».
«Ну-ко,— сказав панотець,— яку штуку вдав з вами ваш
батько?»
«Радо се вам оповім, бо се й кождий на ум може взяти,—
Так відізвався сусід.— Хлопцем ще у неділю стояв я
Раз, нетерпеливо ждучи, поки повіз під браму заїде,
Що ним поїхати ми мали там до криниці під липи.
Та повіз не над'їздив. Наче лисичка, бігав я швидко
Сходами вгору і вниз, до дверей, до вікон заглядав я.
Руки свербіли мої, і я дряпав столи з нетерплячки.
Стукав і скрізь тупотів, і мені вже на сльози збиралось.
Все те спокійний отець оглядав, та коли я нарешті
Майже дуріти почав, він узяв мене тихо за руку,
Тихо підвів до вікна і сказав таке слово важливе:
«Бачиш он там столяра на сьогодні заперту робітню?
Завтра відчинить її, загуляють в ній гиблі та пили,
І так від ранку піде в них робота невпинна до ночі;
Але подумай отсе, що настане колись такий ранок:
Буде трудиться столяр і челядники всі його пильно,
Ладить для тебе труну, аби скоро та справно скінчити,
І дощаний домик той принесуть сюди руки робучі,
Що нетерпливих усіх і терпливих до себе приймає
І до спокою кладе під свою там тісненьку покрівлю».
Все те я духом бачив в той час, немовби творилось:
Ось там збивають дошки, приготовлюють чорную фарбу...
Сів я спокійно тоді і на повіз чекав терпеливо.
І коли інші тепер нетерпеливо ганяються, ждучи
Тут і там, все та труна виринає у моїй уяві».
З усміхом рік панотець: «Ся зворушлива смерті картина
Мудрих не стра́шить, кінцем не являється теж для
побожних,
Мудрого пре до життя, працювать його вчить ненастанно,
Але побожних скріпля благ будущих надією в горі.
Смерть їм обом, се життя ваш отець непотрібно
Хлопцю чутливому дав у труні образ смерті. У смерті
Треба вказать молодим дар безцінний дозрілого віку,
Але старому красу молодих літ, щоб вічний круг світу

Їх веселив і життя у житті довершалось щасливо».
Тут отворилися двері, ввійшла в них прекрасная пара,
Ахнули з дива усі, здивувалися родичі дуже
Ростові панни, що був майже ростові Германа рівний.
Навіть здалося, що двері занадто тісні для проходу
Тих обоїх молодят, що відразу вступили в пороги.
Герман представив старим її сими прудкими словами:
«Ось та дівчина,— сказав,— яку в домі бажали ви мати.
Тату коханий, прийміть її добре — вона того варта.
Любая мамо, сей час розпитайте її про хазяйство,
Щоб ви побачили, як вона варта вам близькою бути».
Швидко відвів він потім панотця добротливого набік,
Мовлячи: «Отчику мій, поможіть мені в клопоті моїм
І розв'яжіть той вузол, що мені його й рушити лячно.
Я ж сю дівчину привів, не засватавши як наречену,
А вона вірить, що йшла лиш на службу в наш дім,— тож, боюся,
Ще розізлиться й втече, як про сватання їй нагадаєм.
Але рішіть се як стій, щоб вона не лишалася в блуді
Довше, й самого мене не томила ще довше непевність.
Тож поспішіть і вкажіть свою мудрість, яку ми шануєм».
Зараз же тут панотець обернувся до зібраних живо,
Але промова вітця вже, на жаль, затривожила дуже
Душу дівчини. Бо він, недогадливий в добрій надії,
Випалив зразу такі жартовливі слова та веселі:
«В те мені грай, сину мій! Мене тішить, що й син мій та має
Смак несогірший, такий, як і батько мав свойого часу.
Все я найкращу водив у танок і, нарешті, найкращу
В дім свій привів як жону — се була твоя матінка люба.
Бо по дівчині, яку вибира чоловік, зараз видно,
Що в нім за дух і як він свою власную вартість шанує.
Але недовго, мабуть, ти з рішенням вагалася, доню,
Бо мій син справді такий, що не тяжко для нього рішиться».
Герман і чув і не чув ті слова; він затрясся всім тілом
І похолов, а на всіх залягло враз важкеє мовчання.
Але вродливе дівча, що в словах тих відразу відчуло
Насміх, образу тяжку, що до дна аж душі досягала,
Стануло і облилось рум'янцем, що на щоках по вуха
Їй спалахнув; та без слів кілька хвиль вона так простояла.
Потім, не могучи біль свій укрити, рекла до старого:
«На привітання таке мене син ваш і не приготовив,

Бо вас представив мені як порядного горожанина.
Надіюсь, що я стою перед мужем освіченим, правим,
Що вміє добре знайтись і належну честь кождому дати.
Але здається, що в вас милосердя нема до бідноти,
Що перейшла ваш поріг і бажає служити вам вірно;
Бо не сказали б мені ви з таким гірким насміхом теє,
Як я далеко стою і від вас і від вашого сина.
Певно, я вбога прийшла у ваш дім і з маленьким клуночком,
В вашу веселу сім'ю, що в безпеці жиє й безтурботно;
Але я знаю себе й відчуваю свій стан проти вас всіх.
Чи ж благородно, що ви зараз насміхом вдарили в мене,
Що від порога, мабуть, віджене мене з вашого дому?»
В страху тут рушився син і моргнув панотцеві благально
Вдатися скоро в ту річ і розсіяти помилку прикру.
Зараз устав панотець і побачив дівчини сердечне
Зрушення, здержаний біль, на очах же блискучії сльози,
Та повелів йому дух не відразу розплутати діло,
Але на пробу іще взять дівчини зворушену душу.
І він до неї сказав спокусливі слова ось якії:
«Певно, чужа дівчино, не роздумала ти відповідно,
Коли спішила рішить до чужого на службу вступити,
Що значить в дім увійти, що стоїть під хазяїна властю,
Де одна згода ріша твою долю на протязі року,
І одне слово тебе в'яже много в тім році терпіти.
Бо ж не найтяжчая річ в службі втомлення та біганина,
Ані гарячий той піт в ненависній роботі пролитий,
Бо ж із слугою ураз звик робити й діяльний господар.
Але найтяжче терпіть примхи пана, що несправедливо
Ганить, і сього й того вимага, сам у собі непевний.
Тяжча сердитість жінок, що сваряться за кожду дрібницю,
Тяжча дітей пустота, дітські вибрики й дітська нечемність.
Все те нелегко зносить, але все слуга мусить сповняти
Скоро та справно, та ще й без сердитості та без бурчання.
Але здається, що ти не здасися, коли жарт батьківський
Так тебе тяжко діткнув; хоч се дуже часто буває,
Що кплять з дівчини старі тим, що їй уподобався хлопець».
Так він сказав, і вона гнеть відчула значіння промови
І не вдержала себе; проявилось чуття в ній могутнє,
Грудь піднялась, і з грудей піднялося глибоке зітхання.
І відповіла як стій, проливаючи сльози ряснії:

«О, та не знає, мабуть, той розумний, що в болі нам хоче
Радить, як мало його зимне слово потрафить влегшити
В серці терпіння, що нам насилає висока доля.
Ви тут щасливі собі й втішні, а жарт вас не може ранити,
Але у хорого біль викликає і дотик найлегший.
Ні, не поможе мені, хоч би я й удавати навчилась.
Най виступає сей час, що пізніше б мій біль побільшило
І що би, може, мене в тихо жручу недолю ввігнало.
Тож прощавайте всі тут! Я не лишуся в вашому домі.
Геть заберусь і піду своїх близьких убогих шукати,
Що їх лишила в біді, собі вибравши ліпшую долю.
Се в мене рішено вже, і тому я вам можу признати
Те, що у серці своїм я б інакше на все заховала.
Гірко діткнув мене жарт панотця не тому, що я горда
Й надто чутлива, як се не повинно у служниці бути,
Але, їй-богу, тому, що у серці чуття ворухнулось
До молодця, що всім нам порятівником нині явився.
Як на дорозі мене він покинув, то з думки моєї
Він не сходив, і мені все ввижалась щаслива дівчина,
Що, може, в серці своїм він ховає її як наречену.
А як зустрів він мене при криниці, то вид його втішив
Так мене, мовби мені який ангел із неба явився.
Радо пішла я за ним, коли він мене в службу наняв лиш,
Та моє серце мені говорило — признаю одверто,—
Йдучи сюди, може, я колись можу його заслужити,
Як у вас дома зроблюсь необхідною помічницею.
Ах, та тепер тільки я бачу всі небезпеки, в які я
Впала, прийшовши сюди жить так близько з таємно
коханим.
Я почуваю тепер, як далеко убогій дівчині
До молодця з багачів, хоч була б вона й найпорядніша.
Все те сказала я вам, аби серце моє ви пізнали,
Що лиш припадок вразив та мене знов привів він до тями.
Сього ж бо мусила ждать я, ховаючи скриті бажання,
Що незабаром у дім приведе він собі наречену,
І як могла б я тоді виносити таємній болі?
Щастям була мені осторога й щасливо відкрила
Тайну у груді моїй ще тепер, поки лік є на лихо.
Все те сказала я вам. А тепер хай ніщо мене в домі
Тім не спиня, де стою засоромлена лиш та тривожна,
Визнавши явно любов і свою нерозумну надію.
Ані та ніч, що вкрива усю землю тяжезною тьмою,
Ні гуркіт грому, який чую вже, не задержить мене тут,

Ані уливний той дощ, що надворі так сильно лопоче,
Ані рев бурі. Все те я зносила не раз у сумному
Вигнанні нашому, де вороги ще гонили нас злії.
І я виходжу тепер, як не раз виходити привикла,
Гнана струєю часу, полишаючи все за собою.
Тож прощавайте! Не час довше гаяться. Все вже
скінчилось».
Мовила так і назад до дверей подалася сквапливо,
Свій тлумачок, що сюди принесла, держачи під пахвою.
Вхопила мати нараз обома раменами дівчину
І, обіймаючи стан, з чудом-дивом отак закричала:
«Гов, а се що таке знов? І пощо ті даремнії сльози?
Ні, я не пущу тебе! Та ж ти суджена мойого сина».
Але піднявся отець і з обуренням і на дівчину
Сплакану скоса зирнув і промовив слова неласкаві:
«Ось що нарешті мені за мою поблажливість велику
Прикрість найгірша паде саме в час, коли день
закінчився.
Бо не люблю наді все сліз жіночих і пристрасних криків,
Де хоч лиш дрібка ума все б могла до ладу допровадить.
Годі мені довше ще на ті фохи та шльохи глядіти,
Що лиш замішання там викликають звичайно й безрадність,
Угомоняйтесь самі, а я йду до постелі. Добраніч!»
І обернувся як стій і подався до спальні своєї,
Де було ліжко, в якім він привик враз із жінкою спати.
Але вдержав його син і, благаючи, ось що промовив:
«Тату, не кваптеся так і не майте гніву на дівчину!
Я тільки винен всьому, що замішання тут учинилось,
Що нежданo панотець побільшив його підступом своїм.
Мовте, панотче! Я ж вам все повірив у своїому ділі!
Не побільшайте гніву та тривоги! Зробіть кінець всьому!
О, бо не мав би до вас на будуще я стільки пошани,
Якби злорадно ви тут поступили, не чесно й розумно!»
Тут усміхнувся панотець і промовив поважно й весело:
«А яка мудрість могла те прекрасне признання у сеї
Доброї панни добуть і відкрити нам так її душу?
Чи ж не відразу твій страх відмінився у розкіш і втіху?
Мов і признайся ти сам! бо чи треба чужих ще пояснень?»
Виступив Герман, і їй ті слова щиродружні промовив:
«Мила, не жалуй тих сліз ані того хвилевого болю,
Бо вони щастя моє доповнили й твоє, як бажаю.
Дівчину гарну отсю з чужини не на службу наймати
Я до криниці прибув, лиш свою їй любов об'явити.

Ах, та несмілий мій зір не міг бачить прихильності в твоїм
Серці, а бачив лише чуття приязні в твоїх очицях,
В дзеркалі тім водянім, де вітались ми в тихій криниці,
В дім запровадить тебе се вже щастя була половина.
Та доповнила його ти тепер! Будь щаслива навіки!»
Тут позирнула вона зі зворушенням теплим на нього.
Не боронила обнять себе й поцілувать, довершити
Втіхи, що парі закоханій певність дає на будуще
Щастя в житті, що в ту мить видається їм буть безконечним.
Іншим уже панотець пояснив, як усе те зложилось.
Але дівчина прийшла до вітця, поклонилася чемно
Й щиро у руку його цілувала, хоч він не давав їй,
Мовлячи: «Татку, простіть, що я, не догадавшись нічого,
З болю сплакнула й тепер вдруге плакати мушу з утіхи!
Вибачте теє чуття і простіть також теє другеє,
Щоб я отямилася в щасті, що тут віднаходжу.
Перша та прикрість, якій моє змішання було виною,
Хай і остатня буде! На що служниця зобов'язалась,
Те вам у вірі й любві додержать прирікає невістка».
Зараз в обійми її взяв отець, укриваючи сльози,
Мати ж прихильно прийшла та її цілувала сердечно,
Руки стискала; обі вони, плачучи тихо, стояли.
З поспіхом тут ухватив панотець догадливий та мудрий
Руку вітця і стягнув йому з пальця той перстень вінчальний,
Що не так легко зійшов, бо вріс трохи у палець товстенький,
Потім від матері взяв її перстень дітей заручити,
Мовлячи: «Ще раз нехай золотих отсих перстенів сила
Зв'яже сих двоє людей, як старих вона добре зв'язала.
Сей молодець почува щиросердну любов до дівчини,
І вона теж признає, що пожадане з ним їй подружжя.
Тож обручаю вас тут і благословлю на будуще
З волею ваших батьків при свідоцтві отсього сусіда».
І поклонився сусід, і від себе сказав добре слово.
Але коли панотець надівать став на палець дівчини
Золотий перстень, узрів на нім інший і задивувався
Так, як і Герман, що вже при криниці вчув страх, його взрівши,
І усміхаючися, запитав він дівчину жартливо:
«Як? Заручаєшся вже другий раз? То щоб перший
Твій наречений не став перед вівтарем і не зірвав шлюб».

Та відповіла вона: «О, позвольте хвилину пожити
Спомином тим! Бо варт того той добрий і милий,
Що, від'їздячи, мені його дав і вже більш не вернувся.
Все я прочула, коли нагло в ньому любов до свободи
Вибухла й хіть у нових, та не наших відносинах жити,
Як до Парижа подавсь, та тюрму там і смерть ізнайшов він.
«Жий же щасливо! — сказав.— А я йду, бо тепер усе в руху
В світі цілім, і усе розпрягається скрізь перед нами.
І найміцніших держав захитались твердії основи.
Власність відходить набік від властителя давнього, рветься
Друг від друга; отак і любов відступа від любови.
Я покидаю тебе, і хто зна, чи стрінемося ми ще
Знову колись? Може, се межи нами розмова остання.
Правду говорять: «Усяк чоловік чужинець лиш на світі»,—
Більше тепер, ніж коли чужинцем із нас кождий зробився.
Наша земля вже не наша; ідуть скарби в руки чужії,
Золото й срібло, мов лід, тає з форм, усвячених та давніх;
Движеться все, мовби світ із порядку старого
В хаос вертався та тьму, щоб новий якийсь вигляд приняти.
Будь мені вірна, а як стрінемося колись ще наново
На сього світу руїнах, то творами будем новими,
Вільним життям заживем, незалежним від примхотей долі.
Бо що ж стане в'язать ще тих, що прожили те врем'я?
Та коли вийде не так і мені не судилось щасливо
Вибиться з тих небезпек та тебе колись в щасті обняти,
То заховай образ мій, хоч неясним, у пам'яті твоїй,
Щоб не забракло тобі в щасті й горі відваги святої!
Як у новеє житло, в нові зв'язки введе тебе доля,
То проживай в гаразді, де тобі буде суджено жити;
Хто тебе любить, люби його чисто і вдячна будь добрим.
Але й тоді не ступай надто твердо хиткою ногою,
Бо життю грозить усе біль подвійний нової утрати.
Свято держи кождий день, та життя не слід вище цінити,
Як всяке інше добро, бо добра всі злудні та минущі».
Так він сказав — і його я не бачила більше ніколи.
Потім я стратила все й споминала слова ті частенько,
І споминаю і тепер, коли гарна любов мені щастя
Тут приріка й відкрива перед мною найкращі надії.
О, вибачай, друже мій, що я навіть при рамені твоїм
Вся ось тремчу! Так моряк, що на сушу ступив після бурі,
І на найтвердшій землі себе певним ще не почуває».
Так говорила вона і заткнула той перетень при другім.
Та наречений сказав у зворушенні мужнім та щирім:

«Хай тим сильнішим буде зв'язок наш, Доротеє,
в загальнім
Розрусі! Будемо враз ми держаться і твердо стояти,
Кріпко тримати свої добра гарні в посіданні певнім,
Бо чоловік, що в хиткий час і сам захитається в собі,
Збільшує тільки напасть, ширить лихо все далі та далі.
Та хто на своїм стоїть, той і світ собі творить для себе.
Нам, німцям, не випада сей страшний рух провадити
дальше,
Ані під впливом його подаватися в сей бік, то в той бік.
«Ось поки наше!» — скажім і на тім також твердо постіймо!
Бо здобувають усе славу стійні й рішучі народи,
Що йдуть за бога на бій, за закон, за рідню та подружжя,
Хоч би у бою такім, дружно стоячи, й голови клали.
Ти ось моя, і тепер все моє мені ближче, як досі,
І не в тривозі хочу та в журбі се держать і вживати,
Але в відвазі та силі. Коли ж нам тепер або в будучім
Ворог загрозить, я сам візьму в руки і іншим дам зброю.
Скоро, я певний, що ти знайдеш дім і родителів любих.
О, то без страху свою грудь усім ворогам протиставлю!
І якби кождий гадав так, як я, то стояла б нас сила
Супроти сили, і ми всі жили б у святому спокої».

Переклад писано в днях 14 падолиста 1912 до 20 січня 1913 року.

«ФАВСТ» ГЕТЕ

В початку 1790 р., майже рівночасно з вибухом Великої революції в Франції, вийшла в німецькім місті Липську невеличка книжечка, мало запримічена тоді за загальним трепетом та шумом і ожиданням новин з Парижа. А прецінь тота маленька книжечка була також свого роду революцією, рівнобіжною, а може, й рівно глибокою — хоть не рівно голосною,— як і революція французька. І як революція французька породила героїв-войовників, про котрих довгий час зі страхом, з тривогою та ожиданкою говорила ціла Європа, так і ся книжечка породила героїв, про котрих світ не менше від тамтих говорить і знає, про котрих буде говорити і знати й тоді, коли про тамтих забуде. Ся невеличка книжечка мала надпис: «Faust, ein Fragment von Johann Wolfgang v. Goethe».

«Фавст» був об'явом революції, тої самої, котра спалахнула в Парижі грізним пожаром, зруйнувала автократичне королівство, панування шляхти й попів і оголосила «права чоловіка». Тільки коли в Франції революція вибухла на суспільно-політичнім полі, в Німеччині вона обняла поле духовне: філософію й штуку. Але різниця була тільки формальна; зміст революції був один і той сам: обалення середньовікових границь, що путали с в о б о д у чоловіка, обалення в ім'я вроджених, п р и р о д н и х п р а в людини-одиниці.

Сложна машина феодального ладу в суспільній політиці і схоластично-богословська премудрість у науці надавили до кості цілу людськість у середніх віках, обкручуючи кожду одиницю тисячними вузлами на кождім її кроці, спиняючи її вольний хід і вольне ділання, придушуючи її силу й її природні наклони, а все в ім'я перестарілого,

буцімто б о г о м д а н о г о ладу. Релігійна Реформація, вже для того самого, що була р е л і г і й н о ю і що була Р е ф о р м а ц і є ю, а не революцією, не розбила старої шкаралущі, а рух, викликаний нею, не був ще сам освобожденням, а дав хіба товчок до освобождения. Навіть у церковнім згляді вона не сягла дуже глибоко, а тільки, як каже Гете в уривку «Вічного жида»:

Reformation hielt ihren Schmaus,
Vertrieb die Pfaffen von Hof und Haus,
Um wieder Pfaffen 'nein zu pflanzen,
Die in dem äussern Grund der Sachen
Mehr schwätzen, weniger Grimassen machen[1].

Та тільки ж ті середньовічні вузли не могли спинити розросту і скріплення одиниць: скріплення економічного, т[о] є[сть] повстання окремої верстви багатирів, буржуазії, і скріплення духовного та розумового, т. є. розвитку науки і штуки. В тих двох складниках розвивалась і росла сила, ворожа існуючому ладові, сила революційна. І скоро лиш люди почули в собі силу, вони сей час кинулися розбивати тіснячі їх пута й замість ладу, «богом даного», установляти в усім і всюди лад «природний». Знялась велика революційна буря на заході Європи. Ціль її була передовсім с в о б о д а в найширшім, т[о] є[сть] і в зовсім неозначенім розумінні. А позаяк средство до осягнення тої свободи було одно: с и л а — хоть вже не фізична сила меча, а сила економічна; к а п і т а л і розумова: н а у к а, йдуча, конечно, наразі в парі або і в услузі капіталу, то й свобода, тим средством здобута, мусила мати на собі ціху сили, мусила статися с в о б о д о ю с и л ь н и х, а тим самим свободою значної меншості багатирів та вчених, свободою в и б р а н и х о д и н и ц ь, а не цілої маси простого, сірого люду. В противенстві до розбитих середньовікових пут революція XVIII віку в Франції прокламує с в о б о д у о с о б и, звісно, сильної особи, сильної економічно (багатирства), а в Німеччині запановує в літературі плем'я геніальних новаторів, настає т[ак] зв[аний]

[1] Реформація влаштувала пишний бенкет,
Повиганяла звідусіль попів,
З тим щоб знову насадити
Попів, які в справі зовнішньої суті речей
Більше базікають і менше кривляються *(нім)*.— *Ред.*

Sturm- und Drang-Periode[1]. Найвищим і найдосконалішим плодом тої доби літературної є іменно «Фавст»[2].

Велике революційне, історичне значення «Фавста» лежить іменно в тім, що показана в ньому боротьба сильної одиниці не тільки, як каже Льюіс, «проти границь її д у х о в н о г о існування»[3], але й проти гнітючих пут с у с п і л ь н о г о існування. Бо коли в початку першої часті трагедії Фавст справді ще мечеться в тісних границях людської природи й бажає вирватися з пут земного тіла, в котрих ми не можемо пізнати нічого понад те, що нам показують наші змисли, в котрім звичайно

Чого не знаєм, того нам і тре,
Що знаєм, те й не здале ні до чого,—

то вже зараз при кінці першої часті він приходить у різкий конфлікт з суспільним ладом і, стоячи з ключами перед тюремними дверима, за котрими в несказаннім болі мучиться його любима дівчина, збираючись проти засуду суспільності увільнити її від смерті, він чує, що «все горе людськості стає перед ним», іменно те горе, котре роблять людям люди, котре плине не з природної конечності, а з хибного суспільного устрою. Розуміється, ніщо й згадувати про другу часть, котра майже вся обертається на полі суспільно-політичної боротьби.

Зовсім у дусі революції XVIII віку боротьба Фавста починається тільки в і м е н і одиниці і д л я одиниці, починається зовсім з е г о ї с т и ч н и х товчків. «Нема в мене,— говорить Фавст,— ні грошей, ні багатства, ні почестей, ні світовладства»; а і в розумовім згляді він хоть і заглибив усе, що знали сучасні й попередні, прецінь не дійшов до ніякого вдоволення і переконався, що він «як був дурний, так є». А за тою тяжкою, хоть безплідною, духовною працею він пропустив вік молодий, протратив найкращі сили, не ужив світу, а тепер він

Застарий, щоб гратись сам з собою,
Замолодий, щоб не бажать хотя.

От з таких-то причин він вириває ться з тісних пут, в котрих жив досі, вириває ться, щоб кинутись

. . . . . в часу клекочущії струї,
В круговорот случаїв та подій,

[1] Період бурі і натиску *(нім.).— Ред.*
[2] G. V. Loeper, у передмові до Гемпелевого видання «Фавста», стор. I.
[3] G. H. Lewes, Goethes Leben und Schriften, II. Bd., c. 7.

щоб «в вирі змисловості втишити нам'ятності жаркі». Сеї чисто егоїстичної зав'язки трагедії не треба, як робили деякі польські критики, складати на н і м е ц ь к и й характер, буцімто наскрізь егоїстичний; ся перевага личності, егоїзму в першій части «Фавста» — се її найважніша історична ціха, се прояв загального напряму тодішньої культурної і історичної праці. Свобода сильної особи не тільки в думці й бесіді, але і в дійстві, свобода без згляду на те, чи вона приносить добро, чи муку другим, с л а б и м особам, щоб тільки сильному приносила певну суму щастя— ось яка була головна пружина суспільно-політичної й духовної революції XVIII віку, ось що становить движучу силу й трагедії «Фавст». Очевидна річ, що така свобода — дуже двосічне оружжя і, як усяке оружжя, може наробити безмірно більше шкоди безоружним, слабим, аніж справити радості своєму властивцеві. Попадься вона в руки сильному ідіотові, він для своєї втіхи пролле море сліз і крові людської і в кінці зачне бачити всю розкіш тільки в тім, щоб шкодити другим. У його голові не збудиться застанова: чи кому і нащо хосенна ся свобода? [...]. А коли така неограничена свобода попадеться в руки розумному, мислячому і чувствуючому чоловікові, то і в його руках вона не обійдеться без того, щоб часом не пошкодити другим (як, напр., Фавст доводить до погибелі люблячу його Маргариту). Та тільки ж розумний чоловік не стане на тім, не вдоволиться осягненою свободою, а переконавшися досвідом, як небезпечна тота свобода, коли не приложена до відповідної цілі, він почне шукати такої цілі, почне глядіти, кому й нащо може вона придатися. На тій важній точці полягає, по нашій думці, зав'язка цілої трагедії, полягає значення закладу Фавста з Мефістофелем. Мефістофель обіцяє Фавстові неограничену свободу дійства, і більше нічого:

Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злюбиться, там і хапай,
А вхопиш — далі утікай,
А що тя тішить, будь ти й на здоровлє!
Бери лиш сміло, не питай!

Але не тото приймає Фавст. Він чує наперед, що свобода сама не вдоволить його; він не бачить можності такого щастя, котре б могло зовсім вспокоїти і навіки ущасливити його; він приймає свободу тільки на те, щоб шукати, доби-

ватись, але не на те, щоб уживати і розкошувати; він дає руку Мефістофелеві на те, що

Коли я скажу до хвилини:
«Тривай іще. Так гарна ти!» —
Тоді хоч в пута мя скрути,
Тоді нехай навік загину.

Мефістофель приймає заклад у тій надії, що необмежена свобода ослабить Фавста, що він розпадеться сам у собі, так як розпадається бочка, скоро розірвати тиснячі її обручі. І справді, можна сказати, що він почасти й не помилився. Фавст справді найшов таке діло, котре могло б зайняти всі його сили, по котрого скінченні він і справді міг би узнатися щасливим, міг би сказати до хвилини: «Тривай іще! Так гарна ти!» І Мефістофель порадувався виграною... але завчасно. Хвилю таку Фавст бачив тільки в будущині, принімав тільки можність такого щастя, а то тоді, коли кожда личність на те тільки матиме повну, широку свободу, щоб якнайширше покористуватись нею в служенні суспільності, в служенні всім слабшим і упослідженим. До такого виходу дійшов Фавст, і той вихід спас його. З початку трагедії — ворог суспільності, при кінці він став борцем за суспільність. Боротьба, почата в імені одиниці, сталася боротьбою тої одиниці за суспільність і для суспільності. Герой духовної революції, Фавст пішов далі і станув безмірно вище, ніж герой суспільно-політичної революції Наполеон. Бо коли Наполеон стоїть, мов великий дуб, корінням зовсім ще в XVIII віці і тільки величезну, тьмаву тінь кидає в XIX вік, то Фавст, мов ріка, хоч джерело своє має також в XVIII віці, прецінь найширшим і найглибшим ложиськом пливе в XIX віці.

З тим історичним значенням «Фавста» безпосередньо в'яжеться й його загальнолюдське значення. Ані наука сама собою, ані свобідне й безжурне життя, ані почесті, ні слава — ніщо те не може ущасливити чоловіка, як довго той чоловік все й всюди має на оці тільки себе самого. Аж коли він всі свої здобутки, всю силу поверне на працю коло ущасливлення других, коло запевнення їм безпечного, хоч і ненастанним трудом окупльованого, життя й розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ся велика правда, котрою завершується «Фавст»,

надає тому творові ще й тепер, у наш вік, живу революційну силу. Він не то що не застарілий для нас і по ідеях, але, противно, може і в тім згляді — не згадуючи про незрівнянну поетичну красоту — служити нам надовго ще взірцем і провідником.

Так я понімаю «Фавста», і таке його понімання спонукало мене перекласти його на нашу мову.

Звісна річ, говорячи про «Фавста», я говорю про обі його часті, котрі я вважаю нерозривною цілістю. А хоч поки що подаю в переводі тільки першу часть трагедії, то надіюсь, що й друга часть небавом за нею послідує. Адже ж «обі часті,— як каже Лепер[1],— маються до себе як питання й відповідь, як поставлення й розв'язка загадки». І хоть випадало б бажати, щоб у тім вигляді в обох частях панувала й формальна подібність, то в сім разі бажання таке мусить замовкнути супроти того факту, що бодай в кождій части про себе панує єдність духу і тону, а при тім обі часті гарно складаються на той великий здобуток, на осягнення високої цілі цілої трагедії. Трагедія Фавста, каже в іншім місці Лепер[2], з діла часового сталася ділом для цілих століть, з поетичного твору сталася культурно-історичною подією. Се відноситься до трагедії яко цілості, а особливо до другої части, котра хоч живістю, теплим колоритом і силою стоїть нижче від першої части, зате перевищує її, може, й загалом, як поетичне діло штуки, на всякий спосіб переважує її багатством думок і вираженням остаточних неначе основ.

Думаю, що сказаного досі вистане для належного порозуміння провідної мисли «Фавста», для вхоплення тої живої нитки, котра в'яже поєдинчі сцени в одну цілість.

. Коли, як і з яких джерел повстала ся трагедія, я здебільшого покажу в примітках, поміщених на кінці книжки. Примітки ті я прошу читати рівнобіжно з читанням самого тексту; в них я зібрав все, що потрібне до належного пояснення як поєдинчих уступів, так і їх зв'язку.

. Перекладаючи «Фавста» на нашу мову, я старався передовсім про те, щоб зробити його приступним для нашої письменної — чи, сказати правду, малописьменної— громади. Я поклав головно вагу на зрозумілість і ясність

---

[1] G. V. Loeper, в передмові до Гемпелевого виданнѧ «Фавста», стор. V.

[2] Там же, стор. XXXVI.

бесіди, уникаючи по змозі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих немногих місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі (напр., пісня селян під липою). Правда, братів наших в закордонській Україні, може, разити будуть деякі «галицизми» (як, напр., в 6 пад[ежі] форма на *-ов* зам[ість] *-ою*: руков, тобов; уживання *ся* перед словом, до котрого належить; уживання скорочених форм *ми*, *ти* зам[ість] *мені*, *тобі* і *щоби-м*, *щоби-сь* зам[ість] *щоби я*, *щоби ти* і т. д.). Не знаю, яка будучність тих форм в українській мові, але думаю, що натепер вони, живучі в устах значної часті нашого народу, мають право домагатися горожанства і в літературі, а особливо в поезії, де на них іменно полягає значна часть краси і багатства нашої ритміки.

А по-друге, я старався переводити «Фавста» вірно, оскільки мож дословно, подавати кожду думку автора по змозі в такій самій формі, як сам автор,— наскільки се було згідне з духом нашої мови. Я майже всюди задержував таке саме метрум, яке було в оригіналі, позволяючи собі хіба декуди замість 4-стопового ямба ужити 5-стопового, замість 5-стопового — 6-стопового і навідворіт, і то лиш там, де в самім оригіналі такі, не однако довгі, стихи помішані. Де приходили у автора штучні комплексії стихів (октави, як в приспівці та в першім прологу, терцини і др.), то я старавсь їх в такій самій формі передати. Вільнішого перекладу і значніших ритмових відступлень допускався я тільки там, де в оригіналі стихи різноритмові або де таке відступлення потрібне було для вірнішого перекладу (напр., в пісеньці «Що ти робиш, Катрусенько»?).

Початок переводу «Фавста» (аж до сцени «Кухня чарівниці») був уже печатаний 1880 р. в першім і другім випуску часопису «Правда». Ті уступи перепечатуються тут з деякими поправками, оскільки вони були потрібні для загладження форми або оскільки тодішнє моє розуміння тексту опісля змінилося.

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ

ЧАСТЬ ПЕРША

ПРИСПІВКА

Ви знов явились, привиди хиткії!
Так, як являлись здáвна, мов з-за мгли.
Чи вдéржу ж вас тепер? Чи давні мрії
Ще й досі живо з серцем ся зжили?
Ви прéтесь! Так і буть! Мов мгли нічнії.
Ви хмарою круг мéне облягли,
І серце в груді б'ється, молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє.

Із вами враз веселих днів картини
І многі любі споминки встають;
Мов призабута казка старовúни,
Любов найперша й приязнь сниться тут;
Біль відживає, і жалі блудними
Життя стежками, мов плачки, бредуть
Братів шукать, що, скошені судьбою,
Тих чудних хвиль не дожили зо мною.

Вони не вчують сього співу мого,
Вони, що чули мій найперший спів;
З тих щирих душ нема вже ні одного,
І відголос пісень тих занімів.
Незнаний люд днесь слуха співу сього,—
Його й хвалá низить мя, гне долів;
А з давніх другів, так прихильних 'д мені,
Хоч хто й жие, то блудить десь в чужúні.

Мене ж незнана тягне туги воля
В таємний, тихий, мглистий духів світ;
Шепчуча пісня, звук, мов струн Еола,

Тремтячим, тихим тоном слух манить;
Дрожу, і в сльози тає біль, недоля,
І трудне серце, мов роса, кріпить;
Все, що тепер круг мене, вдаль щезає,
Те, що пройшло, зближаєсь, оживає.

ПРОЛОГ В ТЕАТРІ

Директор. Поет. Весельчак.

Директор

Ви два, що часто так мені
В недолі й смутку помагали,
Скажіте, що би ви гадали
Про наш театр в Німеччині?
Я дуже б рад подобатись народу,
Бо ж в нім життя, й нам з нього жить.
Ось збито вже з дощок перегороду,
І кождий, мов на празник, тут біжить.
Вже всі сидять, повитріщавши очі,
І кождий чуда-дива бачить хоче.
Я знаю, чим їх смак тра вдоволяти,
Но таки все чогось ми й страх;
Найкращого-то вни й не звикли оглядати,
Но начитались всі бог зна чого в книжках.
Що тут почать, щоб дати щось нового,
Щоб і важне було й забавне ще до того?
Бо й справді любо бачити той люд,
Як в нашу буду він пливе юрбою,
Як всі насилу тиснуться, гнітуть,
Трохи тісних дверець не розіпруть собою.
Як в ясний день, ледве четверта гряне,
Вже перед касов штóвханка і крик,
І кождий рвесь, заким білет дістане,
Немов за хліб в голодний рік.
Се чудо лиш поет зробити в силі
З людьми; мій друже, о, зроби се нині!

Поет

Ох, не кажи ми про той пестрий люд,
Котрóго вид вітхнення проганяє!

Не вказуй ми шумний, бурливий пруд,
Що мимоволі в о́мут нас втягає!
Волю тісний, но тихий рай ось тут,
Де чиста радість співакові сяє,
Де приязнь і любов святов рукою
Леліє в серці квітку супокою!

Ах, що зародилось глибоко в груді,
Що з уст несмілим шептом пронесло́сь,
Нехай чи вдале, чи не вдале буде,
Вмиг гине тут, як вмиг і почалось,
Аж спіла думка, довголітні тру́ди,
Ті досконале діло сплодять ось.
Все, що блищить, миг плодить, миг змітає,
Лиш досконале в пізній вік триває.

Весельчак

Лиш най про пізній вік нічо не чую!
Візьмім, про пізній вік балакати почну я,
А хто ж буде теперішній смішить?
А сьому ж тра сміху і слід му так.
Най хоч один ми бравий тут хлопчак,
То й се вже таки щось значить.
Хто добре вмів собі знайти з товпою,
Той не злякаєсь прибагів її,
Він навіть рад хоч найбільшій товпі,
Щоб тим певніш вести ї за собою.
Тож живо ви справляйтеся як слід,
Фантаз'ї творчій дайте волю,
Вкажіть нам з розумом чуття й нам'єтність
в бою.
Але й дуренства тож не залишіть!

Директор

А особливо дійства щоб багато!
Ідуть вже всі сюди, щоб много оглядати.
Коли в людей се й те на виду діесь,
Так що вони, дивуючи, глядять,
От тут тобі й добро видиіесь,
Тебе полюблять, розхвалять.
На масу тільки масою впливаеш,
А кождий сам собі вже щось найде́;

Обділить многих той, хто много принесе,
І кождий, з учти мов, вдоволений вертаєсь.
Даєш ти штуку, ну, то в кусниках давай,—
А сіканець такий і змайстрити не штука:
Раз-два, та й видумав; раз-два, й писать сідай.
А цілість клемезить — дарма лиш мука,
Бо люд і так її на кусні рознесе.

Поет

Но ви не чуете, що ремесло отсе
Гидке й художника правдивого не гідне.
Здаєсь, плитких людців блягузкання щогідне
І в вас ввійшло в засаду вже.

Директор

Сей закид мя зовсім не оскорбляє;
Хто працювать як слід бажає,
Той о найліпші средства мусить дбать.
А вам — от мов м'які дрова лупать!
Бо зважте, для кого писати вам приходить:
Сей ось з нуди в театер ходить,
Тамтой ледве піднявсь з-за ситого стола,
А вже найгірша тих юрба ціла́,
Що раз у раз газети лиш читають.
Всі тут без думки йдуть, немов на маскараду,
Хіба цікавість їх жене пуста;
Жінки себе й свій стрій тут ставлять на параду
І, хоч безплатно, тож комед'ю грають.
А ви, мов сонні, десь залізли в небеса,—
Чи втіха вам, як повно в залі?
Глядіть на публіку, зблизу, не здалі:
Напівхолодна вна, напівбезмисна вся!
Сей по театрі десь до карт засяде,
Той ніч в обняттях дівки проведе.
І для такої ж то громади
Ви бідних муз на муку зовете?
Кажу ти: лиш давай, давай, що хочеш,
То й сво́ї цілі певно не схибиш,
Нехай, що люд той заморочиш,
Бо вдоволити го — і так не вдоволиш.
Ба, що тобі? Чи радість се, чи біль?

Поет

Іди і іншого раба шукай собі!
Поет же мав би найкраще доб'ро,
Свободу лю́дську, чудний дар природи
Топтать ногами за твоє срібро?
Що ж до всіх душ відчинює му входи?
Що чудодійну силу му дає?
Чи не гармонія, що з серця му пливе,
Тим серцем світ весь обнімає?
Коли природа вічну нить буття
Пряде і рівнодушно навиває,
Коли незгідна всіх істот глота́
З нескладним ро́ззвуком валиться і мішає,
То хто ж оживлює, рівняє, порядкує
Той вир в ритмічні, мірні струї?
З безладдя дружний хор виводить,
В акорди чудні нескладні тони годить?
Хто вказує нам'ятність в ре́ві бурі?
Тишу вечірню на задуманім чолі?
Любов — не в королів пурпурі,
А замаєну в цвіти весняні?
Для всякої заслуги хто сплітає
У по́чесний вінець пахучий лист зелений?
Хто небеса держить, з богами нас єднає?
Се людський сильний дух, в поеті проявлений!

Весельчак

Ужий же чудних сил тих сміло
І поетичне ремесло
Веди так, як ведесь любовне діло!
Случайно взриш, стаєш, мов серця що діткло́,
А там глядиш — і замотався;
Тут рай — а тут де той і ворог взявся,—
Тут розкіш, тут і біль прийшов,—
Ти й не оглянувсь — і роман готов!
Отак нехай і драма йде твоя.
Сягни лиш в по́вню людського життя;
Всі ним жиєм, не всім воно ласкаве,
Но де го чепиш, там воно цікаве.
В картинах пестрих суміш лиць,
Краплина правди, много путаниць,

Ось як звариш найліпше пиво,
Що всіх скріпить і звеселить на диво.
Тоді моло́дежі найкращий цвіт
Збереться слухать твойого глаголу,
Тоді всі се́рця ніжнії посполу
Найдуть в нім сво́їм же чуттям привіт.
Тоді раз сього ткнеш, раз того,
Бо кождий те лиш зрить, чим повне серце
в нього.
Тепер ще легко їх смутити й веселити,—
Їх призрак веселить, їх полет поривае.
Лиш хто дозрів, зложився, з таким нічо
робити;
А хто складаєсь ще, той вдячне все приймає.

Поет

Ну, то віддай же ми ті хвилі,
Коли ще сам я ріс, складавсь,
Коли, з нори мов бистрі хвилі,
Так рій пісень із серця ллявсь.
Коли ще мряки світ ми крили,
Ще за́рід дива обіцяв,
Коли сотки я цвітів рвав,
Що густо всі луги встелили.
Я був багач, хоч нич не мав,
Я тішився вимислом, хоч правди
я бажав.
Віддай бажання молодії,
Глибокий біль і в болі рай,
Любов, ненависть і надії,
Мою ми молодість віддай!

Весельчак

Мій друже, молодість тобі потрібна крем,
Коли тя ворог тисне в бою,
Коли насилу за тобою
Дівчата гарні тиснуться ро́ем,
Коли за по́вабним вінцем
Біжиш до ме́ти в перегони,
Коли до півночї без віддиху танцюєш,
Відтак до дня при чарці барашкуєш.

Но з струн знакомих любі тони
І сміло й чуло визивати,
Собі самому ціль ставляти,
І дній любісько манівцем блукати,—
Се ж ваша річ, старі співці;
Проте не менше й вас шануєм ми:
Не старість робить нас дітьми,
А нас ще застає в дитинячім віці.

Директор

Досить буде вже мови тої,
Я діл, не слів хочу від вас.
Один тут з другим ляси строїть,
А міг би гідне що зробить в той час.
Та й про вітхнення що верзете?
Бездільну мисль воно не навістить твою;
А обібравсь ти за поета,
То й командуй поезією.
Чого нам треба, знаєш сам:
Як пить, то вже міцнеє пиво,—
Тож і берись до варки живо.
Як нині не зайдеш, не будеш завтра там,
А дарма дня не тра теряти;
Як мож зробить — сей час сідай,
Спосібну хвилю в лет хапай;
Як раз почнеш — не схочеш покидати,
А там вже й до кінця недовго ждати.
Вам звісно, на німецькій сцені
Трібує кождий своїх сил;
Тож ви не жалуйте ми нині
Ні декорацій, ні машин!
І сонце й місяць — ваша воля!
Звізд, скільки хочете, беріть,
Води, огню, і скал, і поля,
Звірів і птахів не скупіть.
На дощанім тісненькім полі
Ввесь круг природи ви пройдіть,—
Ведіть нас, кваплячись поволі
Із неба в пекло через світ.

ПРОЛОГ У НЕБІ

Господь, небесні сили, відтак Мефістофель.

Три архангели виступають.

Рафаїл

Дзвенить ще сонце по-старому
У дружнім хорі братніх сфер
І, як від віку, лéтом грому
Сповняє путь свій дотепер.
Сей вид — то кріпость наша й сила,
Хоч не зглибить го ні оден;
Твої непрослідимі діла
Так вéличні, як в перший день.

Гавриїл

Із незміримов бистротою
Вертиться вкруг краса землі;
То дня габою золотою,
То тьмою вкрито твар її;
В широких ложах б'ється море
О гострі ребра вічних скал,
А скали й море в даль простору
Жене кругóворотний шал.

Михаїл

Шумлять і бурі в хор предивний
Над сушею і морем вряд,
Викликуючи нерозривний,
Ціпкий життя і смерті лад.
Тут громи знищення й тривогу
Розносять блискавок огнем;
Но ми, післанці трону твого,
Ми радуємся твоїм днем.

Всі три

Сей вид — то кріпость наша й сила,
Хоч не зглибив го ні оден;
І всі твої потужні діла
Так вéличні, як в перший день.

Мефістофель

Коли ти, господи, знов тут явився,
Питаючи, що там чувати в нас,
То й я ось тут між твоїх слуг вкрутився,
Таж радо ти стрічав мене не раз.
Прости, високим штилем я не втну,
Хоч най вся та громада з мене кпить;
Мій пафос би довів тя до сміху,
Якби-сь давно сміятись не відвик.
Про сонце, світ мені байдуже,
Я знаю лиш мізерію людей.
Маленький бог землі все ще дурниці струже,
Все ще той сам чудак, що був і в перший день.
Ще, може, ліпше б жив, якби-сь не дав йому
Капинку відблиску з небесного вогню;
Він зве се розумом і так ним управля,
Що гіршим сам стає найгіршого звіря.
Він, вибачте вашеці, щось такого,
Як ось свердюк той довгоногий,
Що все летить, в лету ногами фиркне,
А скоро лиш в траву, знов по-старому цвіркне.
Та й коб хоч тихо ще сидів в траві,
А то вткне всюди ніс, чи тра го де, чи ні.

Господь

А більш не маєш що сказати?
Чи все лиш мусиш обмовляти?
Чи вічно зле ти на землі?

Мефістофель

Їй-богу, господи, що кепсько так, що годі!
Аж жаль стає людей в такій лихій пригоді,
Мені самому вже їх сльози допекли.

Господь

А знаєш Фавста?

Мефістофель

Доктора?

Господь

Так, мого
Слугу.

Мефістофель

Н-но, той вам якось дивно служить!
Напиток зе́мний, хліб нічим для нього,
Він все за чимсь далеким тужить;
І сам напів те знає, що дурак.
Найкращих звізд бажає з неба,
Найвищих зе́мних розкошей му треба,
Но небо і земля ні сяк ні так
Його бездонних мрій не вдоволяє.

Господь

Тепер ще, правда, він блукає,
Но швидко го на ясний путь введу.
Таж знає садівник, як древо лист пускає,
Що швидко цвіт і плід буде в саду.

Мефістофель

О що́ заложитесь, що ні?
Позвольте тільки ви мені
Легенько на мою го путь звести.

Господь

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти,
Усякий блудить, доки правди ськає.

Мефістофель

Спасибі вам, з мерцями й так
Ніколи я нічо не починаю.
Рум'яна свіжа твар — ось то найліпший смак,
А на мерця ніяк ся я не пишу,
Так, як ось кіт на здохлу мишу.

Господь

Га, добре, най буде по-твому!
Стрібуй його від світла відвернути,
І, хитро обмотавши в пута,
Манити го й тягти ід злому,—
А з стидом мусиш сам відтак признати,
Що добрий чоловік, хоч блудить в темноті,
Зуміє праву стежку відшукати.

Мефістофель

Еге, най лиш стоїть на сво́їй роботі!
О заклад свій я й крихти не боюся.
Но як при сво́їм я опруся,
То вже позвольте ми натішитись як слід.
А то він буде землю гриз — пождіть,—
Як славна гадина, моя тітуся!

Господь

І в тім даю ти повну волю.
Таких, як ти, ніколи-м не стісняв.
З всіх духів, що перечаться зо мною,
Найменш ми ще хитрець сей докучав.
Діяльність людська швидко послабає,
Бо швидко чоловік в спокої і заспить;
Тож я товариша даю му, що манить
І пре го і хоч чорт — добро ділає;
Но ви, небес пречисті діти,
Вам світ краси живої світить!
Все, що росте, що двигаєсь, жиє,
Люблячими руками обіймайте,
І все, що в явищах хитких ще повстає,
Думками сильними скріпляйте.

Небо замикається, архангели розлітаються.

Мефістофель

(сам)

Я радо десь-колись відвідую старого,
І не гадаюсь з ним сварити,
Бо й справді, гарно се для пана, так знатного,
Так людяно із чортом говорити.

ТРАГЕДІЇ ЧАСТЬ ПЕРША

Ніч.

У висококлепленій тісній готицькій світлиці
Фавст неспокійний на кріслі при столі.

Фавст

Ах, ось я філософію,
І правознавство, й медицину,
Ба, жалься бог, і теологію
Зглибляв, слідив гаряче, без упину,

Зглибив, і тут ось все стає,
А я, як був дурний, так є.
Магістром, доктором мя звуть,
І вже ось десять літ доходить,
Як доктор круто, сюд і туд,
За ніс студентів своїх водить.
Лиш те пізнав, що знать нічо не можу,
І тим гризусь, і мучусь, і тривожу.
Хоч я і розумніший від всіх тих чопів:
Докторів, магістрів, письмак та попів,
Хоч сумніву, боязні в мене й не значно,
Хоч чорта мені ані пекла не лячно —
Зато ж то у мене і радості ніт,
Мені й не здаєсь, щоб я знав що як слід,
Мені й не здаєсь, щоб я міг що навчити,
Людей на добро навести й поліпши́ти.
А тут не маю грошей, ні багатства,
Ні почестей, ні світовладства;
Вже й псу обридла б жизнь така!
Тож магії віддався я,
Чей, тайна викриєсь яка ми
Свідущих духів хоч устами,
Щоб силу я пізнав, що світ
В самім ядрі його держить,
Пізнав всіх явищ зв'язок стислий,
А не слова лиш плів без мислей.

О, щоб ти, місяцю-королю,
Не бачив більше мого болю,
Так як не раз ти в північ вже
При тім столі застав мене:
А я глядів з-над письм і книг
На тебе, друже хвиль сумних!
Ах, щоб по горах так гуляти,
У твоїм блиску ся купати,
Ярами з духами летіти,
Лугами в смерку шелевіти,
Всю гниль знання стрясти з душі,
В перловій миючись росі!

Но ах, я тут ще, в тій тюрмі?
Прокляті кліті кам'яні!

Де навіть любий блиск небес
Крізь барвні шиби мутно ллється.
Тут, серед купи давніх книг,
Погризених, запилених,
Аж до високої повали
Папером вкритих зачадженим,
Тут, серед тих склянок кручених
І всяких приладів нездалих,
Де ми предківський гній розшпали,—
Ось тут твій світ! Ось то твій світ!

І ти питаєш ще, чому
Так серце в груді ти щемить?
Чом біль несказаний твою
Живу натуру так давить?
Замість живучої природи,
В котрій людей бог осадив,
Ти в дим заперся, в гниль і смроди,
Серед мерців і костей жив!
Вставай! Тікай в далекий світ!
А книга ся, до всіх тайн брама,
Письмо самого Нострадама,
Се твій єдиний супровід.
По ній ти звізд пізнаєш путь,
Піймеш природу і всі твори,
І мислі ясніїї прийдуть,
Як дух до духа заговорить.
Но дарма се письмо свячене
Сухим умóм я поясняю:
Ви, духи, близько тут круг мене,
Відповідайте, що питаю!

(Розмикає книжку й побачив знак Макрокосму.)

Га, щó за розкіш на сей вид
Нараз проникла ми все тіло!
Святе чуття, мов хвиля сил живих,
Мов мóлодості жар, по жилах пролетіло.
Чи бог се написав той знак,
Що бурю втишує ми в груді,
Що в біднім серці радість будить,
І широко та ясно так
Круг мене тайники природи відкриває?

Чи сам я бог? Як все круг мене сяє!
В тих рівних рисах рух і лад,
Природи вічнотво́рячий верстат!
Тепер аж пізнаю, що вчитель повідає:
«Світ духів не замкнувсь пред вами;
Ваш дух замкнувсь; вам в серці гниль!
Тож сміло трудне серце вмий
Зірниці ясної лучами».

(Оглядає знак.)

Як все тут в цілість ся сплітає,
Жиє, і в'яжесь, і ділає!
Небесні сили вниз і вгору йдуть
І золоті си відра подають,
І з невечірнім блиском раю
З небес всю землю проникають,
Гармонією світ увесь проймають!

Пречудний вид! Ах, ні, лиш привид, мрії!
Но де ж тебе, природо, мож уняти?
Де грудь твоя, предвічна мати,
Котрою твори всі кормиш живії,
'Д котрій я тиснусь, зв'ялений пожаром?
Вна поїть і живи́ть — я прагну, смагну даром!.

(Гнівно перевертає книгу й побачив знак Земного духа.)

Не так вже сей мя знак морочить!
Дух зе́мний — ближчий він мені,
Вже чуюсь кріпшим, кров ся точить
Живіш, мов по новім вині,
Відвагу чую — в світ пуститись,
І щастя зе́мне й біль зносити,
Із бурями безлячно битись,
І й раз не дро́гнути на стрісканім судні.
Звід висне надо мнов,
Блиск місяця померк,
І лампа гасне!
Дим клубиться! Червоне проміння
Круг мої голови яріє,
З-під склепіння холод віє,
Кров морозить в мні!
Духу сильний, чую тя — ти тут!
Вкажись мені!

Га! Як серце рветься з груді!
Силу молоду
Кров кипуча в тілі будить!
Всім серцем віддаюсь ти я!
Явись! Явись! Хоч будь тут й смерть моя!

Бере книжку й таємничо вимовляє знак Духа.

Бухає червона поломінь,
Дух землі являється в поломіні.

Дух

Хто зве мене?

Фавст

(відвертається)

Страшенний вид!

Дух

Потужно завзивав мя ти,
Віддавна в мій втискався світ.

Фавст

Ах, я не можу тя знести!

Дух

Ти звав мя голосом розпуки,
Щоб голос мій вчути,
В лице моє глянуть;
На зойк твій глибокий я станув —
Ось я! Но що се, ти тремтиш?
Ти, велет? Де ж той дух твій смілий,
Що в власній груді світ свій сотворив,
Його леліяв і носив?
Що з дрожжю радості одного лиш
Бажав: щоб з нами, духами, зрівнятись?
Чи той ти Фавст, що вмів мя звати
Потужним словом з бездни аж до дна?
Чи той ти Фавст, що осьде онімілий
Від мого по́дуву до глибини тремтить,
Хробак дрібний, що в пилі ся вертить?

Фавст

Огнистий привиде,— ні, не злякаєш мя!
Се я, се Фавст, тобі рівня!

Дух

В життя навалі,
В діл урагані
Я скрізь ширяю,
Сную, ділаю.
І вро́дини й гріб,
Безбережну глиб!
І хвилі бурха́ючі,
І жизні пала́ючі
На вічності кроснах гримлячих я ткаю
І шату господню живую складаю.

Фавст

О духу творчий, що ввесь світ проймаєш,
Як близький, чуюсь я тобі!

Дух

Ти рівний то́му, кого ти піймаєш,
А не мені!

(Щезає.)

Фавст

(падає зомлілий).

А не тобі?
Кому ж?
Я, божа подоба,
І навіть не рівня тобі!..

Хтось стукає до дверей.

Прокляття! Фамулус мій ось!
Пропала найщасливша хвиля!
Й чого тут лізе слизь тота застила,
Де духа слово-грім іно що пронеслось!

Вагнер у нічній одежі й шапці, з лампою в руці. Фавст гнівно відвертається.

Вагнер

Простіть, я чув, що ви декламували;
Ви, певно, грецеську трагедію читали?
В тій штуці рад би я що скористати,
Бо нині много се значить...

Не раз лучалось ми чувати,
Що добрий комед'янт то ще й попа навчить.

Фавст

То певно, скоро піп — комед'янт сам;
А се лучається не раз.

Вагнер

Ах, що! В музеї по ціліським дням там
Сидиш і бачиш світ хіба де раз
У свято, здалека, крізь скло —
І як намовою відтак вести його́?

Фавст

Якщо не чуєш сам, пуста і мова буде,
Як слово з серця не плило́
З розкішним трепетом із груді —
До людських серць уходу не найшло.
А ти сиди та мни слова,
Та саламаху ладь із о̀гризків чужих,
Та порпайсь в попелі, де вуглики ще два.
І огник роздувай із них!
От важна праця, ані слова!
Для мавп забава та дітей!
Як з серця не плине ти мова,
То й не дійде до серць людей!

Вагнер

Но виговір для бесідника — все;
Я чую — много не стає ми ще.

Фавст

Про чесну користь тільки дбай!
Не в пустомельстві зиск лежить!
Лиш думку щиру й розум май,
А штучних фраз не тра ліпить;
Розумно говоріть, а простими словами —
То всіх намовите і всі підуть за вами.
Та ба, блискучі ваші мови знаю:
З всесвітніх обрізків позліплювані штучно
Осінні се вітри, що лист сухий змітають
Та шелестять — і холодно і вкучно.

Вагнер

Ах боже, довга ж бо та штука,
А так короткеє життя!
Мене ось при критичних тих науках
Не раз глибокий жах бере,
Бо як то тяжко средств добути,
Щоби ся до самих джерел дібрати,
А що як так прийдесь в півпуті
Та й мусить християнин вмирати?

Фавст

Чи ж пергамент — то джерело святе,
З котрого — раз напивсь — повік не схочеш
пити?
Не здиблеш скріплення, хоч довіку гляди ти,
Як з власної душі воно ти не прийдé.

Вагнер

Простіть, но все то розкіш є і буде
Переноситись в духа давнини,
Знать, що колись гадали мудрі люди
І як у тім геть-геть їх перегнали ми.

Фавст

О, перегнали страшно, знатно!
Мій друже, ввесь той давній час
Для нас се книга ще семипечатна.
А те, що «дух часів» зовесь у вас,
На ділі се ваш таки власний дух,
В котрім щось мерещиться, може,
Та так, що якби, сохрань боже,
Побачив хто — осліп би і оглух!
То там смітник, старого дрантя купи,
Царі та війни, вбійства, трупи
Та гарні прòписні моралі,
Котрі вже й горобці цвірінькать перестали.

Вагнер

Но світ, дух людський і життя!
Таж кождий рад пізнать все те.

Фавст

Ну, се ще — що таке «пізнати»!
Чи може дитя по імені назвати?
Немногі, що що-то пізнали
І — глупі — серце відкривали
Всім людям, все чуття своє несли для них,
Погибли на хрестах та стосах огняних.
Но, друже, пізня, бач, доба,
Вже час тоту розмову перервати.

Вагнер

А я й дорана не лягав би спати,
Щоб ще так вчено з вами розмовляти.
Та завтра йде великдень; то хіба
Вже завтра мушу вас се й те питати.
Я пильно всьому вчився, та ба —
Багато знаю, но в с е хтів би знати.

(Відходить.)

Фавст

(сам)

І як лиш голова йому не трісне,
Що в ню раз в раз таке терміття тисне,
За скарбами так по́квапно гребе,
А радуєсь, як хробака найде!
Така ли́чина мимрити тут сміє,
Де духів лет потужний віє?
Но ах, сей раз, нужденний черв науки,
Тобі я вдячний бути мушу:
Ти вирвав мя з бездонної розпуки,
Що ми охвачувала душу.
Ах! Так огромною була тота проява,
Що-м проти неї чувся черваком!
Я образ божий, що-м вважавсь цілком
Вже близьким джерела добра і права
І думав, що мені втворилась раю брама,
Що-м скинув я себе зе́много Адама;
Я більш ніж херувим, котрого сила
Свобідна гордо рвалася, щоб в жилах
Природи поплисти, і тво́рячи, в віках

Жить божеським життям,— ох, як я впав
глибоко!
Одне громове слово мя звалило в прах.

Я не рівня тобі! Не смію зе́мне око
Зносити к тобі. Зміг тя я призвати,
Але не зміг при собі тут держати.
Но в тій страшній блаженній хвилі
Як сильним чувсь я, як слабим!
А ти мя гордо пхнув щосили
У бездну сумніву, мов в дим.
Хто путь ми вкаже? Що минати?
Чи знов за серця поривом ступати?
Ах, наші діла, так, як наші болі,
Все нашого життя по куснику вривають!

Все найвище, що лиш думки піймають,
Піймають з примішков матерії мертво́ї.
Коли одне добро здобули ми в життю,
То вже не вірим кращому добру;
А чистеє чуття, що перш нас оживляло,
В тім земнім на́товпі заниділо, зів'яло.
Коли фантазія впере́д гордим крилом
В надії смілій в безмірі ширяла,
Тепер, де в омуті все щастя потеряла,
Тісний простір їй став доста́точним гніздом.
Грижа сей час глибоко в серці сяде
І, мов павук, таємний біль снує,
Ворушиться, спокій і радість проч жене,
В новій подобі все перед тобов стає:
То жінка, діти, дім, громада,
То меч, огонь, вода, отрута, зрада...
І все тя те ляка, що ще тя не постигло,
І все оплакуєш тото, що ще не згибло.

Богам я не рівня! Тепер глибоко чую:
Я хробакам рівня, що в поросі повзуть,
Що в поросі і родяться й живуть,
І там ногами їх прохожі розтратують.
Хіба ж не порох сотні тих шухляд,
Що стіни ті високі ми стісняють,
Тих тисячі дурниць, що купами стоять
І тут, в запліснілий той світ мя замикають?

Чи ж тут найду, чого ми не стає?
Чи тра аж тисяч книг, щоб я переконався,
Що всюди чоловік в біді жиє,
А десь там хтось щасливим звався?
Ти що так шкіришся, порожня чашко?
Твій мозок теж колись болів, палав, як мій,
Дня ясного шукав, блудячи в тьмі,
І правди хтів, хоч фальш його давила тяжко!
Ви, прилади, на сміх мене взяли
Коліссям, корбами та зубцями зо сталі.
При вході я стояв — ключем ви бути мали,
Та, хоч як мудрі, ви тих замків не'домкли.
Таємна в білий день природа
Не дасть свою заслону відокрить,
А що сама тобі не хоче проявить,
То шрубов, корбою не видреш,— праці шкода!
Старе знаряддя, що мені по тобі?
Стоїш тут, як мій батько тя лишив.
Сей звій старий громадить чад на собі,
Як довго чад із сеї лампи плив.
Волів б я був, що маю, все пропити,
Ніж мучитись ось тут і піт холодний лити!
Що в спадку від батьків дісталось нам,
Те власним трудом тра ще позискати;
Те лиш тягар, з чого не можем скористати,
А те лиш корисне, що випрацюєш сам.
Но чом спиняєсь погляд мій он там?
Чом очі так манить оця плящина?
Мені так ясно стало враз, немов
На ясну поляну з гущави я прийшов!..

Вітай же ми, посудо ти єдина,
Котру тепер я бережно знімаю!
Ось в тобі дотеп, штуку поважаю.
Ти, сім'я сну і супокою,
Ти, смерті радісний напою,
Днесь свому майстрові востанне прислужись!
Гляджу на тебе — біль втихає,
Беру тя — туга замовкає,
Бурливі хвилі духа уляглись,
І вже на море мов пливу безкрає...
Криштальна бездна підо мнов палає,
Он край новий! Он день новий світає!

Огнистий віз на крилах етерóвих
Зближаєсь 'д мені. Я готовий
В безмір новими линути стежками,
До діл нових — із чистими руками.
Надземна розкіш! Величне життя!
І ти, хробак, ти заслужив на те?
Та ні, лиш сміло вдаль ступай,
Те любе сонце попрощай!
Поважся розірвать заслону,
Що всім страшна, невідома нікому.
Ось час — учинком доказати,
Що може мужній дух з богами рівен стати;
Що перед темнов безднов не дрогне,
В котрій фантазія сама си пекло творить.
Що сам продресь у гирло те тісне,
Котрого вхід страхом уяву нашу мóрить.
Вкажи, що радісно і сей крок зробиш ти,
Хоча б тобі й прийшло в нічо ся розплисти!

Ходи й ти, чиста чарко кришталева,
З укриття дáвнього сюда;
Віддавна вже забув про тебе я!
Ясніла ти при празниках вітцевих,
Понурих гостей веселила,
Коли ти в них з рук в руки йшла.
Фігур отсих майстерная різьба,
І співи, дóтепи тих гостей піднапилих,
Їх обов'я́зок — душком пить до дна —
Пригадує ми дні гулящі, молоді.
Не до товариша тепер п'ю з тебе я,
Не до пісень та дотепів мені!
Хто сей напиток п'є, вже не протверезиться!
Наповнена вже ним жолобина твоя.
І я спішу тим бурим плином впиться.
Послідній сей напій, послідню скорб мою
До тебе радісно, сходяче сонце, п'ю!

(Підносить чарку до уст.)

Дзвонять і співають.

Хор ангелів

Христос воскрес!
Радість землі синам,

Прощення їх винáм,
Очисть від змаз і плям
Зійшли з небес!

Фавст

Що се за звуки, що за тихий спів
Насилу скло від уст ми відіймає?
Чи ж сей глухий звук дзвонів сповіщає
Прихід врочистих, великодніх днів?
Сей хор уже спів радості співає,
Той сам спів, що колись з уст áнгельських
дзвенів:
Що, вже по ночі мук день жизні наступає?

Хор жінок

Мáстями вóнними
Ми го скропили,
В камені óнде ми
В гріб го зложили,
В чисте покривало
Ми го обвили в жалобі,
Ах, та не здибали
Христа вже в гробі!

Хор ангелів

Христос воскрес!
Мир тим, що хрест несли,
В серці любов найшли,
Пекло покус пройшли,
Чистячий жар увесь!

Фавст

Чо тиснетесь так лáгідно, невпинно
До мене в порох, віщуни небес?
Дзвеніть тим, у когó ніжніше серце б'єсь!
Я чую вашу вість, но в мóїм серці зимно,
Немає віри, то нема й чудес.
Там, відки вість та радісна дзвенить,
Я й думкою сягнуть не смію;
А прецінь змалку ще до звуків тих я звик,
Так що й тепер при них відзискую надію.

Колись вони, мов поцілуй любовний,
На серце ми серéд тиші лились,
Пророчо так гуділи чисті тони
І вгору всі чуття з молитвою неслись;
Таємна мя, сердечна туга
Вела в зелений луг, до гаю,
Гарячих сліз з очей лилáся струга,
І чув я, як в душі нові світи світають.
Той спів звіщав охочі гри дітей,
Розгульнії обхóди весняні;
Ся споминка від уст скло відняла́ мені,
Дитинячі чуття спинили крок важкий.
Дзвеніть, о пісні райської любові!
Плиніте, сльози! Я жию наново!

Хор учеників

Ось над могилою
Камінь з печаттю!
Дивною силою,
Світлою статтю
Встав він і смерть поправ
Сильнов рукою!
Вчителю, чом не взяв
Нас ти з собою?
В горі розстались ми
З тобов на світі,
В тузі остались ми
Тут, щоб терпіти.

Хор ангелів

Христос воскрес
З лона могили!
Всім, хто з пут рвесь,
Він додав сили.
Ділами чтіть його,
Серця любвою,
Братнє корміть його
Щедров рукою,
Правду несіте в світ,
Скорбним утіху шліть,
В той час воскресшого
Стрітите в вічнім спокою.

ПЕРЕД МІСТОМ

Всякий народ виходить брамою з міста на прохід.

Кілька ремісничуків

Чого це ви туди?

Інші

Ми йдем на Лісничівку.

Перші

А ми махаєм до млина.

Один ремісничук

Я раджу вам, ходімо на Млинівку.

Другий

Та бо туди дорога зла.

Другі

А ти куди?

Третій

Де другі, там і я.

Четвертий

Ходіть на За́мчище, там напитаєм живо
І найкращих дівок, найліпше пиво,
І бійку розпочнем таку, щоб гук ішов.

П'ятий

Ех, ти до бійки хоч сей час!
Свербить тя, бачу, шкіра третій раз?
Но я боюсь іти туди з тобов.

Служниця

Ні-ні, я верну в місто вже.

Друга

Там під тополею напевно він буде.

Перша

Мені це не бог зна який гаразд,
З тобою він попідруч ходить,
З тобов танцює раз у раз,
А що ж мене те все обходить?

Друга

Но нині, певно, він не сам —
Казав, що й Кучерявий буде там.

Школяр

Ех, жвавії дівки, так-так!
Ходімо, брє, за ними живо!
Міцний тютюн, холодне пиво
І стрійна дівчина — се мій найліпший смак.

Міщаночка

Ну, чемні ж ті студенти дуже!
Їй-богу, встид з такими молодцями;
Товариство приличне їм байдуже,
Вони біжать за простими дівками!

Другий школяр

(до першого)

Поволі, брє, тут йдуть за нами дві,
А кожда прибрана, мов квітка;
Одна з-між них — моя сусідка,—
Я з нею нібито в любві.
Вони тихісько йдуть та йдуть,
А далі к собі й нас приймуть.

Перший

Ні, брате, я не люблю церемоній,
Спішім, а то пропаде дичина́.
Та, що в суботу десь мела покої,
В неділю на́йліпше цілує й обійма.

Міщанин

Побий го бог, того́ начальника нового!
Такий зробився, що й не підходь до нього.
А чи для міста хоч що-то зробив?
Щодень тісніше та бідніше,

А підлягай, як підлягав давніше,
Ба і плати ще більше, ніж платив.

Старець

(співає)

Пани й пані, ласкаві, гожі,
Так гарні, як цвітучі рожі,
Погляньте, не згордуйте мною,
Підпоможіть мою недолю.
Не дайте дарма ми співати!
Лиш той щасливий, хто дає;
А в нинішнє велике свято
Най буде жнивечко й моє.

Другий міщанин

Нема нич ліпшого, як так в неділю-свято
З сусідами про війни розмовляти,
Як десь там в Турції за сотою межою
Народи ріжуться поміж собою.
То станеш при вікні, п'єш чарку, другу звільна,
Глядиш на кораблі, що йдуть водов долів,
А вечір радо йдеш домів
І богу дякуєш, що в нас пора спокійна.

Третій міщанин

Так, куме, так! Се правда! Цур лихому!
Най там собі й го́лови скіпають,
Все горі дном перевертають —
Лиш дома все останесь по-старому!

Баба

(до міщаночок)

А то повбирані маківочки мої!
І хто ж ся в вас не закохає? —
Ну, гарно,— лиш не будьте так горді,
А я б найшла того, що серденько бажає.

Міщаночка

Агасю, ша! Пильнуймось я і ти,
Щоб з цею відьмою по вулиці не йти!
Вона вночі ми, на Андрія, мого
Судженого вказала, мов живого.

Друга

І мого з воску ми вказала
В вояцькім строї, серед стрільб, гармат;
І що вже я дивила, виглядала,
Та якось з ним не можу ся спіткать.

Вояки

Башти і мури,
Замки твердії,
Насмішливії
Дівки гордії
Рад я здобуть!
Смілий то труд,
Славна то плата!
Грають-ревуть
Мідяні труби,
Кличуть до втіхи,
Кличуть до згуби,
Тож то життя,
То ураган!
Замки й дівчата,
Здайтеся нам!
Славна заплата,
Хоч труд усякий.
Гурра світами,
Далі, вояки!

Фавст і Вагнер.

Фавст

На ріках, потоках вже присли ледй
Через теплий, живущий повів весни.
Надія щастя в долах зеленіє;
Стара зима в безсиллі своїм
Сховалась поміж гори стрімкії,
А відтам, утікаючи, сіє
Остатки сівби ледяної
Пластами понад зелені ниви;
Но сонце білого не любить.
Усюди рух, життя вно будить;
Все барвами красить живими;
Но цвітів ніт ще по долині,
Зате построєний люд вкрив і нині.

Обернись, долі сею горою
Глянь на місто за собою!
То пресь із тісної, темної брами
Живими пестрими товпами.
На свіжий воздух спішать всі радо;
Святкують велике воскресне свято,
Бо вни й самі воскресли нині
З низеньких хат, душних світлиць,
З верстатів та тісних крамниць,
З-під мурів та дахів твердині,
З товкучих, кручених вулиць,
З святого сумерку церквів
До світла всі повиринали.
Глянь, глянь, як живо сей люд ся розбрів
Поміж садами та полями;
Глянь, як ось вздовж і вшир рікою
Плюскотять незлічимі празничні човни.
А сей послідній, повний, аж надповний,
Отсе від берега відплив.
Де лиш є стежка під горою,
Усюди люд в святочнім строю.
Ось і селян вже гомін чути;
Ось тут для люду дійсний рай,
Старе й мале — співай, гуляй;
Ось тут я — чоловік, тут вольно ми ним бути!

Вагнер

Гуляти, пане доктор, з вами —
Для мене честь і користь; но сам я
Ніколи би не заходився з хлопами,
Бо те простацтво — смерть моя.
Їх крик, музика, гри, се все
Нена́висна мені орава;
А то ревуть, мов біс який їх дре,
І се в них празник, се забава.

Селяни під липою

(танцюють і співають)

До танцю пристроївсь вівчар,
В крисак обра́ні і киптар,
А ретязі аж сяли.
Круг липи люду повно вже,

Веселий тан іде та йде,
Гей-га! Гоп-га!
Гоп-гей же, гей же га!
Гудуть баси й цимбали.

Він живо протиснувся в круг,
Аж тут о дівчину одну
Плечима втовк спереду:
А гожа дівка зирк та глип
І каже: «Що се за Пилип!»
Гей-га! Гоп-га!
Гоп-гей же, гей же га!
«Не штовхай так, ведмедю!»

Но швидко в вир линули враз,
То вправо шусть, то вліво шасть,
Убори аж фуркочуть.
Зіпріли вже, спаліли вже
Ід груді грудь, 'д лицю лице.
Гей-га! Гоп-га!
Гоп-гей же, гей же га!
Вни дишуть і шепочуть.

«Ей, не осмілюйсь так зо мнов!
Вже не одну ти підійшов
Облéсними словами!»
Но й сю він заманив з собов,
А там з-під липи гул ішов.
Гей-га! Гоп-га!
Гоп-гей же, гей же га!
І співи, і цимбали.

Старий селянин

Спасибі, пане доктор, вам,
Що ви нас нині не забули
І серед того здвигу 'д нам,
Такий учений муж, прибули,
Прийміть же сей найкращий збан,
Напитком свіжим він налитий,
Підношу го — нехай він вам
Не тільки на здоров'я служить,
Но скільки в нім крапéль, най бог вам
надолужить
Оттільки днів іще прожити.

Фавст

Приймаю сей почесний збан,
Подяка і спасибі вам.

Народ з усіх боків згромаджується кругом.

Старий селянин

Хороше се зробили ви,
Що в день сей радісний прийшли,—
Таж чесно рятували ви
Давніше нас в тяжкії дні.
Тут не один живий стоїть,
Котрого ген ще родич ваш —
Як пошесть бісилась страшна —
З смертельної гарячки спас.
І ви тоді, ще молодий,
Ішли до кождого слабого,—
Сотки їх гибли день у день,
А вам не сталося нічого;
Хоч много труду ви прийймали,
Той рятував вас, що над нами.

Всі

Дай, бог, здоров'я вам за те!
Рятуйте нас ще довгі літа!

Фавст

Тому, над нами, дяку шліте,
Що вчить рятунку, поміч шле.

(Відходить з Вагнером далі.)

Вагнер

Яке чуття ширяє в твоїй груді,
Великий мужу, при поклонах сього люду!
Щасливий, хто талан свій так
На користь повернути вміє!
Отець синам показує тя своїм,
Всі тиснуться, розпитують, спішать,
Гул тихне, музика німіє,
Ідеш — всі вряд стають перед тобою,
Шапки вгору летять,— не много
Хибло, а вклякли б, мов дорогов
Се піп проходить з паном-богом.

Фавст

Ще кілька кроків лиш до камінних вершків!
Тут відпочиньмо, наш прохід скінчився.
В тяжкій задумі тут не раз я сам сидів
І постом та молитвою томився.
Надією багатий, віров сильний,
Покутов, стонами й слізьми в царя
Небес я виєднать хотів, щоб жах могильний
Втихомирився — чума страшна.
Похвала люду днесь здаєсь мені
Наругою. Коби ти знав, що в глибині
Душі кипить! Як мало батько й син
На честь такую заслужили!
Мій батько був понурий сім'янин;
Природу і природні сили
Він чесно, хоч по-своєму, слідив
Спосо́бами причудливо крутими.
То він в товаристві адептів
У чорній кухні вік сидів
І після безвісних рецептів
Усяку всячину мішав, і пік, і грів.
Червоний лев, зальотник смілий
В легкім жарі з лілією дружився,
Потім обоє смажились і пріли,
І вар з одної колби в другу ливсь.
А як вкінці в склянім покої
Цариця молода засяла в барвнім строї,—
Готов був лік! Вмирали хорі,
А хто подужав? і слиху́ нема.
Так ми пекельним варом тії гори,
Ті доли винищили з люду
Далеко гірше, ніж чума.
І сам я тисячам давав отруту;
Вони померли, я жию — і ще,
Убійцю клятого, хвалять мене!

Вагнер

Як можеш ти ся тим журити?
Хіба ж не чесно той ділав,
Хто штуку, що му батько передав,
Старався точно й совісно повнити?

Коли ти, молодцем, вітця шануєш,
То радо він прийме тебе;
Коли ти, мужем, над наукою працюєш,
То, чей, твій син ще дальш, ніж ти, зайде.

Фавст

Щаслив, хто надіється ще,
Що верне з того зáкуту блудного!
Чого не знаєм, того нам і тре,
Що знаєм, те не здале ні до чого.
Та годі нам сю гарну хвилю
Таким печальним думанням мутить!
Глянь, як в жарущім вечора промінні
В повитті зелені село блищить.
Тоné вже сонце, никне, день минув;
Вно т а м спішить, життя новеє сіє.
О, чом на крилах я з землі не полинув
За ним, усе за ним в краї чужії!
І вічно б я в вечірньому промінні
Світ тихий бачив під собов,
В пожарі гори всі, стихаючі долини
З потічками срібла, з рікою золотов.
Тоді би лет мій бистрий не спиняли
Стрімкії гори, дикі скали.
Ось море з теплими затоками вже мріє
Перед зачудуваним оком. Вже
Ось-ось тоné бог світлий, но новії
Збудились сили, далі пруть мене;
І я лечу, тим світлом вік ся пою,
День перед мнов, а ніч за мною,
Над мною небо, підо мною море.
Ще чудний сон, заким зоря займесь...
Ах, де ж те земнеє крило найдесь,
Щоб так, як дух, неслось в просторі!
Но се вже вроджене нам всім,
Що вгору дух, наперед гонить,
Коли над нами в синім морі тім
Свій спів тремтячий жайворонок дзвонить,
Коли понад стрімкії скали
Орел, розпластавшися, плавле,
Понад поля та озера домів
Ключі вандрують журавлів.

Вагнер

Я й сам не раз мав дивних бажань хвилі,
Но т о г о не бажав ніколи я.
Навкучать швидко і ліси й поля,
Та й що за радість — крила журавлині?
Чи так-то тягне розкіш духова
Від книг до книг, листочок за листком!
І любо так збіжить ніч зимова,
І дивним щастям розгріваєсь кров,
Ах, а як пергамент старий ще розвинеш.
То бачиться, що в небі ввесь тонеш.

Фавст

Одне лиш те бажання в тебе є;
О, най же друге й знане ти не буде!
Дві душі, ах, живуть у моїй груди,
Одна від другої ся рве.
Одна з потужним запалом любови
Держиться світу єстеством ціпким,
А друга рвесь невдержано-прудким
Крилом в світ духів лазуровий.
О духи, як ви є в просторі,
Потужні, творчії, між небом а землев,
Зійдіть із своїх золотистих дворів
І в вольну жизнь нову перенесіть мене!
Ах, щоб хоч плащ чарівний мав я
І міг летіти в білий мир,
То й найдорожчий я б убір,
Крілівський плащ, за нього б дав я!

Вагнер

Не накликай воздушних тих жильців,
Що в хмарах, вічно движучись, ширяють
І на людей з усіх кінців
Стосотне лихо насилають.
Ось з півночі Мороз неситий шле
На тебе гострі, ледовії стріли;
Зі сходу духів рій з Посухов пре
І вогкістю з груді твої ссе;
А як з полудня їх степи шлють пісковії,
Щоб спрагою шпик в кості ти зсушили,
То з заходу рої летять вогкії,
Що зразу освіжать, відтак затоплять ниви.

Вни радо слухають, но все на зло звертають,
О що проси — сповнять, но враз і ошукають,
Вони ти вкажуться з небес послами
І шепчуть фальш ангельськими устами.
Но час іти вже, смерк запав,
Затягся млою світ, холодний воздух став;
Аж ввечір чоловік хатній спокій цінить!
Но чом ти став? Куди так сильно ся вдивляєш?
Що так тя в сумерці займає?

Фавст

Глянь, що за чорний пес полями он біжить?

Вагнер

Давно вже бачу го, здаєсь, не важна штука.

Фавст

Приглянься добре! Що се за звірюка?

Вагнер

От пудель, що зблукався і нюхом
Біжить за пановим слідом.

Фавст

Вважай-но, як широкими кругами
Він нас все ближче оббігає,
І — як не милюсь — за його ногами
Мов слід огнистий ся лишає.

Вагнер

Я виджу тільки чорного псюка́;
Се, певно, вам в очах мана така.

Фавст

Мабуть, він тайним нас сило́м обводить,
Щоби відтак нас в сіть зловить?..

Вагнер

Глянь, косо й боязко він нас обходить,
Бо двох чужих, не свого пана зрить.

Фавст

Круг звужуєсь! Вже ось він близько!

Вагнер

Правдивий пес се, не мара, дивіть:
Ворчить, леститься, чакне на живіт,
Хвостом маха́. Звичайний писько.

Фавст

Ходи враз з нами! На, пес, на!

Вагнер

Потішно-глупа звірина́!
Стаєш — він служить, скажеш знов
До нього що — він пнесь горі тобов.
Пусти що, зараз ти найде,
За палицею до води піде.

Фавст

Ти правду кажеш; духа й не слідно́,
Дресура все — та й більш нічо.

Вагнер

Пса, щоб лиш гарні штуки вмів,
То й наймудріший муж полюбить.
Сей, певно, ласки твоєї не згубить,
Недармо ж був у школі в школярів.

Входять через браму до міста.

ФАВСТОВА СВІТЛИЦЯ

Фавст

(входить з пуделем)

Покинув я луги й облоги,
І ніч їх темна залягла,
Що з тайним тре́петом тривоги
В нас будить кращії чуття.
Усяке зма́гання гріховне
Затихло, всякий порив злий;
Любві святої серце повне,
Любві до бога і людий.
Будь тихо, пудель! Не ганяйсь по кімнаті!
До порога чого се нюхтиш?

За пе́чею ось положись,
Мій ліпший за́головок на ти.
І як там по гористій стежчині
Забавляли нас скоки твої,
Так моїм гостем будь віднині,
Спокійним, як я рад тобі.
Ах, як в світлиці тій тісній
Знов любо лампа запалає —
То в груді ясно ся ділає,
Дух свідомо стає сам свій.
І розум твердо, ясно плужить,
Надія знову розцвіта́,
До струй життя дух людський тужить,
Ах, аж до джерела життя!
Не ворчи, пудель! Тії тони святії,
Що тепер в моїм серці дзвенять,
З звірячим голосом не в лад.
Звичайно чоловік, як що не розуміє,
То з того сміється,
На красоту й добро ворчить,
Бо все те часто прикрим му здається;
Чи мав же би те са́ме й пес чинить?
Но ах, вже чую, мимо щирій волі
Вдоволення погасло в груді моїй.
Чому ж те джерело так швидко засихає,
І в спразі, в ту́ску нас лишає?
Се часто ся мені лучає;
Но й сьому горю поміч є:
Се дух надзе́много бажає,
А вно — се откровеніе,
Котре найкраще, найчистіше світить
В новім єва́нгельськім завіті.
Стрібуймо ж текст основний розікрити
І з щиров волею святий
Оригінал на рідний свій
Язик переводити.

(Розкриває книгу й лагодиться до писання.)

Написано стоїть: «Вначалі б у л о с л о в о!»
Вже ось і за́пинка! Яков тут йти дорогов?
Таж с л о в о годі так високо класти.
Не так се мушу перекласти,
Сли лиш правдиво дух мій прояснивсь.

Написано стоїть: «Вначалі була м и с л ь».
Обдумай добре все, що дух говорить,
Щоб, пишучи, рука не заблудила!
Чи тільки м и с л ь все двигає і творить?
Повинно б буть: «Вначалі була с и л а».
Но й се, заким ще написав я,
Вже щось ми шепче, щоб на тім не став я
Га, просвітив мя дух! Нараз ми зазоріло,
І сміло пишу я: «Вначалі було д і л о».
Як хоч зо мною в хаті жити,
Пудель, покинь так вити,
Покинь дзявуліти!
Такій неспокійній худобі
Не дам тривати при собі.
Один з нас відти
Забратись мусить проч.
Не рад би-м тебе ся позбути,
Отворені двері — біжи, куди хоч.
Но що се такого?
Чи се природно може бути?
Чи тінь се, чи дійсна проява?
Мій пудель росте вдовж і вшир,
Вгору піднімаєсь от-от!
Ні, се не пес, той страшенний звір!
Що за мара в мій дім попала?
Вже завбільшки, як бегемот,
Огнисті очі, страшний рот.
О, не уйдеш ти мені!
На такі півпекельнії тварі
Ключ Соломонів придалий.

Д у х и

(у сінях)

Там, там попавсь один!
Тут ждіть, не йдіть за ним!
Мов в сіті звір, повис
Старий пекельний лис.
Но бачно, бачно
Літайте, кружіть
Незначно,
А він розірвé тоту сіть!
Як зможем му стати в пригоді,

То живо, що тра!
Бо й він, наш добродій,
Немало чинив нам добра.

Фавст

На твар сю пред всім
Закляття чотирьох звернім!
Саламандра най жариться,
Водяниця най вертиться,
Літавиця най щезає,
Кобольд з трусом утікає!
Хто не пійметь
Чотирьох тих
Усіх прикмет
І сили їх,
Той в жадній хвилі
Над духами не має сили.
Щезай в огні,
Саламандро!
З шумом хвилею плини,
Водянице!
Блисни світом метеору,
Літавице!
Сокоти гумно й обору,
Хованче! Хованче!
Покажись лицем в лице!
Не елементів мари
В тій тварі:
Спокійно лежить і на мене глипить.
Закляття не ткло їй зовсім.
Сильніші, значить,
На ню закляття звернім.
Коли тя, почваро,
Тут пекло наслало,
То глянь на знам'я те,
Перед котрим паде
Вся сила злая!
Вже їжиться, здвигаєсь, надуваєсь.
Проклята сатано!
Чи пізнаєш його,
Несотворенного,
Неізреченного,

По всім небі розлитого,
Люто пробитого?
За піч затисся звір,
Мов слон вріс вдовж і вшир,
Займив простір увесь,
От-от в мглу розпливесь.
До стелі не зносись!
При майстра ногах положись!
Ти видиш, що грожу недаром.
Спалю тя святим пожаром!
Не дожидайсь
Трикрат горючого світу!
Не дожидайсь
Найсильнішого з моїх заклять!

Мла опадає, Мефістофель виступає в уборі мандруючого школяра.

Мефістофель

Пощо сей крик? Що зволять пан казать?

Фавст

А, се був пудля зміст! Добродій
Мандруючий школяр! Смішний случай,
та й годі.

Мефістофель

Учений мужу, клінно перед вами!
А то-м зіпрів під вашими клятьбами.

Фавст

Як звешся?

Мефістофель

Е, се питання пусте
Для того, хто так маловажить слово,
Хто ні на що не смотрить поверхово,
А тільки в річей суть ся пре.

Фавст

У вас, панове, можна суть
Звичайно з назвища пізнати;
Досить лиш Вельзевул, Нищитель, Зрадник
вчуть,

Щоби вас скрізь-наскрізь поняти.
Та ну, хто ж ти такий?

Мефістофель

Я часть тієї сили,
Що все бажає зла, а все добро діла́.

Фавст

А се знов що значить? Се загадка ціла!

Мефістофель

Я дух, що все перечить в кождій хвилі!
І справедливо; все, що повстає,
Лиш того й варто, щоб згибало;
Тож ліпше б, якби нич не повставало.
Значиться, все, що в вас ся зве:
Гріх, знищення і всяке зле —
Отсе властиво ділання моє.

Фавст

Ти кажеш, що ти часть, а ти цілий пред мною.

Мефістофель

По щирій правді ти говорю.
Коли-бо чоловік, той па́світок дурний,
Звичайно каже: «Ось я тут цілий»,—
То я — часть часті, що вначалі всім була,
Часть темноти, що світло сплодила,
Горде́є світло, що тепер ніч-матір
Береся з її владінь, з простору проганяти;
Но те йому не вдасться, бо хоч як ся пне,
А все ж воно до тіл приковане.
Тіла красить, з тіл тільки лине,
І тіло го в лету спиняє;
Тож, надіюсь, не довго потриває,
А враз із тілами й воно погине.

Фавст

Тепер я знаю ремесло твоє!
Великого не можеш зруйнувати,
То від малого взявся починати.

Мефістофель

Та й з того користь не велика є.
Та дрібка, той невдалий світ,
Що вічну порожню дразнить,
Чого вже я не починав, чого,
А знищити не міг його.
Вітра́ми, во́дами, ні трусом, ні огнем;
І море, й край стоїть собі живцем.
А вже прокляту дрянь, звірів тих та людей,
Не втлумиш, хоч що хочеш дій.
Що вже я їх поклав у глину,
А все нові ростуть, заким старі ще згинуть.
І то так раз у раз, хоч на стіну ся дри!
І з воздуха, з землі, з води
Мільйони сімен ринуть вічно
В вогкім, сухім, в морозі і в теплі!
Ще як огню б я був не заховав собі —
Нічо не мав би я для себе окремішно.

Фавст

Так проти сили всеживої,
Всеблаготворячої ти
Чортівськи зимною рукою
Преш, дивний сину темноти?!
Но дарма п'ястуки стискаєш!
Шукай що іншого почать!

Мефістофель

Та й справді треба щось шукать;
Про се пізніше розпитаєш!
Але тепер чи смію віддалитись?

Фавст

Не знаю, чом тобі проситись...
Я познайомився з тобою;
Відвідуй мя, як маєш волю.
Ось двері, ось вікно, а хоч,
То й комином із хати скоч.

Мефістофель

Сказать по правді, ця малая
Завада мя з кімнати не пускає,
Глядіть, сесь на порозі знак.

Фавст

А! пентагра́м тебе лякає!
Скажи ж ми, сину пекла, як
Ввійшов ти тут, коли тя се тримає?
Як дав звестися дух такий?

Мефістофель

Глядіть лиш, він не щільно зроблений:
Один ріжок, що до сіней виходить,
Як бачте, трошки ся не сходить.

Фавст

Случай се відвернув щасливо.
Значиться, ти невольник мій,
Та й дякувать дрібниці тій!

Мефістофель

Невважний пудель вбіг у хату живо,
Ну, та тепер вже друга річ,
І чорт не може з хати пріч.

Фавст

Но чом же не летиш вікном?

Мефістофель

Такий вже в духів і чортів закон,
Що, хто куди ввійшов, туди і вийти тра.
При першім вольно все, при другім ми рабами.

Фавст

То й пекло має тож свої права?
Се гарно! То би можна з вами,
Панове, згоду певную зробить?

Мефістофель

Що приречем, тото й дістанеш ціло,
Нікóтрий з нас тебе не оскорбить.
Но се досить широке діло,
Буде ще час о тім поговорить.
Але тепер тя прошу — молю,
Будь ласкав! — випусти мя з хати.

Фавст

Лишись на хвилю ще зо мною,
Щоб добру вістку ми сказати.

Мефістофель

Тепер пусти мя, швидко верну знов —
Тоді розпитуй, скільки воля.

Фавст

Я не ганявся за тобов,
Ти сам прибіг за мною з поля.
Хто чорта ймив, то най же го держить,
Бо другий раз не легко вже го ймить.

Мефістофель

Як хочеш, то я тож готов
Остать в товаристві з тобов;
Лиш то си в тебе вимовляю,
Щоб я тебе ввесь час хорошо забавляв.

Фавст

На те я радо позволяю,
Лиш вже як бавиш, то й забавно бав.

Мефістофель

Мій друже, змисли всі твої
За сей часок більш скористають,
Ніж в року одностайній млі.
Що ніжні духи проспівають,
Всі ті чудовії картини,
Се не буде мана пуста.
Твій запах звеселиться ними
І розсмакуються уста,
А далі і чуття розгріється.
Ну, кождий, що потрібно, вміє,
Хор вкупі, починать пора.

Хор духів

Щезніть горою,
Темні склепіння!
Лийся рікою,
Любе проміння
Сонця сюда!

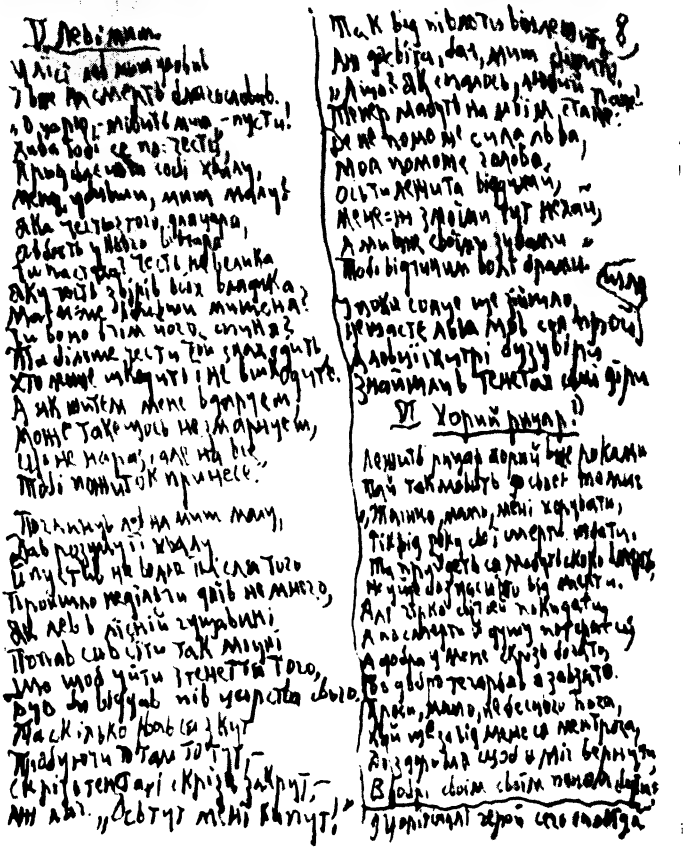

У. Бонер. «Скарбничка». Переклад І. Франка. Сторінка автографа

Выпуск I, II и III. За місяць Січень, Лютий и Марець. Рік 1880.

ПРАВДА

МІСЯЧНИК ДЛЯ СЛОВЕСНОСТИ, НАУКИ И ПОЛІТИКИ.

РОЧНИК ТРИНАЙЦЯТИЙ.

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ ЙОАНА ВОЛЬФГАНГА ГЕТЕ

переклав Иван Ф.

ПРИСВІЙКА[1]

Ви знов явились, привиди хиткиї!
Так, як являлись здавна, мов з-за мгли.
Чи вдержу ж вас тепер? Чи давні мрії
Ще й досі живо є серцем ся [illegible]?
Ви претесь! Так и будь! Мов мгли нічниї
Ви хмарою крут мене облягли,
И серце в груди б..я, молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє.

Не мало ярих веселих днів картини
И много любі спомини вертають;
Мов призабута казка старовини
Любов найперша й приязнь сниться тут;
Біль відживає и жалі блудними
Життя стежками, мов [illegible], брядуть
Братів шукать, що скошені судьбою
Тих чудних хвиль не дожили зі мною.

Вони не вчують сього співу мого,
Вони, що чули мій найперший спів;
С тих щирих душ нема вже ні одного,
И відгулос пісень тих завмів.
Незнаний люд днесь слуха співу сього, —
Єго й хвала лякає ми, гне долів;
А з давних другів, так прихильних д' мені
Хоть хто й жиє, то блудить десь в чужині.

1

Урнвок з «Фауста» Й.-В. Гете, друкований у «Правді» 1880 р. у перекладі І. Франка

Коб пощезали
Темнії хмари!
Ось за звіздою
Сяє звізда
Ніжнов красою,
Духів пречистих
Чудні постави
Хиляться хистко,
Мчать, наче хмари,—
Туга сердечна
За ними вслід;
Шата їх біла,
Ген, безконечна,
Ниви покрила;
Тихий привіт
Світу розлила.

В думах без мови
Люб'ячі пари
Ніжаться вряд.
Сад при садові —
Все виноград!
Грона важкії
Сиплються в гарні
Стінки тискарні,
Ллються шумнії
Вина пінисті,—
Ллють через чисті
Ясні клейноти...
Гори минають
І скал оплоти,
Аж в озера́ ся
Ген розливають.

Межи горбками
Птаство роями
Втіхов впива́ся;
К сонцю злітає,
'Д ясним остро́вам,
Що ген по водам
Чудно плава́ють;
Відтам то чути,
Радісні нути.

Понад лугами
Духи гуляють,
Далі ся млами
Всі розпливають.
Деякі пнуться
На гострі скали,
Другі несуться
Над озерами,
Інші злітають;
Всі жизню сяють,
Всі вдаль, по морі
На ясні зорі,
В щастя пристáнь.

Мефістофель

Заснув! Се гарно, вóздушні хлоп'ята!
Зуміли ви го живо вколисати!
За сей концерт я вашим довжником.
Ще ти, бре, не доріс, щоб чорта не пустити!
Чаруйте го солодким сном,
Обдайте го улуди океаном!
Но щоб отсей поріг від чару увільнити,
Потрібно перед всім щурá нам.
Не довго тра го й закликати,
Один шелеснув ось і мусить се зділати.

Щурів і мишей можний пан,
Жаб, мух, і вошей, і блощиць,
Тобі тут вилізти велить
І гризти сей поріг онтам,
Де го олієм помазав.

Ось ти вже й виповз! Живо справ
Свою роботу! Кінчик, що держить
Мене, зовсім спереду тут сидить.
Ще раз вкуси так, вже доси́ть!
Ну, Фавсте, спи, стрінемось ще з тобов!

Фавст

(прокидається)

І знов ошуканий я, знов?
Знов натовп духів мусить так щезати,
Що в сні балакав чорт зо мнов,
На ділі ж пудель втік ми з хати?

ФАВСТОВА КІМНАТА

Фавст і Мефістофель.

Фавст

Стук-стук! Ввійдіть! Хто знов іде, щоб
мучить мя?

Мефістофель

Се я.

Фавст

Ввійдіть!

Мефістофель

Сказать се тричі тра.

Фавст

Ввійдіть же!

Мефістофель

Так, то гарно! Чень
Погодимось з тобов відниньки!
Бо, щоб твої прогнати примхи,
Я вбравсь шляхетним паничем,
В червоний, злотокраїй стрій,
У плащик з чиноваті-шовку,
З косицев когута крисак,
Прип'яв кінчасту шпагу довгу
І радив би-м тобі як стій
Собі ж убратись також так,
Щоб, вирвавшись на вільний світ,
Пізнав ти, що життя значить.

Фавст

Ніякий стрій не втишить в серці болю
Тісного, зе́много життя.
Я застарий, щоб гратись сам з собою,
Замолоди́й, щоб не бажать хотя.
А що ж сей світ ми може дати?
Терпіти вік і вік страждати,
Отсе один незмінний спів,
Що в ухо кождому ся в'їв,

Що від колиски до могили
Нам повторяєсь в кождій хвили.
З тривогов рано я встаю,
Трохи гіркими не заплачу,
Коли новую днину бачу,
Що ні одніську хіть не вдоволить мою,
Що й прочуття усяких втіх
Упертим сумнівом вменшає,
Усякий твір думок палких
Стосотним жизненим фурфантям убиває.
А як ніч темна наляга́,
Тривожно в постіль я кладуся;
Спочинку й тут мені нема,
І тут погані сни мя дусять.
Той бог, що в груді ми жиє,
Порушить може все нутро моє,
Но хоч всі сили він рядить мої —
Не може нич порушити навні.
Тому ми світ такий мертвий, обдертий,
Обридла жизнь, я хочу тільки смерти.

Мефістофель

А все ж смерть — гість нелюбий та упертий.

Фавст

Щаслив, чиє чоло вна в лавр кривавий
Серéд блискучої побіди обвиває,
Кого серéд гульні й забави
В обняттях дівчини стрічає!
О, щоб я перед духом був страшним
В тій хвилі розкоші без духа повалився!

Мефістофель

А прецінь хтось брунатний плин
В тій ночі випить не рішився.

Фавст

Шпигунство, бачу, тож у твоїм па́ю.

Мефістофель

Не всевідущий я, но много дещо знаю.

Фавст

Коли з страшної боротьби
Солодкий, рідний тон мя вивів,

Дитячого чуття сліди
З в е л и мя й споминки щасливі,—
То проклинаю все, що мисль
Принадним маревом займає
І в па́діл сей сльоний, сумний
Лудою лесною втягає!
Кляну згори високий стан,
Що дух себе на нього ставить!
Кляну і з'явищ всіх обман,
Що наші змисли вічно да́вить!
Кляну хиткії сонні мрії:
Безсмертність, слави злудний грім;
Кляну майно, всі пута тії:
Родину, поле, слуг і дім!
Кляну мамону, що до смілих
Діл пре острогов золотов
Або до вжи́вання без діла
Пух поправля під головов.
Кляну вино з огнем, що в нім;
Любовну ласку, дружну мрію,
Кляну і віру, і надію,
І терпеливість перед всім!

Хор духів

(невидимо)

Жаль! жаль!
Звалив ти, розбив
Сей гарний світ
Потужнов руков!
Він рвесь, грохотить,
Півбог здрухотав го в потузі!
Ми грузи
В Нічогості море вкидаєм,
Ридаєм
За страченов красою.
Сильніший
Земних синів,
Пишніше
З нами поспів,
Відбудуй го у груді сво́їй!
Добу жизні нової
Почни.

Свій ум проясни,
А тони чудові —
Знов задзвенять вони!

Мефістофель

Сесі хлоп'ята
З моєї хати!
Слухай, як до втіх та дії
Мудро радять, мов старії!
Вдаль злетіти
З самотньої кліти,
Де кров стинаєсь, змисли гниль гребе.
Вни надять тебе?

Кинь своїм горем любуватись,
Що, наче яструб, жре твій вік!
Вже в найгіршій кумпаньї мож дізнатись,
Що між людьми — й ти чоловік.
Но так я сього не гадаю,
Зіпхнути тя між всяку зграю.
Я не моцар, не можний пан,
Но якби-сь хтів зо мнов згодитись,
В мандрівку жизні враз пуститись,—
То я сей час ти ся віддам
І буду твоїм, все з тобою,
Як твій товариш, твій кумпан,—
А не довільний ти дружбою —
Я стану ти рабом, слугою.

Фавст

Що ж я тобі сповню за се?

Мефістофель

Ще довгий маєш час на те!

Фавст

Ні-ні! Чорт самолюб, нічо
За бог-да-прость робить не йме,
Що другому б на добре йшло,
Виразно мов, яку хоч плату!
Такий слуга біду приносить в хату.

Мефістофель

Я т у т тобі ся в службу зобов'яжу,
Сповню твій кождий розказ, кожде слово;
А як ми т а м стрінéмося наново,
Ти меш робить, що я розкажу.

Фавст

Що т а м — те мало мя обходить,
Вперед ти сей світ розвали,
А вже нехай новий з руїн виходить,
Бо ся земля — втіх моїх мати,
Се сонце — біль мій, муки гріє;
Як зможусь з ними лиш розстати,
Тоді що хоче й може — най ся діє,
Про те я й знать не хочу нині,
Чи й т а м любов панує й гнів
І чи в надземній тій країні
Одні вгору йдуть, другі вділ.

Мефістофель

Отак-то можеш важить сміло.
Згодімся! Радо в тії дні
Ти не одно моє побачиш діло:
Я дам ти, що ніхто не зрів ще на землі.

Фавст

Що ж хочеш, бідний чорте, дати?
Чи вмів же ти коли поняти
Дух людський в знеслім змáганню його?
Є в тебе страва, що не наситúть;
Є золото, що, мов живе срібло,
Невпинно з рук тобі біжить;
Гра, при котрій не виграє ніхто;
Є дівчина, що з моїх ще обнять
До іншого з обіцянков моргáє;
Є честь висока, що ї довго ждать
І що, мов блискавка, щезає.
Вкажи ми плід, що, пок зірвеш — гниє,
І древо, що день в день наново розцвітає.

Мефістофель

Такий мя наказ не злякає,—
Таких цяцьок у мене много є.

Но, друже любий, час прийде, що нам
Захочеться пожить в достатку й супокої.

Фавст

Коли, вспокóєний, я в лінь втягтися дам,
Тоді вже й о життя не стою.
Як так мя зможеш підлестити,
Розкошами так упоїти,
Щоб сам собі сподобавсь я,—
То будь загибель се моя!
На те даю ти руку!

Мефістофель

Ось моя!

Фавст

Коли я скажу до хвилини:
Тривай іще! так гарна ти!
Тоді хоч в пута мя скрути,
Тоді нехай навік загину.
Тоді най виб'є смерті час,
Тоді ти вольний служби свóї,
Годинник стане, спаде сказ,
Я в вічності потану морі.

Мефістофель

Вважай, що кажеш,— ми затямим все.

Фавст

На тее маєш повне право.
Се я не шáрпаюсь здуфало!
В чім я триваю, в тім я раб,— а вже
Чи твій, чи чий — мені і діла мало.

Мефістофель

Я нині вже, при дóкторськім пиру
Свою вам службу розпочну.
Лиш ще одно! Життя чи смерті ради —
Зволіть слів пару на письмі ми дати.

Фавст

Ще й на письмі жадаєш всього того?
Не знаний ти ще муж, і чесне мужнє слово?

Чи не досить, що слово вже моє
Ввік має паном жизні мої стати?
Чи ж вихром світ цілий не мчиться, не пливе —
Мене ж то має с л о в о вік держати?
Но та луда́ вже в серці нам лежить,
А вирвать ї — хто має сил задосить?
Щаслив, хто чисту вірність в серці носить,
Його ніяка жертва не болить;
Но пергамент, письмо, печать,
Се мари мов, котрих ся всі боять.
Вже під пером живеє слово гине,
А шкіра й віск всю власть держа́ть.
Чого ж хоч, духу злий, від мене?
Мармуру, сталі, шкіри шмат?
Чи грифлем, долотом, пером писать?
Все до вибо́ру ти лише́не!

М е ф і с т о ф е л ь

І як се ти — ні спів ні свист —
Аж до жару дійшов з своєї мови!
Тут добрий перший-ліпший лист,
Ім'я ж підпишеш крапелькою крові.

Ф а в с т

Як се зовсім тя вдоволяє,
То ну, не стане діло і за тим.

М е ф і с т о ф е л ь

Кров, бач, зовсім окремий плин.

Ф а в с т

Не бійсь, я сеї згоди не зламаю,
Бо те, що ось тобі я прирікаю,
Се зма́гання всіх моїх сил.
Занадто я високо здувся,
Між духи вперсь,— та тут не стало крил.
Великий Дух від мене відвернувся,
Природу перед мнов запер,
І дум нитки порвались всі,
Давно ми збридло все знання.
Ну ж в вир змисло́вості тепер
Втишать нам'єтності жаркі!

Най всякі дива окружáть мене
В чарівній, непроглядній мглі!
Киньмось в часу клекочущії струї,
В круговорот злучаїв та подій,
Нехай раз розкіш, то знов біль,
Раз вдача, раз грижа хвилює
І чередується як знає;
Невпинне дійство мужа проявляє.

Мефістофель

Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злюбиться, там і хапай,
А вхопиш — далі утікай,
А що тя тішить, будь ти й на здоров'я!
Бери лиш сміло, не питай!

Фавст

Ти чув — про втіху й мови тут нема;
Дурі я віддаюсь, тій розкоші болячій,
Грижі скріпляючій, ненависті люблячій!
Най грудь, увільнена від жáдоби знання,
В будущім не мине аніякого болю.
Я хочу людськості цілої долю
Цілов істотов власнов пережить,
І шир, і глиб її душею прослідить,
В свою грудь радості її і горе скласти,
І так свою всю суть в її суть розширить,
Щоб, як вона, вкінці в нічо ся тож розпасти.

Мефістофель

О, вір мені, що много тисяч літ
Гризу вже страву сю твердую;
Від пеленок по дошку гробовую
Ніхто старого квасу не стравить!
Вір мому слову, цілість тую
Бог лиш для себе сотворив,
Щоб в вічнім блиску в ній царив;
Нас вічно темнотою вкрив,
А вам лиш день і ніч плявдують.

Фавст

Але ж я хочу!

Мефістофель

Ну, се мож!
Одного лиш лякаюсь: що ж,
Короткий час, а довга штука.
На те така моя наука:
Найміть поета си якого,
Най він думками блудить довго
І най прикмет високих много
На вашу лисину збива:
Відвагу льва,
Прудкії о́леневі ноги,
Італіянську кров жаркую
І вдачу північну тривкую.
Най славить він, що диво ви зробили,
Великодушність з хитрістю злучили,
І з щирими чуттями молодими
Обдумано по плану полюбили.
Я й сам такого пана рад пізнать,
Його б мож «пане мікрокосме!» звать.

Фавст

То й що ж я, як незможні перепони
Дійти ми не дадуть до людськості корони,
'Д котрій моя душа вся рвесь?

Мефістофель

Кінець кінців, ти єсть, чим єсть.
Хоч почепи на лоб з голов мільйона льоки,
Зведись на щудла хоч на локоть зависокі,—
А все останеш тим, чим єсть.

Фавст

Я чую, дарма я згромадив
Всі скарби людського знання,
А як вкінці отак я сяду —
З нутра ми сила не плине нова;
Я й крихти не зробився вищий,
І к безконечному не ближчий.

Мефістофель

Мій друже, на ту річ глядиш ти
Так, як на ню глядиться все;

Нам тра се розумніш зробити,
Пок жизні радість вся мине.
Що к кату! Правда, руки й ноги,
І зад і голова — твоє!
Но що́ вжию розгульно, без тривоги,
Чи ж се тому вже менш моє?
Як можу я шість ко́ней заплатить,
Чи ж не мої тоді їх сили?
Впряжу їх і жену, аж пил летить,
Мов ніг у мене двадцять штири.
Тож живо! Мисли всі за пліт,
А ми враз прямо гульк на світ!
Бо правда се: хто надто медитує —
Той, як осел, що колесує,
По перелозі голім блудить,
А вкруг зелена, гарна паша всюди.

Фавст

То що ж робить?

Мефістофель

Попросту, геть іти!
Бо що ж се за нора заклята?
Хто видів так життя вести,
Себе лиш нудить і хлоп'ята?
Най пан сусід твій, Череватий,
Тим мучиться — пусте переливать.
Таж найліпше, що можеш знать,
Се хлопакам не мож сказати.
Ось чую, тут один іде.

Фавст

Не можу й бачить го! Що з ним моло́ти?

Мефістофель

А бідний хлопець довго жде,
Не йти ж му геть без заохоти.
От дай ми свої шапки і плаща —
Сей стрій ми, певно, дуже до лиця,

(Перебирається.)

А впрочім, на мій дотеп здайся.

Я за часок дійду з ним до кінця;
Ти за той час в прекрасний путь збирайся

Фавст відходить.

Мефістофель

(в Фавстовій довгій одежі)

Погорджуй лиш науку й ум,
Найвищу силу людських дум,
Дай духові брехні з собою
Вестись за чарів, злуд маною,
То вже без відклику ти — мій.
Такого духа вже дала́ му доля,
Що все вперед жене, мов кінь той степовий.
Всі втіхи земного тут поля
Минає в ро́згоні сліпім.
Його крізь дику жизнь я проволочу,
Най в пустоти багні мілкім
То мліє, липне, то тріпочесь;
Най жа́добі його, невсиченій нічим,
З-перед голодних уст пожива все щезає,
Най дарма скріплення повік благає!
Ні, хоч би і не був він чорту записався,
Він таки й сам би чорту в лапи впався!

Учень входить.

Учень

Я тут ще лиш короткий час
І клінно удаюсь до вас,
Щоб бачити й пізнати мужа,
Котрого всі честять тут дуже.

Мефістофель

Приймаю чемність вашу радо!
Я муж такий, яких багато.
Ви тут розглянулися вже?

Учень

Прошу вас, поучіть мене!
Я з щиров тут прийшов охотов,
Здоров, та й грошенят є що-то;

Ледве мя мама пустили в світ;
Тож рад навчитись що як слід.

Мефістофель

Ось тут якраз на те і місце.

Ученик

Признатись, вже б я геть рад відси,
Ті мури, ходи ті тісні
Зовсім не до смаку мені.
Так якось душно, непроглядно,
Дерев ні зе́лені не знатно,
А в класах, в лавці як сиджу я,
Нич не пійму, не зрю, не чую.

Мефістофель

З усім тим звикнетесь з часом.
Дитя так мами молоком
Нерадо спочатку живиться,
Пізніш не може відлучиться.
І вам так в Мудрості на груді
Щодень більш смакувати буде.

Ученик

З її грудей я рад би ссати;
Скажіть лиш, як ся там дістати?

Мефістофель

Скажіть, коли вже тут ми стали,
Який ви факульте́т обрали?

Ученик

Я рад би дуже вченим стать,
Все, що ся на землі находить
І що на небі є, понять,
Науки та́йники й природи.

Мефістофель

Тут вам якраз і пряма путь;
Лиш не давайтесь розривати.

Ученик

Я рад щосили працювати;
Но все ж би-м рад і відотхнуть,

Забавитись що-то на волі
Хорошої пори літньої.

Мефістофель

Тра користать з часу; він швидко так минає,
Порядок лиш го продовжає.
Тож, друже мій, беріть на ум
Пред всім Collegium Logicum [1].
Тут духа гарно вам вдресують,
В іспанські чоботи обують,
Щоби розважливо, не вскік,
По стежці мислей ся волік,
А не метався сюди й туди,
Мов те блуднеє світло блудить.
То там будуть вас довго вчить,
Що в тім, що все ви й без науки
Робили сам, мов їсти й пить,
Одна, дві, три потрібні штуки
Хоч тота фабрика думок,
Мов штучно тканий килимок,
Де рух один рушає сотні ниток,
Де човники шниряють сюди й туди,
Нитки непроглядно сплітаються всюди
Один вдар сотні зв'язків в'яже.
Аж тут мудрець прийде й докаже,
Що так буть мусить, позаяк
Се Перше так, се Друге так,
То ж Третє і Четверте так;
А скоро Першого й Другого ніт —
З Четвертого й Третього щез би й слід.
А учні се хвалять щосили,
Но таки ткацтва сь не навчили.
Хто хоче пізнать, описать щось живого,
Стараєсь пред всім д у х а вигнати з нього;
То часті мертвії він важить, рахує,
Лиш жаль, що їм зв'язь духовая хибує.
Encheiresis naturae зветься хем'я,
Без відома само кпить з себе вчене плем'я.

Ученик

Щось не цілком поняв я вас.

---

[1] Колегія вчених *(лат.)*. — *Ред.*

Мефістофель

Піймете все на другий раз,
Як навчитесь редукувати,
Як слід все класифікувати.

Ученик

Се все шумить ми в голові,
Немов колеса млинові!

Мефістофель

Відтак пред всім вам треба дбати,
До метафізики ся взяти,
Глибокомисно щоб піймить
Те, що нікому не понятне,
А де, щоб недостачу пійми скрить,
Одне хороше слово здатне.
Но поки що, сесь піврік, братку,
Держіться строгого порядку:
Щодень у школі п'ять годин,
Тож будьте в класі, скоро дзвін!
А приготований входіте,
Напам'ять парагра́фи вмійте,
Щоби самі ви знали се,
Що кажете лиш то, що в книжці є.
А в писанні ся тож вправляйте,
Мов дух святий диктує вам.

Ученик

Се ви мні й не напоминайте;
Що се хосенно — знаю й сам,—
Бо що раз записав, потому
Мож сміло занести додому.

Мефістофель

Но що ж за факультет вам взяти?

Ученик

До правознавства щось не тягне мя.

Мефістофель

Сього й не мож за зле вам брати,
Бо, звісно, як стоїть наука та.

Усяке право з роду в роди,
Мов вічна слабість, переходить,
Проссеться поколінь рядами,
Повзе народами й краями.
Розумне глупим, добре злим стає,
Ти внук чийсь — лишенько твоє,
Про наші ж вроджені права —
Про них ніколи й бесіди нема.

Ученик

Мою ви нехіть ще збільшили.
Щаслив, кого ви так повчили!
От теологію тепер хіба провчить?

Мефістофель

Не рад би-м в блуді вас лишить.
В науці тій так тяжко не зблудити,
Уникнути хибних доріг,
І трути скритої так много в ній,
Що й від ліку її тяжко відрізнити.
Той найліпше і тут — все слухать лиш одного
І присягать на вчителеве слово.
І взагалі ся слів держіть!
Слова, се найпевніший вхід
В святиню певності твердої.

Ученик

Но мусить же й поняття бути в слові.

Мефістофель

Так-так, лиш надто знов тим мучитись не тра;
Бо іменно, як де понять нема,
Там впору слово ся підверне,
Словами гарно спорить мож,
Із слів систем зліпити тож,
В слова і вірить мож ретельне,
А з слова й йоти взять не мож.

Ученик

Простіть, що так вам много труду чиню,
Но ще одне б хотів спитать:
Зволіть мені й про медицину
Розумнеє слівце сказать.

Три роки — се короткий час.
Ах, а таке широке поле!
То вже, як лиш сказівка є у нас,
То якось перейдесь поволі.

Мефістофель

(сам до себе)

Досить вже-м сухо намолов,
Покажусь вповні чортом знов.

(Голосно.)

Дух медицини легко зрозуміти:
Провчиш, що є в малім, великім світі,
Щоби вкінці на те ся знов покласть,
Що господь дасть.
Дарма кругом в теорії блудити —
Усякий те лиш зна, що здужався навчити;
Лиш хто спосібну хвилю ловить вскік,
Отой пригідний чоловік.
Ви ще здорові і міцні,
А й смілості досить в вас буде;
Завірте тільки сам собі,
То й вам завірять другі люди.
Пред всім тра вміть жінок лічить;
На ті їх вічні ахи й охи,
Стосотні фохи —
Одного способу досить;
А чинячись напівучтивим,
Ви всіх їх маєте в руках.
Пред всім титу́лом заманливим
В них вмовте, що ви мудрі, страх;
На перший раз общупайте все те,
Круг чого другий много літ блукає;
Відтак за пульс, чи живо кров іграє,—
З огнисто-хитрим поглядом ймете
За стан тонкий злегенька,— звісно,
Щоб знать, чи не вшнурована затісно.

Ученик

Се то й але́. Тут видно, що і як.

Мефістофель

Мій друже, сіра вся теорія,
Зелене жизні чудне древо.

Ученик

Клянусь вам, все се в сні мов бачу я.
Чи може вас другий раз відвідать,
Щоб мудрість вашу аж до дна провідать?

Мефістофель

Що тільки зможу, вчиню в кожний час.

Ученик

Не мóжу попрощати вас,
Щоб вам альбом свій не подати;
Зволіте пару слів на пам'ять написати.

Мефістофель

З охотою!

(Пише й віддає.)

Ученик

(читає)

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum [1].

(Зачиняє альбом, кланяється і відходить.)

Мефістофель

Як за тим словом і змієм, моєю тіткою, підеш,
То, певно, ще колись свою богоподібність
прокленеш.

Фавст входить.

Фавст

Куди ж тепер?

Мефістофель

Де хоч, туди і слід:
Оглянемо малий, відтак великий світ,
З яким хісном, як радо крем
Цей довгий курс ми перейдем!

---

[1] Будьте, як бог, свідомі добра і зла *(лат.).— Ред.*

Фавст

Но з мойов довгов бородою
Як тут ми починать життя?
Ніяк мені не вдасться те —
Ніколи я не вмів згодити світ з собою.
При других так малим ся чую
І смілості ніколи не найду я.

Мефістофель

Мій друже любий, все те швидко вспієш:
Лиш сам собі завір, то вже і жити вмієш.

Фавст

Но як же відти ми підем?
Де ж коні маєш, віз і слуги?

Мефістофель

Ми тільки плащ сей розпрістрем,
А він нас понесе в воздухи.
Лиш ти в ту смілую дорогу
Не набирай манаття много.
Я трохи газу спрепарую,
То він з землі нас живо піднесе,
А як лиш легкі ми, то й легко лет піде.
Ну, щастя зичу ти на жизнь новую!

АУЕРБАХІВ ВИННИЙ СКЛЕП У ЛИПСЬКУ

Пиятика веселих товаришів.

Фрош

Що це ви всі посоловіли?
Ніхто не п'є ані сміється?
Звичайно ви, як жар, горіли,
А нині мов помокли десь!

Брандер

Твоя вина! Чом не заводиш та́ки
Ніяких свинств, дурниць ніяких?

Фрош

(виливає йому склянку вина на голову)

Ось на се й те!

Брандер

Двократ свиня!

Фрош

Таж сам ти того хтів, то й на!

Зібель

За двері з тим, хто ме сваритись!
Співайте кріпко, пийте і ревіть!
Гей! Голя-го!

Альтмайєр

Ой-ой! Оглухну, ждіть!
Бавовни! — щоб каліков не лишитись!

Зібель

Як від склепіння відголос іде,
Тоді аж басу силу чути.

Фрош

Так, проч з таким, що за́ зле щось бере!
А тара-ляра-да!

Альтмайєр

А тара-ляра-да!

Фрош

Готовий хор, згодились ноти.

(Співає.)

Любенька, святенька та Римська держава,
Та як то вна ще ся при купі держить?

Брандер

Погана пісня! Тьфу! Політиканство
Обридле! Дниськи господа хваліть,
Що вам не треба дбать про Римське царство.

Принаймні я тим тішусь, на чім світ,
Що мя царем у Римі не поклали.
Но тра, щоб голову і ми якую мали,
Тож нумо папу вибирать!
Ви знаєте, щоб папов стать,
В чім треба доступить похвали.

Фрош

(співає)

Соловійчику, лети горов,
Мою любку сто раз поздоров!

Зібель

Бери, чорт, всіх любо́к! Не хочу того й чути!

Фрош

Здоров'я й щастя всім! По-мому має бути!

(Співає.)

Відмикай, моя рибчино,
Темненької ночі;
Продивляє твій миленький
В кватирочку очі.

Зібель

Співай лишень, співай хвалу тії рибчині,
Я ще в свій час буду сміятись!
Мене вона звела й тобі те саме вчинить,
Най кобольд ста́не з нев кохатись!
Най на розстайну ї щоніч дорогу кличе,
А з Лисої гори летючи, цап старий
Най їм в леті добраніч промигиче!
Но чистий хлопець, пок живий,
І глянуть на таку паскуду не повинен!
Не щастя їй й здоров'я зич,
А вікна витовчи камінням!

Брандер

(гримає кулаком о стіл)

Панове! Кождий тут сидить, як сич,
Мов чемності й не розуміє!
Адіть, закоханий ось тут сидить,—

То чей же му, як довг велить,
Хоч на добраніч що пропієм.
Вважайте! Пісня на́йсвіжшого крою!
А моцно лиш тягніть послідній стих за мною!

(Співає.)

Ой, був то щур у шафі,
Все масло, сало їв,
Мов піп на добрій параф'ї,
Огруб і потовстів.
Аж дівка трути му доли́й,
То світ му став такий малий,
Любов го мов напала!

Хор

(гукаючи)

Любов го мов напала.

Брандер

Звиває сюди й туди,
З усіх калюж він п'є,
Гризе, що впаде в зуби,
Но дарма дре й гризе;
В тривозі мечеться й вертить,
Та швидко бідному доси́ть,
Любов го мов напала.

Хор

Любов го мов напала!

Брандер

З тривоги в ясну днину
До кухні він забіг,
Тут впав і звільна гинув,
Стогнав, сопів, як міх.
А ку́харка сміється ще:
Щось, бач, в серденьку го пече,
Любов го мов напала.

Хор

Любов го мов напала.

Зібель

Смієсь старая дітвора́,
Немов се страх велике діло
Затрути бідного щура.

Брандер

Щось ти се їх бороніш сміло.

Альтмайєр

Товстяк сей з лисов па́лкою —
Чуже нещастя вергло го в жалобу —
В щурі на́пухлім вздрів свою
Зовсім природную подобу.

Фавст і Мефістофель.

Мефістофель

Передовсім вмішайсь лишень
В оце това́риство веселе.
Поглянь, як легко тут життя ся стеле.
Тим людям празник тут щодень.
Крапинка дотепу, охоти много,
Так кождий крутиться тісним кружком,
Мов молоді котята за хвостом,
Пок голова лиш не болить ні в кого,
Та й в шинкаря пок кре́дит мають,
Їм ве́село, журби не знають.

Брандер

Ті, певно, здалека прибули,
Се видно з їх чудацьких мін,—
Ще тут й години не пробули.

Фрош

Їй-богу, так! Нема, як Липськ наш! Він
Малий Париж і тож дає свою огладу.

Зібель

Не знати, що се за одні?

Фрош

Постій, як лиш при повній склянці сяду,
То вже я мухи ті пишні
Їм з носа, як нічо, повитягаю,

А се, здаєсь, тяжкі пани,—
Маркітно, гордо виглядають.

Брандер

Заложусь, що якісь комедіанти вни.

Альтмайєр

Хто знає!

Фрош

Стій, я їх заїду з майки!

Мефістофель

(до Фавста)

А чорта не доглянуть ті незнайки,
Хоч зараз їх за карк бери.

Фавст

Щасти-бі вам, пани!

Зібель

Спасибі! Щастя й вам!

(Стиха, поглядаючи збоку на Мефістофеля.)

А сесь чого на ногу налягає?

Мефістофель

Чи вольно з вами сісти й нам?
Місць доброго вина, котро́го тут немає,
Най хоч това́риство на́с забавляє.

Альтмайєр

Ов, щось ви дуже панськуваті!

Фрош

Ви, бачу, пізно вийшли з Ребролім,
Не вспіли в кріля Цьвочка поснідáти.

Мефістофель

Ми днесь його минали дім,
Недавно з ним ми говорили;

Страх нам хвалив братанків своїх милих
І через нас заслав свої уклони всім.

(Кланяється Фрошеві.)

Альтмайєр

(стиха)

На, маєш! То му втяв!

Зібель

Дотепна голова!

Фрош

Ще я заїду го, овва!

Мефістофель

Коли не милюсь, хором тут
Щось вправні голоси співали,
А співу дивну красоту
Склепіння чудно відбивали.

Фрош

Ей, ей, ви, може, ще й музика?

Мефістофель

Маленька вмілість, але хіть велика.

Альтмайєр

Зволіть нам пісню!

Мефістофель

Хочете, хоч сто.

Зібель

А лиш зовсім новеньке що.

Мефістофель

Ми саме ось з Іспанії вертаєм,
Що славиться вина і співу краєм.

(Співає.)

Ой, був тут цар та дужий,
І мав велику блоху...

Фрош

Вважайте, ось цікава вість!
Блоха, се так, що чемний гість.

Мефістофель

(співає)

Ой, був тут цар та дужий,
І мав велику блоху,
Любив її так дуже,
Як власную доньку.
Він наказав кравцеві
Прийти, прийшов кравець:
«Примір ми паничеві
Штанці і сурдутець».

Брандер

А не забудь кравцеві наказати,
Щоб май докладно приміряв,
І як не хоче, щоб життя втеряв,
Щоб і фалдинки на штанцях не знати.

Мефістофель

В атласи, блаватаси
Пристроєно її,
На них стяжок, прикраси,
Хрестів, що боже мій!
Вна стала гнеть міністром
І мала велику звізду,
Отож її посестрам
В дворі був рай, що ну!
Вертілись всі дворяни
Від блох, як у вогні,
Царицю й ясні дами
Кусали, гризли вни;
Але не смів ніхто їх
Зганяти ні давить.
Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

Хор

(гукає)

Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

Фрош

Браво! Браво! Ти ми спів!

Зібель

Так всім блохам все робім!

Брандер

Пальці враз та й хап іно!

Альтмайєр

Най жиє воля! Най жиє вино!

Мефістофель

Я б випив скляночку, щоб волю тож почтити,
Коб не так кепське тут вино!

Зібель

Се ви не смійте нам два рази говорити!

Мефістофель

Я боюсь, щоб шинкар не кривдував си йно,
А то б я чесним го́стям не стрібу́нок
Вказав, який у нас в пивниці трунок.

Зібель

Не бійтесь, я беру на себе все.

Фрош

Як лепський трунок, ми похвалимо.
Лиш мірку дайте немалую,
Бо вже ж, щоби смак осудить,
Тра горло гарно промочить.

Альтмайєр

(стиха)

Вони з-над Рейну, як міркую.

Мефістофель

Добудьте свердлика!

Брандер

А з ним же що робити?
Чей, туй же за дверми не маєте бочок?

Альтмайєр

Тут в шинкаря видав я свердличок.

Мефістофель

(бере свердлик; до Фроша)

Скажіть, яке вино хотіли б пити?

Фрош

Се як ви? В вас всіляке є?

Мефістофель

До волі вибір кождому лишаю.

Альтмайєр

(до Фроша)

Ага, облизуєшся вже!

Фрош

Ну, що ж! Як вибирать — я рейнське вибираю;
Все найліпше тото, що в рідним краю.

Мефістофель

(вертить дірку в краю стола супроти Фроша)

А воску злагодьте на затичкй!

Альтмайєр

Ах, се круглярськії штучкй!

Мефістофель

(до Брандера)

А ви?

Брандер

Шампана я б волів,
А щоб як слід шипів, шумів.

Мефістофель

(вертить; один поробив тим часом затички і затикає)

Брандер

Не раз не тра й чужим гордить —
Що добре, те звичайно нам не близько,
Французів щирий німець не терпи́ть,
Французькі ж вина п'є любісько.

Зібель

(коли Мефістофель наближається до його місця)

Признатись вам, не в смак мені квасне;
Солодкого склянчину хочу.

Мефістофель

(вертить)

Сей час вам токай поплине.

Альтмайєр

Ні-ні, пани, глядіть ми в очі!
Чи не жартуєте ви з нами?

Мефістофель

Е, з так шляхетними панами
Се був би надто смілий жарт!
Живенько! Прямо повідайте,
Яке вино давать на вашу парть?

Альтмайєр

Яке там будь! Лиш довго не питайте!

(Коли вже дірки всі поверчені й позатикані.)

Мефістофель

(з дивачними рухами)

Вино росте на лозі,
Роги ростуть на козлі!
Плин — вино, патик — лоза,
Стіл — патик, то ж дасть вина!

Природа — вічна чарівниця,
Глядіть і вірте — чуд сповни́ться!
Виймайте затички і пийте!

Всі

(виймають затички, й кождому жадане вино плине до склянки)

О гарна ж нам тут б'є нора!

Мефістофель

Уважно лиш, нічого не розлийте!

П'ють раз за разом.

Всі

(співають)

О благо, благо нам,
Як п'ятсот диким кабанам!

Мефістофель

Веселі й вольні — в тім ціла́ їх сила!

Фавст

Я рад би вже ся віддалить.

Мефістофель

Пожди лишень, бестійська жила
Сей час ся пишно проявить.

Зібель

(п'є неосторожно, вино розливається по землі й бухає вогнем)

Огонь! Рятуйте! Пекло! Пекло!

Мефістофель

(заговорює вогонь)

Вспокійсь, втишись, приязна сило!

(До товаришів.)

Се лиш чистилище, не пекло ся палило.

Зібель

А се знов що? Пождіть! Буде вам зимно
й тепло!
Ви ще не знаєте, з ким маєте тут діло.

Фрош

На другий раз не важтесь нас дурить!

Альтмайєр

Я раджу го тихенько пріч пустить.

Зібель

Що, пане,— мислите, се вільно
Нам тумани якісь пускати?

Мефістофель

Стара баклаго, мовч!

Зібель

Сухе поліно!
Ти ще нас смієш прозивати?

Брандер

Стій, меш ти наші руки знати!

Альтмайєр

(витягує затичку зо стола, вогонь бухає на нього)

Горю! Горю!

Зібель

Се чарів справа!
Ріж! Драб сей, винятий з-під права!

Добувають ножів і обступають Мефістофеля.

Мефістофель

(поважно)

Фальшиве слово й вид,
Щоб місце й мисль змінить,
Їх тут і там вчинить!

Вони стають здивовані й позирають один на другого.

«Гелена і Фавст». Титульна сторінка першого видання перекладу

ВИДАВНИЦТВО „АКАДЕМІЧНОГО БРАТСТВА"
в память 20-их роковин заснованія Товариства.
Книжка II.

ВИБІР ПОЕЗІЙ ГЕНРІХА ГЕЙНЕ

(Німеччина. Байки для дітей.)

Переклав і пояснив Іван Франко.

Ціна 50 кр.

У ЛЬВОВІ 1892.
Накладом Товариства „Академічне Братство"
З друкарні Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Титульна сторінка першого видання поезій Г. Гейне в перекладі І. Франка

Альтмайєр

Га! Де я! Що за гарний лан!

Фрош

Се винниця!

Зібель

І ягоди он там!

Брандер

Тут в зе́лені листків, адіть,
Що за лоза! І що за пук ягід!

(Бере Зібеля за ніс.)

Другі роблять те саме один одному й підіймають ножі.

Мефістофель

(як вперед)

Щезай із їх очей, полудо!
І знайте, як жартує біс!

(Щезає з Фавстом.)

Товариші розскакуються.

Зібель

Се що?

Альтмайєр

Се як?

Фрош

А се твій ніс?

Брандер

(до Зібеля)

А твій у мене в жмені? Чудо!

Альтмайєр

То, наче грім, прошибло ми все тіло!
Стільця подайте, бо паду!

Фрош

Та ні, скажіть, що сталось тут!

Зібель

Но де той драб? Таж як го в руки йму,
То лиш му поти ся на світі й животіло!

Альтмайєр

Я бачив сам, як він з пивниці
Верхом на бочці виїжджав.
Ох, ноги ми здубіли, наче спиці!
(Обертаючись до столу.)
Мой, може б, відти ще вина дістав?

Зібель

Все був тума́н, луда й мана.

Фрош

А все ж ми чули смак правдивого вина!

Брандер

Но тих ягід собі я вияснить не вмію!

Альтмайєр

Тепер най скаже хто, що чуда ся не діють!

КУХНЯ ЧАРІВНИЦІ

На низькім припічку стоїть котел на вогні.
З котла бухає пара, а в ній показуються
різні привиди. Мавпа сидить коло котла,
шумує го й пантрує, щоби не збігав. Мавп'як
з молодими сидить обіч, гріючись.
Стеля і стіни обставлені дивовижною чарівничою
посудою.

Фавст і Мефістофель.

Фавст

Противна ми безумна чарів власть!
Ти мовиш, що поздоровію
В тім безпросвітнім божевіллю,

Що аж стара ми баба раду дасть?
Чи вариво її погане
Уйме ми тридцять літ віку?
О горе, як нема вже ліпшого лікý!
Надія вся, мов свічка, тане.
Чи ж віщий дух або природні сили
Який бальзáм на теє не відкрили?

Мефістофель

Се, друже, знов ти мудро рік!
Щоб молодіти, є й природнії спосóби;
Но се вже з іншої аптеки лік,
Та й дивні з ним робити б проби.

Фавст

Скажи, які.

Мефістофель

Проч гроші, проч доктóри,
Проч чарівниці на псю мать!
Іди сей час в поля та в гори,
Почни орати та копать,
Держи себе і мисль свою
В тіснім, якнайтіснішім крузі,
Жий простов, грубов стравою,
Мов віл з волами, в трýді і натузі,
Сам хліб свій із землі збирай
І сам не бридься землю ту гноїти —
Се спосіб нáйліпший, те знай,
На тридцять літ помолодіти.

Фавст

Не звик я тому, і не мій то пай
За плуг і за мотику братись,
В тіснім кружку томитися, як раб.

Мефістофель

Га, то до відьми мусиш вдатись.

Фавст

Но чи ж не мож без ветхих баб?
Ти сам той вар не можеш зготувати?

Мефістофель

Ото б я мав чим гріти руки!
Я за той час мостів зведу зо сто.
Не лиш умілості і штуки,
Але й терпцю тра на тото.
Багато літ в тиші над тим ся пріє,
Заким напій прокисне і зміцніє,
І тисячі всіляких див
До нього треба доложити!
Чорт, правда, того ї навчив,
Но чорт не втне сього зробити.

(Побачивши мавпи.)

Ади, що за красóта, га!
Се служниця, а се слуга.

(До мавп.)

А що, не дома господиня?

Мавпи

В гостині!
Варом хлюсть!
В комин шусть!

Мефістофель

А довго вна світами фіє?

Мавпи

Допоки жар лапки нам гріє.

Мефістофель

(до Фавста)

А що, не гарні скотенята?

Фавст

Ледве що бридше в світі є.

Мефістофель

Ні, я волію надо все
З таков худобов розмовляти.

(До мавп.)

Скажіть ми, опуди прокляті,
Що тут в котлі тім варите?

Мавпи

Пісний розсіл для жебраків.

Мефістофель

Го-го, на те є моц їдців.

Мавп'як

(підповзає й леститься до Мефістофеля)

О, сядьмо до карт,
А ти грай на жарт,
Чей, я вигравáв би-м.
Бо тяжко так жить;
Коб грошей досить,
То й розум мав би-м!

Мефістофель

Щаслив би був мавп'як хоч в часті,
Щоб міг ще на лотер'ю класти.

Між тим молоді мавпенята бавляться великою кулею й викочують її насеред хати.

Мавп'як

Так світ іде:
Знесесь, паде,
А все вертиться;
Дзвенить, мов скло:
Пусте нутро,
Чи штука збиться?
Тут мов срібло,
А тут ото
Ще більш блищиться!..
Мій синку, ні,
Пантруйсь її,
Се куля з глини,—
Зіб'єш її,
То й сам загинеш!

Мефістофель

А се решето?

Мавп'як

(знімає решето)

Як злодій хто,
То гнеть го пізнати.

(Біжить до мавпи і каже їй дивитися крізь решето.)

Поглянь в решето!
Так, злодій ото?
Лиш не смієш го назвати.

Мефістофель

(зближається до огню)

А сей казан.

Мавп'як і мавпа

Ото болва́н,
Не зна, що казан!
Ото му дивни́ця.

Мефістофель

Нечемна скотино!

Мавп'як

(дає му мітлу)

Се берло, візьми-но!
Сідай, ось столиця!

(Силує Мефістофеля сісти на кріслі.)

Фавст

(котрий увесь той час стояв перед дзеркалом, то наближаючись, то відступаючи)

Що бачу? Чи краса ось всіх світів
В тім дзеркалі мені сь явила?
Ах, серце, дай ми найшвидшії крила,
Щоб я до неї долетів!

А як на іншім місці стану,
Зближусь, погляну з сторони,
То бачу лиш мов млу рум'яну,
Найкращий образ женщини!
Чи є ж така краса на світі?
Чи в тім розкішнім тілі злиті
Найвищі розкоші небес?
Чи щось подібне на землі найдесь?

Мефістофель

Авжеж, як бог шість день томився,
І сам вкінці ще похвалився,—
То, певно, щось неспроста змайстрував.
Сим разом налюбуюсь доволі,
Но гнеть будеш таку вже чічу мав,
Що кращої повік не схоче долі,
Хто раз в обняттях її тримав.

Фавст раз у раз глядить у дзеркало. Мефістофель, потягуючись в кріслі й помахуючи мітлою, говорить далі.

Ось тут сиджу, мов цар на троні,
І берло маю, лиш що-м не в короні.

Мавп'ята

(котрі досі між собою розмовляли різними дивачними знаками, приносять Мефістофелеві корону з великим криком)

О, будь лиш деспо́том,
І кров'ю і потом
Корону зліпи!

(Сіпають корону незручно, розривають її на два кусні і скачуть з ними довкола.)

Ми вчули, прозріли!
Ми слів ся дівміли
І ліпим стихи.

Фавст

(проти дзеркала)

Ах, в голові мені мутиться!

Мефістофель

(показуючи на мавпи)

Мені самому вже розходяться клепки.

Мавпи

А як пощаститься,
То можуть лучиться
В стихах і — думки!

Фавст

(як вперед)

Ах, жар якийсь палить ми душу!
Ходімо швидко відси геть!

Мефістофель

(як вперед)

Ну, те бодай признати мушу,
Що кожне справдішній поет.

Котел, від котрого мавпа була віддалилася, починає збігати, повстає велика поломінь і бухає до комина.

Чарівниця влітає крізь поломінь з страшенним криком.

Чарівниця

Ай! Ай! Ай! Ай!
Проклята мавпо! О, чекай!
Чи так сидиш коло котла?
Не бачиш, що-сь мене спекла?
Проклята твар!

(Побачивши Фавста і Мефістофеля.)

А се тут що?
А ви тут хто?
За чим тут ви?
Чого прийшли?
Пекельний жар
Вам душу пар!

(Зачирає варихою з котла й бризкає вогнем на Фавста, Мефістофеля і мавпи. Мавпи пищать.)

Мефістофель

(обертає замітавку, котру досі держав у руці, і б'є по горшках та пляшках.)

Тарах! Тарах!
Горшки на прах!
На прах все скло!
Се жарт, падло!
Се такт лишень
Твоїх пісень!

Чарівниця, люта і перелякана, відступається.

Не пізнаєш мя? Черепе! Почваро!
Не пізнаєш царя і пана свого?
Лиш ми ся руш, то б'ю, куди попало,
Здавлю тебе й тих твоїх мавп до того.
Про сей червоний кабат вже забулась?
Не знаєш вже косиць тих з когута?
Чи на моє лице хоч раз зирнулась?
Чи хочеш знать, яке моє ім'я?

Чарівниця

Ах! Ах! Простіть лихий привіт!
Но де ж копито ваше, пане?
І круків ваших также ніт...

Мефістофель

Сей раз нехай на тім і стане;
Бо справді, купа вже часу,
Як ми не бачились з тобою.
Та й поступ, що ввесь світ попсув,
І чортові не дав спокою:
Старих страшилищ вже рогатих,
З хвостами, кігтями й за гроші не видати.
Що ж до копита — того збутись годі,—
Але й воно тепер не в моді;
Тож я, як многі молоді панки,
Віддавна ношу вже ватовані литки.

Чарівниця

(підскакуючи)

Трохи з утіхи не скажуся,
Що сам пан чорт відвидів мя.

Мефістофель

Ні, бабо, я вже так не звуся.

Чарівниця

Чому? Що винно вам ім'я?

Мефістофель

Воно давно пустов вже казков стало!
Но люди тим не поліпшіли ще:
Лихого збулися, але лихе зістало.
Тож ти бароном зви мене;
Я шляхтич і магнат, як всі магнати,
Шляхетська кров у моїх жилах б'є;
А се мій герб, коли сь цікава знати.

(Робить неприли́чний рух.)

Чарівниця

(безмірно регочеться)

Га-га! Така вже ваша вдача!
Ви як були сміхун, так є.

Мефістофель

(до Фавста)

Мій друже, ось навчися, бачиш,
Як з відьмами заховуватись тре.

Чарівниця

За чим же ви, панове, загостили?

Мефістофель

Порядну чарку звісного пиття;
І то найстаршого! Літа
Подвоюють його чарівні сили.

Чарівниця

Охітно! Пляшка ось, адіть-ко,
З котрої п'ю й сама не раз,
І не смердить вам ні крихітку,—
То радо чарку дам для вас.

(Потиху.)

Но знаєте, як вип'є ї сей пан
Без приготови — мусить згинуть.

Мефістофель

Се добрий друг, то шкоди му не вчинить;
Я сам ще сили му додам.
Обчеркуй круг, примову відчитай
І сміло повну чарку досипай!

Чарівниця з таємничими рухами обчеркує круг на землі і вставляє туди дивовижні речі; між тим пляшки починають дзвеніти, котел — дудніти, і творять музику. Вкінці чарівниця приносить велику книгу, ставить мавпи всередині круга — вони мусять піддержувати книгу і присвічувати похіднею. Вона киває на Фавста, щоби ввійшов в обруб круга.

Фавст

(до Мефістофеля)

Ні, що се все значить, скажи ми?
Безумні міни, глупа штука,
Ся найтупішая ошука,—
Давно їх знаю й бриджусь ними.

Мефістофель

Е, байки. Се ж усе на сміх!
Лиш ти не будь такий гнівненький.
То все лишень лікарські витребеньки,
Щоб ти напій поскуткувати міг.

(Силує Фавста вступити в обруб круга.)

Чарівниця

(з великим запалом починає читати з книги)

Се знай: з одного
Зробити много,
А два — овва!
А три зрівняти,
То будеш багатий.
Чотири пусти.
З п'яти і шести,
Сім, вісім вкрути.
А дев'ять — одниць,
А десять — то нич,
Оце рахуба чарівниць!

Фавст

Стара, здаєсь, в гарячці се мурчить.

Мефістофель

Се ще не швидко ся й скінчить!
Вся книга отаким набита;
Я ж сам ліпив її довго, кождий стих!
Бо суперечність цілковита
Однако темна для розумних і дурних.
Мій друже, штука є стара й нова,
Лиш те однако від віків ведеться,
Що, вбрана в таємничії слова,
Брехня за правду видається.
«Один во трьох, а три в однім»
Плетуть і вчать безпечно всюди;
Люд слухає і мислить. Прецінь, в тім
Щось трохи й правди мусить бути.

Чарівниця

Високий дар,
Науки чар
Закритий бчам люду;
Не думай лиш,
А він, узриш,
С а м дасться ти без труду.

Фавст

Що за безмислиці вна меле?
Сей час ми пукне голова!
Здаєсь, що ляпають круг мене
Сто тисяч дурнів ті слова.

Мефістофель

(до чарівниці)

Досить, досить! Хороша з тя ворожка!
Давай напиток, наливай
Повніську чарку аж по край!
Для мого друга він не шкодить ані трошки:
Він много вже градусів перебув
І не одним ся варом захлиснув.

Чарівниця з многими церемоніями наливає напиток у чарку; коли Фавст підносить її до уст, повстає легка поломінь.

Лиш сміло пий. Раз, два, і вже!
Сей час ти в серці мов розтає.
Хто з чортом за пан-брат жиє,
Чей, той огню ся не злякає.

Чарівниця розмикає круг, Фавст виходить.

Тепер тра руху. Живо геть ходім!

Чарівниця

Най вам з напиточком щаститься!

Мефістофель

А якби-м міг ти прислужитись в чім,
В Вальпургієву ніч впімнися.

Чарівниця

Ще на́ вам пісеньку. Порою
Співати — легко так стає.

Мефістофель

(до Фавста)

Ходи-бо лиш, ходи зо мною!
Тра продуху, щоб міць напою
Пройшла все тіло, все нутро твоє.
Відтак в шляхетній ліні засмакуєш,
А швидко радісно почуєш,
Як в серденьку любов росте, підфиркує.

Фавст

Стій, най ще в дзеркало хоч раз зирну
На ту пречудну женщину!

Мефістофель

Ні-ні, таж живо ти правдиво
Побачиш ї перед собов.

(Стиха.)

Як сей напій ввійде ти в кров,
Побачиш в кожній бабі диво!

ВУЛИЦЯ

Фавст, Маргарета переходить

Фавст

Прекрасна пані, можу сміти
Вам супровід свій предложити

Маргарета

Не пані я, й не красна я,
Додому я зайду й сама.

(Випручується і відходить.)

Фавст

Їй-богу, красне се дитя!
Такого ще й не бачив я.
А звичайненьке, а учтиве,
При тім крихітку й ущипли́ве.
Уст рум'янець і блиск лиця
У тямці ми до днів кінця!
А як очиці хилить вділ,
Глибоко вбилось ми в серденько;
А як підв'язана куценько;
На се би я ввесь вік глядів.

Мефістофель надходить.

Фавст

Чу, дівку сю ти мусиш ми дістати!

Мефістофель

Котру?

Фавст

Що ось пройшла туда.

Мефістофель

Онту. Ся прямо від попа!
Гріхів ходилась сповідати.
Край сповідниці я пропхавсь:
Дітвак зовсім невинний, милий —
Так за ні за що й сповідавсь!
Над нею я не маю сили.

Фавст

Таж їй вже звиш штирнадцять літ.

Мефістофель

Говориш, як той Луць Ледащо,
Що мов то кождий гарний цвіт
І кожда ласка й кожда честь
Для нього тільки в світі й єсть;
Та ба, не все йде так гулящо!

Фавст

Мій пане отче катехито,
Покинь же ти плести мораль.
Кажу ти куцо й вузловито:
Коли ся любочка найдаль
Сю ніч ще не буде зо мною,
То ми розстанемся в ту мить.

Мефістофель

Що? Як? Подумай-бо лишень!
Тут треба би найменш сім день,
Щоб нáгоду лиш висмотрúть.

Фавст

Коб мні лиш сім годин спокою,
То й чорта б ми не тра з собою,
Щоби сю птичку уловить.

Мефістофель

Говориш, мов який владика.
Но змилуйсь, треба постривать!
Бо що в тім — прямо все дістать?
Та й розкіш то не так велика,
Як сли вперед і вскіс і всклесь
Через усяку круцю-крацю
Переволочиш свою цяцю,
Як се у повістях ведесь.

Фавст

Апетит я й без того маю.

Мефістофель

Та ні, без жарту й без гніву,
Повір ми, швидко до ладу
З тов квітков не дійдем, те знаю.
Бо приступом тут годі взяти,
Тож тра на хитрощі ся вдати.

Фавст

Дістань ми що з її майна!
Веди мя, де живе вона!
Дістань хустинку з її груди,
Хоч підв'язку любові для остуди!

Мефістофель

Нехай же! Знай, що твому лишку
Прислужний я і помічний,—
Тож днесь тя ще на кілька хвиль
Я заведу в її світличку.

Фавст

Побачу її? Дістану?

Мефістофель

Ні!
Вона пройдеться до сусідки,
Між тим ти можеш сам, без свідків,
В надії радощів буду́щих
Надихатись хоч воздухом її.

Фавст

Ну, то ходім.

Мефістофель
Ні, завчасу ще.

Фавст

А дар для неї зладь мені!

(Відходить.)

Мефістофель

Сей час і дар! Красно! На щастя!
У мене в місці не однім
Заритий здавна скарб, ходім
Та перегляньмо, чей, що здасться.

ВЕЧІР

Невелика чиста світличка.

Маргарета

(заплітає і підв'язує коси)

Що б я дала, коб хто сказав,
Що то за пан мя днесь займав?
І що вже статний, смілий з ходу,
І видно, що з високог' роду;
Се так-таки з чола му світить,
Бо де ж би інший міг се сміти?

(Відходить.)

Мефістофель і Фавст.

Мефістофель

Сюда. Тихенько лиш, тихенько!

Фавст

(помовчавши хвилю)

Остав мя тут самого півхвилини!

Мефістофель

(нипаючи довкола)

Не кожда дівчина держить все так чистенько.

(Відходить.)

Фавст

(оглядаєсь кругом)

Прийми мя, сумерку любимий,
Що тут вітаєш в тій святині!
Най в серці защемить солодка біль любовна,
Що, ув'ядаючи, жиє росов надій!
Як все вкруг сумирним чувством,
Довіллям дише тут й ладом!
В тій бідності що за багатства повня,
Що за рай в кліті тій тісній!

(Кидається на шкіряне крісло коло ліжка.)

Прийми мя ти, що предків ще часом
Одверто в болях, радощах приймало!

Як часто сей батьківський трон
Дітей громадка шумно окружала!
Тут, може, й любочка частенько,
З дитячим, повним личком, веселенько
Дідуся в в'ялу руку цілувала.
Я чую, дівчино, твій дух,
Ладу й достатку, віє тут вокруг.
Він, що навчає тя, мов мати,
Ковéрцем чисто стіл вкривати,
Піском поміст в узори посипати,
О, любі ручки, золоті,
Що творять рай в хатині тій!
А тут?

(Піднімає заслону ліжка.)

Розкішний жах мене проймає.
Тут я б годинами сидів!
Ах, тут в повитті чудних снів
Дівиця-ангел доростає!
Дитя лежало тут, у серці
Спокійно тліла грань життя,
І в чистім, тихім тім кубельці
Розвився образ божества!
А ти, щó привело тебе сюда?
Як зрушена душа моя до дна!
Зачим ти тут? Який у серці неспокій?
Нужденний Фавсте, ти мов сам не свій!
Чи чар який мя обіймає?
Я прямо розкоші бажав,
І ось увесь в любовнім сні розтав!
Чи ж кождий повів вітру нас зміняє.
А як вона б ввійшла в тій хвилі,
О, як же б гріх тя твій вкарав!
Великий Фавст, немов хробак без сили,
Немов дитя до ніг би їй упав!

Мефістофель

Вона надходить! Проч, хутенько!

Фавст

Проч! Проч! Не вернусь тут вже я!

Мефістофель

Ось скриньочка, досить важкенька,—
Де-м взяв її,— се вже річ моя.
Сюди, до шафи встав її живо!
Клянусь ти, їй аж дух запре;
Я там наклав таке вже диво,
Що й не таку, як ся, зведе,
Хоч то жарт жартом, а дитя дитятем.

Фавст

Чи класть, чи ні?

Мефістофель

Що? Ще питати?
Чи, може, скарб волиш для себе взяти?
Як так, то раджу скупості вашеці
Часу си не теряти преці
І труду лишнього мені не завдавати.
Я й не гадав, що ти скупого роду!
Я тут чоло тру, в голову заходжу!

*(Ставить скриньочку в шафу
й затручує дверці на замок.)*

Ходім, раз, два!
Щоб любе, гарнее дитя
Тобі до серця приєднати,
А ти глядиш,
Мов на прелекц'ю в класу йдеш,
І ось перед тобою жива
Фізика й метафізика!
Ходім!

(Відходить.)

Маргарета

(з лампою в руці)

Як душно, парно тут мені!

(Відчиняє вікно.)

А й не тепло́ так надворі.
Так якось ми, й сама не знаю!
Коб хоч прийшли матуся живо.

По тілі дрож ми пробігає!
Дурна я дівка, боязлива!

(Зачинає роздягатись і співає.)

Був в Фулі цар, що вірність
До смерті доховав,
Від вмершої коханки
Він злоту чарку мав.

Над все її цінив він,
Пив з неї щопиру;
А скільки з неї пив він,
Сльозилось з віч йому.

А при смертній годині
Він царство поділив,
Усе лишив родині,
Лиш чарку не лишив.

На царський пир послідній
Зазвав всі лицарі
В високий двір прадідній
Над морем на скалі.

Там став старий і в чарку
Ще раз вина зачер,
І спорожнив, і шпарко
У море чарку вверг.

Ще зрів, як вал її точить,
Як блисла, йшла до дна,—
Йому померкли очі,
Не пив вже більш вина.

(Відчиняє шафу, щоби в неї скласти одежу, і надибає скриньочку.)

Де тут та гарна скринька ся взялá?
Та ж шафу, певно, я замкла.
Дивá дивні!
Не знати, що там в ній?
Се, може, застав хто приніс,
Щоб в мами грошенят позичить?..
Ось на шнурочку ключик висить.

Ану лиш, отвори, не бійсь!
Се що? Мамунцю рідна! Глянь,
Такого-м, як жию, ще не видала!
Се стрій! В такім найбільша з пань
В найбільше свято б ся не повстидала.
Чи гарно б в тім ланцкý мені?
І хто се тут лишити міг?

(Пристроюється у клейноти і стає перед дзеркалом.)

Коб ті ковтки були мої!
Вже зараз подібніше в них.
Бо що нам молодість, краса найкраща?
Воно-то гарно, добре з тим,
Та тільки ж бо й конець за сим:
Хто похвалить, а хто й плечима стисне!
До золота тисне,
До золота висне
Ввесь світ! Ах, бідність наша!

ПРОХІД

Фавст проходжується задуманий,
Мефістофель приступає до нього

Мефістофель

На всю погорджену любов!
На всю пекельную смолу!
Коби-м ще гірше що найшов,
Щоби-м лиш клясти мав кому!

Фавст

Ти що? Чи хто тя де шпигнув?
Таке лице, як жив, ще не видав я.

Мефістофель

Коли б я чортом сам не був,
Сей час би чорту ся віддав я.

Фавст

Чи з глузду нині з'їхав біс?
Ялось тобі метатись, мов скажéний!

Мефістофель

Гай-гай. Стрій, що для Гретхен я приніс,
Тепер в попівській вже кишені!
Як скоро мати стрій узріла,
Сей час аж дрож по ній пробігла:
В старої острий ніс на те,
Все в Євангелію го пхає
І зараз всяку річ пізнає,
Чи що безбожне, чи святе.
А стрій пронюхала наскрізь,
Що він з добром туди не вліз.
«Дитинко,— каже,— неправе добро
Мутить нам душу, сушить кров!
Віддаймо матці божій се,
Вна маннов з неба нас напасе».
Гретуся ротик скривила любий:
Дармому коню-ді не смотрять в зуби,
Авжеж безбожний той не був,
Хто так го гарно тут придув!
Стара сей час попа призвала;
Той, скоро сю чудасію вчув,
То аж му слинка в роті стала.
«Так,— каже,— завсігди робіть!
Бо той лиш переможе гріх,
Хто власну похіть переміг!
А в церкви добрий є живіт;
Вона краї цілі пожерла,
А ще з перéїду не вмерла;
Лиш церкві, любії народи,
Добро неправеє не шкодить».

Фавст

То так ся в світі скрізь провадить:
Царям, жидам також не вадить.

Мефістофель

Відтак скінчивши тую мову,
Згорнув клейноти, як полову,
Подякував не менш не більш,
От, як би за горіхів кіш,
Прирік їм в небі нагороду,
А сам пішов, як камінь в воду.

Фавст

А Гретхен?

Мефістофель

Біднятко сидить,
Не зна, що думать, що робить,
Дні й ночі думає про стрій,
Ще більш про того, хто дав го їй.

Фавст

Жаль, що так тужить моє серденько!
Добудь їй стрій новий живенько;
Тамтой і так не много був варт.

Мефістофель

О так, для пана все те жарт!

Фавст

Роби, як кажу! Ладь все чисто!
'Д її сусідці ми пристань.
Не будь-бо, чорте, як те тісто,
І швидко стрій новий дістань!

Мефістофель

Так, панцю любий, станесь так!

Фавст відходить.

Такий закоханий дурак
Готов вам сонце, місяць, зорі
Для втіхи любці потопити в морі.

(Відходить.)

ХАТА СУСІДКИ

Марта

(сама)

Прости бог муженькові мому:
Не добре він зо мнов зробив!
Пішов си в світ за очі з дому
І на соломі мя лишив.

Та й чи ж то я му світ в'язала?

(Плаче.)

Та й чи ж то я го не кохала?
А може, й вмер він! О терпіння!
Коби-м лиш мала посвідчіння!

Маргарета приходить.

Маргарета

Пань' Марто!

Марта

Що таке, Гретуся?

Маргарета

Йой, ле́две на ногах держуся!
Гляджу, а в моїй шафі знова
Такіська скриньочка кедрова,
А в ній клейноти — що я кажу! —
Ще кращі, як тамтого разу.

Марта

Лиш мамі не кажи ти нич,
Бо занесе знов до попа.

Маргарета

Глядіте лиш! Смотріте лиш!

Марта

(пристроює її)

О, ти щасливеє дитя!

Маргарета

Лиш жаль, в тім строї йти не можу
Ні вулицею, ні в церков божу.

Марта

До мене лиш частенько забігай,
Тут нищечком у стрій вберися,
Пред дзеркалом з годинку проходися,—
Самі мем любуватись, знай.
А там при на́годі, при святі
Мож се й те звільна між людей вказати.

То раз ланцок,
То знов з перел ковток,
А мати відки й як сама не буде знати.

Маргарета

Хто ті скриньки приніс? Я й здумати не можу!
Знать, в тім несамовите щось.

Хтось стукає.

Йой, чи не мама стучить ось.

Марта

(визирає крізь заслінку)

Се пан якийсь незнаний. Прошу!

Мефістофель входить.

Мефістофель

Ласкавих пань перепрошаю,
Що прямо так іду до хати,—

(Перед Маргаретою відступає з пошаною назад.)

Пань' Марти Швертляйн я шукаю.

Марта

Се я. Що мають пан сказати?

Мефістофель

(стиха до неї)

Вже знаю вас, се мні досить.
Тут гість високий в вас гостить..
Даруйте смілість ви мою,
А я з полудня знов прийду.

Марта

(голосно)

Гретусю! Богоньки кохані!
Пан мислить, що ти ясна пані.

Маргарета

Я бідна міська дівчина;
Спасибі панській доброті!
Се не мої клейноти ті.

Мефістофель

Тут не в клейнотах діло, ні;
Ввесь склад ваш... ви проймаєте очима...
Я рад, що може остатися мені!

Марта

Що ж пан приносять? Рада б знати.

Мефістофель

Волів б я ліпшу звістку мати.
Но в гнів вам, чей, ся не подам —
Ваш муж умер, кланяєсь вам.

Марта

Вмер? Любчик мій! Ох, бідна я!
Мій муж вмер? Гину й я сама!

Маргарета

Ах, пані Марто, не сумуйте!

Мефістофель

Вже ж до кінця сумну вість вчуйте.

Маргарета

Я, пок жию, нікого б не любила,
Бо страта б в гріб мя положила.

Мефістофель

Утіха й смуток все йдуть в парі.

Марта

Ну що ж з ним сталось, мовте далі!

Мефістофель

Що ж? Вічним сном сопочиває
У Падуї, в італьськім краї,
В святог' Антонія столиці
Лежить в посвяченій землиці.

Марта

Чи більш не маєте нічого?

Мефістофель

Є заповіт важкий, побожний!
Кажіть відправити три сотки служб за нього.
А, впрочім, мій кошіль порожній.

Марта

Що! Ні пригісника, ні дару дорогого?
Що кождий столярчук на дні мішка вкриває,
Домів на пам'ятку ховає
І радше жебрає, а не діткнесь до нього!

Мефістофель

О пані, з серця жаль ми вас;
Но, справді, грішми надто не метав він,
Та й то гріхи свої оплакував не раз,
Но більше ще свою недолю проклинав він.

Маргарета

Ах, що ті люди так терплять недолю!
За упокій його не раз ся й я помолю.

Мефістофель

(до Маргарети)

Ви варті зараз найліпшого мужа,
Любеньке, гарнеє дитя.

Маргарета

Ах ні, се ще завчасно дуже.

Мефістофель

А як не мужа, то хоч любаскà.
Бо се ж найкращий дар небес,
Таку милу людину тулити до груді.

Маргарета

О, в нас воно так не ведесь.

Мефістофель

Ведесь чи ні, а якось-то вже буде.

Марта

(до Мефістофеля)

Розказуйте ж!

Мефістофель

Я був при нім, коли вмирав;
Не скажу, щоб на гної він лежав,
А так, на мерві... Но по-християнськи вмер,
Та й то, казав, що ще на гірше заслужив.
«Ах,— зойкнув,— сам себе ненавиджу тепер,
Що-м так заробок свій, що жінку так лишив!
Ах згадка та — то смерть моя!
Коб лиш вона мя в сім житті простила!»

Марта

(плаче)

Мій добрий муж! Все му простила я!

Мефістофель

«Но видить бог, вна більш від мене завинила».

Марта

То бреше! Що, брехать напів вже в гробі?

Мефістофель

Він, певно, вже не тямив сам о собі,
Се так і знать було по нім.
«Ой, то ж то,— каже,— празник з нею мав я.
Спершу дітей, відтак хліб для дітей старав я,
Та й хліб не в значенні тіснім,—
Та й ще спокою й хвилі не зазнав я».

Марта

Чи ж вже про вірність, про любов забув,
Про труд, старунок в дні і ночі?

Мефістофель

О ні, не раз сердешно вас спімнув.
«Коли,— казав,— я з Мальти плив,
Молився за жінку і дітей щомоці:
І справді, небо нам сприяло,

Наш корабель судно турецькеє зловив,
Що скарб великого султана в собі мало.
Тут дільність получила плату,
І я дістав, як випадало,
Тож часточку, та й то багату».

Марта

Ой-ой! І де ж? Чи де зарив?

Мефістофель

Бог знає, де з вітрами її пустив!
Хороша панночка зуймила го собою.
Коли в Неаполі блукав він самотою:
Від неї він любві й добра зазнав,
Що аж до смерті споминав.

Марта

Опришок! Власні діти обікрасти!
І вся недоля, горе все
Від привичок гидких нездужало го спасти!

Мефістофель

Га, так зате ж він і помер.
А, бувши вами, я б тепер
Як слід в жалобі рочок походив,
Між тим тихцем за другим де смотрив.

Марта

О боже, як був перший мій,
Такого й не найду я вже.
Скрійненький, що баранчик твій.
Лиш що любив занадто мандрувати,
Жінок чужих, вино чуже,
І в ті прокляті кості грати.

Мефістофель

Ну-ну, чого ж ще й більш жадати,
Сли, з свого боку, й він на вас
Крізь пальці поглядав не раз?..
Ій-богу, на таке б я й сам
Віддав охітно руку вам.

Марта

О, пан ласкавий жартувати!

Мефістофель

(до себе)

Тра живо шмаття забирать!
Ся й чорта би могла за слово взять.

(До Маргарети.)

Що ж в вашім серденьку чувати?

Маргарета

Що пан хотіли тим сказати?

Мефістофель

(до себе)

Невинне, добреє дитя!

(Голосно.)

Прощайте, пані!

Маргарета

Прощайте!

Марта

О, скажіть іще мені!
Я посвідчення хтіла б мати:
Де, як, коли мій муж умер і погребен?
Порядок люблю я з давніх-давен,
То хтіла б смерть його й в газетці прочитати.

Мефістофель

Так, пані, свідків двох присяга
Ствердить всю чисту правду тут.
Є в мене ще кумпан-добряга,
З ним разом станемо на суд.
Я з ним сюди прийду.

Марта

О, прошу.

Мефістофель

І дівчину сесю хорошу!
Хлопак хороший і бувалий
З паннами чемний і удалий.

Маргарета

Я би пред ним встидалась стати!

Мефістофель

Ні, хоч би й пред яким царом!

Марта

В городці тут край мої хати
Панів мем ждати вечером.

ВУЛИЦЯ

Фавст і Мефістофель.

Фавст

А що? Чи йде? Чи швидко буде?

Мефістофель

А, браво! Бачу, ви в огні!
Живенько Гретхен ваша буде.
Ще днесь в сусідки ввидите її.
Це баба мов сотво́рена
На циганку та на звідницю.

Фавст

Се славно.

Мефістофель

Но й від нас жадає дещо вна.

Фавст

Ну, звісно, не буде ж служить нам задармицю.

Мефістофель

Нам лиш присягою тра посвідчить,
Що труп її нетяги-мужа
В землі свяченій в Падуї лежить.

Фавст

Красно! Прийдесь вперед до Падуї чемшить.

Мефістофель

Sancta simplicitas! [1] О те не йде так дуже;
Лиш присягни, хоч і не знаєш, на що.

Фавст

Як ліпших ніт доріг, то весь твій план ні за що.

Мефістофель

Так ось се ти, угодниче святий!
Чи ж перший раз се в жизні своїй
Фальшиво меш свідчити ти?
Чи ж ти про бога, світ і що движесь в нім,
Чи про людей, що в серці й мислі б'єсь їм,
Не плів премудрих дефініцій
Безстидно, сміло в очі всім?
А, розібравши все по нитці,
Скажи, чи знав ти більш о тім,
Як і о Швертляйновій смерті?

Фавст

Ти був і є брехун, крутяр упертий.

Мефістофель

Ба, якби-м річ та трохи глибш не знав!
Бо завтра вп'ять, по щирій честі,
Будеш, щоб бідну Гретхен звести,
Любов їй вічну присягав.

Фавст

І то сердешно!

Мефістофель

Гарно й чисто!
Відтак про вірність віковисту,
Про всепотужнее, єдине
Чуття — чи се тож з серця йтиме?

---

[1] Свята простота *(лат.)*.— *Ред.*

Фавст

Мовчи ж! Ітиме! Що чувству́ю,
І те чувство́, і бурю тую
Назвати — назви не находжу.
І всіми змислами по світі броджу,
Всі на́йвищі слова хапаю,
І той пожар, котрим палаю,
Безмірним, вічним називаю —
Чи й се чортівськая мана?

Мефістофель

А правда все-таки моя!

Фавст

Послухай — тям си те,
І прошу тя, щади моєї груді —
Хто хоче мати верх, а язиком плете,
Той, певно, верх і мати буде.
І ну тебе! Балакати дарма!
Твій верх, бо в мене виходу нема.

ОГОРОД

Маргарета попідруч з Фавстом, а Марта з Мефістофелем проходжуються

Маргарета

Я знаю, пан мя лиш щадить,
Знижаєсь, щоб мя завстидати.
То подорожній вже так звик
По доброті чим-будь ся вдоволяти;
Бо чи ж могла б моя убога мова
Панів так мудрих звеселять?

Фавст

Один твій погляд, одне слово
Більш веселить, ніж мудрість всього світу.
(Цілує її руку.)

Маргарета

Не безпокойтесь! Як же ж мож ї цілувать?
Така негарна, відробітна!

Що вже я ними отіпаю!
Бо мамця й хвильки не спускають.

Проходять.

Марта

А ви, мій пане, швидко знов в дорогу?

Мефістофель

Повинність нас, заробок пре до того.
Не одне місце й жаль нам покидати,
Та що ж, дарма, не мож ся оставати.

Марта

Ще в молодих літах воно ввійде,
Свобідно вшир і вздовж гулять світами;
Но як недужий вік прийде,
Ох, прикро ж то тоді, мій пане,
Самотньо плентатись 'д могилі.

Мефістофель

З тривогов жду приходу тої хвилі.

Марта

Тож завчасу надуматися тре.

Проходять.

Маргарета

Так, з ваших віч, із ваших слів!
Все в вас укладне, чемне, вчене;
Но в вас досúть приятелів,
Що розумнішії від мене.

Фавст

О серце, вір! Що ся розумом величає,
Се часто лиш обмеженість горда.

Маргарета

Невже ж?

Фавст

Ах, що ніколи ж то невинність, простота
Святої свої вартості не знає!
Що скрійність, смирність — найвищії дари,
Якими нас могла природа наділить.

Маргарета

Коб ви о мні лиш хвильку спогадали,
Я вже о вас буду нагадувать досить.

Фавст

А дома ти сама частенько?

Маргарета

Так, наше газдівство маленьке,
А все ж його доглянуть тра.
Слуги нема; вари, пери сама,
І ший, і бігай день від дня.
А мамця ще за щóгідня
Такі остренькі!
Та й то не те, щоб конче нам хилитись,
Ми скорш, як хто, могли б повеселитись!
Отець лишив добра чимало,
Домок, садок за міськов брамов.
Та вже тепер мені геть легше стало:
При війську служить брат,
Сестричку поховали.
Вже з тим дитятем ми грижі зазнали;
Но я б воліла й більше ще зазнать,
Так ми було дитя те миле.

Фавст

І ангел, сли таке, як ти.

Маргарета

Я згодувала го,— як щиро мя любило!
Вродилось вже по татовій смертí;
І мамця тяжко так тоді лежали,
Що ми й не думали, щоби ся ще підняли,
Вже аж геть-геть ставало ліпше їм.
То вже ж не їх була і сила в тім,
Щоб те малесеньке кормити.
То я сама го мусила живити
Водою й молоком, і так моє вно стало.
До мене перший раз ся усміхало,
У мене на руках тріпáлось, виростало.

Фавст

То ж то була для тебе розкіш чиста.

Маргарета

Но, певно, і важких годин чимало.
Вночі маленької колиска
Стояла коло мого ліжка;
Як тільки рушиться, а я вже тут:
То ї напою, 'д собі покладу,
То, як не хоче втихнуть, не кладуся,
Підгуцкуючи, вдовж по хаті перейдуся;
А рано йди до річки прать,
Відтак на ринок, їсти ладь,
І раз у раз так день за днем.
То, пане мій, не стане й сил часом;
Зате ж їда, зате спокій смакує.

Проходять.

Марта

Вже ж бідні ті жінки, бігмé!
Старий кавалер все си з них кепкує.

Мефістофель

Най лиш таку, як ви, найде,
А швидко в серці інший потяг вчує.

Марта

Скажіть одверто: ви найшли дещо,
Що ваше б серце 'д собі притягло?

Мефістофель

Га, власна хата, добрая жонá —
Над злото й перли їм ціна.

Марта

Ні, но чи де наймильш вам, найприємно?

Мефістофель

Приймали нас усюди дуже чемно.

Марта

Я не про те, а про правдиву щирість тую...

Мефістофель

З жінками я ніколи не жартую.

Марта

Ах, ви мене не поняли!

Мефістофель

Жаль дуже!
На то-м поняв, що ви ласкаві дуже.

Проходять.

Фавст

Так ти мя, ангеле, сей час пізнала,
Як скоро я в город ввійшов?

Маргарета

Чи ж ви не виділи, я очі вділ схиляла.

Фавст

І ти простиш, що, стрітившись з тобов,
Таким зухвалим я вказався,
Коли ти ген-то з церкви йшла?

Маргарета

Ніколи мні случай подібний не лучався,
Я страх змішалася була:
Ніхто о мні не міг сказать нич злого.
Ах, думаю, чи з ходу, складу мого
Він що безстидне міг, нечемне щось узнать?
Охота го взяла ні з сього ані з того
Так прямо з сею дівков починать!
Но щось — признатись, я й сама не поняла́ —
За вами стало гнеть у серці шевелитись;
Но знаю, що-м сама на себе зла була
За те, що не могла на вас ще дужче злитись.

Фавст

Солодка любочко!

Маргарета

Постійте ж!

(Зриває стокротку й обриває листочок за листочком.)

Фавст

Що се? На букет?

Маргарета

Ні, іграшка така.

Фавст

Яка?

Маргарета

Ідіть-бо геть,
Не смійтесь!
(Обриває й шепче.)

Фавст

Що ти шепчеш так?

Маргарета

(напівголосно)

Скажи ми, квіточко-сестричко,
Чи любить мя? не любить мя?

Фавст

Ти золоте, небесне личко!

Маргарета

(обриває далі)

Любить — не любить — любить мя —
Не любить.

(Вириваючи послідній листик з сердечною втіхою.)

Любить мя.

Фавст

Так, серденько! Най сеї квітки ворожба
Буде для тебе гласом бога!
Так, любить тя! Чи знаєш ти, як много
В тім слові: любить тя!

(Бере її за обі руки.)

Маргарета

Дрож мя пройма!

Фавст

О, не дрожи!
Най погляд той, стиск рук най скаже ті
Те, що не мож сказать словами:
Віддатися зовсім і розкіш чути,
Що вічна мусить бути!
Так, вічна! Бо конець її
Була б розпука! Ні,
Без кінця! Без кінця!

Маргарета стискає його руки, вириває́ться і втікає.
Він стоїть хвилю в задумі,
а відтак спішить за нею.

Марта

(надходячи)

Вже ніч заходить.

Мефістофель

Нам іти пора.

Марта

Я б вас просила довше тут остатись,
Но се така поганая нора,
Здаєсь, немов ніхто не має чим занятись,
Ніщо творити,
Як за сусіда кождим поступом смотрити.
Ну, і обмовлять, хоч що дій.
А наша парочка?

Мефістофель

Сев стежков фуркла десь.
Веселі пташки.

Марта

Він, здаєсь, прихильний їй

Мефістофель

А вна йому. Отак у світі все ведесь.

Маргарета вбігає, ховається за двері, притулює палець до уст і визирає крізь щілинку.

Маргарета

Ось він!

Фавст

(надходить)

Ах, псотнице, чи так дразниш ти мя?
Чи тут ти?

(Цілує її.)

Маргарета

(обнімає його і віддає поцілуй)

Любий мій. Сердечно люблю тя.

Мефістофель стукає.

Фавст

(тупаючи ногою)

Хто там?

Мефістофель

Свої.

Фавст

Скотина!

Мефістофель

Час розстатись!

Марта

(надходить)

Так, панцю, пізно вже.

Фавст

(до Маргарети)

Чи може вас проводить?

Маргарета

Ні, мамця би мене... Прощайте!

Фавст

Так, значить,
І розійдемсь? Прощай!

Марта

Здорово оставатись!

Маргарета

До свидання.

Фавст і Мефістофель відходять.

Мій милий боже,
Що чоловік такий та передумать може!
При нім з устидом стою я
І такаю на кожде слово.
Яке ж я бідне, глу́пеє дитя
І що він в мні найшов тако́го!

(Відходить.)

ЛІС І ЯСКИНЯ

Фавст

(сам)

Потужний Духу, все ти дав мені,
О що-м просив! Недаром ти в огні
Лице своє вказав ми. Ти пречудну
Природу в царство дав мені, дав сили
І чувствувати, любуватись нею,
І не лиш з дивом, холодно глядіти,
Ти мні позволив в глиб її грудей,
Як в серце друга щирого, заглянуть.
Ти предо мною ряд живих істот
Ведеш і вчиш мя бачити братів
У тихім древі, воздусі, воді.
А як у лісі вихр шумить, скрипить
І велет-дуб, падучи, пні сусідні,
Гілля сусіднє гне і вниз друхоче,

А грохнув — горб аж глухо загримить,—
Тоді в безпечну мя ведеш яскиню,
Показуєш мене мені самому,
І серця власного глибокі, тайні
Дива розвиднюються предо мною.
А вирне чистий місяць оку мому
В лагіднім блиску, то з скалистих стін,
З вогких корчів ід мені виринають
Сріблисті пóяви віків минулих
І лагодять важку задуми розкіш.

Ох, що в людей нічо не досконале,
Се чую днесь! До розкоші тієї,
Що до богів все ближче мя зближає,
Ти мні товариша дав, без котрого
Вже й буть не можу: він без серця, зимно
Низить мя перед мнов самим і в ніщо
Одніським словом дар твій повертає.
Він роздуває пильно в моїй груді
Той дикий жар до гарного дівчати,
Так від жадоб до розкоші лечу я,
А в розкоші всихаю без жадоби.

Мефістофель надходить.

Мефістофель

Ще не доїло ті так жить?
Що в тім за смак, і сам не знаю.
Раз стребувати — ну, приймаю,
Але відтак за чим новим спішить.

Фавст

От би-сь си діло краще де найшов,
Не мучив мя в хорошу днинку!

Мефістофель

Ну-ну, я ті не перерву спочинку,—
Насерйо того мні не мов!
Вже ж ти понурий, гострий, примхуватий,
Не горе ми покинуть тя сей час.
Ввесь день для нього бігай, мов нанятий,
А що робити, що лишати,
Ніколи панові по носі не пізнаш!

Фавст

Отак ніврóку! Він ще й лаєсь!
Ще й дякýй му за те, що все ми наприкраєсь.

Мефістофель

І як же б ти, землі дитя нужденне,
Свій вік корóтав був без мене?
Аж коло мене ти забув
Думками в власній рить утробі;
І коб не я, то ти б вже був
Хробаччя годував у гробі.
Чого по пéтрях та яскинях
Полошить сови ти повзеш?
З вогкого мху, підгнилого каміння,
Мов жаба та, поживу ссеш?
Хороша рóзривка, сказать нічого!
Ти ще не вивітрив з доктóрства свого.

Фавст

Чи знаєш, скільки сил нових
Дає мні побут сей в пустині?
Ні, як би ти се збагнуть міг,
Ти б того щастя ми не допустив й хвилини.

Мефістофель

Надземне щастя, що й казать!
Вночі в росі лежать на горах,
І небо й землю братньо обнімать,
І вище бога надувать свій порох,
В нутро землі чуттям пророцьким проникати,
Світу сотворення у серці відчувати,
В гордій потузі казна-чим впиватись
Та в напливі любві у все переливатись,
Позбувшись людських пут тілесних,
В кінці той надмір розкошей небесних
Скінчить

(показує рухом)

нехай не кажу як!

Фавст

Та тьфу на тя!

Мефістофель

Се вам не в смак;
Ви вправі сплюнути морально так.
Невинні слухи, бач, те ображає,
Чого невинне серденько бажає.
Вже ж я ти тої втіхи не бороню
Фальшивити часом з самим собою;
Но з тим далеко не зайдеш.
Ти знов лишаєш правую дорогу
І швидко в давній сум, в безумство та тривогу
Зайдеш, безвихідно зайдеш.
Ти плюнь на се! Твоя голубка квилить,
Тісна їй хата, світ немилий,
О тобі тільки мислить, тужить,
Так тебе любить вельми дуже.
То зразу бурхала твоя любов,
Як повінь бурхає веснов;
Ти хвилею залляв її серденько,
Тепер у тебе знов мілкенько.
Я б думав: замість по лісах блудити,
Воліли б, чей, вельможний пан
Бідненьку квіточку, чим стан,
За ї любов надгородити.
Таж роком кожда їй стає година,
Сидить в вікні, глядить, як хмари по лазурі
Повзуть понад старії міські мури,
Співає: «Ах, коб я була пташина!»
Ціліські дні, аж до півно́чі.
Часом всміхнесь, то знов без мови,
Часом заплачуть очі,
Відтак, здаєсь, жар гасне в крові,
А все з любові.

Фавст

Гаде! Гаде!

Мефістофель

(до себе)

Ану, чи ми в руки не впаде!

Фавст

Проклятий, проч іди відсіля!
Про гарний образ той не споминай,

В полубезумний мозок не вливай
Жадоб до ніжного їй тіла!

Мефістофель

Так що ж? Вна мислить, що її покидаєш,
А ти вже й справді пів-на-пів тікаєш.

Фавст

Я все при ній, будь я й навкрай землі,
Ні я забути, ні покинуть її;
Ба, завиджу вже євхаристії святій,
Коли її уста до неї ткнуться.

Мефістофель

Прекрасно, друже! Я тож завиджу тобі
Близнят-ягнят, що серед рож пасуться.

Фавст

Проч, звіднику!

Мефістофель

Красно! Ви в крик, я в сміх.
Таж бог, що хлопця сотворив і дівку,
Сей час же дав і найкращу сказівку,
Бо сам ізвів докупи їх.
Ходім же ж бо! Чи ж не біду торочу!
Таж не на смерть вести вас хочу,
А в любочки покій.

Фавст

Чим райська розкіш при їй груди?
Дай мні огрітися при ній!
Чи ж я тоску по ній не чую все і всюди?
Чи ж не бурлака я бездомний,
Не нелюд без мети й спокою,
Що б'є о скали з скал, мов водопад, собою,
Реве, валиться в діл бездонний.
А обіч вна, дитя невинне,
В хатинці на скалі стрімкій,
І все життя її дитинне,
Ввесь світ її в хатинці тій,
А я, богом проклятий,
Тим не вдоволився,

Що-м під скалу підривсь,
Розбив її на штуки!
Її, спокій її я мусив підкопати!
Ти, пекло, хтіло й тую жертву мати!
Га, чорте, помагай коро́тать той час муки!
Що статись мусить, най сей час ся стане!
Нехай судьба її на мене гряне,
І вна пропаде враз зо мнов!

Мефістофель

Як знов кипить, палає знов!
Спішись, потіш її, дураче!
Така головка, де вже виходу не бачe,
Там зараз думає: от тут конець прийшов.
Нехай жиє, хто сміло ся держить!
Ти ж, чей, вже почортивсь доси́ть.
А в світі бридшого нема нічого менi,
Як чорт, що дресь з розпуки по стіні

МАРГАРЕТИНА СВІТЛИЦЯ

Маргарета

(при кужілці сама)

Мій спокій пропав,
Ниє серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Де його лиш ніт,
Там менi могила,
Наче білий світ
Темна хмара вкрила.

У головці мнi
Крутиться, мішаєсь,
А серде́нько в мнi
В штуки розриваєсь.

Мій спокій пропав,
Ниє серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Лиш за ним, за ним
Крізь вікно гляджу я,
Лиш за ним, за ним,
'Д ньому з дому йду я.

Статний хід його,
Постать складна, мила,
Усміх уст його,
Ока чудна сила,

Бесіда його —
Шепт чарівних струй.
Устиск рук його,
Ах, і поцілуй!

Мій спокій пропав,
Ниє серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Грудь моя за ним
Рветься з сеї клітки.
Ах, обнять його,
І держать навіки!

Цілувать його,
Скільки серцю вгідно,
Сред обнять його
Згинути безслідно!

МАРТИН ОГОРОД

Маргарета і Фавст

Маргарета

Признайся ми, Генріх.

Фавст

Все за ввесь мій вік!

Маргарета

Скажи ж, що про релігію гадаєш?
Ти з серця добрий чоловік,
Та бачиться, о ню не много дбаєш.

Фавст

Покинь се, серце! Я ж тебе кохаю;
Я за коханих кров, життя віддам,
Но церкви, віри я нікому не внимаю.

Маргарета

Се не гаразд: ти мусиш вірить й сам.

Фавст

Чи ж мушу?

Маргарета

Ах, щоб я могла вплинуть на тебе!
Ти й не шануєш тайн святих.

Фавст

Шаную.

Маргарета

Но не чуєш їх потреби.
До церкви, сповіді давно не ходиш ти.
А віриш в бога?

Фавст

Кохана, хто ж сказати б смів:
Я вірю в бога!
Спитай попів, спитай мудрців,
Їх відповідь буде мов насміх з того,
Хто їх питав о те.

Маргарета

Так ти не віриш?

Фавст

Пійми ж бо мя ти, личко золоте!
Хто сміє го звати?
І хто признати:
Я вірю в нього!
Хто, у кого чуття у серці скажеться,
Устами поважиться
Сказати: я не вірю в нього!
Всеобіймаючий,
Весь світ тримаючий,

Чи ж не обняв він, не держить
Тебе, мене, себе самого?
Чи ж небо там над нами не движить?
Земля під нами твердо не лежить?
Чи ж вічні зорі з неба́ того
Не шлють нам світлий свій привіт?
Чи ж не гляджу в твої я оченята,
І чи не тиснесь все
До серця й голови тобі
І в вічній тайні не снує,
Не видно, видно вколо тебе?
Тим наповни ти грудь свою до краю,
А як чувством зовсім будеш щаслива в собі,
Зви го по своїй уподобі,
Зви: щастя! серце! бог! любов!
Я назви жадної не маю!
Чувство — се все;
А назва — звук і дим,
Що жар небесний закриває.

Маргарета

Все те ся гарно й добре в'яже;
То само май і панотчик каже,
Лиш трошки іншими словами.

Фавст

Се кажуть усіма світами
Всі серця у небеснім дому,
А кожде своїми словами;
Чому ж би й я не мав сказать по-свому?

Маргарета

Як так се чую, то здаєсь, нічо,
А все ж стоїть ще косо діло:
Ти християнства не взнаєш, от що!

Фавст

Дитятко миле!

Маргарета

Се вже здавна мя боліло,
Що ти в това́ристві такім.

Фавст

В якім?

Маргарета

Отого, що ти все при нім,
Я щось ненавиджу нутром усім;
Як дихаю, нічо мя ще
Так не вкололо в серце аж на дно,
Як те його противнеє лице.

Фавст

Кохана цяцю, не лякайсь його!

Маргарета

Його притомність кров ми бурить в жилах.
Я ж, впрочім, всіх людей любила;
Но як тебе побачити бажаю,
Так перед ним таємний чую ляк,
Та й ще лукавим го вважаю!
Бог ми прости, сли се не так!

Фавст

Що ж, і таких кусік приходиться стрічати.

Маргарета

Но я б з ним не хотіла жить!
Як лиш коли ввійде до хати,
То так насмішливо глядить,
А сам мов злібний,
Так й видно, що нічо його не веселить;
Мов на чолі йому написано стоїть,
Що він нікого полюбить не здібний.
Мені так радісно при тобі все,
Так вольно, тепло, грудь до груді висне;
Його ж притомність, мов в кліщі мя тисне.

Фавст

Ти чиста, прочуваюча душе!

Маргарета

І так мя теє розворушить,
Що скоро він ід нам прийде,
Здаєсь ми, що не люблю вже й тебе.

При нім й молитва ми з душі не йде,
А се за серце мя скребе;
Й тобі так, Генріх, бути мусить.

Фавст

Така вже в тебе антипатья.

Маргарета

Мні час вже йти.

Фавст

Ах, як би рад я
Ід тобі сам-на-сам хоч на часок тулитись,
Лицем 'д лицю, душев з душею злитись.

Маргарета

Ах, коб лиш спала я сама!
Я радо б днесь вночі засувець відчинила;
Но мама спить не твердо; якби вна
Застала разом нас, то я
На місці таки би застила.

Фавст

Мій ангеле, о те не бійсь.
Ось пляшечка. Три крапельки, не більш,
В її напій влий вечором,
Вона засне смачним, глибоким сном.

Маргарета

Що б я для тебе не зробила!
Но, чей же, не пошкодить їй?

Фавст

Чи ж я б тобі се й радив, мила?

Маргарета

Як гляну лиш на тебе, любку мій,
Не знаю, що мене по твоїй волі пре;
Для тебе я так много вже вчинила,
Що вже нічо мні більш вчинить не остає.

(Відходить.)

Мефістофель входить.

Мефістофель

А, мавпа! Вже пішла?

Фавст

А ти підслухав знова?

Мефістофель

Я чув виразно все до слова.
Пан доктор тут були в катехізаці'ї,—
Ну, гарно, видихай здоров!
Така красітка, бач, шукає рац'ї,
Щоб ти побожно, смирно йшов.
Подасться-ді він тут, то й все ме йти за мнов.

Фавст

Ти, по́творе, не бачиш того,
Як щире, любе серце те
У своїй вірі, що для нього
Одна спасительна, само себе гризе,
Що наймильший дорогов згуби йде.

Мефістофель

Ти, мій зальотнику змислово-надзмисловий,
Ся дівка водить тя за ніс!

Фавст

Ти, сміхоплоде, ти, з огню й багна готовий!

Мефістофель

А фізйономію так знає, що й не бійсь.
При мні їй якось так, сама не знає як?
Мабуть, укриту мисль вістить мій циферблат;
Вна, певно, почува, що геній я, як рідко,
А може, навіть сам пан дідько,—
Ну, днесь вночі?

Фавст

А що тобі до того?

Мефістофель

Я ж преці маю втіху з того!

КОЛО КРИНИЦІ

Гретхен і Лісхен зі збанками.

Лісхен

Не чула-сь нич про Варку Стефанову?

Гретхен

Ні слова. Мало між людьми буваю.

Лісхен

Так чуй! Сибіла днесь ми повідає,
Що вже й тота далася на підмову.
Що то пиха́!

Гретхен

Та що ж?

Лісхен

Смердить, на злість!
Годує двоє, як тепер п'є й їсть.

Гретхен

Ах!

Лісхен

І добре їй вкінці ся стало.
Тож-то ся довго парубка держало!
То вкупі на прогульки,
В село на танці й гульки!
І всюди перша вна!
Він їй паштетиків, вина;
То своєю красов пишалось,
Чола не мало не встидалось
В його дарунки ся строїть.
Тото пестилось, цілувалось!
Ну, та й вкінець вінок ф'юїть!

Гретхен

Бідачка!

Лісхен

Жаль ти ще її!
Коли ми скубли куделі,
Нас вечір мама й кроком не пускала,
Вона ж голубилась з коханком;
У темних сінях, в брамі з ганком
Година мигом їм спливала.
Най же тепер під церквою, в клячниці
Покутує в волосяниці!

Гретхен

Він, певно, з нею шлюб візьме.

Лісхен

Хіба б дурний! Таж хлопець жвавий,
Досить собі й деінде втіх найде.
Він вже й поверг її.

Гретхен

То лукавий!

Лісхен

Хоч го й дістане, ганьби не уйде.
Вінок зірвуть із неї хлопці,
Ми січки їй насиплем пред воротці.

(Відходить.)

Гретхен

(ідучи додому)

Як сміло я вперед ганьбила,
Слй бідна дівчина зблудила!
Як на чуже я грішне діло
І слів досить не находила
І чорне я ще більш чорнила,
Та й ще не дость ся мов чорніло.
Сама гордилась і хрестилась!
А от й сама я провинилась!
Но все, що в гріх ввело мя, боже!
Було так мило, ах, так гоже!

МІСЬКИЙ МУР

В заглибині муру образ божої матері болісної, перед ним збанки з цвітами.

Гретхен

(вставляє свіжі цвіти в збанки)

Ах, склони,
Страждуща ти,
Лице милосердно на мій поклін!

Меч в серці двосічний,
Жаль в груді безлічний —
Глядиш на сина свого скін.

'Д вітцю глядиш ти,
Зітхання шлеш ти
За те, що ти терпиш і він.

Хто се чує,
Як лютує
В моїй груді біль страшна?
Як ся бідне серце крає,
Як тремтить, чого бажає,
Знаєш ти лиш, ти одна!

Куди поступлю тілько,
Як гірко, гірко, гірко
У груді тут мені!
Як лиш людей не бачу,
То плачу, плачу, плачу,
Аж пукає серце в мні.

Слізьми в городці своїм
Зливала я грядки,
Коли тобі раненько
Зривала ті квітки.

Коли в моє віконце
Сходяче блисло сонце,
Давно вже сон утік
З заплаканих повік.

Рятуй мя! Не дай впасти в ганьбу і скін!
Ах, склони,
Страждуща ти,
Лице милосердно на мій поклін!

НІЧ

Вулиця перед Маргаретиними дверима.
Валентин, вояк, Маргаретин брат.
Фавст і Мефістофель.

Валентин

Як так сидів я при п'ятиці,
Де кождий сим то тим хвалиться,
А хлопці голосно та гучно
Дівчат красу там вихваляли,
Вином похвалу підливали;
Розпершись ліктями бундючно,
Сидів я в повнім супокою
І слухав їх балаканину.
Всміхнусь, підкру́чу вус рукою,
О стіл скляницю повну гримну
І кажу: кожда свого роду!
Но чи є друга, хоч царівна,
Моїй Гретусі любій рівна,
Щоб варта хоч подать їй воду?
Стук-пук! Дзень-брень! склянки дзвеніли!
Часть крикнула: він правду мот,
Вона — оздоба всіх дівок!
То всі хвальки мов поніміли.
Тепер же, хоч волосся б рвати,
Хоч горі стінами сь би драти!
То дотинками та смішка́ми
Усякий дурень доїда ми!
То си́джу, рушитись не смію,
На кождий жарт случайний прію!
А хоч би-м міг їх порубати,
Брехні не можу їм завдати.

Се хто надходить тут дорогов?
Коли не милюсь, їх тут два є.
Сли він се, зараз го чіпаю,
Не пущу відти го живого!

Фавст і Мефістофель.

Фавст

Як онде крізь вікно каплиці
Вгору блиск лампи вічної меркоче,
А слабо й слабше на боки блискоче,
І пітьма вкруг з боків тісниться:
Так в моїй груді тьмаво днесь.

Мефістофель

Мені ж, мов тій шмигленькій киці,
Що по драбині на дах пнесь,
Відтак тихісько по край муру тресь;
Мені при тім в душі учтиво, свято,
Злодійкувато та розбійкувато.
Так по всім тілі ми бурлить
Вальпургієва ніч, мосьпане,
Що вже позавтру нам настане;
Там чоловік вже зна, за що не спить.

Фавст

Чей, скарб між тим вгору підійде,
Що палахкоче он в куті?

Мефістофель

Якраз та втіха ти надійде:
Котелик видобудеш кутий,—
Я ген-то в нього вспів зирнути —
Самі дукати золоті.

Фавст

А строю там нема якого
В дарунок мому ангелові?

Мефістофель

Я бачив тамка щось такого,
Неначе довгий шнур перловий.

Фавст

Се й слід. Мені аж жаль, коли
Не маю що їй дарувати.

Мефістофель

Ну, не уймайся до пори
Й задарма дещо скуштувати.
Тепер, коли зір повно в небі сяє,
Прекрасну пісню чутимеш ти:
Я їй моральну пісню заспіваю,
Щоб тим певніше її з розуму звéсти.

(Співає, прибренькуючи на цитрі.)

Що ти робиш, Катрусенько,
Так досвіта ранюсенько,
Завчасною годиною
Перед любка світлицею?
Тікай, тікай швидюсенько!
Він тя впустить дівчиною,
А випустить молодицею!

Пантруйтеся, дівчатонька!
Гірка ж бо вам заплатонька!
Вінок зв'яне, плач настане,
А невірний не спом'яне,
Як си любиш власну долю,
Не піддайся коханцеві,
Не чини му його волю,
Хіба з перснем на пальцеві!

Валентин

(виступає)

Кого тут бавиш? Стокроть мать твою!
Проклятий щуролове!
Вперед струмент до чорта шлю!
За ним то сáмо й співакові!

Мефістофель

Трах! Вже по цитрі! Но се нич.

Валентин

Тепер возьмусь до ваших мозгівниць.

Мефістофель

(до Фавста)

А ну-ко, пане доктор! Сміло!
Держись при мні, як я керую!

Шпажину з піхви — то ми діло!
Ти лиш го дзигнеш, я відпарирую.

Валентин

Відпарируй отсе!

Мефістофель

Чому ж би ні?

Валентин

І се!

Мефістофель

Давай!

Валентин

Чи чорт по твоїй стороні?
Но що се? Вже рука ми слабне!

Мефістофель

(до Фавста)

Шмагай!

Валентин

(паде)

Ай-ай!

Мефістофель

Тепер запалько сей озябне!
Но ми проч, проч! Щезаймо живо!
Вже гвалт страшний здіймаєсь тут:
З поліцією ще б дійшов я до ладу,
Но суд кривавий — то вже інше пиво.

Марта

(у вікні)

О, гвалт! О, гвалт!

Гретхен

(в вікні)

Світіть сюди.

Марта

(в вікні)

Тут сварка, бійка, крик і брязк!

Народ

Ось вже один лежить мертвий!

Марта

(виходячи)

А вбійці чи втекли гаразд?

Гретхен

(виходячи)

Се хто тут?

Народ

Твóї мами син.

Гретхен

Всевишній, що ж ся стало з ним?

Валентин

Вмираю! Легко се сказать,
А легше ще зробить відразу.
Дарма, баби, стояти тут й ричать,
Ходіть сюди, послухайте, що скажу!

Всі обступають його довкола.

Гретусю, бач, ти молода ще,
Ума досить в тебé нема ще,
Сама ся преш у власну згубу.
Тобі я щиро скажу, серце:
Слись стала курвою тепер вже,
То будь же курва на всю губу.

Гретхен

Мій брате! Боже! Сю неславу...

Валентин

Лиш бога не мішай в сю справу!
Що сталось, те ся не відстане,
Що має статись, те ся й стане.

З одним ти почала украдком,
Гнеть кілька їх прийде припадком,
Як десять-двадцять учащає,
То вже й тя кождий в місті має.
Коли ще погань лиш ся родить,
То потаємно в світ приходить,
Їй і на голову й на очі
Накидують заслону ночі;
Ба, навіть вбити б її хотіли.
Но вна пишніє, чим росте,
І відкривається в день білий,
Хоч краща не стає проте.
Ні, чим поганшою стається,
Тим більш на світло денне преться.
Прийде той час і ждать не купа,
Коли всі чесні люди, свати,
Мов від зараженого трупа,
Від тебе, нешто, муть втікати.
Най серце в груді ти тремтить,
Як хто ти в очі поглядить!
Вже не тобі в злотім ланцочку
В церкві пред вівтарем видніти
Ані з коронками сорочку
При танцях радісно леліти!
У темні нори горя вгната
Крийсь між калік, старців обдертих,
А хоч ти бог простить по смерти,
Тут, на сім світі будь проклята!

Марта

За себе волитесь молити,
Ніж перед смертю ще хулити.

Валентин

Коб ще я міг тя в руки взяти,
Звіднице, скіпо ти проклята,
Чей, заслужив би я з-за того
Гріхів всіх прощення у бога!

Гретхен

Мій брате, що за допуст божий!

Валентин

Я ж кажу ти: покинь ті сльози!
Коли-єсь честі ся позбула.
Сама-сь тим ніж ми в серце пхнула.
Пред богом я крізь смерті браму,
Як чесний вояк, сміло стану.

(Умирає.)

КОСТЕЛ

Служба божа, органи і спів.
Гретхен серед багато народу.
Злий дух за нею.

Злий дух

Чи так-то, Гретхен, бувало,
Коли ти ще невинна
Тут перед вівтар ступала
І з книжечки старої
Молитви слебезувала:
Напівгра дитинна,
Напівбог у серці!
Гретхен!
Де голова твоя?
А в серці твоїм
Яка провина?
Чи молишся за душу мами,
Що через тебе на довгу-довгу муку вснула?
На твоїм порозі чия се кров?
А під серцем твоїм
Чи ж не движесь вже, наливаєсь,
Тебе й себе чи не тривожить
Присутністю страшнов?

Гретхен

Горе мені! Горе!
Коб тих думок позбутись,
Що сюд і туд у мні ширяють,
На мене б'ють!

Хор

Dies irae, dies illa
Solvet saeclum in favilla [1].

Музика органів.

Злий дух

Страх тя проймає!
Труба гримить!
Гроби дрожать!
І серце твоє
Із смерті сну
Для мук огненних,
Розбуджене знов,
Тремтить!

Гретхен

Коб геть лиш відси!
Здаєсь ми, що органи в мні
Дух запирають,
А пісні серце мні
На штуки крають!

Хор

Judex ergo cum sedebit,
Quidquid latet, adparebit,
Nil inultum remanebit [2].

Гретхен

Як тісно мені!
Філяри грізні
Тіснять мене!
Склепіння важкі
Давлять мене —
На воздух!

---

[1] День гніву, який оберне світ у попіл *(лат.)*. — *Ред.*

[2] Коли возсяде всевишній суддя, виявиться все приховане, ніщо не лишиться без покарання *(лат.)*. — *Ред.*

Злий дух

Укрийся! Ганьба і гріх
Не вкриєсь ніколи!
На воздух? На світло?
Горе ти, горе!

Хор

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Cum vix justus sit securus? [1]

Злий дух

Лице відвертають
Праведні від тебе.
Тобі руку подать
Здригаються чисті!
Горе тобі!

Хор

Quid sum miser tunc dicturus?

Гретхен

Сусідко! Де ваша плящина?
(Омліває.)

ВАЛЬПУРГІЄВА НІЧ

Гори смолисті (Harzgebirg). Околиця Шірке і Еленда.

Фавст і Мефістофель.

Мефістофель

Ви б на мітлі проїхатись не хтіли?
Я б найкріпшого цапа мати рад.
Туди іще не близько нам до цілі.

Фавст

Докіль ще ноги ми не дилькотять,
Досить ми й цей костур сукатий.

---

[1] Що казати тоді мені, окаянному, у кого благати захисту, коли і праведник непевний у спасінні? *(лат.).— Ред.*

Та й що дорогу вкорочати?
Долин закрутами чемшить,
То дертись горі сев скалою,
З котрої джерело бурлить стрілою,—
Се радість, що такі стежки нам солодить!
Весна в березах вже нуртує,
Ба і сосна її вже чує,—
Чому ж не мала би на нас подійствувать?

Мефістофель

А в мене і сліду весни нема ще!
Внутрі мені зовсім зима ще;
Та й рад я, що й кругом мороз, сніги лежать.
Як сумно лізе, мов розбите решето,
Червоний місяць в сумороці
І світить лихо так, що май на кождім кроці
О пень, о камінь гримнеш, о що-то!
Позволь, сей час блудний огонь запрошу!
Он власне бачу блимавку хорошу.
Гей-гей, мій друже, зволь-ко ближче 'д нам!
Що дурно меш палахкотіти сам?
Будь лиш так добрий, тут, вгору нам посвітити.

Блудний огонь

Про чемність, може, й вдам вам те зробити —
Перемогчи свою воздушну вдачу:
Бо я звичайно лиш в зигзаги скачу.

Мефістофель

Е-е! Він щось на людську моду дмесь.
Іди ж бо право, в ім'я чорта кажу!
Бо зараз твому блиманню конець.

Блудний огонь

А, бачу, вам тут до розказу,
Тож вашу волю вчиню рад.
Но зважте, що тут днесь за стиск несамовитий
А як блудний огонь ме в путі вам світити,
То я не ручу вам, чи вийде з того лад.

Фавст, Мефістофель, Блудний огонь
(співають наперебій)

Чи в країну сну чарівну
Ми ось разом надоспіли?

Вказуй стежку пряму, рівну,
Щоб достигли ми до ціли
По пустині тій широкій!

Кóрчі дерева, опоки
Мчать повз нас, мов сонні змори,
Крижі горблять чорні гори,
А довжезний скал носище
Як хропе, і дме, і свище!
По камінні, по дернині
Скаче потік ід долині.

Шум шумить? чи спів леліє?
Тихий, тужний шепт кохання,
Звук тих райських днів зарання?
Звук любові, звук надії!
А луна лунає-мліє,
Вість мов про часи старії.

Гу! пугач пугукнув вдалі!
Чайка, каня і шуліка
Чи сю ніч зовсім не спали?
Що се в кóрчах за кусіка?
Грубий вáнтюх, довгі клюки!
А коріння, мов гадюки,
В'єсь з-між скал, піску та глини,
Стóрчить дивні вузловини,
З лап живих, ціпких, мов лікті,
Випручають довгі кігті
За прохожим. Миші сірі,
Наче прах, в безмірній мірі
Вкрили поле, скали й кручі,
А мушки тоті блискучі
Хмаров тягнуть, надлітають,
Нас стісняють, окружають.

Но скажи, чи стоїмо ми,
Чи наперед спішимо ми?
Все, здаєсь ми, все ся крутить,
Скали й древа, що ся глумлять,
Блудні світла, що ся тлумлять,
Дмуться, тиснуться докупи.

Мефістофель

Міцно ми поли держись!
Тут вікно таке вгорі є,
Де здивований узриш,
Як Мамона в бездні тліє.

Фавст

Як дивно меркотить у глибині
Мутний поранній блиск рожевий!
Аж в гирла пропасті лячні
Він капле, наче град спижевий.
Тут ся клубить, там пасмом пнесь,
Тут з мряки й мли, мов жар жариться,
То мов тоненька нитка в'ється,
То водопадом вниз валиться.
Тут тисячними жилочками
Снуєсь долинов довгий час,
А тут в куті між бережками
Нежда́нно ось зливаєсь враз.
Тут іскри пирскають, немов
Дрібний пісок ся злотий сіє,—
А тамка, глянь! цілов стінов
Скала високая яріє.

Мефістофель

Ну, що, хіба ж не пишно освітив
Пан Мамон к празнику свою палату?
Но щастя, що-сь поглянуть вспів!
Валять вже, чую, наші гості в хату.

Фавст

Що се за вихор воздухом реве?
Як люто в плечі, в карк мя б'є!

Мефістофель

Хапайсь ребер відвічних скал,
Щоби тя буря в бездну не скотила!
Вже мряка ніч згустила.
Трощить ліси скажений вал!
Налякані перхають сови...
Чу! грохотять підпори
Вічних, зелених палат...

Гілля друхочесь, скрипить,
Пні п'ятсотлітні хрумтять,
З ломотом вгóру коріння летить!
Масов безладнов посполу
Грохнуло все те додолу...
А понад зва́лища дикі
Вихор і свище, і виє, й ричить.
Чуєш високо ті крики
Вдалі і тут над собою?
Се над усею горою
Спів чарівниць скаженіє-хрипить.

Чарівниці

(хором)

Ой, цап — то кінь, мітла — то терх;
Відьми летять на Лисий верх.
Летять, як птах, женуть, як хорт,
А на версі сидить сам чорт.
Летять, біжать, куди видать;
Відьми п...дять, цапи с...дять.

Голос

Стариця Бавбо пре сама,
Під нев хруньчить пацна свиня.

Хор

Честь, кому честь! І тій також!
Стариця Бавбо, будь наш вождь!
Пацна свиня, стара на ній,
Відьми за ними, наче рій.

Голос

А ти відки, мала?

Голос

Через Ільзенштайн йшла!
Заглянула сові в гніздо,
То витріщила сліпаки!

Голос

О, чорт ти в нутро!
Що йдеш так швидко?

Голос

Здерла ми шкіру з руки;
Ще рани видко!

Чарівниці

(хор)

Широка путь; пляцу досить;
Чого ж ся тлумить і давить?
Вильми коліть, мітлов гребіть.
То пукне мати, здохне плід.

Чарівники

(півхору)

Мов слимаки, повзем ми враз,
Баби усі поперед нас.
Бо баба, як до злого лет,
Летить сто кроків наперед.

(Друга половина.)

Не много се уймає нам:
Нехай сто кроків тра бабам,
Но хоч ся й кваплять один скік,
А перегнав їх чоловік.

Голос

(угорі)

Ходіть, ходіть, ви з Скальних ям!

Голос

(удолині)

Ми раді б злинуть вгору 'д вам,
Ми миємось, ми вже, як люстро, чисті,
Але бо й вічно неплоднисті.

Оба хори

Померкли зорі, вітер втих,
За хмари місяць вліз з ляку;
Відьми лиш сиплять у лету
Мільйони іскор огняних.

Голос

(удолині)

Постій! Постій!

Голос

(угорі)

Хто се пищить у ямі тій?

Голос

(удолині)

Мене, мене з собов возьміть!
Я друсь вгору вже триста літ,
Но до вершка тяженька путь!
Я ж між рівнею рада б буть.

Оба хори

Мітла несе, вилки летять,
На ожіг сядь, на цапа сядь;
Хто піднестись не може днесь,
Той довіку не піднесесь.

Полувідьма

(на долині)

Я пішки йду за вами вслід;
Заждіть на мене, о, заждіть!
І дома я не маю сну,
І тут на час не наджену.

Хор чарівниць

Чарівна масть відваги дасть,
Вітрилом буде шмати часть,
Човен — хоч нецки, хоч валів;
Не злетить ввік, хто днесь не вспів.

Оба хори

А як облетимо шпиль ми,
О землю черкнемо крильми,
Довкола весь простір займем
Безмірним відьмівства́ роєм.

(Усідають на землю.)

Мефістофель

І то давить, мете, і топче, й клепче!
Сипить, бурлить, волоче, шепче!
Блищить, тріщить, смалить, смердить!
Правдива чарівницька давка!
Держись мене, бо тут не тяжко ся згубить!
Ти де?

Фавст

(уже далеко)

Тут!

Мефістофель

Що, ти вже аж тамка?
О, тра хіба поставитись по-свому.
Набік! Пан Воланд йде! Набік пред паном дому!
Ось, Фавсте, ймись мене! І ну, в один лиш сус
Лишім збіговище се навіжене;
Тут надто глітно, навіть і для мене.
Там в боці бачу ватерку якусь,
В он ті мя корчі щось мов тягне.
Ходи-ходи, в гущавину лиш шусь!

Фавст

Веди мя, де ти ся забагне!
Здаєсь, ми мудро робим крем:
В Вальпургієву ніч на Лисий верх ідем,
І тут ажень собі самотньо блудим.

Мефістофель

Глянь лиш, що тут ярких огнів!
Веселий клуб круг них засів:
Кумпанья хоч мала, та все ж самі не будем.

Фавст

Но я б волів вже лізти до вершка!
Там бачу жар он, дим клубиться,—
Ввесь здвиг там к Сатані тісниться,
Чей, там розв'яжесь загадка яка.

Мефістофель

Но не одна й зав'яжеться наново.
Най там собі великий світ шумить,
А ми держімося малого.
Се ж давній так звичай велить:
В великім світі все малі світки робить.
Ось тут малі відьмята, голі геть;
А тут старі, в куртках і черевиках.
Примилюйсь їм, вподобаєш їх гнеть!
Малий се труд, а забавка велика.
Ов, чую, тут уже якась музика!
Проклятий скрип! з ним звикнутися тре.
Ходи! ходи! Сього не переіначиш!
Зближімся, я впроваджу тут тебе,
Полюбиш їх, як зблизька їх побачиш.
Що кажеш, друже? Що тут тісно?
Гляди лиш, і кінця їм не видать!
Не сто вогнів тут в ряд горять.
Тут скачуть, плещуть, люблять, п'ють, варя́ть,
Скажи ж ми, де ти що ще ліпше звісно?

Фавст

Ну, а щоб тут нам виробить кредит,
Чи виступиш як чорт, чи яко чарівник?

Мефістофель

Се правда, я ходить incognito привик;
Но тра в празничний день свій орден причепить
Медалів, правда, в мене ніт,
Но кінському копитку тутка честь.
Бач сього слимака! Ід ме́ні він приліз,
Наставив свій слизистий ніс,
І вже, відай, пронюхав, що в мні єсть.
Не вкриюсь тутка, хоч би й рад.
Ходім від ватри 'д ватрі мандрувать!
Ти будь зальотник, а я сват.

(До кількох, що сидять довкола погасаючого вугілля.)

Старі панове, ви що тут самотні нині?
Таж краще б вам було де в са́мій середині,
Серед молодіжі шумної;
Таж дома сидите аж надто самотою.

Генерал

Що днесь в народів ласк глядіти!
Для них трудись, роби їм лад,
Коли ж народи, як кобіти,
Все наймолодшого волять.

Міністр

Тепер і право топчуть люди,
Покори давньої нема й на лік,
Тоді, як наш був верх усюди,
То був правдивий злотий вік.

Доробкевич

Ми теж були не дурні на свій вік,
Хапали чисте і брудне руками,
Но днесь якраз, коли вже повний наш сусік,
Бавх! все валиться догори ногами.

Писатель

А книгу б чи читав хто днесь,
Що змістом лиш середньо мудра!
А люба молодіж, здаєсь,
Ще не була ніколи так премудра.

Мефістофель

(нараз робиться дуже старим)

Послідній день настане вже в сих днях,
Бо мні послідній раз на Лисий верх ся драпле,
І позаяк порожній мій баклаг,
То й світ ввесь не тече, лиш капле.

Відьма-перекупка

Панове, не миніть мя скорим кроком!
Хорошу нагоду не залишіть!
На мій товар уважно киньте оком!
Яка тут всячина стоїть.
Бо прецінь в світі другого такого
Склепка нема, не здибленш в нім нічого,
Що в свій час гарну б не зробило шкоду
Хоч простим людям, хоч народу.
Сей кождий ніж пролив чимало крові,

Ся кожда чарка в організм здоровий
Вливала жар гризущої отрути,
Сей кождий стрій хорошу жінку з путі
І з честі звів, сей кождий меч зламав
Присягу й підступом противника вбивав.

Мефістофель

Тітусю, зле ти поняла́ наш час!
Що сталось, те пропало, та й по справі!
Ти новинки збирай для нас,
Лиш новинок теперка ми цікаві.

Фавст

Дива́ й дива́ на кождім кроку!
Отут ми ярмарок, ніврокуі

Мефістофель

Ввесь здвиг 'д вершкові намагає,
Здаєсь, попхнеш його, а то тебе він пхає.

Фавст

Се хто?

Мефістофель

Як? Ся тобі не знана?
Ліліт!

Фавст

Хто?

Мефістофель

Перша жіночка Адама!
Пантруйсь її хорошого волосся,
Що весь її, єдиний стрій!
Кого їх в сіть тоту зловить вдалося,
Той вже не скоро вирвавсь їй.

Фавст

Ось дві їх, молода й стара!
Ті вже си дещо підгуляли.

Мефістофель

Ну, нині їм сидіти не пора!
Ану, хапаймо й ми, та й далі!

Фавст

(танцюючи з молодою)

Раз гарний сон мені приснився:
На яблінку я задивився!
Рум'яні яблучка блищать,
І виліз я, щоб їх зірвать.

Красавиця

На яблучка ж то ласі ви
Так, як і в раю ще були.
Я дуже рада, що вни тут
І в мойому садочку суть.

Мефістофель

(зо старою)

Раз дикий сон мені приснився;
В вербу дуплаву я вдивився,
В ній . . . . . була.
Хоч . . . , в смак мені прийшла.

Стара

Найкращий, панцю, вам поклін!
Готуйте живо . . . . . .
Готуйте живо, хоч би й днесь,
Коли . . . . не боїтесь [1].

Дерев'яний ясновидець

Проклята зграє! Що се? А, то страх!
Чи ж не доказано вже всюди,
Що духи не стоять порядно на ногах?
А ви й танцюєте зовсім, як люди!

Красавиця

(танцюючи)

А сей за чим стає нам в путі?

Фавст

(танцюючи)

Е, сей усюди мусить бути.
Що хто танцює, мусить він цінити;

[1] Так у першодруці.— *Ред.*

Як крок який не може обсудити,
То крок той мов і не зроблений крем.
Найдужче злить го, що вперед ми йдем.
Коли б ще хтіли в крузі ви крутитись,
Як він в млині своїм старім,
Тоді би похвалив вас він,
Коли б за те му ще ви хтіли поклонитись.

Дерев'яний ясновидець

Ви все ще тут? Ні, се ми вже над сили:
Щезайте ж бо! Таж всіх ми просвітили!
Чортівська дрань сміється із правил наших!
І мудрі ми, а страх у Теглю страшить!
Мету я та й мету ті забобони пріч,
А годі вимести! То нестерпима річ.

Красавиця

Покинь нас нудить сеї ночі!

Дерев'яний ясновидець

Кажу вам, духи, прямо в очі:
Всевладства духів не терплю я,
Бо й мій дух над ніким не запанує.

Танець іде далі.

Днесь, бачу, дарма я говорю,
То хоч опишу подорож сесю.
Но надіюсь, поки ще вмру,
То всіх поетів і чортів поборю.

Мефістофель

Він гнеть в багно сідати буде,—
Се лік єдиний на його ту лють:
І як п'явки му ззаду кров зіссуть,
То гнеть і духа й духів ся позбуде.

(До Фавста, котрий перестав танцювати.)

Що, вже до танцю ти пройшла охота?
Пощо ж ти гарну дівчинку поверг?

Фавст

Ах! Серед співу їй ось-ось тепер
Червона мишка вискочила з рота.

Мефістофель

Отак! Та хто ж на те зважа, мій милий,
Та й ще до того в ідилічній хвилі?
Досить ти, що не сіра миш!

Фавст

Та й ще я...

Мефістофель

Що?

Фавст

Мефісто, погляди ж,
Що за красітка он бліда, самотня збоку
Повзе так звільна крок по кроку,
Немов ураз їй скуті ноги.
Мені здавалось, признаюся,
Що се моя коханая Гретуся.

Мефістофель

Покинь тото! Сей вид не добрий ні для кого!
Се лиш мана, мертвий ідол.
З ним стріча завсігди погана;
Недвижний взір його морозить людську кров,
Так ти би й скаменів до рана!
Таж про Медузу ти чував що-мана?

Фавст

Так-так! Її мертві се очі,
Котрих люблячі руки не замкли!
Її се грудь, котру я цілував щоночі!
Її уста, з котрих слова любві плили!

Мефістофель

Се чари, безуме! Що се тобі верзесь?
Вна кождому коханкою здаєсь!

Фавст

О, що за розкіш, що за біль!
Від неї ока не зведу я геть!
Як дивно гарну шийку їй
Красить червоний шнурок сей,
Не ширший, як ножа хребет.

Мефістофель

Так! І я бачу її в тім строю.
Вна може голову носи́ти й під пахвою,
Бо ген-то її відтяв Персей!
Все лиш та склонність до самоошуки!
Ходи лишень на сей горбок!
Тут гарно, мов малий райок;
А як не милюся, то тутки
Й театер є, даю ти слово.

(До прислужника.)

Се що тут?

Прислужник

Зараз розпочнесь наново,
Новенька штучка, сьома вже в ряді,—
Тут сім штучок нараз все представляють,
Аматор написав її,
І аматори відіграють.
Простіть, панове, я щезаю,
Бо з амато́рства я куртину підтягаю.

Мефістофель

Всі амато́ри, всі сюди, к чортам
На Лисую гору! Бо тут і місце вам!

СОН ВАЛЬПУРГІЄВОЇ НОЧІ,
АБО
ЗОЛОТЕ ВЕСІЛЛЯ ОБЕРОНА Й ТИТАНІЇ

ІНТЕРМЕЦЦО

Директор театру

Днесь спокій мені, не тра
Ні сцени, ні куртини;
Сцена — Лисая гора,
Куртиною — долини.

Герольд

Золотим звесь весілля,
Як літ півсотки вчімше;

Но як сварка промине,
Те в мене золотіше.

Оберон

Духи, що всегда зо мнов,
Вкажіться в тій годині!
Цар ваш і цариця знов
Ось поєдналась нині.

Пук

Пук біжить, круть-верть кругом,
В танечнім пестрім стрóю,
Сотня йде за ним слідом
Втішатися з тобою.

Аріель

Аріеля спів дзвенить
В небесній, чистій музиці;
Всяка бридь за ним спішить,
Но йдуть і красавиці.

Оберон

Як годитись жінці з мужем,
Ось на нас наука;
Щоб знов полюбились дуже,
Єдиний лік — розлука.

Титанія

Як лиш дуєсь чоловік
І фиркаєсь кобіта,
Живо лиш їх розімчіть
На різні кінці світа!

Оркестра Tutti

(fortissimo)

Чорна муха й комарі
І їх рідня велика:
Жаба в листі, сверщ в траві,
Осе ціла музика.

(Solo.)

Бачте, ось і дуда йде,
Се банька миляная;

Чуйте, що за марш утне,
Як вам крізь ніс заграє.

Цікавий подорожній

Чи се лиш не масковий сміх?
Чи се в очах світá ми?
Оберон, прекрасний біг,
Також тут між чортами!

Ортодокс

Ані рогів, ні хвоста.
Но прецінь, бог ми свідком,
Так, як і грецькі божества,
Так само й він є дідьком.

Північний артист

Що зачну днесь, то хоч б'юсь,
Ніяк скінчить не могу;
Но я швидко виберусь
В Італію в дорогу.

Пурист

Ах, чи біда мя тут знесла!
Калічать слух цимбали!
А з чарівниць тих без числа
Лиш дві ся впудрували.

Молода чарівниця

Спідниці й пудри най старі
Баби таскають сиві;
Я сиджу гола на козлі —
Хто хоче, най ся дивить!

Стара

Сваритись не будем з тобов
За те, що так ся в'єш ти,
Но, чей, ще з свойов молодов
Красою зогниєш ти!

Капельмейстер

Чорна мухо й комарі,
Круг голої не снуйте!
Жабо в листі, сверщ в траві,
Ви такту ми не псуйте!

Хоруговка

(в один бік)

Товариство, що хоч куди!
Дівчата — чудні квіти:
Молодці всі — що хоч іди
Таких зо свічков глядіти.

(в другий бік)

Як не розступиться земля
І не пожре ту зграю,
То гнеть з-між них щодуху я
Аж в пекло утікаю.

Ксенії

Комашки дрібнії ми,
Малі в нас, гострі щипці;
Ми чортам-братам прийшли
Вклонитися по дрібці.

Геннінгс

Гляньте, як той клятий рій
Забавно в купу сперся!
Ще громаді скажуть всій,
Що в них учтиві серця!

Музагет

В тій сутолиці чарівниць
Я блуджу радо дуже,
Бігме, тих легше назгонить,
Ніж ті прокляті музи!

Небіжчик «Дух часу»

В компанії славній і на нас
Тож слави часть спливає,
Ану ж за мнов! Німецький Парнас
Вершок широкий має!

Цікавий подорожній

Ей, се що за бузько тут
Талапле поміж квіти,
Нипа-нипа в кождий кут:
«А де тут єзуїти?»

Журавель

В чистій чи в мутній воді
Ловити — я однаків;
Тож ось побожний брат в Христі
Вмішався й між чортяків.

Профан

Ну, для побожних — знаєм всі —
Всі средства рівно здалі,
Тож і на Лисій ось горі
Вони табором стали.

Танечник

Гей, музики йдуть нові!
Десь бубон вдалі стука!
«Де там ні! Се в тростині
Ревучий голос гука!»

Вчитель танців

Ногами кождий дрига тут,
Викручуєсь потішно:
Грубий гуп! кривий штильгук!
І не пита, що смішно.

Насмішник

Не любиться сей збрід, сей час
Ту й жерлись би без квест'ї,
Лиш дуда їх з'єднала враз,
Так як Орфеєві бест'ї.

Догматик

Не схиблю свою я путь,
Хоч най кричать чимало:
Чимось чорт же мусить буть
Інак чортів б не стало.

Ідеаліст

Щось днесь фантазія моя
Попсула ми всі шики!
Бігме, коли усе це — я,
То я — дурак великий.

Реаліст

Ох, собі на гризоту
Поперсь я з тов юрбою!
Перший раз на власних тут
Ногах не твердо стою.

Супернатураліст

Тішусь я, хоч і не все ж
Тут веселить ми слухи,
Бо як є чорти, то вже ж
Що є і добрі духи.

Скептик

За огником женуть, мов хорт,
І думають: се скарби!
Сірий сумнів, сірий чорт —
Оба одної фарби.

Капельмейстер

Жабо в листі, сверщ в траві,
Прокляті дилетанти!
Чорна мухо й комарі,
Ви таки музиканти!

Удальці

Весело, безжурно жить!
Щодень новії моди!
Годі ж на ногах ходить,
Тож ми на головах ходим.

Нездари

Колись-то празник був і в нас,
Днесь — «чи опихане просо!»
Чобіт здерсь, відпав обцас,
Прийдесь ходити босо.

Блудні вогні

Ми прямісінько з болот,
Де-йно що-сьмо розтліли;
Но в товаристві ми от
Найкращі каваліри.

Падуча зірка

Із небес злітала я
У блиску, світлі, злоті,
Ах, і тутка впала я,
Та й гасну ось в болоті.

Грубаси

Проч, хлистки! Набік і проч!
Бо топчем, мов по зрубі!
Духи йдуть, а духи тож
Потрафлять бути грубі.

Пук

От, як замашисто йдуть,
Немов слон наймічніший!
Но днесь таки грубий Пук
Буде найзамашніший!

Аріель

Гей, кому природа-ненька,
Кому дух дав лет,
Враз за мною, а злегенька.
Геть, до сонця, геть!

Оркестр

(pianissimo)

Чари! Хмари й срібна мла
Розжеврілася 'д горі!
Тростю, листям дрож пройшла
І щезло все в просторі.

ПОНУРИЙ ДЕНЬ

Поле.

Фавст і Мефістофель.

Фавст

В недолі! В розпуці! Нужденно по світі довго блукала, а тепер в тюрмі! Як переступниця у льох на страшенну муку замкнута, щира нещаслива душа! Аж так! так! Зрадливий підлий духу, і ти укривав се передо мною! Стій лише,

стій! Двигай чортівськими очима з лютістю в голові. Стій і дражни мене своєю невиносимою присутністю! В тюрмі! В безвихідній недолі! Злим духам покинута і судячій, безсердечній людськості! А мене туманиш між тим огидними розривками, укриваєш передо мною її більшаюче горе і даєш їй безпомічно пропадати!

Мефістофель

Вона не перша.

Фавст

Собако! Почваро скажена! Переміни його, безконечний духу, переміни сього черва знов у песю постать, в котрій не раз нічною порою любив валандатись поперед мене, буркнутись спокійному прохожому клубаком в ноги і падучому впилитись у рамена. Переміни його знов в його любиму постать, щоб передо мною по піску повз на животі, а я ко́пав його ногами, проклятого! Вона не перша! Горе! горе! незглибиме ні одною людською душею, що більш як одно сотворіння втонуло аж на дно такої недолі, що вже тото перше не відпокутувало за гріхи всіх прочих своєю в'ючою смертною мукою перед очима всепрощаючого! Мені випалює шпік і життя недоля сеї одної: ти холодно регочешся над недолею тисячів!

Мефістофель

Ось ми знов на границі нашого дотепу, де вам, людям, звичайно голова крутиться. Чого ж лізеш в компанію з нами, коли її не можеш додержати? Летіти хочеш, а світ тобі завертається! Чи ми накидувались тобі, чи ти нам?

Фавст

Не скали так на мене ті свої ненажерливі зуби! Мене бридь бере! Великий потужний духу, що удостоїв мене своєї з'яви, що знаєш моє серце і мою душу, пощо ти прикував мене до того огидника, що горем радується і погибеллю скріпляється?

Мефістофель

Скінчиш ти раз?

Фавст

Рятуй її! або горе тобі! Найстрашніше прокляття на тебе на тисячі літ!

Мефістофель

Я не можу розпутати пута месника, відсунути його засуви! Рятуй її! А хто ж се довів її до погибелі? Я чи ти?

Фавст глядить дико довкола.

Шукаєш грому? Добре, що вам, нужденним смертникам, не уділено його! Невинно відказуючого розгрохотати се якраз тиранський спосіб радити собі в клопотах.

Фавст

Веди мене до неї! Вона мусить бути вільна!

Мефістофель

А небезпеченство, на яке наражуєшся? Знайбо, ще висить над містом кровава провина твоєї руки. Над гробом убитого літають духи-месники і чатують на повертаючого вбійцю.

Фавст

Ще й те від тебе? Смерть і убійство цілого світу на тебе, потворо! Веди мя до неї, кажу ти, й увільни її!

Мефістофель

Я заведу тебе і що можу вчинити, слухай! Чи ж маю я всю власть на небі і на землі? Змисли тюремщика я заморочу; ти добудь ключі і виведи її людською рукою! Я ждатиму, чарівні коні напоготові. Се можу.

Фавст

Ну, і в дорогу!

НІЧ

Чисте поле.

Фавст і Мефістофель курбелять на чорних конях.

Фавст

Що ті там снують круг шибениць?

Мефістофель

Не знаю, що творять, партолять.

Фавст

Зносяться, низяться, хиляться, клоняться.

Мефістофель

Се чари якісь.

Фавст

Кадять і святять.

Мефістофель

Минай! Минай!

ТЮРМА

Фавст

(з зв'язкою ключів і лампою перед залізними дверцями)

Давно не чута дрож мене проймає,
Все горе людськості стає передо мнов.
Тут в мурах тих вогких вона перебуває,
А вся вина її була любов!
Ти вагаєшся пред нею стануть?
Ти лякаєшся на ню поглянуть?
Живіш! Проволока й смерть приволікає.

(Бере за замок.)

(співає)

Мої мама, курва,
Зарізали мя!
А мій тато, злодій,
Поснідали мя!
Моя сестричка мала
Кісточки поховала
В долині
В вільшині,
Під тінь —
І я пташкою стала:
Тілілінь! Тілілінь!

Фавст

(розмикаючи)

Вона й не думає, що любко тут,
Соломи чує шум і брязкіт пут.

(Входить.)

Маргарета

(ховаючись на постелі)

Ой-ой! Вже йдуть! Вже смерть іде!

Фавст

(стиха)

Цить-цить! Я йду, щоб увільнить тебе!

Маргарета

(котиться йому в ноги)

Сли-сь чоловік, чуй біль мою страшну.

Фавст

Цить-цить! Бо варту викличеш зо сну!

(Бере за пута, щоб їх розімкнути)

Маргарета

(на колінах)

Хто міг ти, кате, власть ту дать
Над мойов головою?

В опівніч вже на смерть мя рвать?
О, змилуйся, остав мя ще живою!
Таж час ще й завтра пораненько!

(Встав.)

Бач, я така ще молоденька!
І вже в могилу!
І гарна я була, та се мене згубило.
При мні був друг, тепер десь вдалі,
Розірваний вінок, квітки пов'яли.
Ох, не тисни! Рука твоя так зимна!
Вважай на мя! Що ж я ти винна?
Най дарма пред тобов не плачу!
Я ж перший раз в житті тя бачу!

Фавст

Чи ж горю тому сил я встачу?

Маргарета

Твоя тут надо мною сила!
Дай ми дитя ще накормить!
Цілу сю ніч го я тулила!
Взяли ми го, щоб більш ми доскулить,
І кажуть, що-м го вбила.
Ні, не мені вже радість, ні!
Поганий люд! вже й пісень співа о мні.
Так казка кінчиться стара:
Но чи ж до мене прикладать ї тра?

Фавст

(кидається перед нею на коліна)

Коханок пред тобов клячить,
Щоб пута ті тяжкі розбить!

Маргарета

(кидається обіч нього)

О так, клячім, молімо бога!
Глянь, як та низь ціла,
Тут, з-під порога
Пекло пала́.
Почвари огняні
Люто
Грозять мені!

Фавст

(голосно)

Гретхен! Гретхен!

Маргарета

(уважно)

Се любка голос чути.

(Схапується, пута опадають з неї.)

Де він? Його я голос чула.
Я вільна! Пута вже не тиснуть!
Йому на груді полечу я,
В його обняттях я повисну!
Він звав мя: «Гретхен!» Стояв на порозі!
Почерез пекла рев і грюк,
Почерез люті чортівські погрози
Пізнала я милий, кохаючий звук!

Фавст

Се я!

Маргарета

Ти? О, скажи ми се ще раз!

(Бере його за рамена.)

Се він! Се він! Пропали муки,
Пропали хвилі пут, тюрми, розлуки;
Се ти! Прийшов ті пута розімкнути!
Так, ти мя спас!
Ось вулиця знов,
Де перший раз я бачилась з тобов;
Ось любий той садок,
Де я на тебе з Мартов ждала.

Фавст

(хоче її вести)

Ходи ж бо! Лиш крок!

Маргарета

О, стій!
Я ж радо так при тобі все стояла.

(Голубить його.)

Фавст

Мерщій!
Хвилинку не вспієш,
І справа пропала!

Маргарета

Що? Цілувати вже не вмієш?
Коханий, лиш трошки зо мною не був
І вже-сь цілувати забув?
Чого се при тобі мя ляк огорнув?
Коли вперед із твоїх віч, із слів
Рай тихий проникав мя
І ти цілував мя,
Мов удушить хотів —
Цілуй мене!
Бо я поцілую тебе!

(Обіймає його.)

Ах, та уста твої так зимні,
Німі!
Де, де твоя любов?
Чи вже відняли мні
Й її?

(Відвертається від нього.)

Фавст

Отямся, серце! Лиш ходи зо мнов!
Буду голубить тя сто раз жаркіше,
Лиш прошу тя, ходімо відси!

Маргарета

(обзираючи його)

Но чи се ти? Чи певно ти?

Фавст

Я, я! Ходи!

Маргарета

Ти пута зняв,
Мене знов на коліна взяв.
Чи ж ти мене ся не лякаєш?
А знаєш, друже мій, кого ти увільняєш?

Фавст

Ходи! Ходи! Гнеть ніч глуха мине!

Маргарета

Я маму вбила,
Дитя втопила.
Чи ж не було воно твоє й моє?
Твоє також! Се ж ти! Хоч увірить не можу
цілком.
Дай руку! Так, воно не сон!
Твоя се любая рука!
Ах, а чому вона вогка?
Обітри її! Здаєсь,
По ній кров лллєсь.
О боже! Що се ти зробив?
Сховай шаблюку,
Будь милостив!

Фавст

Не згадуй про минувшу муку!
Не добивай мене зовсім!

Маргарета

Ні, ти живий останься!
Я ти про гроби розповім,
О них старайся
Сей час!
Матусі щонайкращий плац,
Мій братчик ту ж при ній,
Я трошки в стороні,
Лиш не далеко дуже!
Малесеньке при моїй правій груді;
А більш ніхто при мні не буде!
Поруч з тобов лежати, друже,
Було би солодке, безмірнеє щастя!
Но се ми не вдасться!
Мені здаєсь, що тиснусь десь ід тобі,
А ти тручаєш мя кудись,
А прецінь горнеш мя так щиро 'д собі...

Фавст

Таж бачиш, що се я,— ходи, спішись!

Маргарета

Куди?

Фавст

На волю!

Маргарета

Сли там гроб на волі.
І смерть жде, то ходи!
Відсіль до могили тісної,
Відсіль до смерті!
Ти йдеш вже, Генріх? О, коб я могла з тобою!

Фавст

Таж можеш! Лиш хоти! Вихід отвертий.

Маргарета

Ні-ні, не мож! Пропала вся надія.
Та й що тікать? Вни мусять мя зловить.
А як-то тяжко хліба в них просить,
Та й то ще з муками сумління!
А як-то тяжко в чужині блудить;
А вни мя таки мусять ізловить.

Фавст

Я все буду з тобою.

Маргарета

Бігáй! Бігáй!
Бідне дитя спасай!
Живо! Доріжкою
Горі потоком,
Кладкою хисткою
В гай,
Вліво, де тин під опоков,
В ставку!
Лиш зараз хапай!
Воно піднімаєсь,
Тріпочесь, пручаєсь:
Рятуй! Рятуй!

Фавст

Отямся! Ти туй
Лиш крок один, меш вільна бути!

Маргарета

Коб лиш сесю гору минути!
Там мамка моя на камінні сидить!
Дрож потрясає мною!
Там мамка моя на камінні сидить,
Хитає головою!
Не гляне, не стане, тяжить голова!
Ех, спала ж бо довго, не встала вона!
Для нашої втіхи заснула, для нас.
То був щасливий час!

Фавст

Дарма благать, дарма просити,
То мушу·тя насилу виносити.

Маргарета

Пусти мя! Ні, не неси мя насилу!
Не хапай так убійчо мене!
Я ж із любві для тебе все робила.

Фавст

Світає, любко! День іде!

Маргарета

День! Так, вже дніє послідній день!
То мій весільний день мав бути!
О, не кажи лишень
Нікому, що ти був уже зо мною!
О, мій віночку з барвінку і рути,
Прощаюсь з тобою!
Ми побачимось ще,
Але не при музиці.
Народ валить, народ гуде;
Плаци, вулиці
Всіх не вміщають.
Дзвінок дзвенить, пруток ламають.
Як мене в'яжуть і рвуть!
Кровава колода вже тут.

Вже грізно на всіх заблистіло
Те вістря, що вп'єсь в моє тіло.
Ввесь світ німий, як могила.

Фавст

О, щоб мя мати не родила!

Мефістофель

(з'являється знадвору)

Ну же, пора минає!
Гуторять, буторять, дарма сидять!
Мої коні дрожать;
Вже день світає.

Маргарета

Се хто виринає тут з полу?
Той! той! Най геть біжить!
Чого він хоче у місці святому?
Він тут по мене!

Фавст

Ти будеш жить!

Маргарета

Суде господній! На тебе вповаю!

Мефістофель

(до Фавста)

Ходи ж, бо з нею тут тебе лишаю!

Маргарета

Твоя я, отче! Спаси мене!
Ви, ангели, небесні власти,
О, заступіть мя, не дайте пропасти!
Генріх! Я боюсь тебе!

Мефістофель

Вна осуджена!

Голос згори

І спасена!

Мефістофель
(до Фавста)
Сюди, до мене!
(Щезає з Фавстом.)
Голос
(зсередини, німіючи)
Генріх! Генріх!

Кінець першої часті.

Приспівка, в котрій поет передає свого «Фавста» читаючій громаді, написана літом 1797 р., с[е] є[сть] звиш 20 літ по розпочаттю самої драми. Багато приятелів та свояків, що радісно вітали початок «Фавста», лягли в могилі, не діждавши його кінця, як ось сестра поета, Корнелія, приятелі Мерк, Вагнер, Ленц. Беручись наново до праці над «Фавстом», поет нагадує про них,— ся згадка навіває на нього сум і через те скріпляє в нім охоту заглибитися в таємничий світ духів, казок та повірок— в світ, звичайно непринадний для його живої, реалістичної вдачі. Та тепер він не може устоятись перед заманливими привидами і збирає свою силу, щоб ухватити їх, видобути на світ і оживити новим, людським життям.

Пролог в театрі. Сей «Пролог» написаний, здається, того самого літа, що й приспівка. Після пояснення Г. Дюнцера[1], поет хотів в нім виразити, що «Фавст» не є звичайна драма театральна, така «штука в кусниках», така «командована поезія», якої жадає директор, але що тут «поет хотів в найчистішім світлі показати той образ, який носиться в його душі». Нам таке пояснення видається невластивим, тим більше, що «Фавста» справді можна уважати «штукою в штуках», а не правильною драмою. Адже тут (в обох частях) подана, так сказати, ціла життєпись в драматичній формі, показаний повільний і постепенний розвиток особи, а не якесь одно, в собі скінчене дійство... Біблійні символічні збочення, полеміка і сатира на сучасні події і сучасних людей, різкі контури фігур в стилі старонімецьких дереворитів, занехання (в першій

[1] Goethes Faust. Erläutert von Heinrich Düntzer. Leipzig, 1879.

часті) поділу на акти і сцени, недостача властиво драматичної зав'язки і тісного зв'язку поєдинчих сцен, невинна простота, з якою світське мішається з божественним, інтермеццо, властиве давнім містеріям,— все те прямо випливає з раз принятої форми, котра попри ідеалізування і символізування предмета допускає введення якнайбільшого багатства подрібностей і окремішностей. А позаяк в «Фавсті» все полягає на осібниках, позаяк вчинки і цілі тих осібників безпосередньо і живо поставлені нам перед очі, то й є він чистою драмою, а не діалогованою повістю. А хоть помимо введення всяких надземних і неземних сил не зістала нарушена особистість людська, свобода волі і застанови дійствуючих осіб, і хоть особи ті типові,— ми все-таки чуємо добре, що се людські особи, не алегорії. Основою цілості не є міф, не є божественна повість ані казка, в котрій би свобідна воля осіб могла бути знищена, а тільки легенда, чисто л ю д с ь к а повість, людська подія»[1].

Думку про пролог Гете переняв з драм індійських («Сакунтала»); подібні прологи, де перед почином самої штуки директор бесідує з актором чи то про предмет штуки, чи то про принцип штуки, стрічаємо в середньовікових європейських драмах. «Пролог в театрі», впрочім, не є конечною частю штуки так, як слідуючий «Пролог в небі»[2].

«В е с е л ь ч а к» — також звичайна фігура в давніх релігійних містеріях (в німецькім звичайно під назвою «Hegel», «Hanswurst» і т. д.). Тут під весельчаком треба розуміти актора, що в директоровій трупі звичайно грав такі ролі (Лепер).

К р е м — дійсно, справді (allenfalls).

П р о л о г у н е б і. І сей пролог написаний літом 1797 р.

«Се був геніальний інстинкт Гете, котрий спонукав його поставити через сей пролог свою трагедію в світло Мойсеєвої легенди п р о Й о в а, котра враз із грецькими трагедіями про Едіпа належить до т[ак] зв[аних] Schicksalstragödien[3] і має собі за предмет супротивлення одиниці людської супротив надмірно тяжких кар за над-

[1] G. V. Loeper у вступі до Гемпелевого видання «Фавста», стор. XXXIII—XXXV.
[2] Т а м ж е, стор. XLIV.
[3] Трагедій долі *(нім.).— Ред.*

мірно малі провини»[1]. Той пролог в'яже обі часті «Фавста» в одну нерозривну цілість, так як заклад Мефістофеля з господом (взятий також з Йова) каже нам надіятися, що «Фавст» вкінці таки буде вирятований.

Основуючи сей пролог на переказах староіудейських, а також середньовікових, після котрих злим духам поруч з добрими може було являтися перед лицем господнім, Гете, однако ж, стоїть заразом і на грунті новішім, на грунті раціоналізму XVIII віку; його архангели в своїм співі про всесвітній лад виголошують чисто світську похвалу творцеві, голосять похвалу с о н ц я, з в і з д і с и л п р и р о д и, показуючи таким способом і космогонічний напрям цілої драми. Сей пролог (переважно партія Мефістофеля) держиться також в гумористичнім тоні, так як і попередній, через що Гете іменно осягнув те, чого не осягнув Клопшток в своїй «Мессіаді», с[е] є[сть] надав людську міру і людську вдачу надприродним істотам і саме через те зробив їх поетичними, близькими до людей і розбуджуючими людське співчуття. «Пролог в небі» і закінчення другої часті «Фавста» се немов рами, серед котрих звершується ціла подія трагедій. Думка, котру в прологу висказує господь до Мефістофеля:

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти,
Усякий блудить, доки правди ськає,—

та думка стається отсею, коло котрої обертається ціла драма і котрої розв'язку становить закінчення другої часті, хоч, впрочім, дуже не подібне до сього пролога під зглядом оброблення предмета.

Назва «М е ф і с т о ф е л ь» утворена, здається, з грецьких слів μὴ φῶς τὸ φιλῆς, т[о] є[сть] не люблячий світла, і в такій формі приходить в найдавніших драмах про Фавста, а також в Шекспірових «Веселих кумах з Уїндзора»; аж пізніше в устах люду назва «Мефостофіль» перейшла в «Мефістофель», і в такім виді приняв її й Гете.

«Я к с л а в н а г а д и н а, м о я т і т у с я...» — Мефістофель натякає тут про змію з раю, що підвела Єву і Адама, гляди: Мойсей, I, 3, 14: «І сказав господь до змії: «Позаяк ти се зробила, то будеш проклята між усіми ско-

[1] Т а м ж е [G. V. Leper], стор. XLIV—XLVII passim.

тами і всіми звірами земними. На животі повзатимеш і землю їстимеш до послідніх днів».

Трагедії часть перша. Першу часть своєї великої трагедії зачав Гете, правдоподібно, літом 1774 року, з котрого-то часу походить зараз перша сцена аж до того місця, де Дух Земний щезає, по чім в короткім часі написана була й розмова з Вагнером аж до стиха:

А радуєсь, як хробака найде!

Другий монолог Фавста і друга сцена «За містом» належать геть-геть до пізнішого часу, що видно вже хоч би з відмінного тону, яким другий монолог різниться від першого...

Думка про драматичне оброблення «Фавста» і навіть саме оброблення сягають від дуже ще молодого віку поета і тягнуться відтак через його життя цілих 60 літ. Можемо сказати напевно, що ще в дитинстві Гете познакомився з тим предметом, котрий описуваний був в многих т[ак] зв[аних] «Volksbücher»[1], де розказувалося про «поганого чарівника д-ра Івана Фавста, як він свою душу запродав чортові і який з ним страшний конець лучився». Се була стародавня казка, своєю основою сягаюча перших початків християнства, а може, навіть перших початків культури людської. Середні віки, погружені в пітьму містицизму і забобону, обробили й сю казку, так як много других, по-своєму, надали їй місцеву ціху, зв'язали події казочні з дійсними, колись жившими людьми і місцями (про д-ра Івана Фавста справді згадують сучасні пам'ятники), і в ту правдиву оболочку вложили свої поняття, вірування, свій світогляд, свою філософію. І драматичних оброблень Фавстової історії не хибло, особливо згадати треба «Трагедію про доктора Фавста» знатного англійського драматика і попередника Шекспіра, Хрістофа Марло, написану 1626, далі про оснований на тій драмі німецький вертеп (Puppenspiel) про Фавста, в котрім видно немалий талант драматичний,— і первісна казка про чарівника Фавста помалу зачинає укладатися в такий високохудожницький і глибоко задуманий образ, який бачимо в найкращім викінченні в Гетевій трагедії. Той «вертеп» бачив Гете також в дитинстві в своїм родиннім місті, і, певно, відтоді засіла в його голову думка покористуватися

[1] Народних книжках *(нім.).— Ред.*

старосвітською казкою для показання в високій поетичній формі образу цілого життя, змагання і муки душевної чоловіка з великими спосібностями і з невгасимим бажанням добра і правди.

Н о с т р а д а м — властиво Мішель де Нотр-Дам, жив від р. 1503 до 1566 і був лікарем. Гете хибно признає його чарівником, приписуючи йому чарівницьку книжку, котрою послугується Фавст (Дюнцер).

З н а к м а к р о к о с м у. Після містично-кабалістичної науки є три світи: елементарний, небесний і наднебесний (ангельський, душевний). Ті три світи враз становлять в е л и к и й с в і т — макрокосмос. Все, що в однім з тих світів находиться, має подібне собі в двох других, і всі ті три світи завсігди заховують між собою тісні взаємини, що поет виразив тут (в дусі давніх магів) образом «взаємного подавання собі золотих ведер» (Дюнцер).

Ф а м у л у с. В давніх університетах се був старший студент, приданий професорові до помочі в його наукових працях, він звичайно й жив тут побіч професора. Особистість Вагнера й назва навіть (але не характер) взяті з тих же давніх казок, де він являється то Фавстовим товаришем, то навіть тим самим, що Фавст,— великим чарівником і чудодійцем (Дюнцер).

«І я к л и ш г о л о в а й о м у н е т р і с н е...» — Сей другий монолог Фавста написаний аж при кінці XVIII століття, коли Гете в другім виданні всіх своїх творів задумав тісніше пов'язати розсіяні сцени «Фавста» (в першім виданні він вийшов як «Уривок») і взявся передовсім до поповнення «великої прогалини» між першою сценою і тою, де Фавст записується Мефістофелеві.

«О с ь н а д м о г и л о ю...» — Хор учеників у мене перероблений більше за знаною піснею церковною, так що особливо дві перші строфки не подібні до Гетевого тексту і тільки зближуються до нього тоном та основною думкою.

А д е п т и. — Свого вітця вказує нам Фавст яко лікаря, лічачого алхімістичними способами. Алхіміcти старались, як звісно, винайти «камінь мудрості», котрий мав надавати вічну молодість і переміняти кождий метал в золото. Такі, котрі ніби найшли той камінь (витопили з найрізнорідніших мішанин), звались «адептами», с[е] е[сть] такими, котрі осягнули тоту найвищу, по їх поняттям, ціль науки. Робітня алхімістів звалась «чорною кухнею». «Червоний лев», «смілий зальотник» в алхімістичній

бесіді значили золото, «біла лілія» — срібло... «Молода цариця» значила шуканий камінь мудрості (Дюнцер).

І шепчуть фальш ангельськими устами...» — Вагнер говорить тут в дусі середньовікової повірки про воздушних духів, що ніби жиють в чотирьох рогах світу і котрим приписувано шкідливість чотирьох вітрів. Кожний з тих чотирьох родів духів мав свого князя. Ті духи вміють зводити людей, шепчучи, як ангели (Лепер).

«В начале было дело...» — Євангеліє Йоана, I, 1, в нашім церковнім перекладі звучить: «Въ началѣ бѣ слово, а слово бѣ оу Бога, а Богъ бѣ слово». В грецькім оригіналі стоїть замість «слово» — λόγος: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν καὶ ὁ θεὸς ἦν λόγος». Але грецьке «λόγος» має дуже багато значень; головно ж значить розум і всякі прояви та вчинки розуму (Лепер).

Ключ Соломонів (Clavicula Salomonis). Звичайна формула заклинання нижчих, елементарних духів. Як давно вірили в чотири елементи (первістки), з котрих ніби все складається, а іменно: огонь, земля, вода і воздух, так також приймали, що в кожнім елементі є окремий дух,— відси те «заклинання чотирьох». Дух огню звався саламандрою, дух воздуху — сільфою (я позволив собі назвати його більш зближено до наших народних повірок — літавицею, так як водяного духа — водяницею, а кобольда (Incubus) — хованцем), дух води — унденою (від лат. unda — хвиля), а дух землі — кобольдом, також з-латинська Incubus (хованець), гномом або пігмеєм (Дюнцер).

Вся сила злая — себто на знак хреста, котрий-ді має більшу силу, ніж ключ Соломонів (Лепер).

Трикрат горючий світ — світло святої Трійці, в ім'я котрої посвячається вода, що названа тут «святим пожаром».

«Мандруючими школярами» (Scholastici vagantes) звались мандруючі вчені, звичайно недійшлі студенти, котрі ходили від міста до міста та займалися ворожбитством, виганянням духів та всякими куглярськими.

Вельзебул (з фінікійського Baal — бог — і Sebûb — муха) значить властиво бог мух. Нищителем (по-жидівськи Abbadon) зветься чорт також в Євангелії Йоана 8, 44. Назва зрадник значить майже те саме, що диявол (σιαβολος—Лепер).

Часть темноти, що світло сплодила... — Після грецької космогонії пітьма (Ερηβος, син Хаоса) існувала перед світлом. Так само і в жидівській казці про створення світу, гл.: Мойсей — 1, 2, 3 (Лепер).

«Пентаграм» (п'ятиріжник), або пентальфа, так називалася фігура, котра постає тоді, коли боки правильного п'ятикутника продовжимо, аж поки не перетнуться.

Фавстова кімната. «Сцени, в котрій Фавст записується чортові, не було в першім виданні «Фавста» (в «Уривку») цілої, а була тільки її послідня частка від слів: «Я хочу людськості цілої долі...» до кінця. Решту доробив Гете пізніше.

«Кров, бач, зовсім окремий плин...» — Підписування угоди з чортом власною кров'ю се немов пародія давнього речення: «Non sacramentum sine sanguine»[1], бо чорт любить мавпувати і лицювати все божественне (Лепер).

«Корона людськості» — тут в значенні загалу всіх тих найвищих розкошей, до яких чоловік спосібний (Дюнцер).

«Іспанські чоботи» — прилад, уживаний давно до тортур, котрим стискано або калічено (коли вони всередині були набиті цвяхами) ноги понижче колін.

«Одна, дві, три потрібні штуки». — Звісно, що логіка розкладає процес мислення на складові часті. Тут говориться про висказування суду (в логічнім значенні), котрий в первісній формі складається з трьох частей.

«Encheiresis naturae» — по-нашому значило б се тільки, як «штука вхопити всю природу в жменю», як величалась гордо давня хімія, що конечно в очах людей більше мислячих мусило виходити на найгіршу насмішку тої старої хімії над самою собою, позаяк вона може розбирати і складати тільки мертві частки природи, а зовсім мусить обминати найголовніший об'яв природи, с[е] є[сть] життя (Дюнцер).

«Ви знаєте, щоб папов стать...» — Дюнцер, а за ним Лепер понімають се місце так, що тут Брандер велить вибирати того папою, «хто найбільше здужає випити». Мені се пояснення видається недостаточним

[1] Нема таїнства без крові (*лат.*).— *Ред.*

і натягненим. Бо хоть в віці Реформації, в котрій відбувається дія «Фавста», а також пізніше, аж до наших часів, в шинках при пиятиках часто висмівано попівство і його обряди, то прецінь ні Дюнцер, ні Лепер не могли навести такого пияцького звороту (вроді, напр., звісних «Sich einen Pfaffen antrinken, sich einen Kardinal antrinken»[1] т. ін.), котрий би мав зв'язок з папою і оссбливо з вибранням папи, о котре тут передовсім ходить. Далеко ближчий зв'язок мають послідні слова Брандера із звісним приписом канонічного права, що папою не може бути кастрат і що затим квалітет мужності — о котрій треба було докладно переконатися — є рішучим моментом при виборі папи. Сей припис міг дати підставу до якого-небудь пияцького жарту, пародіюючого вибір папи, так як дав підставу до сміхотворних повістей, живучих ще й досі в устах люду (я, напр., чув се сам від міщан в Дрогобичі).

«Розстайна дорога» — зборище злих духів, після людової повірки.

«Старий цап, летячи з Лисої гори» — після людової повірки, їздять чарівниці на цапах (і на всякій другій худобі, навіть на людях) на Лису гору на свої північні гульки. Їзда, розуміється, іде воздухом, від того тут «летячи».

«Реброломи» — так я позволив собі перелицювати німецьке Rippach, місточко близ Липська; через те перелицювання й гадка змінилася супротив оригіналу. Фрошева задуфала нагадка про Реброломи має (після мого переводу) натякнути Мефістофелеві, щоб не говорив так дуже гордо і з таким легковаженням про шинок і товариство, бо вони вміють не так розуму навчити, с[е] є[сть] «ребра поламати», що — бачиться мені — відповідне і брутальному характерові Фроша, і основній гадці цілої сцени, котра трохи що не скінчилася ламанням ребер. Натячкою про свідання у «кріля Цьвочка» висміває Фрош оп'ять високопанський тон, з яким Мефістофель зразу обізнавсь о товаристві. Тільки се послідне значення мають відповідні слова німецького тексту. «Кріль Цьвочок» — назва, уживана в приказці «Се ще було за кріля Цьвочка», т[о] є[сть] се брехня, виражає, отже, щось фантастичного, безпідставного (як гороїжність Мефістофеля) і заразом згірдного,

[1] Пропити все, навіть священика, пропити все, навіть папу *(нім.)*.— *Ред.*

як і всяке надування своєї позаги понад зріст, і думаю, таким робом сяк-так підходить під значення «пана Ганса» Гетевого тексту, позаяк, по словам Дюнцера, Hans Arsch von Rippach означав в Липську дурного і разом з тим гордого блазня.

Сцена під написом «Кухня чарівниці» написана 1788 р. в Римі в огороді Villa Borghese. Гетева чарівниця показується тут в зовсім не такім страшнім, таємничім виді, якими являються чарівниці в Шекспіровім Макбеті,— противно, чарівниця в «Фавсті, се чиста пародія тамтих. Але іменно таким способом Ґете здужав і тут надприродне і таємниче зробити природним, і хоч, з одного боку, сама повість про Фавста наказувала йому не залишити й представлення чарівниці, так, з другого боку, спосіб представлення показав в авторі чоловіка зовсім новіших понять. Чари, котрим піддається Фавст, се пуста формальність; вони не зміняють ані його внутрішньої особи і вдачі, ані не усувають його вольної волі, як се показується іменно в слідуючих сценах з Маргаретою.

Опис кухні. Основою сього опису кухні служили образи Брейгеля і Теніє. В поняттях середніх віків «чорні коти» і «гидкі мавпи» були невідлучними атрибутами чарівниць.

«Проглядання крізь решето» — була дуже люблена в середніх віках чарівницька штучка; при її помочі чарівники мали пізнавати злодіїв і вбійць. Вже давні греки знали сю штуку і звали її ворожбою з решета — коскіномантією. Цікава річ, що між українським народом живе ще перероджений останок тої ворожби: «Коли мерця виносять з хати, всі домашні глядять за ним крізь сито, щоб за помершим надто в тугу не вбиватися» (с. Нагуєвичі Дрогобицького пов.).

Круки вважались невідлучним атрибутом чорта, вони справді являються до Мефістофеля в другій часті (акт IV) «Фавста». Повірка, що чорт кривий й має замість одної ноги кінське копито, осталась ще з прастарої скандінавської міфології.

«...Темна для розумних і дурних...»— Засадою було в давній магії, що незрозумілі слова мають більшу силу, ніж зрозумілі. Вже Пліній казав: «Minorem fidem homines adhibent iis, quae intelligunt»[1] (Лепер).

[1] Найменшу віру люди дають тому, що вони розуміють *(лат.)*.—*Ред.*

«T h u l e» — казочний край на найдальшім кінці світу (проте «ultima Thule»). Римляни думали, що се такий острів на найдальшім північно-західнім кінці Європи (нинішня Англія).

Під «п о т у ж н и м Д у х о м» розуміється тут, безперечно, Дух Земний, що в першій сцені являвся Фавстові; йому Фавст приписує не тільки прислання Мефістофеля, але також прояснений, живий погляд на природу, котрого так бажав в першій сцені.

Б л и з н я т а - я г н я т а. «А груди твої суть як двоє молодих ягнят-близнят, що пасуться між лілiями»,— Соломонова «Пісня пісень», 4, 5.

Г е н р і х. Правдиве ім'я Фавста було, здається, Георг; перекази звуть його, однако ж, Іваном. Ім'я те змінив Гете самовільно на Генріх не знати з якої причини.

С к а р б. Після загальної повірки, де запалає блудний огонь, там має в землі находитися заритий скарб, котрий саме тоді підходить вгору.

«Щ у р о л о в» — німецька казочна фігура Rattenfänger von Hameln, котрий своїм співом виваблював щури, миші, а також і дітей і провадив їх за собою.

«В а л ь п у р г і є в а н і ч, або Ніч святої Вальпурги» зветься ніч перед 1 маєм, котрий в німецьких календарях посвячений пам'яті тої святої. Як у нас вночі перед Купалом і перед зеленими святами, так в повірці німецького люду вночі перед Вальпургою збираються всі чарівниці і всякі нечисті духи на Лису гору на гулятику. Таких Лисих гір багато, найзнатніша з-між усіх в Німеччині гора Брокен, або Блоксберг, в горах Смолистих, на котрій і відбувається слідуюча фантастична сцена. «По мимовільнім убійстві Валентина,— каже Лепер,—Фавст утікає з Мефістофелем сюди, в Мефістофелеве царство». Представленням цілої дикої оргії чарівниць і злих духів на Лисій горі хотів Гете, крім того, символічно показати цілий безконечний вир грубих, змислових розкошей, в котрі Мефістофель старається втягнути Фавста, щоби, з одного боку, зламати силу його тіла і духу, а з другого боку, щоби відтягнути його любов до Маргарети. Ся любов вже з самого початку не подобалась Мефістофелеві яко прояв чисто людського, ублагороднюючого чуття. Тепер, погубивши Маргарету, Мефістофель уводить від неї Фавста, щоб довершити її згубу, а перед Фавстом старається укривати, що з нею діється. Але іменно в тій сцені на Лисій горі

і показується в повній силі живість і сила людського чуття у Фавста. Таємничий і д о л поражає його до глибини душі своєю подобою до Маргарети і будить в нім безконечний біль і тугу за покиненою коханкою. Наразі ще вдається Мефістофелеві відтягнути Фавста від тої прояви, але не надовго. Уривки другої части «Вальпургієвої ночі», що мала прийти по «Інтермеццо», показують нам, що Фавст таки дізнався про долю Маргарети і ся вість вирвала його з усіх хитрих пут Мефістофеля, він спішить з нараженням власного життя, щоб рятувати укохану дівчину з тюрми і муки. Сцена ся написана була, здається, 1801 р., а сцена з Валентином — 1800.

Ш і р к е і Е л е н д — два села під горою Брокен (Лепер).

Б л у д н і о г н і вважались демонічними істотами, котрі путника люблять звабити і завести в непроходиме багно або в пропасть (Лепер).

«Я к х р о п е, і д м е, і с в и щ е...» Дві високі гранітові скали близ Шірке називаються Хропуни (Schnarcher) (Лепер).

М а м о н (з жидівського)— золото, тут персоніфікований «чорт золота» (Лепер).

Б а в б о — постать з грецької міфології (мамка-розпусниця богині Деметер); Гете зробив з неї провідницю німецьких чарівниць замість німецької Г о л л е, або Б е р т и (Лепер).

І л ь з е н ш т а й н — скала над рікою Ільза з противного боку Брокена (Лепер).

Ч а р і в н а м а с т ь. Після повірки середніх віків чарівниці варили таку масть (Salbe), котрою опівночі, сприснувши на себе або обмазавшися нею, могли летіти на Лису гору. Порівняй також в «Кухні чарівниці» слова мавп: «Варом хлюсть, в комин шусть!»

П а н В о л а н д. У середньовікових поетів чорт зветься дуже часто Volland, Valant, Foland. Се ім'я давнього скандінавського бога тьми, Льокі (Лепер).

П е р ш а ж і н о ч к а А д а м а — пор. у Мойсея (I, 1, 27): «І сотворив бог мужчину і женщину». До тих слів нав'язали пізніші рабини-коментатори слідуючу легенду. Тота женщина, сотворена рівночасно і однако з Адамом, по імені Ліліт, не хотіла слухати мужа яко йому рівна. Тоді сотворив бог з Адамового ребра Єву, а Ліліт прогнав, і вона відтоді жиє яко почварна, мужчин уводяча

і дітям шкідлива істота. Чорти гніздяться в її пишнім волоссі, котре Гете зве «її єдиним строєм» (Лепер).

Рум'яні яблучка. Яблука й рожі в символіці майже всіх народів, а особливо греків, суть знаками любві. Снити о яблуках — віщує любовне щастя. Ця символіка находить тут свій найреальніший вираз (Лепер).

Дерев'яний ясновидець. Так я позволив собі по-нашому передати грецьке слово «Проктофантазміст», котрим Гете назвав виступаючу тут особу берлінського книгаря і писателя Христіана Фрідріха Ніколаї. Ніколаї був противником літературним Гете і Шіллера, за що оба писателі старались йому, де можна, відплатити. І так на нього зложена більша часть їдких гете-шіллерівських «Ксеній», а також в «Фавсті» Гете не залишив спосібності, щоб не ущипнути його. Назва «Проктофантазміст» (ясновидець від задниці) відноситься до того, що Ніколаї, хоч поборник раціоналізму і твердої, а властиво сухої освіти (Aufklärung),— через те я й назвав його «дерев'яний» — вірив в привиди духів і терпів галюцинації, від чого лічився п'явками.

Під «старим млином» треба розуміти многотомовий і дуже нужденний журнал Ніколаї «Die allgemeine deutsche Bibliothek» (1765—1798), а відтак її продовження «Neue allgemeine deutsche Bibliothek» (до 1806) (Лепер).

Тегель — хутір родини Гумбольдтів близ Берліна. В своїх писаннях Ніколаї подрібно описав, як в тім Тегелі 1797 року щось страшило (Лепер).

«Опишу подорож...» Натякнено на обширне діло Ніколаї «Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz», в котрім-ді Ніколаї опише і те, що видів і чув на Лисій горі (Лепер).

Медуза Горгона, котра, після грецького переказу, кождого, хто на ню глянув, перемінювала в камінь.

Персей відрубав Медузі Горгоні голову, а з її крові повстало гаддя. Повість про Персея в християнських часах зістала перероблена остільки, що з Персея зробився св. Юрій, котрий також вбиває почвару-змію. Сим міфологічним порівнянням хоче Мефістофель відвернути увагу Фавста від привиду, котрий йому показує правдиву будучність засудженої вже Маргарети, як се видно з сліду топора на шиї, скованих ніг і назад зв'язаних рук в дальшім уривку.

В уривку тім, котрий мав слідувати за інтермеццом, являється оп'ять той «ідол» в з'яві «кровавого суду», «тіло

голе, руки зв'язані назад» — отак стоїть він на горючім помості. Сцена того кривавого суду не була, однако ж, викінчена. Дальший хід її Гете натякнув лиш тими словами: «Голова відпадає. Кров бухає і гасить огонь. Ніч. Шум. Шепотання страччуків (нехрещених дітей). Відси Фавст дізнається...» — іменно про долю Маргарети і про те, що її чекає, о чім уже збоку натякнув і Мефістофель перед убійством Валентина, говорячи про «щось, мов довгий шнур перловий» (Лепер)

І н т е р м е ц ц о, гра між актами, звичайно забавна, котрою лагодилось представлення сумних подій в трагедіях або містеріях, уживане було дуже часто в давніх театрах чи то світських, чи й релігійних. В таких «вставках», не зв'язаних з головною подією драми, звичайно висміювалися якісь сучасні справи і люди. Так само зробив і Гете, згромадивши тут ряд заміток про сучасних людей і сучасні напрями різнорідних думок і вірувань. Само «Золоте весілля» — се тільки немов покривка, вона полягає головно на танечнім хороводі Пука і других духів, за котрими тиснеться громада всякого збороду, неначе весільних гостей, в масках і без масок. Основа взята з Шекспірового «Сну літньої ночі», відки також взяті й постаті Оберона, Титанії, Пука, Арієля. Також Віланд в звісній своїй поемі «Оберон» звів докупи казки про ті духи. Оберон — се цар ельфів, духів посередніх між злими і добрими. Його сварка з Титанією описана обширно в Віландовій поемі, а по поводу їх перепросин і відбувається оце «Золоте весілля».

Ц і к а в и й п о д о р о ж н і й — знов той же Ніколаї, котрий всюди пхається.

П у р и с т — очевидно, якийсь любитель моди, а не пурист язиковий, уважаючий на чистоту бесіди.

. Тота сама х о р у г о в к а (очевидно, маска, знаменуюча змінність людських уподобань, говорять обі строфи).

«К с е н і ї» — під таким написом видали Гете і Шіллер 1797 р. збірник острих епіграм, котрі свого часу наробили багато куряви в німецькій літературі. Тут ті ненависні ксенії виступають як щипавки, цілою гурмою, і добродушно признаються до свояцтва з чортами.

Г е н н і н г с — видавець збірника поезій п[ід] н[азвою] «Музагет» і журналу «Геній часу», належав до завзятих противників Гете і Шіллера, і за те й йому дісталось в ксеніях, котрі йому й на Лисій горі не дають спокою.

Музагет — дослівно «згінщик муз», висказує, що чарівниць далеко легше назганяти, аніж муз, т. є. ніж уложити збірник правдиво гарних поезій, котрих іменно в збірнику Геннінгса не було.

Небіжчик «Дух часу», в котрім, як і тепер ще в многих журналах, фабрикувалася маса безсмертних і геніальних писателів, виступає гордо, розуміючи під славною кумпанією іменно себе і свої свіжосфабриковані знаменитості, і закликає всіх чортів, щоб ішли до нього в співробітники, а він їх усіх помістить на вершку німецького Парнасу.

Журавель Єзуїт — се звісний фізіогноміст Лявater, котрий на старість попав в релігійний містицизм.

Гук — водяний птах, Rohrdommel.

«Коли усе це — я...» — Натякнено на звісну тезу ідеалістів: всі внішні явища — се виплив внутрішньої істоти чоловіка, се явища, існуючі тільки в уяві, в мозку чоловіка,— значить світ — се тільки я».

Удальці — се люди, що з переворотом цілого ладу також перевертаються і ходять на головах, с[е] є[сть] радикально змінюють свої переконання і свою вдачу, щоб тільки вдержатися наверху.

Понурий день. Сю страшенно сильну прозаїчну сцену продиктував Гете свому секретареві Рімерові аж 1803 р. (здається, після давніших записок).

Ніч. Чисте поле. Ся маленька сцена вночі в чистім полі належить до найпізніших вставок в «Фавсті». Критики ще й досі не поєдналися, як її розуміти. Одні під духами, що «снують круг шибениць», розуміли злих духів; зате, з другого боку, піднесено, що се повинні бути іменно добрі духи, котрі посвячують місце, на котрім завтра має згинути Маргарета.

Тюрма. Послідня сцена «Фавста» здавна була предметом подиву. Пісня, котру співає Маргарета, основана на німецькій казці про святий боз, під котрим ніби дівчина поховала свою сестричку, вбиту лютою мачухою; з кісток похованої сталася гарна пташка. Закінчимо сю замітку випискою з Вайса[1]: «Сцена в тюрмі се майстерський твір, вищий над усяку похвалу, найпотужніше з усього, що наш поет здужав досягнути в патетичнім, трагічнім виразі. Було се завдання, гідне найвищої поетич-

[1] Weisse. Kritik und Erläuterung des Goetheschen «Faust».

ної сили, завдання, на котре не зважився й сам Шекспір; в божевільстві ума, розшарпаного страшенною мукою душевною, мимовільної вбійці власної матері і власної дитини показати моральну шляхетність, сердечну чистоту, і те завдання сповнив Гете якнайдоскональше. Йому удалось в страшенній глибині тих суперечностей, в які моральна провина вкидає душу людську, в яснім, пориваючім образі показати вибавлення і душевне викуплення невинної проступниці, так що голос, котрий при кінці каже, що вона спасена, видобувається немов з власного серця читача чи слухача. Поезія, котра се може зробити, показує через те виразніше, ніж через всяке друге поетичне діло, що вона походить з найвищих висот людського духу, що вона споріднена, ба навіть внутрішньо тотожна з найвищими людськими святощами, котрі одні тільки всякому людському ділу надають стійність і піднесліcть».

ГЕЛЕНА І ФАВСТ

ТРЕТІЙ АКТ ДРУГОЇ ЧАСТІ
ГЕТЕВОГО «ФАВСТА»

ПЕРЕДМОВА

Місяць серпень 1899 р. був у Німеччині присвячений пам'яті найбільшого поетичного генія нових часів Йоганна Вольфганга Гете. Всі німецькі міста, починаючи від Франкфурта-на-Майні, всі корпорації, редакції, театри вшанували пам'ять великого поета і великого чоловіка безмежним рядом урочистих обходів, вистав, промов, статей, книг і різнородних публікацій. Та свято се не було виключно німецьким святом. Гете був найбільш універсальним поетом усіх часів; він умів відчути красу і людськість усюди, де тільки зустрів її, без огляду на мову, костюм і національну закраску. Буєши одним із творців німецького національного почуття, він рівночасно був одним із творців того наскрізь новочасного універсалізму, що обіймає цілий світ ідей, чуття і краси, щоб тим сильніше любити, тим вище піднести своє рідне. Отим-то роковини Гете були загальним святом людської цивілізації; пам'ять великого генія шановано так само щиро на всіх мовах, у всіх освічених краях.

Бажаючи і в нашій мові вшанувати його пам'ять, ми подаємо тут перекладом одну частину з його найбільшого архітвору, з безсмертного «Фавста». Переклавши першу часть «Фавста» ще двадцять літ тому назад, я кілька разів брався перекладати другу, та проби лишалися невикінченими. Найчастіше я брався власне до третього акту другої часті, до тої високооригінальної класично-романтичної трагедії про Фавста і привернену до життя Гелену. Тепер я зважився переглянути ті давні проби, переробити їх і викінчити і пускаю їх у світ — також як пробу осилення нашою мовою величного німецького архітвору.

Друга часть «Фавста» вважається взагалі твором темним і незрозумілим. Се не зовсім справедливо. Певна річ, се не

є твір популярний, він вимагає у читача деяких відомостей з історії і міфології, деяких пояснень. Але поза тим, з погляду на композицію цілості, сей твір дуже ясний і прозорий. Його уклад і будова випливає конечно з самого заложення драми, з самої легенди про Фавста-чародія. В першій часті трагедії, заключаючи контракт з Фавстом, Мефістофель обіцяє йому пробігти з ним «насамперед малий, потім великий світ», тобто насамперед світ індивідуального, потім публічного життя, а легенда веде Фавста на двори різних володарів, заставляє його викликати тіні різних славних покійників і робити інші чародійські штуки. Сим був і для Гете витичений шлях. У прологу другої часті він показує символічним образом видужання Фавста на лоні природи після страшної трагедії з Гретхен. Потім Фавст і Мефістофель ідуть на цісарський двір; Фауст являється порадником, що при помочі Мефістофелевих штучок рятує цісаря з фінансових клопотів, запроваджуючи паперові гроші. Але цісар, легкомисний пан, бажає більше забави, ніж справдішньої помочі для держави, і жадає від Фавста, щоб той показав йому тіні Гелени і Паріса. За порадою Мефістофеля, Фавст спускається в підземний світ до «матерій» — містичних (платонівських) джерел усякого життя і викликає від них ті тіні. Але тінь Гелени будить у його серці непогамовану любов, він кидається до неї і мало не гине серед страшної експлозії. Одужавши, він не може вспокоїтися і разом з Мефістофелем подається до Греції, де на Фарсальській рівнині, пам'ятній битвою між Цезарем і Помпеєм, одної певної ночі відбувається гульня класичних міфічних постатей. Тут Фавст при помочі Протея, Хірона і віщунки Манто добирається до самої Персефони, богині підземного світу, і одержує від неї те, що вона випускає Гелену на світ, як колись випустила була Орфеєву Еврідіку, в такім стані і такім виді, як була по повороті з Трої. Рівночасно Мефістофель, котрий серед тих класичних символів красоти почуває себе ніяково, обертається до найнижчих, найобридливіших міфічних прочвар і визичує собі маску найобридливішої з них, Форкіади, одної з двох сестер, дочок бога пітьми, що по грецькому віруванні обі мали тільки одно око і один зуб і по черзі користувалися тими причандалами.

Отсе й є вихідна точка третього акту, що властиво є окремою самостійною трагедією Гелени і Фавста. Гелена вертає з Трої з хором троянських полонянок. Менелай

вислав їх наперед, велів Гелені оглянути батьківський двір і при помочі старої ключниці прилагодити все до жертви, але не сказав, що має бути принесене в жертву. Гелена входить у двір, та ще швидше виходить перенята жахом: у дворі край огнища вона побачила страшну прочвару, що німим рухом веліла їй забиратися геть! Ся прочвара показується в дверях, виходить на світло, лається з полонянками і самій Гелені виявляє, що се її саму Менелай хоче зарізати в жертву богам, а її полонянки будуть повішені. Гелена зрезигнована вмерти, але дівчата бажають жити. Форкіада вказує вихід із страшного положення. Недалеко Спарти, в горах, оселилися якісь лицарі, побудували високий замок, а їх ватажко готов захистити її, коли вона зараз наново покине Менелая і схоче втекти до того замка. Гелена згоджується. Ватажок, що захищає її і побиває Менелая, се Фавст. З ним разом проживає Гелена в аркадських «щасливих полях» розкішні дні. З їх подружжя родиться син Евфоріон, чудовий співак, що рветься до високого лету і гине. Його смерть — се для Гелени пора повороту в підземний світ; її служниці розпливаються в елементах природи, Фавст лишається сам, а Форкіада, відкинувши маску і котурни, являється знов — Мефістофелем. Вилічений із сеї останньої любові, любові до найвищої красоти, Фавст вертає до свойого краю, до публічного життя, до праці і ненастанних змагань зразу для осягнення сили, багатства, а в кінці для осягнення свободи і щастя загалу, і в тім змаганні знаходить своє вибавлення від темної сили. Отсе в коротких словах зміст другої часті «Фавста» і спеціально його третього акту.

Розуміється, се тільки скелет змісту. Трактуючи другу часть «Фавста» символічно, як образ життя і змагань високоосвіченого чоловіка с в о й о г о віку, Гете спеціально в сьому епізоді хотів показати зразу противенство, потім зілляння класичного світу з середньовіковим, особливо класичної поезії з романтичною, і виплив із того зілляння нової європейської поезії, тої поезії, що поперед усього вітхнена духом свободи індивідуальної і народної, і на тій основі опирає новий гуманізм, так як класичний світ опирав його на почуття громадської спільності. Ся нова поезія мала бути уособлена в фігурі Евфоріона. А що власне тоді (в 20-их роках нашого віку) найважнішою подією в європейській політиці була боротьба греків за народну

незалежність від Турції, а в тій боротьбі найголоснішим епізодом було прилучення до неї і смерть Байрона, то й вийшло досить натурально, що фігура Евфоріона одержала подекуди індивідуальні риси геніального англійського поета; пісні Евфоріона тоном і могутнім поривом пригадують Байронові пісні і дають рівночасно поняття про враження, яке в ту пору робили ті пісні на чільніших людей Європи, а похоронна пісня хору по його смерті сталася найкращою поетичною маніфестацією німецького генія на честь англійського.

Певна річ, що побіч сього символічного значення фігури трагедії, особливо ж трагедії про Гелену, живуть своїм індивідуальним життям, і для того надто влазливе дошукування символіки у всіх деталях драми не тільки розпанахує її поетичні чари, але нагромаджує трудності і суперечності, що спиняють розуміння твору. Нам здається, що треба в ньому поперед усього бачити те, що в нім є, поетичний твір, треба відчути те, що він дає безпосередньо,— чисто людські ситуації і конфлікти, а сього певно дуже багато. Символічне значення тих фігур і конфліктів повинно являтися не як ребра і кості, що вистирчують скрізь із худого тіла, а радше як золотавий розблиск, що обливає цілість і надає їй широку загальнолюдську перспективу.

Іван Франко

ГЕЛЕНА І ФАВСТ

Перед палатою Менелая у Спарті.

Гелена виступає з хором троянських полонянок, між ними Панталіс[1], провідниця хору.

Гелена

Гелена, многим диво, многим лайки ціль,
З затоки йду, де йно що ми причáлили,
Все ще мов п'яна від гойдання довгого
Морської хвилі, що з фрігійських нас рівнин
На бурних плечах в ласці Посейдоновій
І міццю Евра в рідну прúстань занесла.
Внизу ще там цар Менелай з найкращими
З вояцтва свого поворотом тішиться.
Вітай же ти мені, високий доме мій,
Що Тіндарей, отець мій, тут над кручею,
Вернувши від горбá Паллади, збудував,
І понад всі доми спартанські прикрасив,
Коли з сестрою Клітемнестрою [2] ще тут
І з Кастором та Поллюксом я гралася.
Вітайте й ви мені, залізні крила брам!
У вашім гостелюбнім отворі колись
Мені явився в повнім блиску мій жених,

---

[1] На малюнку Полігнота в Дельфах представлено Гелену з двома служницями; під одною підписано «Електра», під другою «Панталіс».

[2] Клітемнестра, жінка Агамемнона, була також дочка Тіндарея, але з іншої матері. Гелена, Кастор і Поллюкс уважалися зрештою дітьми не Тіндарея, а Зевеса.

З-між многих мною вибраний, мій Менелай [3].
О, відчиніться знов, щоб я, як слід жоні,
Сповнила вірно пильний наказ королів.
Впустіть мене, і все, що досі, мов вихрй,
Ревло круг мене, хай позаду лишиться.
Бо відколи безжурно відси вийшла я
Молиться в храм Кіфери [4], довг святий сповнить,
А там розбійник з Фрігії схопив мене,—
Сподіялось багато, про що люди скрізь
Говорять радо, та нерадо слуха той,
Що про його аж в казку виріс поговір.

Хор

Не занехай, вельможна пані,
Посідання найвищого добра!
Тобі-бо дісталось одній
Найвищеє щастя:
Слава краси, що ясніє над все.
Героям дзвенить її гомін,
І в бій вони гордо спішать;
Та й найтвердшая вдача схиляє чоло
Перед всесильною красою.

Гелена

Досить! Із мужем своїм приплила я тут,
І ось у город він вперед послав мене;
Та що на думці в нього, не вгадаю я.
Чи я ще жінка? Чи я королева ще?
Чи жертва за князеві злигодні важкі,
За довге лихоліття й горе Греції? [5]
Здобута я чи бранка — не додумаюсь!
Двосічну славу й долю, бач, безсмертній
Дали мені, зловіщий супровід краси,
Що навіть на отсім порозі грізно так,
Понуро якось в вічі загляда мені.

---

[3] В іншім місці Гелена представляє се так, що Менелая вибрав до неї сам батько і що вона пішла за нього нерадо, кохаючи іншого, Патрокла, див. стор. 383.

[4] Кіфера — місце, де був храм Афродіти, та тут ужито сеї назви зам[ість] Афродіти.

[5] Натяк на Евріпідову трагедію «Троянки», де представлено річ так, що греки віддали Менелаєві Гелену з тим, щоб він покарав її смертю, і він мав виконати се в Спарті.

Вже в жолобленім кораблі глядів мій муж
На мене зрідка, слова щирого не рік,
Сидів при мні, мов злеє щось задумавши.
Аж як в Еврота заливі глибокому
До берега передні човни приплили,
Носами впершись, він, піднявшися, сказав:
«Тут за порядком вийдуть лицарі мої,
І я на березі огляну їх ряди;
Ти ж далі їдь горі Евротасом святим,
По березі плодючім коні поганяй
Через луги цвітисті та вогкі, докіль
Не в'їдеш на прекрасну рівень, де колись
Був лан плідний, а де тепер Лакедемон
Розкинувся серед вікна поблизьких гір.
Ввійди в високосклéплений князівський двір
І служниць переглянь, яких я там лишив
З бабусею, шафаркою розумною.
Вона багатий скарб покаже хай тобі,
Що батько твій лишив і що я сам в війні
Й спокої, все запопадаючи, придбав.
Знайдеш усе в ладі й порядку, бо се ж є
Князеве право, щоб, вертаючи в свій дім,
Знайшов усе нетикане і кожду річ
В тім самім місці, де він полишив її;
Бо раб не має власті нічого змінять».

Хор

Так радуй же серце і очі
Тим скарбом прегарним,
Збагачуваним здавна!
Бо оздобний ланцюг і корони пишнота
Спочивають так гордо й пишаються там;
Та ввійди лиш до них і озвися до них,
То відразу вони — твої слуги.
Любо бачить красу в боротьбі
З золотом, перлами і самоцвітами.

Гелена

А потім пан мій ось що дальше наказав:
«А як усе ти переглянеш по ряду,
Візьми триніжків, скільки запотрéбиться,
І всякої посуди, що, приносячи
Святую жертву, під руками мати тра,

Котлів, чарок, а також тарілóк плоских;
В високі збани із святого джерела
Води налий і дерева сухого теж,
Для підпалу придатного, приспособи́
Та й виостреного ножа тож не забудь;
Про інше все й сама ти там як слід подбай».
Так мовив і велів спішиться; та ні-гич
Не натякнув, яку живую душу він
Зарізать хоче, щоб богів ушанувать.
Се щось непевне, та я не журюся тим,
На все те буде воля праведних богів!
Вони сповняють, що захоче їх присуд,
Чи люди се добром собі почитують,
Чи злом; а нам, смертельним, покоряться слід.
Не раз вже жертводій важкий підніс топір,
Щоб на землі простертий взяти жертви карк,
Та ні, не довелось! Перепинив йому
Чи близький ворог, чи сам бог, являючись.

Хор

Що має статься, сьогó не здумаєш.
Княгине, сміло йди,
Де слід тобі!
Добро і зло приходить
Нежданo чоловіку;
Хоч нам пророч його, не ймемо віри.
Адже ж горіла Троя, і ми
Бачили зблизька соромну смерть,
А ось же ось тут ми з тобою,
Радо готові служити тобі;
Бачимо сонце небесне, блискуче,
І, що найкраще на світі,— тебе,
Що на нас ти, щасливих, ласкава.

Гелена

Ну, будь що буде! Що там жде, а слід мені
Не гаючись ввійти у королівський двір,
Що ось, не знаю як, передо мною знов,
Давно небачений, малó не втрачений!
Несміло щось несуть по ступеньках мене
Ті ноги, що колись скакали через них.

(Входить у дім.)

Хор

Сестри, бранки сумовиті,
О, відкиньте геть далеко
Всі турботи!
Радуйтеся щастям пані,
Тіштесь радістю Гелени,
Що до рідного огнища,
Правда, пізно повертає,
Та тим твердшою ходою
Радісно отсе ступа.

Похваліть богів блаженних,
Що щасливо все доводять
Аж до краю.
Мов на крилах підлітає
Визволений через всякі
Перешкоди, але в'язень
Недаремно сохне в тузі
І до стін тюрми своєї
Дарма руки простяга.

Та її взяв бог у руки
Там, далеко,
І з розвалин Іліона
Аж сюди її приніс
У старий, та свіжим блиском
Прикраше́ний батьків двір,
Щоби тут, по невимовних
Радощах та муках
Спочиваючи, про вчасну
Юність споминала.

Панталіс

(провідниця хору)

Покиньте співу радісну стежечку
І на дверей узкрилля оберніть свій зір!
Що бачу, сестри? Чи не йде отсе до нас
Зворушена княгиня поквапно назад?
Що сталось, славная княгине? Що могло
В твоїм дворі замість привітань челяді
Страшне спіткать тебе? Не скриєш ти сього,
Бо бачу ось відразу на твоїм чолі
І благородний гнів, і задивування.

Гелена

(Вона лишила подвої дверей відчинені, зворушена.)

Не до лиця дочці Зевеса простий страх,
Переляк із-за будь-чого чужий мені;
Але тривога, що з нутра старої тьми
Від правіку виходить, різновидно ще,
Мов полум'яні хмари з гирл огнистих гір,
Клубиться і героїв жахом наповня.
Так і тепер стигійці [6] жахом проняли
Мене при вході в дім, і, мов нелюбий гість,
Від тих давно нетоптаних пожаданих
Порогів я би найрадніше геть пішла.
Та ні, сюди на світло йду, а дальше вже
Не проженеш мене, маро, хто ти там є!
Освячення потрібно, щоб очищений
Огнища жар і паню, й пана привітав.

Провідниця хору

Відкрий, о пані, слугам своїм, що стоять
З пошаною при тобі, що зустріла ти?

Гелена

Що бачила, взрите наочно й ви самі,
Коли свій витвір в тій же хвилі тьма стара
Не проковтнула у бездонний свій живіт.
Та щоб ви знали, я скажу словами вам.
Коли в князівського двора понуру тінь
Ввійшла я звільна, про свій довг міркуючи,
Аж диво: пустка в сінях, тихо в кімнатах.
Не б'є до уха стукіт кроків поквапних,
Не видно вештання поспішного ніде,
Не показалась служниця, ні ключниця,
Що приязно вітають все прихожого.
Аж як до огнища я близько підійшла,
То бач, край попелу й зотлілих о́гарків [7]
Щось, мов велика жінка, на землі сидить,

---

[6] Стигійці — підземні сили, від Стіксу, підземної ріки.

[7] Огнище вважалося осередком дому, святим місцем; при ньому спали слуги, пор. «Одіссея», [пісня] IX, [рядок] 190 і далі.

Заслонена — чи спить, чи то задумалась.
Я строго крикнула, до праці зву її,
Гадаю, певно, ключниця, що муж її
Дбайливий полишив у домі лад вести.
Та під заслоною вона сидить як пень.
Я грожу; тут правицю піднесла вона,
Мов геть мене від о́гнища і з дому шле.
Я гнівно відвертаюся від неї, йду
На сходи, що до спальні пишної ведуть,
А побіч неї зараз і скарбниця є;
Та чудо-юдо живо схопилось з землі
І грізно шлях мій заступа, простується,
Худе, високе, очі дикі, каправі,
Вид дивовижний, що жахає душу й зір.
Та я на вітер мовлю; мова силуєсь
Даремно постать сотворити, як живу.
Та глянь сама! Вона вилазить ось на світ!
Тут ми пани, аж поки наш король прийде.
І Феб, що любить красоту, прогонює
Страшні прочвари в дебрі або нищить їх.

Форкіада показується на порозі між одвірками

Хор

Много зазнала я, хоч молодії ще
Понад чолом мені кучері в'ються!
Много страховища бачила я,
Зойки воєнні, троянськую ніч
В хвилі упадку.

Крізь хмароломний запилений рев
Тлуму вояцького чула грізні
Оклики божії, чула Незгоди
Голос спижевий, що нісся по полю,
Бив в наші мури [1].

Ах, вони стояли ще,
Мури Іліона,
Але огнянеє море
Від сусіда до сусіда

[8] В Гомеровій «Іліаді» кричить Еріс, богиня незгоди, серед битви. Опис руйнування Трої в отсій пісні нагадує трохи опис у Вергіліевій «Енеїді», [пісня] II, [рядки] 310—315, 608—633.

Розливалось, розширялось
Власним подувом бурливим
Понад містом, темою вкритим.

Біжучи крізь дим і жар,
Крізь язики огняної,
Чула я гнівних богів
Кроки престрашної,
Бачила їх величезні
Постаті крізь темний дим,
Заревом облитий.

Чи бачила, чи дух тривогою оплутаний
Являв мені примари ті?
Сказать сього не вмію.
Та що отсе страховище ось тут очима бачу,
Се знаю я напевно;
Навіть руками могла б доторкнуться,
Та зупиняє перед небезпекою
Острах мене.

Чи ти одна є
Із Форкісівен?
Бо ж у рідню
Їм ти годишся.
А може, ти одна з тих сірих грай,
Що одно око і один зуб
Наперемін по черзі вживають? [9]

Смієш, прочваро,
Побіч краси
Стать перед світлими
Феба очима?
Виступи, виступи ближче сюди!
Пóгані він не побачить твоєї,
Так як святе його око ніколи
Тіні не бачить.

Але нас, смертних, ах, заставляє

---

[9] Форкіс, бог темноти, мав дві пари дочок, що звались граї і горгони.

Горе сумнеє приймати,
Біль невимовний, який справляє
Погань, навіки проклята,
Красолюбним очам.
Отже ж, коли ти прешся безстидно
Нам назустрічу, прокляття,
Лайка й погроза впаде на тебе
З уст тих блаженних, що їх боги
Сотворили своїми руками.

Ф о р к і а д а

Старе се слово, та свята в нім правда є,
Що стид з красою рука в руку не привик
Ходити по стежках зеленої землі.
Глуха ненависть коріниться у обох,
І де лиш о́дно з одним здиблються вони,
Плечима обертаються, мов вороги,
І кожде швидко у противний бік біжить:
Сумує стид, а гордо дується краса,
Аж Орку глупа пітьма проковтне її,
Коли вперед її старість не знівечила.
І ви отсе, безсоромні, десь з чужини
Зухвало налетіли тут, мов журавлів
Хрипло-крикливий ключ, що довгим ланцюгом
З-під хмар на нас пускає крякання своє
І тихого мандрівця змушує зирнуть
Угору; та вони летять собі в свій шлях,
Він далі в свій; отак і з ними буде теж.
Хто ж ви такі, що королівський чесний двір
Напали з шумом, мов менади п'янії?
Хто ж ви такі, що на двірську ключницю
Розгавкались, немов на місяць псів юрба?
Гадаєте, не знаю, відки родом ви?
Зелена брость, у битвах сплоджена, в війні,
Спокушені спокуси, ласі на мужчин,
Що вояка й горожанина силу ссуть!
Гляджу на тлум ваш, і здається — сарана
Паде, мов рій, зелені ниви криючи.
Ви з'їдачкй добра чужого, ла́комі
Розтратниці цвітучого добробиту!
Здобутий, проданий, заміняний товар!

Гелена

Хто при хазяйці лаять сміє слуг її,
Нарушує зухвало право па́нине;
Бо їй одній годиться що похвальнее
Хвалить, а що неприподобнее — карать.
З їх служби я вдоволена, яку мені
Робили, як стояв ще Іліон міцний
В облозі, як упав і згиб, а також як,
Блукаючи по морю, бідували ми
На кораблях, де кождий сам про себе дбав.
І тут того ж від сих дівчат веселих жду;
Бо ж не питає пан, хто є слуга його,
Лиш як він служить. Тож мовчи і не скались
На них! Коли ти досі королівський дім
Замість хазяйки вірно берегла, то честь
Тобі за се; та ось хазяйка йде; вступись
Тепер, щоб кари замість плати не взяла!

Форкіада

Грозити челяді — високе право се!
Благословенного володаря жона
Заслугує собі його премудрою
І довголітньою управою. Коли ж
Ти новопри́знана вступаєш знов отсе
На давнє місце королеви й панії,
Прийми ж давно забуті поводи, пануй,
Візьми у власть і скарб, і нас усіх!
Та перед всім охорони мене, стару,
Від сих цокотух, що побіч лебединої
Краси твоєї є мов підлий рій гусок.

Провідниця хору

Яка ж погана погань проти красоти!

Форкіада

Як глупота безумна проти розуму!

Далі виступають за чергою дівчата з хору і відповідають Форкіаді.

Перша дівчина

Скажи про батька Ереба й про маму Ніч!

Форкіада

Скажи про Скіллу [10] — рідна се твоя сестра.

Друга дівчина

У твоїм родоводі много десь прочвар.

Форкіада

Махай до Орку! Там рідню свою шукай!

Третя дівчина

Ті, що там є, для тебе всі замолоді.

Форкіада

Ну ж ти старця Тірезія [11] зведи з ума!

Четверта дівчина

Оріонова мамка [12] — правнучка твоя.

Форкіада

Тебе ж гарпії [13] калом викормили десь.

П'ята дівчина

Чим ти годуєш костомахи ті сухі?

Форкіада

Не кров'ю, що на неї надто ласа ти.

Шоста дівчина

Ти, певно, трупи жреш, трупице ти гидка!

Форкіада

Відьомські зуби в хавці твоїй он блищать.

Провідниця хору

Твою заткаю, як скажу твоє ім'я.

---

[10] Скілла — описана в «Одіссеї» морська прочвара, що гавкає, мов собака.

[11] Тірезій — сліпий віщун, звісний із Софоклового «Едіпа-царя» і з «Одіссеї», де про нього сказано, що він один з-поміж усіх тіней покійників не стратив пам'яті про земне життя.

[12] Оріон — один із найстарших велетнів-гігантів.

[13] Гарпії — крилаті ненаситні прочвари, звісні з поеми про похід аргонавтів.

Форкіада

Скажи своє, то й загадка розв'яжеться.

Гелена

Не з гнівом, але з сумом проміж вас я йду,
Сю сварку люту заборонюючи вам.
Немає шкоди гіршої для волóдаря,
Як вірних слуг таємная сварня-гризня.
Бо не верта тоді накáз його назад
До нього як луна сповнéних швидко діл;
Ні, самовільно шумлячи, клекоче він
Довкола нього, й дарма лає й злиться він.
Та се не все: у неподобнім гніві ви
Накликали страшні появи лютих мар,
Що тиснуться до мене, й — чую се — мене
До Орку рвуть, полям тим рідним вперекір.
Чи спомин се? Чи сон опанував мене?
Чи все те — я була? і є? і буду ще,
Ота мара, страхіття, міст руїнниця?
Тремтять дівчата, але ти, найстарша з них,
Стоїш спокійна; скажи мені на розум все!

Форкіада

Хто різнородне щастя довгих літ спімне,
Тому вкінці й найвищий рай здається сном.
Ти ж, долею надміру обдарована,
В житті стрічала тільки сам розпáл любві,
Що швидко в найсміліші вчинки вибухав.
Іще Тесей вхопив тебе, розпалений
Жáдобою, Гераклу пара, цвіт мужів.

Гелена

Вхопив мене, десятилітню серночку,
Запер у Аттіці, в Афінових замкáх.

Форкіада

Та Кастор з Поллюксом відбили гнеть тебе,
І сватався героїв щонайкращих ряд.

Гелена

Та признаюсь, таємную любов мою
Здобув Патрокл, Ахілла друг і побратим.

Форкіада

Отець із Менелаєм подружив тебе,
Відважним мореходом і доматором.

Гелена

Йому дочку й держави керму дав отець.
З подружжя того Герміона виросла.

Форкіада

Та як подавсь він геть, щоб Крету здобувать,
Тобі, самотній, появився прегарний гість.

Гелена

Пощо згадала те напіввдівство моє
І люте горе, що мені в нім скоїлось?

Форкіада

Бо й з мене пóхід той, з крітянки вольної,
Невольницю, рабу довічную зробив.

Гелена

Він ключницею зараз тут тебе зробив,
Тобі повірив дім і скарби всі свої...

Форкіада

Котрі ти кинула, щоб в пишний Іліон
Майнуть, безмежні розкоші любовні пить.

Гелена

Мовчи про розкіш! Надто-бо безмежний біль
На голову й на грудь мені звалився за се.

Форкіада

Та, кажуть, ти подвійним образом була:
У Трої і в Єгипті бачили тебе [14].

Гелена

Не плутай ще бриднями баламутний ум!
Уже й тепер не знаю, хто я справді є.

---

[14] У Стесіхора, а за ним у Евріпіда знаходимо таку легенду, що Паріс завіз до Трої тільки привид Гелени, а її саму заніс Гермес до Єгипту.

Форкіада

Та, кажуть, з Гадесу понурого й Ахілл
З любовним жаром ще до тебе прилітав,
В житті тебе кохавши вперекір судьбі [15].

Гелена

Се тінь моя злучилась з тінею його;
Се сон був, адже видно се із самих слів.
Щезаю, тінню роблюся сама собі.

(Паде зомліла в обійми дівчат із хору)

Хор

Мовчи, мовчи!
Лихозора, лихомовна ти!
Із тих огидних, однозубих
Уст які ж то ллються речі
З гирла отого́ страшного!

Бо злюка, що добродійку вдає,
А вовчу лютість під кожухом криє,
Мені вона страшніша, ніж пащека
Триглавого пса [16].

Стоїмо ось тут і тривожно надслухуєм,
Де, коли і як вона вирветься
Із чати глибокої,
Злоби твоєї прочвара.

Ну, пощо ж замість ла́гідного слова,
Замість потіхи, забуття, пощади
Розбуркуєш з минувшини її
Все щонайгірше?
По́що з блиском теперішності
Тьмиш заразом і будущини
Лагідне, рожеве
Світло надії?

Мовчи! Мовчи!
Щоб душа королеви,

---

[15] У трагіків знаходиться слід переказу, що Ахілл любив Гелену і сходився з нею ще коло Трої у сні.
[16] Триголовий пес, Цербер, що стереже пекельної брами.

Що вже втекти готова,
Зупинилася, щоб встала
Та постать над всі постаті,
Які лише бачило сонце!

Гелена прийшла до себе і знов стоїть посеред них.

Форкіада

Виплинь із-за хмар летючих, ясне сонце сього дня,
Що закрите ще ясніло, блиском сліпить нас тепер.
Як тобою світ пишаєсь, бачить сам твій любий зір.
Хоч мене гидкою лають, знаюсь на красі я теж.

Гелена

Хитко йду ще з порожнечі, де в зомлінні впала я,
Та хотіла б знов спочити, бо втомились всі кістки.
Та годиться королевам і годиться людям всім
Мужньо, твердо зустрічати все, що грозить і ляка.

Форкіада

В своїй величі стоїш ти перед нами, в красоті,
Зір твій щось немов велить нам. Що велить він? Говори!

Гелена

Що через зухвалу сварку занедбали, слід нагнать.
Живо жертву приготуйте, як король мені велів!

Форкіада

Все готово в домі: миски, триніг, то́чений топір,
І кропило, і кадило; а що в жертву вбить, скажи?

Гелена

Не вказав король нічого.

Форкіада

Не вказав? О горе нам!

Гелена

Що за горе ти віщуєш?

Форкіада

Пані, згинеш ти сама!

Гелена

Я?

Форкіада

І ті тут.

Хор

Горе, лихо!

Форкіада

Топором зітне тебе.

Гелена

Страшно, та я так і ждала! Бідна!

Форкіада

Неминуче се!

Хор

Ах, а з нами що то буде?

Форкіада

Сій ще буде чесна смерть;
Ви ж на тій високій платві, що на ній опертий дах,
Наче дрозди ті на сильці, лиш затреплетесь рядком [17].

Гелена і хор стоять, зачудувані і перелякані, гарно уставленою характерною групою.

Примари! Наче остовпілі стали ви.
Вам страшно з днем розстаться, що і так не ваш
І люди, теж примари всі, так як і ви,
Нерадо теж кидають пишний сонця світ,
Та від кінця не впросить, не спасе ніхто.
Всі знають се, та мало хто з тим освоївсь.
Та годі! Ви пропащі! Тож до діла! Гей!

(Плеще в долоні.)

В брамі зараз появляються замасковані карлики і швидесенько сповнюють висловлені накази.

Сюди, понура, круглая прочварко ти!
Сюди котіться! Шкодить тут досхо́чу мож! [18]

---

[17] Натяк на кару, яка спіткала зрадливих служниць у «Одіссеї» ([пісня] XXII, [рядок] 458 і далі).

[18] Слуги Форкіади-Мефістофеля — демони, що люблять шкодити людям.

Ось місце під подвíжний вівтар-злоторіг! [19]
Топір блискучий тут на срібний край клади!
Води в збанки налийте! Треба буде змить
Чимало плям злощасних крові чорної.
Коштовний килим розпрістріть тут на тоці,
Щоби по-королівськи жертва вклякнула
І, як відпаде голова, в простирало
Обвита зараз, чесний мала похорон!

Провідниця хору

В задумі королева збоку ось стоїть,
Дівчата в'януть, мов підкошена трава;
Мені ж, найстаршій, се впада, мов довг святий,
З тобою, найнайстарша, побалакати.
Ти досвідна, розумна, чей, прихильна нам,
Хоч в глупоті безмізкій кпили з тебе ті.
Скажи ж, рятунку можність знаєш ще яку?

Форкіада

Се легка річ. Як королева схоче лиш,
То, може, і себе, й в додатку вас спасти.
Та тут рішаться треба якнайшвидше вам.

Хор

Найчесніша поміж парок, наймудріша між Сибіл,
Золотих не здавлюй ножиць, провіщуй нам день, життя![20]
Бо вже чуєм, як нас тягнуть, як тріпочуться немило,
Як баламкають сустави, що воліли б радше в танці
Наскакаться і на груді любка пóтім відпочить.

Гелена

Хай ті тривожні! Біль пройма мене, не страх.
Коли ж рятунок знаєш, будем вдячні ми.
Бо мудрим, широкозорим справді є не раз
Можливим неможливе. Тож скажи, промов!

Хор

Мов, скажи! Скажи нам швидко, як втекти нам від
страшних

[19] Подвижних вівтарів греки не знали. По рогах вівтарі були оковані золотою або срібною бляхою.
[20] Парки були владницями людського життя; парка Атропос перетинала ножицями нитку і тим чинила смерть чоловікові.

Тих силóк гидких, що грозять, як найгіршеє намисто,
Обкрутиться нам на шиях? Чуємо вже, бідолашні,
Як нас давить, тисне, душить, коли ти, шановна Реє,
Мати всіх богів, над нами не змилосердишся тут.

Форкіада

А стане вам терпцю послухать довгую
Оповість? Сталось тут чимало дечого.

Хор

Терпцю аж надто! Слухаєм, значить — живі [21].

Форкіада

Хто, дома сидячи, свій скарб оберіга,
В будинках своїх шпари пильно поправля
І дах латає, щоб не капав дощ в нутро,
Той проживе весь вік свій у добробуті.
Та хто злочинно, з легким серцем свій поріг
Свячений переступить і відіб'ється,
Той, повернувши, хоч знайде старе гніздо,
То повно змін кругом, а то й руїни скрізь.

Гелена

Пощо ті всі загальнозвісні приказки?
Оповідай, що знаєш, прикрого не руш!

Форкіада

Та се ж історія, і вам се не докір.
Грабуючи з пристáні в прúстань, Менелай
По берегах сих і островах бушував
І здобич гарбав, що тут накопичена.
При Трої він прогаявсь довгих десять літ,
А поворот не знаю кілько ще забрав.
А як стоїть вельможний Тіндарея дім
Ось тут на місці? І в державі що чувать?

Гелена

Чи так та лайка в кров тобі ввійшла зовсім,
Що без догани й уст не можеш відокрить?

---

[21] Дотепний варіант Декартового речення: cogito — ergo sum [поки мислю — існую *(лат.)*.— *Ред.*].

Форкіада

Так много літ без пана був гірський сей кут,
Що тягнеться на північ Спарти геть уверх
Аж до Тайгета, відки жвавим стрýмочком
Збіга Евротас, щоб, в долині нашій вшир
Розлившись, в трощах дать притулок лебедям.
Отам, в гірській долині, нишком смілий люд
Розсівся, що прибув з кіммерських темних стреф[22];
Він замок недоступний тут поклав міцний
І з нього своєвільно шарпа люд і край[23].

Гелена

Зробили се? Здається, неможлива річ.

Форкіада

Бо мали час; та ж то без мала двадцять літ.

Гелена

Один в них пан? Чи купа їх, розбійників?

Форкіада

То не розбійники, та пан у них один.
Не буду лаять, хоч навідавсь і сюди.
Все міг забрать, та вдовольнився немногими
Дарунками,— так звав се сам, не гарачем.

Гелена

Який же з себе?

Форкіада

Непоганий! І мені
Сподобався: веселий, смілий, освічений,

---

[22] Отсе оповідання має історичну основу. В р. 1205 напав бургундський князь Вільгельм із Шампліта з ватагою бургундських лицарів на півострів Морею (давній Пелопоннес), побив греків при оливному лісі Кондура у стін Тайгета і здобув таким робом цілу західну часть Мореї, аж до Тайгета, з котрої утворив собі удільне князівство Ахаю. Він держався там кілька літ, а коли вкінці мусив покинути Морею, щоб обняти володіння своїх дідичних дібр у Франції, розділив свою «державу» між своїх лицарів на основі ленного права. Сей акт наслідував Гете далі, в сцені, де Фавст роздає своїм воєводам у лено грецькі краї.

[23] У Гомера кіммерійці — північний народ, що живе в вічній пітьмі.

Як мало поміж греками, розумний муж.
Їх ва́рварами лають, я ж не думаю,
Щоб хто з них був жорстокий, як при Трої там
Не о́ден людожером показавсь герой.
Я б на його великодушність подалась,
Йому б повірила себе. А замок їх!
От би побачить вам! Не те, що грубий мур,
Який тяп-ляп набо́вдурили ваші батьки,
Циклопський, мов Циклопи, неотесаний,
Камінь на камінь валячи. О, там не те!
Там все до шнуру, до ваги, по правилу.
Поглянеш збоку — в небо аж стріляє мур,
Твердий, міцний у споях, гладкий, наче сталь,
Що й думка ковзається вверх повзти́ по нім.
В нутрі ж обширнії подвір'я, вколо них
Будинки різних форм про всяку знадобу.
Стовпи, стовпки, склепіння, луки й па́лучки,
Альтани, галереї, вікна слухові
І герби.

Хор

Що за герби?

Форкіада

Адже Аякс мав
На щиті звій гадюк — самі ви бачили.
Ті сім, що йшли на Фіви, мали образки
На своїм щиті кождий, і значучії:
Тут видно зорі, місяць в темних небесах,
Богинь, героїв, тут мечі, драбини, там
Смоло́скипи і інші знаряди грізні.
Такі-то візерунки пишнобарвнії
Від предків має й те лицарство, що є в нас:
Тут льви, орли, і кігті, й клюваки, тут є
І буйволові роги, крила, павин хвіст,
Квітки й стрічки червоні, й сині, й золоті,
І срібні, й чорні: висять їх ряди-ряди
В безмежних залах, так обширних, як весь світ.
Отам-то танцювать!

Хор

А є танцюри там?

Форкіада

Найкращі! Свіжі хлопці, кучерявії!
З них пахне юність. Паріс тільки пах отак,
Коли зближавсь до королеви.

Гелена

Знов верзеш
Не те, що слід. Останнє слово нам скажи!

Форкіада

Се скажеш ти. Коли промовиш ясно: так,
То зараз будеш в мурах замку.

Хор

О, промов
Оте слівце, спасай себе і нас при тім!

Гелена

Що? Я б боялась, що король мій Менелай
Збереться на жорстокість, щоб убить мене?

Форкіада

Чи ти забула, як калічив люто він
Твого Деїфоба, що брат був Парісу
І по смерті його наперся тебе, вдову,
За себе взять і жив з тобою? Вуха й ніс
Відтяв йому і інші члени — страх згадать! [1]

Гелена

Се задля мене він йому зробив таке.

Форкіада

А задля нього зробить те саме тобі.
Бо ж неподільная краса; хто мав її усю,
Той радше вб'є її, не схоче мати часть.

Здалека чути голос труб. Хор здригається.

Як різко шарпає й кліщить той голос труб
Слух і нутро, так заздрість закліщилася

[24] В поемі Квінта Смірнейського про упадок Трої оповідається, що Менелай убив Деїфоба п'яного в ліжку; про його страшне каліченння згадує Вергілій у «Енеїді» ([пісня] VI, [рядки] 494—497).

В грудях у мужа, що забуть не може, щó
Він мав колись і стратив і тепер нема.

Хор

Чи не чуєш рику рогів? Чи не бачиш блиску
зброй?

Форкіада

Вам чолом, мій пане й царю! Радо здам рахунок
вам!

Хор

Але ми?

Форкіада

Напевно знайте: смерть її побачите,
Потім вас жде ваша онде; ні, рятунку вам нема!

Пауза.

Гелена

Обдумала я, що нам тут почать тепер.
Ти злобний дух якийсь, я добре чую се:
Боюсь, що обертаєш ти добро на зло.
Та будь-що-будь, піду з тобою в замок той;
Що далі, се я знаю; що на дні душі
Цариця криє, важучись на се, про те
Ніхто не буде знать. Іди вперед, стара!

Хор

О, як радо ми йдемо
Сквапними ногами!
Смерть за нами,
Перед нами
Знов могутньої твердині
Недоступні брами.
Хай же бережуть нас так,
Як троянська кріпость,
Що вкінці упала тільки
Через підлу хитрість!

Мла клубиться, залягає в глуб сцени і сунеться наперед.

Але що ж се, що?
Сестри, гляньте, гляньте!

Чи ж не був ось ясний день?
А отсе клубиться мла
Із Еврота вод святих.
Вже нам щезли із очей
Гарні береги його,
Очеретом умаєні.
Ах, уже не бачу й тих
Лебедів, що звільна,
Гордо, пишно й ла́гідно
Громадками по тих водах
Сунулись-плили.

Та все ще, все ще
Чую здалека,
Чую той хриплий
Гук, що, говорять, смерть нам віщує.
Ах, коб тільки він нам замість
Приобіцяних рятунків
Згуби віщуном не був!
Нам, біленьким лебедятам,
Нашим довгим білим шиям,
Ах, і нашій лебедевій пані!
Горе, горе, горе нам!

Все довкола вже
Огорнула мла,
Так що ми не бачим одні одних.
Що се? Чи йдемо?
Чи ми летимо,
Дріботячи кроком понад землю?
Не бачиш нічого? Чи, може, летить
Гермес перед нами? [25]
Чи не блищить золота патериця,
Що провадить, жене нас назад
У безрадісний, сірий,
Повний мар невловимих,
Переповнений та вічно порожній Гадес?
Бач, нараз посутеніло, мла розвіялась без блиску...
Темно-сіро... бурі мури... Мури овид обмежають,

[25] Гермес із золотою патерицею провадив померші душі в підземний світ.

Мур твердий спиняє погляд. Чи се двір? Чи рів
глибокий?
Ах, як страшно тут! Сестриці, ми в неволі! Ми
в неволі
Тяжчій, ніж були вперед!

Внутрішнє замкове подвір'я, обведене багатими і фантастичними середньовіковими будівлями.

Провідниця хору

Швидка і глупа — справді вдача жінки се,
Залежна від хвилини, мов погоди гра,
Від щастя й горя; та ні се ні те вона
Знести не вміє супокійно. Все перечиться
Завзято одна з одною, а з сею всі;
Лиш в горі й болі в один тон ви ревете
Й сміється. Мовчіть тепер і ждіть, який
Візьме рішинець пані для себе́ й для нас.

Гелена

А де ж ти, Питоніссо, чи як звешся ти? [26]
Вкажися з сих склепінь понурого замка́!
Чи ти пішла, щоб дивного володаря
Звістить про мене, щоб приняв нас ласкаво?
Прийми подяку і веди мене як стій!
Кінця блукання, супокою прагну я.

Провідниця хору

Даремно, пані, роздивляться навкруги;
Пропала та погана відьма, може, там
Лишилася в тій млі, що нею ми сюди,
Не знаю як, без ходу швидко надійшли.
А може, де непевно блудить в закрутах
Отсього дивно з многих зшитого замка́.
Шукає пана, щоб по-панськи нас вітав.
Та глянь, вверху вже чути рух з усіх боків:
У хідниках, при вікнах, брамах купа слуг
Снується живо, метуши́ться там і сям:
Значить, готуються приняти гарно нас.

[26] Питонісса зам[ість] Пітія, ворожка. Гелена не знає, як кликати Форкіаду.

Хор

Відлягло від душі! О, глядіть! О, глядіть,
Як чемнесенько йде, помалесеньку в такт
Молоденьких хлоп'ят впорядкований ряд
І похилені соромно лиця!
Та на чий же нака́з наближаєсь до нас
Сей чудовий народ молодих юнаків
У тім стройнім ряді і в тій ранній красі?
І що більше на них подивляти?
Чи гарнесенький хід, чи ті кучері їх,
Чи ті чола, мов сніг, чи тих лиць рум'янець,
Мов у спілих бросквинь, і такий же на них
Вже м'якесенький пух засіваєсь!
Аж вкусити кортить, та боюся вкусить,
Бо бувало ж таке, що подібне лице
Укусивши — о жах! — ти почуєш в устах
Сам попіл.
Але найкра́щі
Йдуть ось до нас.
Що то несуть?
Ступні до трону,
Килими, крісло,
Пишний намет
І всю оздобу.
Ось уже він,
Мов із хмари вінок,
Розвівається над головою
Нашої цариці;
Ось уже вона,
Запро́шена, сіла
На прегарний столець.
Ближче підходьмо!
Ступінь за ступнем
Станьмо поважно рядами!
Достойне, достойне, о тричі достойне
Блаженне таке привітання!

Все, про що говорить хор, виконується часть по часті. Коли пажі і вояки всі вийшли довгими рядами, появляється Фавст, угорі на сходах у лицарському середньовіковім святочнім строї і звільна, достойно сходить униз.

Провідниця хору

(придивляючись йому уважно)

Коли сьому́ боги, як се бува не раз,
Лиш на короткий час не надали сей вид
Чудовий, сю величність і ввічливий чар,
В позику мов,— то все, що він коли почне,
Йому і вдасться, чи то в бої мужеським,
Чи то в дрібній війні з жінками гарними.
І справді, кращий він від многих тих, що я
Видала досі, хоч герої то були.
Ось звільна він з пошаною зближається
Поважним ходом. О царице, озирнись!

Фавст

(наближається, побіч нього лицар у кайданах)

Замість врочистого, як слід, вітання,
Замість шановного привіту, пані,
Ось тут тобі в важких кайданах лицар,
Що довг свій занедбав і мій знівечив.
Тут на коліна впадь, тій ясній пані
Свою провину вияви ти сам!
Се, славная царице, бистрозорий
Слуга, що мав з високої вежі
Глядіти скрізь, небесний круг і землю
Невпинно озирати вдовж і вшир
І доносити, що лиш де явиться,
Що рушиться з тих гір, чи то в долині
До замку йде — чи в куряві отара,
Чи, може, військо; тій ми охорона,
А з сим до бою. Нині ж занедбався!
Ти надійшла — він не доніс; пропало
Повинне урочисте привітання
Високих гостей. Злочин сей повинен
Караться смертю: вже б він по заслузі
Лежав у власній крові; та твоя річ
Карать і милувать, як до вподоби.

Гелена

Високу власть даєш мені отсе,
Судді й воло́дарки; догадуюсь,
Що лиш на пробу,— та прийму її.

Сповню судді найперший обов'язок,
Щоб вислухать підсудного. Що скажеш?

Вартовий Лінцей

Дай клячать, глядіть на неї,
А там — жить чи гнить хоч нині!
Бо вже вічний раб я сеї
Богоданої княгині.

Вранці ждав я, щоб, мов студня,
Там на сході світло трисло,
Аж нараз мені з полудня
Дивне сонечко заблисло.

І туди вп'ялися очі:
Замість гір, долин, доріг,
Замість неба, дня і ночі
Лиш її я бачить міг.

Маю очі бистроглядні,
Мов той рись в гущавині,
Та тепер несамовладні,
Мов в тяжкім, понурім сні.

Чи ж я знав, що є зо мною!
Шпиль? вежа? заперті брами?
Мла опала, а за млою
Ся богиня перед нами!

В неї впивши груди й очі,
Ссав я блиск її погідний;
Ся краса, що світ морочить,
Осліпила зір мій бідний.

Я забув свій довг, присягу,
І мій ріг мов занімів.
Вели вбить мене, нетягу,—
Та краса втіша весь гнів.

Гелена

Карать не смію лиха, що сама
Я наробила. Ох, яка ж зла доля
Несе мене, що всі серця мужчин

Дуріють так, що не зважають ані
На себе, ні на що святе! Боги,
І півбоги, і демони, й герої
Хапають, зводять, рвуть сюди й туди,
Виборюють мене і водять блудом.
Одна я колотила світ, ще більше
Роздвоєна, тепер потрійна, навіть
Почвірна, знов несу нещастя й горе [27].
Пусти сього добрягу! Увільни!
Його оплутав бог, то се ж не ганьба!

Лінцей відходить.

Фавст

Здивований, царице, бачу тут
Цільну стрільчиху, вціленого звіра;
Тут бачу лук, що випустив стрілу,
Там раненого. Стріли свищуть далі
І в мене б'ють; я чую, як, пернаті,
Вони фуркочуть скрізь по замку й вежах.
Що я тепер? Нараз ти збунтувала
Мені і найвірніших; мури ті
Непевні вже. Боюсь, моє вояцтво
Тебе, поборницю непобориму,
Призна гетьманом. Що ж мені робити?
Хіба себе і все ніби моє
Тобі віддати. Тут у стін твоїх
Свобідно, вірно признаю се, пані.
Що, скоро появилась ти, відразу
Здобула все добро моє і трон

Лінцей

(приносить скриню, за ним слуги несуть іще скрині)

Ось я, царице, знов прийшов,
Щоб вижебрать твою любов;
Тебе узрівши, став я так
Багат, як цар, нищ, як жебрак.

---

[27] Подвійною була тоді, коли була рівночасно в Трої і в Єгипті, потрійною, коли надто в сні являлася Ахіллові, тепер вона почвірна, явившися з Гадеса.

Чим був я і чим є в сю мить?
Чого бажать? І що чинить?
Що варт мій бистрий зір тепер?
При твоїм троні він завмер.

Зі сходу, бач, ми надтягли
І захід зараз облягли —
Широкий, довгий людський вал,
Передній заднього не знав.

Передній впав, та другий біг,
І третій став, де другий ліг,
А за одним їх сто ще йшло,
Сто згибло — й зна́ку не було.

Так перли ми і гнали ми,
Міста, краї займали ми;
І де я нині панував,
Там завтра другий грабував.

Зирнем, берем, хто що попав;
Сей гарну дівчину хапав,
Той круторогого вола,
Той коні, хоч і без сідла.

Та я любив видобувать
Найрідше, що лиш можна взять;
Що вже хтось інший теж мав, те
Було для мене за сміттє.

Я стежив скарби в лоні гір,
Все вів мене мій бистрий зір,
Я в кождий черес зазирнув
І в скрині все перевернув.

Я купи золота нагріб
І щонайкращі самоцвіти;
Та лиш смарагд один є варт
На твоїм серці зеленіти.

Між твоїм ухом і устами
Нехай гойдаються перлини,
Та геть відкинути рубіни,
Що бліднуть перед лиць красками.

Найбільші скарби наші — на!
Складаю їх перед тобою;
У твоїх стін лежить ціна
Не о́дного важкого бою.

Ось кілька скринь приніс я тут;
Залізних скринь ще більше маю.
Позволь мені при тобі буть.
Я склеп весь скарбами встеляю.

Бо ледве ти на троні сіла,
Схиляють, клоняться вже всі:
І розум, і багатство, й сила
Твоїй незрівнянній красі.

Се все складав я і беріг,
Тепер кладу — твоє воно;
Чому ціни знайти не міг,
Тепер пусте, марне воно.

Чим я пишався, щезло вмить,
Як в'яне скошена трава.
О, глянь лиш раз! Ті всі дива
Твій зір веселий оживить.

Фавст

Бери назад здобуті сміло скарби,
Хоч без нагани, але й без заплати.
Вже все її, що тільки має замок
В своїм нутрі; осібно щось давати
Нема потреби. Йди, розстав порядно
Весь скарб! Невиданих пишнот картину
Тут розверни! Нехай склепіння сяють,
Мов чисте небо! Рай із неживого
Життя збудуй! Нехай назустріч крокам
Її м'якії стеляться коври
Квітчасті. Най по пуховій долівці
Нога її ступа, най зір стріча
Найвищий блиск, що лиш богів не сліпить.

Лінцей

Мало те, що пан велить;
Все слуга змайструє вмить!

Скарби, руки, кров і дух —
Все красі тій до послуг.
Всього війська сила зм'якла,
Меч тупий, рука заклякла,
При тій постаті чудовій
Навіть сонце мляве й темне;
При лиця сього́ багатстві
Все пусте і все нікчемне.

(Виходить.)

Гелена

(до Фавста)

Бажала б я поговорить з тобою,
Та сядь ось тут при мні! Порожнє місце
Зве пана й запевня мені моє.

Фавст

Вперед навколішках, висока пані,
Позволь зложить обіт, поцілувати
Ту руку, що мене до себе горне.
Втверди мене співвладником твоєї
Безмежної держави і здобудеш
Собі слугу, поклонника і захист.

Гелена

Багато дива бачу тут і чую!
Здивована питаться б рада много.
Та виясни, чом того мужа мова
Так дивно й любо в слух мені вдаряла?
Здається, тон підладжуєсь до тону,
А як до слова слово притулилось,
Приходить інше і пеститься з першим.

Фавст

Коли тобі так люба наша мова,
О, то сподобаєсь, напевно, й спів,
І ухо й душу врадує до дна.
Та найпевніше: спробувати зараз;
Розмова вабить, викликá музику.

Гелена

Так гарно промовлять навчи мене.

Фавст

Се легко: най із серця річ плине.
Як дивна туга наповняє грудь,
Огляньсь і спитай...

Гелена

З ким в парі буть.

Фавст

Тоді ні взад ні вперед дух не пляше,
Лиш теперішність...

Гелена

то є щастя наше.

Фавст

В ній скарб, в ній рай, добро, що не втіка!
Потвердження хто дасть?

Гелена

Моя рука.

Хор

Хто приганить нашій пані,
Що оказує прихильність
Пану сього замка?
Бо признайтесь, адже всі ми
Бранки, як уже не раз
Від ганебної руїни
Іліона й від страшної
Та журної блуканини.

Жінки, привиклі до любві мужчини,
Не звикли вибирати,
Але вони знавчині добрі.
І не лиш пастухам золотокудрим,
Буває, й фавнам чорношерстим,
Як нагода покаже,
До своїх повабів пухких
Дають однаке повне право.

Ось вони ближче і ближче зсуваються,
Одно до одного хиляться,

Плечі до пліч, до коліна коліно;
Рука в руці стуляється
На препишнім,
М'яко встеленім престолі.
Не боїться маєстат
На позорищі прилюднім
Незупинно виявляти
Радощі таємні.

Гелена

Я мов далеко десь і близько враз
І радо шепчу: «Тут я! Тут! При вас!»

Фавст

Я ледве дишу, в горлі слів не стало.
Се сон! І день, і місце — все пропало.

Гелена

Я в'яну, то в мні бодрість знов безмірна;
Зжилась з тобою, чужинцеві вірна.

Фавст

О, не міркуй про долю ту єдину!
Буття — то довг, хоч би лиш на хвилину.

Форкіада

(прожогом впадаючи)

Слебезуй буквар любовний,
Трать в любові час коштовний,
Чар змірковуй невимовний!
Та на се тепер не час!
Чуєш стукіт, ревіт грубий?
Гнеться поле, грають труби!
Се загуба йде на вас.
Менелай з великим тлумом
Тягне з гомоном і шумом,
Тож готов до бою будь!
Як звитяжцям впадеш в руки,
Як Деїфоба на штуки
За жінок тебе потнуть.
Ся повисне легка зграя,
А на сюю в Менелая
Топори точені ждуть.

Фавст

Зухвалий вереск і ненависний твій вхід!
І в небезпеці глупий нахрап нінащо.
Посол найкращий бридне, як злу вість несе;
А ти, найбридша, любиш тільки вісті злі.
Та не вдалось тепер тобі, пусті вітри
Трясуть повітрям. Небезпеки тут нема,
Та й небезпека тут була б пуста грізьба.

Сигнали на вежах експлозії; труби і сурми, воєнна музика, похід могутнього війська.

Ось зараз стануть тут у бій готові
Герої дружнії мої.
Той тільки варт жіночої любові,
Хто вміє сильно боронить її.

(До начальників війська, що виступають із рядів і наближаються.)

Завзяттям здержаним горять їх очі,
Воно побіду певну їм дає.
Отак тут молодечий цвіт півночі
І сходу міць квітчастая стає.

Закуті в сталь, що блискає й іскриться,
Держав розбили много ті ряди;
Де стануть, стогне там земля й труситься
І грім гуркоче в їх сліди.

З Пілоса ми розпочали облаву:
Старого Нестора пропав і слід,
І всіх дрібних князьків, немов отаву,
Розвіяв наш неспинений похід.

Ідіть тепер і від сих стін негайно
До моря Менелая проженіть!
Хай блудить там і грабить, як звичайно,—
Він се любив і вмів від давніх літ.

Віднині ви князі. Се королеви
Спартанської такий приказ;
Їй всі оті країни піддасте ви,
А зиски з них підуть для вас.

Германці, ви Корінф і його порти
Валами й військом бороніть;
Ви, готи сильнії, свої когорти
В Ахею пропастистую ведіть.

У Еліс піде франків військо скоре,
Мессену сакси в поділі візьмуть;
Норманці хай очистять море
І арголіди силу підіймуть.

Тоді у себе кождий поселиться,
Навні готовий сипнуть градом стріл;
Та Спарта вам найвищая столиця,
Цариці прадідний уділ.

Вона достаткам вашим буде рада
І доброму ладові ваших справ;
З її престолу вам плистиме правда,
І світло, і затвердження всіх прав.

(Сходить із престолу.)

Князі обступають його вокруг, щоб почути ближчі накази і розпорядки.

Хор

Хто найкращого собі бажає,
Най же жваво перед всім
Про оружжя мудро дбає!
Солодким словом він здобув,
Що є найвище на землі,
Та не вдержить сього́ в спокої
Підлизень хитрий видурить у нього,
Смілий розбійник витурить від нього —
Сьому́ запобігти нехай же міркує!

Тим-то нашого князя хвалю я
І ціню його над всіх,
Що так мудро вмів з'єднати
Могутніх тих, що ось стоять
І ждуть на прикази його,
І вірно прикази сповняють
Кождий для себе на власний пожиток,
Пану заразом на вдяку й заплату,
Обо́м на здобуток найвищої слави.

Бо хто ж її видерти може тепер
У сього могутнього пана?
Йому вона впалась, йому її зичмо,
Подвійно зичмо ми, котрих він
Із нею враз захищає
Внутрі нездобутими мурами,
Зовні ж отим військом могутнім.

Фавст

Для кожного богатий край ось тут
Розділено, як дари, нині.
Великі, славні дари! Хай же йдуть!
А ми стоятимем усередині.

Вони тебе без труду захистять,
Півóстрове, котрому море стопи
Полоще, а горбків лагідних ряд
Зчіпля з останнім пасмом гір Європи.

Сей край блаженний понад всі землиці
Хай буде рай для всіх племін,
Тепер — дідицтво нашої цариці,
Що нею найперше пишався він,

Коли при шепті трощі край Еврота
З яйця зійшла, мов сонце з пітьми ночі,
І матері й братам блискуча врода
Відразу ясні осліпила очі [28].

Сей край до тебе серцем обертаєсь,
Тобі складає свій найкращий цвіт.
Весь світ є твій, тобі він поклоняєсь,
Та рідний край люби понад весь світ.

І хоч найвищі ті шпилі скалисті
Морозні й сонце їх не зігріва,
То нижчі скали вже в зеленім листі,
Для звинних кіз там зілля є й трава.

---

[28] Після переказу Гелена повстала з яйця, що знайшла Леда в трощі над берегом Евротаса. Брати Гелени — Кастор і Поллюкс.

Скрізь нори б'ють, шумлять униз потоки,
Зелені збочі, полонини й яр;
Сотки горбів щербатих, крутобоких,
І тонкорунних повно там отар.

Купками звільна, обережно пнеться
Рогатий скот на стрімкії плаї;
Та захист має він, як доведеться,
В сотках яскинь склеплених у скалі.

Там Пан царить і німфи лісовії
Вогкий, оброслий заселяють двір,
А з дна гіллясті дерева густії
Тужливим гіллям тягнуться в простір.

Се праліси! Дуб-батько, цупко вритий,
Могутні конарі геть розгина,
І клен гнучкий, солодким соком ситий,
Стріляє вверх, мов тягаря й не зна.

В тиші тінистій з матірньої груді
Ссе молоко дитина і ягня,
І овоч тут, рівнин дозріла страва,
І мід з дуплавого сочиться пня.

Утіха не щеза ніколи звідси,
На щоках радість сяє, на лиці;
Безсмертний кождий тут на своїм місці,
Вдоволені й здорові тут усі.

У чистоті росте дитя прекрасне,
Аж сильним мужем, аж вітцем стає;
Нам дивно, нам усе ще щось не ясне,
Чи се боги, чи люди є?

І Аполло́н так ріс між пастухами,
Найкращий з них був мов йому рівня;
Де лиш природа має власть над нами,
Там всі світи братаються щодня.

(Сідає побіч неї.)

Отак мені притрапилось з тобою,
Минувше щезло геть! Йому не потурай!

О, почувай себе Зевеса ти дочкою,
Тобі воскресне предковічний рай.

Хай не тіснять тебе замкові стіни!
Ще в вічно юній красоті
В сусідстві Спарти є нам для відміни
Аркадії луги й поля святі.

Ти вирвалась на сей простір блаженний,
До радощів сей шлях тебе веде.
Хай з трону зробиться намет зелений!
Нас вольне аркадійське щастя жде.

Сцена переміняється зовсім. Ряд скал, до них припирають позамикані альтани. Тінистий гай припирає аж до найвищих упівокруг стрімких скал. Фавста і Гелени не видно. Хор лежить довкола, дрімаючи.

Форкіада

Як довго ті дівчата сплять, не знаю вже.
Чи в сні їм снилось, що очима ясно я
Й виразно бачила, також не здумаю.
Тож збуджу їх. Здивується моло́діж ся
І ви, бородачі, що сидите онтам [29],
Ждучи гладкої розв'язки отсих чудес.
Вставайте, гей! Стрясайте кучері свої!
Геть сон з очей! Не глипайте, а слухайте!

Хор

Говори! Повідж, повідж нам, що за чудо сталось тут!
Ми найліпше слухать раді, чому віри нять не можем;
Бо нам нудно, бо нам вкучно на ті скали все глядіть.

Форкіада

Ледве очі ви протерли, діти, а вже нудно вам?
Слухайте ж! В отсих яскинях, тих печерах, тих
наметах
Захист ізнайшли й притулок, як закоханая пара,
Наша пані й пан наш.

Хор

Як то? Тут?

[29] Сі слова обернені до публіки в партері.

Форкіада

Віддалені від світу,
Лиш мене одну до послуг допустили мовчазних.
В честі я при них стояла, як повірницям годиться,
За чимсь іншим я гляділа, оберталась сям і там,
Корінців шукала, моху, трав зцілющих, пожиточних,
І лишила їх самих.

Хор

Ти плетеш, мов у нутрі там є світи цілі, просторі,
Ліс, луги, озера, ріки! Що за казку ти торочиш?

Форкіада

Так і є воно, незнайки! Там незгриблена глибінь.
Зали, зали і подвір'я!... Там в задумі я блукала.
Та нараз у тих яскинях що за сміх почав лунать?
Зирк я! Аж тут хлопчик скочив з лона мами до вітця.
А від батька знов до мами; пестощі, солодкі речі,
І пусті любовні жарти, втішні оклики і сміх
Раз по разу в слух мій б'ють.
Голий геній безкрилатий, ніби фавник, та без звірства
Скаче на твердую землю; та земля, немов опуку,
Підбива його угору, а за другим, третім скоком
Він до стелі досяга.
Лячно кличе мати: «Можеш кілько хоч собі скакати,
Та літати стережися; вільний лет тобі не даний».
Також батько вірно просить: «У землі живая сила,
Що тебе підносить вгору; пальцем лиш землі діткни,
Зараз сили наберешся, як той син землі Антей».
І він вискочив на купу скал отсих, а із краєчка
Знов на другу, далі, далі, мов підбивана опука.
Та нараз в цілині диких звалищ кам'яних він щез,
І, здавалося, пропав нам. Мати плаче, батько тішить.
Я стою в страсі без мови. Враз яка ж то знов поява!
Чи там скарб лежав укритий? У квітчастому убранні
Він явився наново нам.
Кутаси звисають з рамен, треплються стяжки на груді,
В руці ліра золотая — нестеменний Феб малий!
Так на шпиль виходить втішно, на сам край; дались ми диву,
А з утіхи батько й мати кинулись собі в обійми.
Над чолом його що сяє? Що горить, сказати трудно:
Золотий вінок чи сяйво премогутніх сил духовних?

Він порушивсь граціозно, хлопцем вже віщує майстра
Всякої краси в будущім, що йому в суставах грають
Вічні мелодійні тони. Ось почуєте й самі ви
І побачите й самі ви се нечуванеє чудо.

Хор

Чудом зовеш ти се,
О доню Кріту?
Чи ж ти не слухала ніколи
Поетичних, навчаючих слів?
Чи не чувала ти йонських,
Чи не чувала елеінських
Прапрадідних повістей
Божеськи-геройського багатства?
Все, що но діється
В нинішніх днях,
Се тільки відгомін сумний
Многославних предківських подій.
То й не рівня твоя повість
Тому, що вигадка люба,
Більш імовірна від правди,
Виспівує про сина Маї [30].

Його прегарне кремезне дитя,
Як лиш прийшло на світ,
Няньок юрба, в долоні плещучи,
В чистенькі пухові пелюшки завива,
Обкручує повивачем коштовним
У нерозумнім міркуванні.
Та зграбний і міцний хитрунчик
Видобува підступно звинні
І еластичні рученята,
Лишає гарно на своєму місці
Свою шкарлущу пурпурову,
Що цупко так його стискала.
І, мов метелик той готовий,
Із неподвижної почварки,

---

[30] Син Маї — Гермес, що в грецькій міфології був не тільки посланцем богів, провідником померших душ до Гадеса, але також богом купців, промисловців і злодіїв. Дальше оповідання про того діла зараз по вродженні основане на Лукіанових розмовах богів, див. особливо діалог VII.

Розвивши крила, живо виліта
І сміло та свавільно, знай, буяє
У сонячнім повітрі,—

Так і він, найзвинніший,
Щоб злодіям, і штукарям,
І всім тим, що корúсті шукають,
Вічно був опікунчим патроном.
Зараз се виявляє
Найзручнішими штуками.
Швидко володарю моря вкрав
Трúзуб. Аресу навіть меч
Хитро з піхви, лук і стрілу
Фебу, а Гефесту кліщі;
Навіть Зевсу-батькові грім
Взяв би, коб не лякав огонь.
Ероса зараз поборов,
Ногу підставивши у моцюванні,
Навіть Кіпріді, як його пестила,
Пояс із лона здер.

Із яскині чути приємну, чисто мелодійну гру на струннім інструменті. Всі напружують увагу і швидко, бачиться, вони глибоко зворушені. Відси, аж до зазначеної паузи, гра йде при повноголосій музиці.

Форкіада

Слухайте! Чудові згуки!
Хай казки не в'яжуть вас!
Ваших божищ давні штуки
Гетьте їх! Минув їх час.

Розуміть вас хто ще квапить?
Нас мета манить нова.
Бо лиш те до серця трапить,
Що із серця виплива.

(Віддаляється поміж скали.)

Хор

Як тебе, страшило хиже,
Згук сей любий так потяг,
То в нас тає серце свіже,
Сльози розкоші в очах.

Сонця світло хай загасне,
Як в душі нам світло ллєсь:
Бо нам те дасть серце власне,
Чого світ не дасть увесь.

Гелена, Фавст, Евфоріон у описанім вище костюмі.

Евфоріон[31]

Пісню чуючи дитячу,
Свій згадайте юний час;
Бачачи, як в такт я скачу,
Швидше скаче серце в вас.

Гелена

Щоб дать людське щастя людям,
Їх любов парує двоє,
Та для божеської втіхи
Творить з них чудове «троє».

Фавст

Все тут стрійно, гармонійно:
Ти моя, а я є твій;
Всі ми злучені постійно,
Коб лиш довго в злуці тій!

Хор

Ох, та певно ж батько й мати
З сього хлопця много втіх
Довго будуть зазнавати.
Ми щасливі щастям їх.

Евфоріон

Дайте скакати,
Дайте гуляться!
Ген там в повітря
Вольне підняться
Рве мене туга,
Кортить мене!

---

[31] Грецькі перекази знають Евфоріона, крилатого сина Гелени і Ахілла, котрого вбив Зевес своїм громом за те, що не хотів любити його. Гете замінив грецьку легенду, показавши в Евфоріоні вдачу і долю Байрона.

Фавст

Звільна, о звільна!
Не забувайся.
Впадку, припадку
Остерігайся,
Бо син наш любий
В гріб нас вжене.

Евфоріон

Ні, не стерплю тут
Довше принуки;
Пустіте кучері,
Пустіте руки,
Пустіте шати!
В гору зіб'юсь!

Гелена

О, не забудь же,
Чий ти, мій синку!
Як нас турбуєш,
Коли руйнуєш
Гарно здобутий
Любий союз!

Хор

Гнеть він порветься,
Того боюсь.

Гелена і Фавст

Хоч ради нас ти
Вгамуй отії
Пориви страсті
Надто палкії!
Тихо забався
Тут на долині.

Евфоріон

Лиш ради вас я
Спинюся нині.

(В'ючися поміж хором і тягнучи його до танцю.)

Злегка поводжу я
Ті красітки вокруг.

Чи ся мелодія
Вам до вподоби й рух?

Гелена

Так, се найкраща річ;
Води їх день і ніч
В танці крутім!

Фавст

Краще б ти дав спокій!
Я біганині тій
Не рад зовсім.

Евфоріон і хор танцюють і співають, виводячи крутого танка.

Хор

Коли так рамена
Любо порушиш,
Блискучі кучері
В скоці потрусиш,
Ноги землі немов
Не доторкаються,
Всі твої сустави
Дрібно ввихаються,
То вже ти, хлопчику,
Чари вчинив,
Всі наші серденька
Ти полонив.

Пауза.

Евфоріон

Як вас багато,
Серночки жваві!
Нумо втішаться
В новій забаві!
Ви звірина́ є,
А я стрілець.

Хор

Хочеш зловить нас,
Не бігай много,
Бо ж нам усім лиш

Хочеться того:
В твоїх обіймах
Буть наконець.

Евфоріон

Далі гаями!
Яром, плаями!
Легко здобуте
Я забракую,
Силою взяте —
Те я смакую.

Гелена і Фавст

Що за дикість, що за штурми!
Хвильки відпочить не хоче!
Чути роги, чути сурми,
По лісах луна гогоче —
Що за галас! Що за крик!

Хор

(Вбігає одна дівчина за другою.)

У швидкім бігу минув нас,
Висміяв і відіпхнув нас,
Лиш найшвидшу, найдикішу
Гонячи, в гущаві зник.

Евфоріон

(несучи в обіймах молоду дівчину)

Ось несу малу моторну!
Тут насилу розкіш дай:
Отсе втіха, отсе рай!
Хоч боронишся — пригорну,
Хоч треплися — поцілую,
Силу й волю в собі чую.

Дівчина

Ой, пусти! В тім ніжнім тілі
Смілий, сильний дух сидить;
Рівна твоїй наша воля,
Не вламаєш її вмить,
Не гадай, що так ти бравий,
Що пощади я молю!

Ось держи, я для забави
Тебе, дурню, обпалю.

*(Вона вибухає полум'ям
і уноситься вгору.)*

Линь в ефір за мною ясний,
Поспішай у гріб безчасний,
Ціль пропащую лови!

Евфоріон

(отрясаючися з останнього полум'я)

Скали тут скрізь грізні,
Ліс, і хащі, й нора!
Тісно тут щось мені,
Кров молодая гра.
Вітри вверху шумлять,
Хвилі внизу гримлять:
Здалека чую грім,
Хочеться буть при нім.

(Скаче горі скалами чимраз вище.)

Гелена, Фавст, хор.

Де ж ти скачеш, як козиця?
Страшно глянуть! Стережися!

Евфоріон

Чимраз вище мушу пнятись,
Чимраз ширше роздивлятись.
Знаю тепер, де я!
Пелопса се земля,
А в її центрі я —
Морю й землі рідня.

Хор

Як тобі гори й гай
Тут не до ладу,
По збочах ну ж зривай
Кисть винограду!
Яблука золоті,
Фіги в долині!...
Любій країні тій
Любим будь нині.

Евфоріон

Сняться вам мирні дні?
Спіть, кому добре в сні!
Нині до бою час,
Жде там побіда нас.

Хор

Хто з супокою
Рветься до бою,
Той молодії
Хай похоронить надії.

Евфоріон

Ви, кого сплодив сей край,
В бій, на погрози не дбай!
Вмійте свій ум насталить,
Кров свою щедро пролить.
Хай не вгасає вам
Запал святий,
Хай помага борцям
В слід ваш іти!

Хор

Гляньте, як піднявсь високо,
А не зме́ншав ні на цаль!
Тріумфально сяє око,
Весь блищить, мов спиж і сталь.

Евфоріон

Жадних валів, жадних мурів,
Сам собою кождий будь;
Твердь найтвердша серед бурі,
Се залізна мужня грудь.
Хочете не в ярмах жити,
Гей же в поле в блиску зброй!
Кожда жінка — амазонка,
Кождий хлопчик будь герой.

Хор

Свята поезіє,
Аж в небо блиск твій б'є.
Сяй же, як зірка, нам
Вище, все вище там!

Ох, і дзвени з вершин
Вниз аж до сих долин,
Аж в серце нам!

Евфоріон

Ні, не прийшов я, як дитина,
У зброї сміло йде юнак;
З ним вольна, сильная дружина,
І дух поклав на них свій знак.
Гей, тут!
Крізь труд
До слави стелиться нам шлях.

Гелена і Фавст

Вранці віку молодого,
Ледве вздрівши блиски зір,
Рвешся ти з вершка стрімкого
В повний болю й бур простір.
Чи ж тобі
Ми чужі?
Сном є любий наш союз?

Евфоріон

Чи чуєте той грім на морі,
І по долинах гук пішов?
Там військо з військом в лютім спорі,
Там труд і рани, біль і кров.
Ну, а в бою
Головою
Наложить — звичайна річ.

Гелена, Фавст, хор

Страх! І що се тобі сниться?
Смерть звичайна річ тобі?

Евфоріон

Маю ж здалека дивиться?
Злину й згину в боротьбі.

Попередні

Безум! Біду тяжкую
Чути вже, чуть!

Евфоріон

Ні! Ось я чую, чую,
Крила ростуть!
Там! Мушу в битви вар!
Мушу на море!

(Кидається в повітря; одіж уносить його хвилину, його голова палає світлом, світляна смуга тягнеться за ним.)

Хор

Ікар! Ікар! [32]
Горе нам, горе!

Гарний юнак паде при ногах родичів; постать помершого видається знайомою, але тіло щезає зараз, авреола, мов комета, піднімається до неба, одіж, плащ і ліра лишаються на землі.

Гелена і Фавст

З радощів ось полинь
Горя страшного.

Евфоріон

(голос із глибини)

Мамо! В тій тьмі не кинь
Мене самого!

Пауза.

Хор

(жалібний спів)

Ти не сам! Де лиш полинеш [33],
Все знайомі ми з тобою;

---

[32] Ікар, син Дедала, летячи разом з батьком із неволі, полетів, невважаючи на батькові упімнення, занадто високо, сонце розтопило віск, яким були приліплені його крила, він упав у море і втонув.

[33] Отсей жалібний спів присвячений пам'яті Байрона. По батькові і по матері він був сином старого шляхетського роду; наслідком нещасливих сімейних відносин, прожив свою молодість серед поривів дикої пристрасті, провокуючи

Денне світло як покинеш,
Всі серця візьмеш з собою.
Ні, не плакать нам по тобі,
Завидіти твоїх днів:
В ясній-бо чи темній дóбі
Гарний був твій дух, твій спів.

Ах, для щастя ти вродився,
Славних предків сильний плід,
Але вчасно заблудився,
Змарнував свій юний цвіт.
Все ти мав: і зір пророцький,
Серце чуле, слів огень,
І любовний жар жіноцький,
Дар незрівняних пісень.

Та заплутавсь ти без тями
У фатальну сіть цілком,
Бутно потоптав ногами
Ти обичай і закон.
Врешті думи величаві
Скарб збільшили сил святих:
Ти віддавсь високій справі,
Але цілі не достиг.

кождим своїм учинком против себе опінію загалу. Вкінці він покинув Англію, поселився в Італії, розвівшися 1816 р. зі своєю молодою жінкою. В Генуї він перенявся думкою віддати свої сили і матеріальні засоби справі увільнення Греції, прибув 1823 р. до Кефалонії, а по чотирьох місяцях подався до Мессолонгі, де своїм коштом узброїв 500 суліотів. Його уділ у грецькому повстанні зробив у Європі велике враження, і греки вітали його як свойого спасителя. Але швидко відносини попсувалися; навербовані Байроном суліоти робили йому багато клопоту, і він мусив розпустити їх. Великі труди і прикрості підірвали Байронове здоров'я, і 19 цвітня 1824 р. він умер від пропасниці. По його смерті справа греків дуже погіршилася; турки страшно мстилися на них і вирізували людність до ноги; по двох роках геройської оборони остання впала кріпость Мессолонгі. Та, проте, зусилля не були зовсім страчені, бо вже 1829 р. лондонською конференцією була покладена перша підвалина самостійної грецької держави.

Хто ж достиг? Дарма питати!
Темний долі є прису́д,
Коли в днях страшної втрати
В крові весь німіє люд.
Не схиляйте ж в тузі лиця,
Свіжі відновіть пісні!
Знову зродить їх землиця
Так, як цвіти навесні.

Цілковита пауза. Музика тихне.

Г е л е н а

(до Фавста)

Старі слова, на жаль, збуваються на мні:
З красою щастя тривко в парі не живе.
Розірваний любові і життя союз;
Обох оплакуючи, в болі розстаюсь
З тобою. Любий, ще раз обійми мене!
Персефонеє, сина й матір ось прийми!

(Обіймає Фавста; тіло її щезає, одіж і серпанок лишаються йому в руках.)

Ф о р к і а д а

(до Фавста)

Не випускай сих шат! Се пам'ятка
Єдина. О, держи її! Вже тягнуть
Демо́ни за краї, в підземний світ
Пірвати хочуть. Не пускай її!
Та божеська в ній сила. Скористай
З цінного дару, піднесися вго́ру!
Вона знесе тебе понад все підле
В ефір, аж доки видержати зможеш.
Побачимось геть-геть далеко відси.

Геленині шати розпливаються хмарами, окружають Фавста, підносять його вгору і відпливають разом з ним. Форкіада підіймає з землі Евфоріонову одежу, плащ і ліру, виходить на просценіум, піднімає ті останки вгору і мовить:

І ще ось знахідка, та й красна!
Що правда, іскорка загасла,
Та світ за сим недовго рюма.

Ось я поетів запоможу,
Розбуджу зависть в них ворожу;
Хоч талантів їм дать не можу,
Та хоч позичу їм костюма.

(Сідає в просценіумі під колумною.)

Панталіс

Дівчата, живо! Ось позбулись чарів ми,
Важкого мусу відьми фессалійської [34]
І брязкоту тих тонів переплутаних,
Що слух глушать, ще гірше баламутять ум.
Спішім у Ад! Пішла поважним ходом вже
Туди цариця! Ми, як слуги вірнії,
Безпосередньо по слідам її спішім.
Знайдем її при троні Недосліджених.

Хор

Царицям, певно, всюди добре,
Навіть у Аді старшують вони,
Гордо в компанії рівних собі
Із Персефоною щирі товаришки!
Але ми на тих безмежних
Асфоде́лових лугах [35]
Лиш хіба струнке тополі
Та безплодні верби маєм
За товаришки! Яка ж нам
Там приємність пискотіти,
Мов ті лилики, шептати
Сумно, важко, наче мари?

Провідниця хору

Хто не здобув ім'я і благородної
Не має волі, той є елементів часть.
Ідіть! А я цариці вслід. Окрім заслуг,
І вірність запевня нам особистий бит[36].

(Відходить.)

---

[34] Фессалія в старій Греції мала славу, що там багато відьом та відьмаків. Фессалійською відьмою хор називає Форкіаду.

[35] Асфоделос — підземна ріка.

[36] Гете висловив тут своє «вірую»: тільки невпинна праця, піднята з благородними намірами, а надто

Всі

Денному світлу віддані ми назад,
Не особи, се так,
Знаємо, чуємо се;
Але до Ада не вернем ніколи.
Вічно живая природа
Вповні бере в свою власть
Нас, а ми її.

Часть хору

Ми в гілок отих стосотних шумі, шелесті, тремтінні
Надим, шепчем, вабим стиха з корінців живі потоки
До вершечків; то листками, то квітками заквітчаєм
Ми розвіяні косиці, вільно в вітрі щоб росли.
А як плід доспів, то живо люд збігається й худоба.
Сі хапають, ті кусають, пнуться, тиснуться довкола
І, немов богам найпершим, кла́няються нам усі.

Друга часть

Ми до стін отсих скалистих, ясних, рівних, мов свічадо,
Тулимось, мов легкі хвилі, ласкаючись, повзучи;
Кождий згук підслухать раді, птахів спів, грання осоки
Чи могутній голос Пана; відповідь готова всім.
Шептам шептом одвічаєм, а гримить, то наші громи
Гуркотять і двічі, й тричі, десять раз йому услід.

Третя часть

Сестри, ми до руху скорі геть побіжимо з потоком,
Бо манять нас там далеко ті чудові сині гори;
Щораз нижче, щораз глибше, вужем в'ючись, орошаєм
Тут луги, там пасовиська, там городи при домах.
Он стрімкії кипариси значать біг наш по долині,
Береги й блискучі води йдуть аж ген під неба край.

вірність і постійність, запевняє нам ім'я і безсмертність. У кого нема тих заслуг, той по смерті вертає назад на лоно природи, робиться частиною її елементів. Се показує він символічно на хорі, котрий по відході Панталіс тратить людську ссобистість і переміняється в елементарні божества — одна часть у дріад (німфи дерев), друга в ореад (німфи гір і скал), третя в наяд (німфи рік), а четверта в незвісні грекам божества винограду. Малюнком виноброння і пиятики кінчиться драма, немов символічним показом на ті оргії, в яких утонула сила старинного світу.

Четверта часть

Ви спішіть, куди вам любо, ми обтулим, шумом вкриєм
Горб зелений, де на тиках пишно в'ється виноград;
Там щоднини, щохвилини бачимо завзяту працю,
Щиру пильність і непевні ті користі винаря.
То копає, то сапає, поле, підтинає, в'яже.
Молить всіх богів, найперше ж бога сонця він блага.
Бах, бабій, не дуже дбає про слуг своїх найвірніших,
В тіні спить, дріма в печерах, граєсь з Фавном молодим.
Що для мрій тих полуп'яних йому треба, все те має
У баклагах, міхах, збанах переховане, що справа
Й зліва в погребах холодних звіку-правіку стоять.
Та коли боги ласкаві, Геліос перед усіми
Холодом, теплом, росою, соком ягоди налив.—
Де винар трудився тихий, там нараз все оживає,
Чути шум при кождій грядці, кожда тичка шелестить.
Кіш скрипить, стукочуть відра, повні ноші аж тріщать,
Всі йдуть до великих кадей, де толочать босяки.
Підтюпцем ногами душать чистий плід ягід сочистих;
Бризка, піниться, мішаєсь виноградна темна кров.
Втім, до вуха долітає гук литаврів і цимбалів,
Знак дає, що Діонісос із містерій розповивсь,
З козлоногими надходить, козлоніжок в танці водить,
А при тім гука безумно каплоухий звір Сілен.
Галас! Ратиці толочать всяку скромність і звичайність,
В п'янім одурі всі смисли, глушить вуха дикий рев!
П'яні мацають, де чарка, повні черева й чуприни;
Сей та той ще щось тямує, та збільша лиш веремію;
Щоб зібрать новий мощ, швидко спорожняють старий міх.

Заслона спадає. Форкіада на просценіумі випростовується колосально, сходить із котурнів, відкидає маску і заслону і виступає в виді Мефістофеля, щоб, коли б того було треба, пояснити штуку епілогом.

Фрідріх Шіллер

1. ПРОГУЛКА

1795

Будь ми здорова, горо із вершком червонопроменястим!
Сонце, вітай, що її любо освічуєш так!
Ви теж вітайте, луги животворні, й ви, липи шумливі,
Й той співаків любих хор, що між гілками літа!
Й ти, небес синяво, що розливаєшся в безмір широко
Довкола бурих тих гір, понад зелені ліси
Й понадо мною, що ось із в'язниці кімнати уйшовши,
З буденних, млявих розмов, весело к тобі біжу.
Подиху твого струя ароматно мене освіжає,
Спрагнений зір покріпля світло могутнє твоє.

Яркоцвітиста лука мерехтить у краскáх різнородних,
Але їх супір палкий грація ніжна вкрива.
Вільно прийма мене луг на свій килим широкий,
розкішний;
Зелень приязну його стежка сільська протина.
Довкола мене бринять роботящі бджілки, і, мов сумнів,
В'ється барвистий мотиль над рум'янцем конюшин,
Жарко пече вже мене промінь сонця; від заходу тихо,
Лиш жайворонковий трель в яснім повітрі дзвенить.
Та ось із близьких хащів зашуміло; хиляються вільхи
Гіллям униз, і пішов вітер траву хвилювать.

Ніч запахуща мене обійма! Під холодну покрівлю приймає
Дах величезний мене буків тінистих, старих.
В тайники лісу нараз краєвид заховався широкий,
В'ється стежина крута, мов під ногами змія.
Крадькома лиш крізь гілки проника крізь зелену гущаву
Світло скупе; лиш де-де синява глипне, мов сміх.
Та нараз пітьмі кінець! На прогалині лісу нежданo

Знов у блискучого дня світлі купаюся я.
Непереглядна тепер далечінь перед зором у мене,
Синії гори у млі світ закінчають мені.

У стіп гори, що спада підо мною одразу так стрімко,
Зеленкувата ріка дзеркалом плинним тече.
Етер у безмір униз і уверх наді мною безмежний;
Вверх глянь — аж лячно стає; вниз — заворот голові.
Але між безміром тим, що угору, і тим, що вдолину,
Кладка з поруччям тебе певно, мандрівче, веде.
Всміхнені наче біжать попри нас узбережжя багаті;
Радість, запóпадний труд пишна долина хвалить.
Лінії ті, що селян власність ділять одну від другої,
На коврі нив збіжжевих клала Деметра[1] сама.

Се дружелюбне письмо, дар чоловіколюбного бога,
Ще як в залізну добу щезла любов із землі[2].
Але вільнішими скрутами перетинає управлені ниви,
Раз поринаючи в ліс, то знов на гори пнучись,
Стежка блискуча, широка, гостинець, що лучить край
з краєм.
А по глибокій ріці сплави помалу пливуть.
Тут і там дзвоники стад на оживлених чуть пасовиськах,
Будить чуткую луну спів самітний пастуха.
Села веселі сидять по річних берегах, інші скриті
Серед садків, інші знов пнуться по горах стрімких.

В близькім сусідстві живе чоловік іще тут із ріллею;
Поле його облягло мирно домівку його.
Любо звиса виноград понад вікна низенькі хатини,
А над хатиною дуб конарі крепкі простяг.
Піль тих народе щасливий, що ще не проснувсь до
свободи,
Як ті поля, ти живеш мирно в законах тісних.

---

[1] Деметра — богиня землі (дослівно «земля-мати») у старих греків, пізніше богиня рільництва.

[2] Як ще в залізну добу щезла любов із землі — натяк на греко-римське вірування, відоме ще Гесіодові і дуже гарно оброблене Овідієм у початку його «Метаморфоз» про початки людського культурного розвою. Греки і римляни вірили, що зразу люди жили в щасливім стані без праці та без властей, і се була т[ак] зв[ана] золота доба. В міру погіршення відносин між людьми приходить по черзі доба срібна, бронзова і, нарешті, залізна, в якій живемо й досі.

І не виходять бажання твої поза обруб щорічного жнива.
І як щоденний твій труд, правильно вік твій сплива.
Але хто враз відбира мені любий сей вид? Чужосільний
Дух якийсь віє нараз по тих чужіших полях.

Ділиться різко щось, де ще лиш ось що любовно
мішалось,
І лиш однакове вже в парі з ним іде.
Видно різницю станів. Рядом гордим високі тополі
Перед дворами стоять, пишно та з-панська глядять.
Правильне все тут, усе якось дібране, повне значіння;
Служби дружина стрійна пана звіщає мені.
Здалека блиском його сповіщають осяяні вежі,
І на скалистім ядрі город мурований ось!
В пущу далеку прогнав лісового він Фавна[1] давно вже,
Але побожність дає каменю вище життя:
Ближче стикається тут чоловік з чоловіком, тісніше
Довкола нього стає, швидше ворушиться світ.

Глянь, у важку боротьбу виступають ворожії сили,
Много дасть їх боротьба, більше їх зв'язок зділа.
Тисячі рук оживля один дух, і у тисячних грудях
Жевріє спільне чуття, серце мов б'ється одне.
Б'ється за рідний свій край і за предків закони святії,
І за ту землю, в якій кості їх чесні лежать.
З неба зіходять сюди і блаженні богй, обирають
У посвячених храмах любі осідки собі.
Щедрії да́ри вони наділяють. Ось перша Церера[2]
Плуга приносить у дар, якор Гермес дає,
Вакх виноград, а Мінерва оливи гілки попелясті,
А воївного коня ось вам Посейдон веде.

---

[1] Фавн — лісове божество давніх греків, пізніше символ лісової звірини, з чого пішла назва «фауна», якою природнописна наука обіймає всі роди звірів у протиставленні до назви «флора», якою обіймає наука всі рослини.

[2] Церера, Гермес, Вакх, Мінерва, Посейдон, Кібела — названі тут грецькі та римські божества треба вважати символами різних явищ природи. Ітак, Церера являється символом рільництва, Гермес — символом торгівлі, якої найважнішим середником було мореплавство, тут характеризоване морем, Вакх — символом виноділля, Мінерва — садівництва, Посейдон — бог моря, тут як творець коня являється символом війни, а нарешті старе фрігійське божество Кібела тут виведене як символ освоювання звірів і скотарства.

Мати Кібела впряга хижі льви в свого воза штельвагу,
В браму гостинну немов міста гражданка в'їжджа.

О, святі камені! З вас розлились насадителі людства,
Дальнім острóвам в морях слали ви штуки й звичай.
Мудрі судили ось тут серед тих многолюдяних мурів,
Бігли герої відсіль до боротьби за рідню.
Тут на сей мур матері виходили з дітками малими
Ріднеє військо прощать, поки за горб не зайшло.
Потім клякали перед вівтарями богів і благали
Слави й побіди для них, а собі їх вороття.
Слава й побіда була, та лиш слава вернула додому,
Але заслугу їх діл камінь лише заховав:
«В Спарту, мадрівче, коли надійдеш, сповісти, що тут бачив!
Всі ми ось тут полягли, як повелів нам закон».
Спіть супокійно, блаженні кістки! Кров'ю вашою злита
Ось зеленіє морва, кільчиться сім'я буйне.

Власності рід розвивається жваво і промисл свобідний,
З трощі річної зове божество: «Човни, сюди!»
З стуком сокира руба деревину, зітхає дріада,
З-під полонини униз з гуркотом котиться трам.
З каменолома важкий тягнуть камінь підойми та линви,
Навіть углиб рудників вдовбується рудокоп.
Ковадло Мульцібера стугонить у такт молотів б'ючих,
І від зачорнених рук бризкають іскри заліз.
Льон золотистий звива на себе, фурчачи, веретено,
Поміж нап'яті нитки човничок ткацький літа.

В пристані кличе лоцман, кораблі вже чекають готові,
Що в чужий край понесуть пильності нашої плід.
Радісно інші сюди прибувають з чужими плодами,—
Мачти високії їх всі у святóчних вінцях.
В ринку товпиться народ, доки повні веселого люду,—
Гамір чужих язиків вух привичних не разить,
На дерев'яний поміст насипа купець гори пшениці,
Що під промінням жарким Африка плодить стара,
Що у арабів зросло і що крайняя північ зготує.
Все те блаженним добром ріг Амальтеї сповня.

Родить отут і талант із фортуною божеські діти.
Кормить свобода, й ростуть штуки, що дух веселять.

Наслідуючи життя, веселить наші очі художник,
Одушевлéний різцем камінь чуттю промовля.
На струнких йонських стовпах спочиває ось штучнеє небо,
А сам один Пантеон весь містить в собі Олімп.
Легкий, немов у повітрі дуга, стріла пущена з лука,
Перекидається міст понад бурхливий потік.
Але в затишнім покої рисує значущі колеса
В думах мудрець, щоб дійти творчого духу сліди;
Силу матерії він досліджа, притягання магнітів,
Ловить в повітрі сам звук, в етері промінь слідить,
Стежить закони міцні в чудесах дивовижних припадків,

Полюс щоб стійний знайти в бистрому явищ виру.
Тіло та голос дає німим мислям письмо; у століття
Думку людську на письмі лист понесе говіркий,
Перед здивованим зором щеза паморока улуди,
Виплоди пітьми перед світлом щезають денним.
Ломле окови свої чоловік. Він щасливий, як тільки
Разом з оковами тьми сорому цуглів не рве.

Воля розбуджує ум, та розбуджує й пристрасті дикі,
Що похапливо повзуть з нідер природи святих.
В бурі тоді якорі тії рвуться, що міцно держали
В пристані тихій його, буря його порива,
В безмір жене корабель, і щеза узбережжя безпечне;
Хвилі, мов гори, з керм човен гойдають хитким.
Гаснуть у хмарах тоді ясні зорі Великого Воза,
Все тривкс гине, з душі й бога тривога жене.
Правда в розмовах щеза, віра й вірність в житті пропадає,
На оскверéнних устах клятва брехнею стає.

В найтемніші кутки, в зв'язок другів, у тайни подружжя
Влазить гидка клевета, зв'язки святі розбива.
Зрада пожерти бажа косим поглядом чисту невинність,
Чистую совість вбива зубом отруйним брехня.
В грудях споганених все вже продажне та підле скидає
Навіть до волі любов божеський з себе покров.

Знамена, правдо, твої присвоїла ошука святії
І опоганила всі звуки природи ніжні,
Що утворило собі у потребах чи в радощах серце;
Ледве правдиге чуття ще в онімінні явúщ.
Право гримить із трибун, сидить згода у хаті селянській,
Але закону мара трону царів стереже.

Довгі роки, сотні літ може мумія та животіти.
Може держатися той образ свободи злудний,
Поки природа проснесь і важкими стальними руками
Час і потреба струсне тую будівлю гнилу,
Наче тигриця стара, розваливши залізні грати.

І нумідійські ліси в жаху згадавши й гніву,
Встане тоді чоловік, ошалілий з нужди та неволі,
Щоб в попелах отих міст страчений раз віднайти.
О, відчиніться, мури! Пустіть своїх в'язнів на волю!
Хай до опущених піль, наче спасенний, верта!

Але де ж я? Вже дороги нема. Стрімкі прірви й безодні,
Дебрі та звори тісні хід зупинили мені.
Ззаду лишив я сади, огороди, плоти та оселі,
І полишилися всі праці людської сліди.
Тільки матерії тут бачу купи, з якої повстати
Може життя, ось базальт рук різьбяра дожида.
З шумом валить водопад крізь щілину між скелями двома,
Попід коріння дерев вниз він сердито бурлить.
Дико та пусто ось тут. Лиш вгорі в вітряному просторі
Висить орел, щоб до хмар світ животин нав'язать.

Тут на мою висоту ніякісінькі вітрові крила
Не донесуть хоч би звук людських утіх і трудів.
Але чи справді я сам в твоїх раменах, мамо природо,
При твоїм серці? Та ах! Все теє був тільки сон.
Грізно вхопив він мене в ту страшну життєву́ю картину,
Разом з провалом тих гір він і мене провалив,
Та я чистіше життя візьму з вівтаря чистого твого,
Втіху й відвагу візьму, радощі літ молодих.

Вічно міняє мету, міня й правила воля, і вічно
Майже однаким валом котяться людські діла.
Але ж усе молода, в красоті невідмінній одна ти,
Мамо-природо, закон вірно та строго держи́ш.
Все та сама, ти в руках своїх вірних безпечно ховаєш
Мужеві, що він дитям, парубком звірив тобі.
Тими самими грудьми і годуєш весь вік чоловіка.
Під синім зводом небес, серед зелених левад
Ходять і близькі тобі та живуть давно вигаслі роди;
Сонце, що бачив Гомер, глянь! — усміхається й нам.

Переклад писано в д[нях] 9—10 квітня 1914.

2. ПОМПЕЯ И ГЕРКУЛАНУМ

1796

Ось яке диво стає! Ми шукали води джерельної,
Земле, в тобі, та зате що дає лоно твоє?
Чи й там в безодні життя? Чи внизу там під лавою скритий
Рід ще новий прожива? Чи давно згиблий встає?
Греки, римляни, ходіть поглядіть на старинну Помпею,
Що віднайшлась! Гляньте, знов місто Геракла встає!
Видно верхів'я домів. Ось і портик широкий провадить
В сіни й присінки. Спішіть їх оживити ви знов!
Ось і відкрито просторий театр! Через сім його входів
Хай хоч і зараз пливе густо юрба до нутра!
Міми, а де ви? Сюди! Приготовану жертву хай діє.
Князь Атрієнко! Орест від евменід утіка!
Де веде лук сей подібний? Хіба не пізнали ви форум?
Що там за старці сидять он на курульських кріслах?
Гей же, ліктори, сюди з сокирками! На кріслі засяде
Претор судить; перед ним ось позовник, свідок з ним.
Вулиці чистії скрізь, а підвищений попід домами
Вужчий хідник кам'яний для пішоходів лежить,
Над хідником вистають, мов для тіні, піддашшя; покої
Гарні виходять усі в тихі подвір'я дверми.
Повідчиняйте мерщій ті віконниці й двері! В страшливу
Пітьму, що досі була, най ясне світло паде!
Глянь, як ось довкола стін лавочки ще стоять, а підлога
З пестрих уся камінців від палітури блищить.
Свіжі на стінах іще різнобарвні, веселі малюнки!
Де ж живописець? Ось що пензель він лиш відложив.
З самих пукатих плодів і прегарно уложених квітів
Тягнеться по верхах стін гарний, привабний фестон.
Осьдечки з повним кошем іде Амур голенький і радий,
Генії онде гнетуть в куфи червоне вино.
Осьде вакханка в танку скаче високо, друга дрімає;
Скулився Фавн ось при ній, жре мов очима її,
Інша ось жваво жене на кентаврі прудкім, лиш коліном
Сперта в його на хребті, торсом його підганя.
Хлопці, чого стоїте? Ану враз! Ось горнятка й жбаночки!
Живо, дівчата, точіть плин в етрурійські жбанки!
А осьде триніг стоїть на прегарних тих сфінксах крилатих.
Ну ж, розкладайте огонь! Слуги, вечерю варіть!
Йдіть хто накупно! Ось гроші, могутнього Тіта монети,
Онде лежить і вага, і тягарці ще при ній.

Вставте смолоскип у сей гарно різаний з міді підсвічник.
Лийте блискучий олій в лампу, що ось на столі!
А що в тій скриночці? О, поглядіть, що жених присилає
Судженій! Ось золота шпилька й жемчужні ковтки!
В купіль ведіть наречену! Ось тут для натирання масті;
Ось і рум'янець іще у кришталевім слої.
Але де ділись мужі? Старина? У поважнім музеї
Скарб ще коштовний лежить — звитки старого письма.
Грифлі до писання тут, таблички теж воскові для учнів,—
Не загубилось ніщо, вірно земля зберегла.
Також пенати стоять, віднаходяться божества всякі,—
Але де ділись жерці? Їх не зістало й слідý.
Гермес ось прекрасноногий в руці кадука тримає.
З другої легко йому вгору побіда зліта.
Також жертовники тут! Давно жертви боги вже не мали!
Нуте ж, збирайтеся всі, жертву богам запаліть!

Переклад написано д[ня] 13 квітня 1914.

Йоганн Петер Гебель

КИСІЛЬ

Діти, кисіль вже готов отсе, то ходіть же обідать,
Перехрестіться як слід і добре мені уважайте,—
Бачте, горщок обкоптів! Та щоб рукави не зачорнились!
Їжте ж, здорові ростіть, і дай бог вам щастя і долі!
Тато посіяв овес і заволочив ще весною,
А небесний тато сказав: «Тепер ти йди додому,
Твоєму сім'ю я дам вирости й добре доспіти».
Слухайте ж, діти, тепер! У кождім зернятку дрімає
Ніжний, малесенький зарід, тихенько в безпечній криївці
Спить і словечка не каже, не їсть, і не п'є, і не дише,
Поки не впаде в загін, в пухкую та теплую землю.
Аж у ріллі, в вогкій теплоті, починає будитись,
Ось і прокинеться нищечком з тихого свого просоння,
Ніжне тільце випручаєсь і сце зернятко сочисте,
Як та дитина у мами, одно лиш те, що не плаче.

Дальше більшіє, помалу стає все краще і дужче,
Із пелюшок виповза й корінцем свердлується в землю
Глибше й глибше, шукає поживи собі і знаходить.
Ба, та й цікавість його зняла, хотіло би знати,
Як там на божому світі? Тихесенько, боязно зиркне
Із землиці — чи боже мій! Як же там гарно на світі!
Тут же й пан бог шле йому з неба своє ангелятко:
«Дай тій рослинці роси крапелинку й скажи їй: щастибіг!»
П'є рослинка, смакує і вся аж росте від утіхи.
Аж тут і сонечко встало: умите, і свіже, і красне
Вийшло з-за гір і пішло по своїй небесній дорозі,
Наче та ласкава мати, що порається і на дитинку
Все поглядає; поглянуло ось і на нашу рослинку,
А їй так весело стало, аж вглиб до корінчиків любо.

«Що то за пані велика, та як же то добра та мила!»
Але що оно творить? Ге, хмари із пахощів нєба!
Ось покапало з них, крап, крап! — і дощик полився;
П'є рослинка досита; дунув вітрець, обсушилась.
«Ні,— каже,— вже я тепер під землю не вернусь нізащо!
Тут і останусь собі! Побачимо, що то з нас буде!»

Їжте, діти, ростіть, і дай бог вам щастя та долі!
Ой, злий час настига на рослинку! За хмарами хмари
Небо вкривають і днями і ночами; сонце сховалось,
Сніг на горах, долами і град, й ожеледь посипає;
Бррр! Ох, як же тремтить тепер, як плаче рослинка!
А тут земля заклякла від стужі, немає що їсти.
«Чи те сонце умерло,— бідкуєсь,— чому не виходить,
Чи морозу боїться? Гай-гай, лиш було мені тихо
Дома сидіти тепер, в мучнім, сочистім зернятку,
Не покидати землиці і грітись у теплім затишку!»
Так-то на світі буває! І ви ще так скажете, діти,
Як доведеться піти між чужих людей від матусі,
І заробляти й кормитись, щоб страву здобути й одежу:
— Гей, лиш було мені дома у мами сидіти в куточку!

Та не лякайтесь! Мине хуртовина, погода настане.
Так було й нашій рослинці. Чудного майового ранку
Теплий вітрець дунув, і сонечко встало ще дужче,—
Глянуло, де та рослинка? Найшло її й поцілувало.
Знов їй любо та мило, з утіхи не знає де дітись.
Звільна вкривається травами луг і квітами рясними,
Вишні в садку зацвіли, умаїлась листочками слива;
Швидко підхапуєсь жито, пріє ячмінь і пшениця,
А мій вівсик мовляє: «І я не останусь ззаду!»
Ну, й випускає угору листочки — і хто йому ткав їх? —
Та простягла стебелинку — і хто ж по ній рурочками
Пре з корінця аж у самий вершечок водицю погожу?
Врешті наклюнувся й колос і загойдавсь у повітрі,—
От і квіточки дрібні розвились на хиткій колосинці,—
І стоїть мій вівсик, як та молода перед шлюбом.

Ось уже зав'язалися в нім зернятка й ростуть собі нишком,
І аж тепер пізнає мій вівсик, к чому воно йдеться.
Хрущик та мушка прилинуть йому добрий день віддати,
Глянуть, що роблять зернятка й співають: люленькилюлі!

А як хрущик і мушка заснуть уночі, то приходить —
Глянь — світляний хробачок посвітити йому на добраніч!

Їжте, діти, ростіть, і дай бог вам щастя та долі!
Далі прийшли сінокоси, і вишні по Петру доспіли:
Далі й житні жнива надійшли, і пшеничні й ячмінні,—
Ось і овес пожовк; отяжіло зернисте колосся
І колишесь і каже: «Чогось мені нудно на світі,
Знать уже час мій минув, чого тут самому стояти
Серед стернів, буряків та картопель у чистому полі?»
Ось тоді й женчики вийшли і стали з серпами на ниву,—
Ранками вже й вечорами щипав у пальці морозець.
Врешті його звезли й на тоці молотили ціпами
З ранку до ночі, провіяли чисто і просушили,
Потім звезли до млина і з млина привезли вже мучицю,
Сю мучицю матуся на молоці розчинила
І зварила кисіль. А що, чи не правда, смачний був?
Ну, обітріть ложечки і подякуйте гарно: «Спасибі!»

І до школи спішіть, і вчіться, і будуть з вас люди.

Фрідріх Гельдерлін

Ще й нам весна прекрасна розцвітає,
Ще в нашім серці молодість жива,
Ще нам з очей любві роса спливає,
Ще і нам смієсь надія все нова.

Блакитне небо і зелені ниви
Ще й нас розкішним видом веселят,
І ясним оком ся природа дивит
На наших мук і боїв довгий ряд.

Лиш сміло! Варто, хоч і в бої, жить,
Поки ще й нам, бідним, боже сонце
сяє,
І кращу прийдість людську дух ще зрить,
Рука ще руки дружнії стискає!

17.IX 80

Вільгельм фон Мюллер

НЕБЕЗПЕЧНО [1]

Просто з гостиниці йду я в стебло.
Вулице, що се на тебе найшло?
Праворуч, ліворуч, зміна й помана,
Вулице, вулице, ти, бачу, п'яна!

Місяцю, як же лице ти скривив,
Те витріщив око, друге прижмурив.
Куди ти провадиш мене в чорторий?
Ей, п'яний ти, п'яний, пайташу старий!

Чи на ті ліхтарні помана найшла?
Аби одна просто стояти могла?
Хитаються, шляються вкрив і навскісь,—
Отсе, їй-богу, п'яниці якісь!

Все йде вперевертн, велике й мале,—
Лиш сам я тверезий отак, що й але
Іти в той крутіж се далебі не в лад.
От ліпше в гостиницю верну назад!

Писано д[ня] 18 жовтня 1914.

---

[1] За В. Мюллером (Liederbuch des deutschen Volkes, Leipzig, 1843, ст. 97).

Луїза Кароліна Брахман

КОЛУМБ

«Чом блідий біжиш, Фернандо?
Що за вість несеш мені?»
«Капітане, збунтувались
Ваші моряки буйні:
«Де той берег? Як нам берег
Не покажеться в сю мить,
Кинемось на капітана,
Довше вже йому не жить!»

Поки ще скінчив Фернандо,
Аж тут лютая орда
В капітанську тиху клітку
З криком, грюкотом впада.
«Зрадник! Обіцяв нам скарби,
Щоб на морі заморить!
Не даєш нам їсти, пити —
Будем кров твою ми пить!»

Лагідно до них промовив
Капітан в тяжкій журбі:
«Як вам кров моя потрібна,
То беріть її собі.
Лиш сю ніч ще пережміте,
Лиш сю ніч пливіть, гребіть —
А як завтра сонце блисне,
Що вам хочесь, те й робіть.

А як завтра сонце блисне
І не вкажесь вам земля,
В ім'я боже вам на волю
І на смерть віддамся я».

«Добре,— моряки сказали,—
Завтра сонце як зійде,
А землі не буде видно,
То на тебе смерть прийде».

Потонуло сонце в морі,
Ніч прийшла. Колумб не спить.
По безмежному просторі
Корабель пливе й шумить.
Зорі блимають, та згасла,
Ах, надії зірка, знать!
Ні землі, ані рятунку
Не чувать і не видать!

Ой, не спиться капітану!
На поруччя корабля
Спертий, все глядить на захід.
Де ж та дивная земля,
Що йому у снах являлась?
Близько, близько мусить буть!
І невже ж йому пропасти
І на неї й не зирнуть?

Чути хід. «Це ти, Фернандо?
Що за вість несеш мені?»
«Капітане, вже світає!
Чути крики у судні».
«Не лякайся, любий друже!
Божа воля є на все.
Хоч мені прийдеться вмерти,
Вас до цілі занесе».

Виринає сонце з моря,
Шум і гук у кораблі.
«Зрадник! Зрадник! Ошуканець!
Де земля? Нема землі!»
Попрощавсь Колумб з Фернандо,
Аж тут лютая орда
В капітанську тиху клітку
З криком, грюкотом впада.

«Знаю я, чого вам треба,—
Капітан сказав до них,—

Що ж, візьміть мене і киньте
В глиб отсих валів грізних!
Я спокійно вмру, бо знаю:
Божа воля є на все.
Близька наша ціль. Ще нині
Вас до неї занесе».

Та зневіреним, голодним
Вже не вірується ні раз.
«Зрадник! Зрадник! Ошуканець!
Тілький час дурив він нас!
Смерть йому! У море! В море!
Хай з рекіном розмовля!»
Втім, з високої вартівні
Чути крик: «Земля! Земля!»

Стали всі мов остовпілі
І на захід вперли зір.
Мов рожевий поясочок,
Завиднівся обрис гір.
Потім в ноги капітану
Всі вони упали враз,
А цей мовить: «Хай цей берег
Звесь віднині: «Святий Спас» [1].

---

[1] Американський острів, уперве відкритий Колумбом, називається дійсно «Святий Спас», по-іспанськи San Salvador, задля описаної тут пригоди.

Давид-Фрідріх Штраус

ГАЗЕЛА

Хто вміє жити? Хто терпіти вміє.
Хто знає радість? Хто боліти вміє.
Хто має скарби? Той, хто власним трудом
Вдоволений, спокійно жити вміє.

Хто всіх веде? Той, хто гіркую правду
В веселе слово пристроїти вміє.
Хто наймудріший? Хто правдиве злото
Від дутого швидко відрізнити вміє.
А хто побожний? Хто людей у людях,
А не християн та турків зріти вміє.

Генріх Гейне

ВИБІР ПОЕЗІЙ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Генріх Гейне належить до тих заграничних поетів, котрих у нас найбільше перекладають, хоч досі якось односторонньо. Маємо вже чимало творів сього поета, перекладених на нашу мову, а сього року, рівночасно з цією книжкою, виходить і друга книжка його віршів по-нашому, іменно один із найкращих циклів його ліричних творів — «Ліричне інтермеццо» в перекладі українських поетів Лесі Українки і М. Стависького. Та, як сказано, наші перекладачі досі хапалися виключно тільки за його дрібні ліричні твори, за «Buch der Lieder»[1], «Junge Leiden»[2], «Heimkehr»[3] і т. ін. При всій свіжості, оригінальності і красоті тих дрібних перлин німецької поезії не можна сказати, щоб вони ще й нині мали таку первородну стійність, яку мали колись, в часі боротьби з романтизмом і псевдокласичною надутістю. Натомість ті твори, в котрих нинішня критика бачить головний титул Гейне до безсмертної слави, його поезії з останньої доби життя («Zeitgedichte»[4], «Atta Troll», «Deutschland, ein Wintermärchen»[5] і «Romanzero») досі якось не найшли перекладачів. Отсей томик має хоч вчасті поповнити сю недостачу і вказати нашій громаді Гейне вже не як закоханого трубадура, не як автора любовних поезій, але як борця за широку свободу людської одиниці, її громадського ділання, її думок, переконань і сумління.

---

[1] «Книга пісень» *(нім.)*.— *Ред.*
[2] «Страждання юності» *(нім)*.— *Ред.*
[3] «Знову на батьківщині» *(нім.)*.— *Ред.*
[4] «Сучасні вірші» *(нім)*.— *Ред.*
[5] «Німеччина. Зимова казка» *(нім.)*.— *Ред.*

Ось важніші дані з життя поета.

Генріх, а первісно Гаррі, Гейне родився, мабуть, 1797 року, 13 декабря в німецькім місті Дюссельдорфі з незаможної жидівської сім'ї. Батько його Самсон був сином Геймана Гейне, вбогого гендляра, що походив з Бікебурга, а пізніше осів в Ганновері і вмер вчасно, полишивши шістьох синів. Самсон був другий в тім ряді. В часи французької революції достарчував він провіант для війська князя Ернеста Августа Кумберландського, пізнішого короля Ганноверу (гл. про нього «Німеччина», гол[ова] XIX). Доробившися дещо маєтку, прибув в р. 1796 до Дюссельдорфа, оженився з дочкою лікаря Пейрою фон Гельдерн, торгував англійськими матеріями і забагатів, але, стративши маєток в часи торгової кризи, перенісся в 20-х роках до Люнебурга, де і вмер в бідності в декабрі 1828 року.

Самсон Гейне лишив четверо дітей, з котрих Гаррі був найстарший. Вчився він зразу в жидівській приватній школі, а маючи 10—12 літ, вступив до дюссельдорфського ліцею, закладу, похожого на нинішні гімназії. Вчили там переважно католицькі монахи. Та Гаррі не скінчив ліцею. Мати, котра зразу думала пустити його у військову або дипломатичну службу при Наполеоні, около року 1813 задумала з нього зробити купця, капіталіста і послала його до торговельної школи, де він пробув до 1815 р. Восени того року взяв його батько з собою до Франкфурта на ярмарок і примістив його в конторі банкіра Ріндскопфа; по кількох місяцях перейшов Гаррі звідси на практику до якогось склепу, та, переконавшися, що з нього купець не буде, по кількох місяцях вернув додому. Літом 1816 р. вислали його родичі до Гамбурга, де його вуйко Соломон Гейне був банкіром і великим багачем. Гаррі працював тут якийсь час в конторі свого вуйка, влюбившися рівночасно в його дочку Амалію. В р. 1818 дав йому вуйко можність заложити власний склеп з мануфактурними виробами, але інтерес той уже весною 1819 року мусив ліквідувати. Вуйко, насваривши на «дурного хлопчиська», дав йому гроші, щоби приготовився до університету і вступив на права. Гейне зробив се, по зложенні екзамену був прийнятий на університет в Бонні (восени 1819 р.), відки по році перейшов до Геттінгена. Та тут не довелося йому вибути й року; вже в январі 1821 року його релеговано за поєдинок. Рівночасно його кохана Амалія Гейне, котра, впрочім, його зовсім не любила, вийшла заміж. З тяжким

серцем покинув Гейне Геттінген і перенісся до Берліна, де пробував два роки, слухаючи пильно викладів знаменитих професорів, водячи знайомість з многими писателями і поетами. В ту пору виступив він уперве в літературі, видав 1821 р. першу збірку своїх віршів, а в апрілі 1823 р. дві трагедії — «Альманзор» і «Ратклїф» — з «Ліричним інтермеццо». Літом 1823 їздив лічитися до Куксгафена, де перший раз побачив море. Він хотів покинути студії і осісти в Парижі, але вуйко відрадив йому се; впрочім, і сам Гейне швидко змінив свою постанову, влюбившися в другу дочку вуйкову, сестру Амалії, Терезу Гейне. За порадою вуйка поспішив він в январі 1824 р. опять до Геттінгена, записався на університет, весною того ж року відвідав Берлін, восени був з поклоном у старого олімпійця Гете в Веймарі. Літом 1825 р. вихрестився і одержав ім'я Генріх, але крок сей, котрий йому в житті причинив чимало гризоти, зроблений був не з релігійного переконання. Того ж року видержав він докторський екзамен, поїхав на острів Нордерней купатися в морі, думав посвятитися адвокатурі, та покинув сю думку і віддався праці літературній, причім, розуміється, жив на кошт вуйка, і то жив зовсім неекономно. Ітак, одна кількамісячна подорож до Лондона в р. 1827 коштувала йому 6300 марок. Восени того ж року запросив його геніальний німецький книгар Котта до Мюнхена, до Баварії, де Гейне пробув до іюля 1828 р. як редактор політичної газети. Відси він об'їхав значну часть Італії (подорож сю описав в III і IV частях своїх знаменитих «Подорожніх картин» (Reisebilder), котрих дві перші часті вийшли вже давніше в Гамбурзі, і вернув з початком зими до Німеччини. В Вюрцбурзі його зустріла відомість про смерть батька 2 декабря 1828. Побувши коротко в Гамбурзі, щоби потішити матір, він в январі 1829 р. переїхав до Берліна, відси в апрілі до Потсдама, де працював над описом своєї подорожі по Італії. Пробувши відтак якийсь час в Гамбурзі та в частих переїздах і видавши в р. 1830 четвертий том «Подорожніх картин», Гейне в маї 1831 р. виїхав до Парижа, в котрім перед роком, в іюлі 1830 революція зіпхнула з трону Бурбонів, а винесла на трон Людовіка Філіпа Орлеанського. Короткими словами можемо збути останній, 25-літній період життя поета в Парижі, від мая 1831 до 17 февраля 1856 року. З кінцем 1831 року обняв Гейне кореспонденцію з Парижа до Аугсбурзської «Allge-

meine Zeitung». В октябрі 1834 року він одружився зразу без церковного шлюбу з Кресценцією Євгенією Міра, з котрою взяв шлюб в 1837 р. і котру не переставав любити до кінця життя. Жив він в Парижі не стільки з літературного заробітку, скільки з підмоги, визначеної йому вуйком Соломоном, що виносила зразу 4000, а пізніше 4800 франків. Від 1837 р. побирав він також з диспозиційного фонду французького правительства підмогу по 4800 фр[анків] річно, що стягло на нього справедливе невдоволення німецьких патріотів. Аж в октябрі 1843 р. зміг він поїхати на короткий час до Німеччини, особливо до Гамбурга, щоб побачити матір і сестру, а від вуйка випросити матеріальну забезпеку для своєї жінки на случай своєї смерті. Сю подорож він описав у своїй знаменитій поемі: «Deutschland, ein Wintermärchen», котру тут подаємо в перекладі. В р. 1844 восени був Гейне ще раз в Німеччині, сим разом з жінкою, котра, однак, швидко вернула до Парижа. В декабрі того ж року помер вуйко поета Соломон Гейне і в своїм заповіті записав поетові всього 8000 франків, хоч перед тим прирік був йому, що визначену йому пенсію 4800 франків річно будуть йому виплачувати його наслідники аж до смерті. Се віроломство старого міліонера підрізало здоров'я поета: він запав на пораження горішньої часті тіла, особливо очей, уст, язика, горла і вилиць. Тільки в р. 1846 гамбурзькі свояки згодилися виплачувати йому давню пенсію. Та здоров'я його вже не поправилось. Ще в февралі 1848 р. зміг він раз вийти на вулицю; відтоді цілих 8 літ лежав він, живий труп, у страшенних болях «в подушковій могилі в Парижі» («in der Matratzengruft zu Paris», як сам виражався, не перестаючи, проте, творити, писати та боротися пером за свободу особи і думки, за поступ і волю. Тільки в релігійних поглядах його при кінці зайшла зміна: з скептика він перемінився в віруючого деїста. Вмер 17 февраля 1856 року.

Не місце тут вдаватися в оцінку життя і творчості Гейне. Скажу тільки кілька слів о тій книжці перекладів його віршів, котру тут подаю читаючій громаді. Книжечка ся має становити першу частину антології світової поезії, антології, задуманої мною давненько вже і то на досить широкий розмір. Хоча матеріалу майже готового є у мене на кілька дальших книжечек, то все-таки я поки що здержуюся з поданням плану тої антології, бо не знаю, як і коли доведеться видавати дальші її часті. Се в значній

мірі залежати буде від того, як прийме наша громада отсю книжечку.

Перекладаючи Гейне, я дбав про те, щоби передати якомога вірно не тільки думку, але також форму, тон, розмір первотвору. Відси пішли трохи незвичайні куплети в перекладі «Німеччини». Гейне написав сю поему не шкільним розміром, утвореним на подобу греко-римського, а тонічним музикальним. В його куплеті перша і третя стрічка складається з 4 арзисів (слогів, на котрих тон підноситься); між одним і другим арзисом буває один або два тезиси (слоги, на котрих тон понижується); друга і четверта стрічка має 3 арзиси з так само довільним числом тезисів, напр.:

Im tráurigen Mónat Novémber wár's.
Die Táge wúrden trüber,
Der Wind riss vón den Bäumen das Láub
Da réist' ich nach Déutschland hinüber.

Щоби хоч трохи наблизитися до сього розміру, що надає оповіданню велику свободу і натуральність, а не втомляти уха одностайним амфібрахічним розміром, як се бачимо, напр., в російськім перекладі Заєзжого, я зважився перемішувати стрічки амфібрахічні з ямбічними. При перекладі і пояснюванні я користувався виданням Липського Бібліографічного інституту, що зладжене Ернестом Ельстером; з огляду на наших читачів я вважав потрібним під текстом «Німеччини» дати значно більше пояснюючих приміток, ніж се зробив Ельстер.

В додатку до «Німеччини» подаю групку віршів епічних, перемішаних з ліричними, вибраних із «Zeitgedichte», «Nachlese»[1] та «Hebräische Melodien»[2], що становлять частину «Romanzero». Я дав їм, може, трохи самовільно титул «Байки для дітей», для того, що між ними є кілька байок, котрі Гейне справді написав був для дітей свого накладця Кампе. Чи умудряться з них молодші і старші діти нашої матері Русі — се вже не моє діло.

---

[1] «Посмертна спадщина» *(нім.).— Ред.*
[2] «Єврейські мелодії» *(нім.).— Ред.*

ДВА ГРЕНАДЕРИ

Два гренадери до Франції йшли,
Що були в полоні в Росії,
А як у німецьку квартиру прийшли,
Повісили голови сиві.

Ось тут і почули сумну новину:
Не встояла Франція в полі,
І армія славна програла війну,
І сам цісар, сам цісар в неволі.

Оба гренадери заплакали вмить·
«Ой доле ж ти наша погана!»
Один сказав: «Ох, як болить!
Пече моя давняя рана!»

Другий сказав: «Я труп зовсім!
Хоч би тут кості скласти!
Та в мене жінка, й діти, й дім,—
Без мене їм пропасти!»

«Що нам з жінок, що нам з діток?
В нас вищі бажання і болі!
Хай на жебри йдуть, як нема чим жить!
Мій цісар, мій цісар в неволі!

Одно прошу тебе, мій брате,
Коли я тут загину,
Візьми моє тіло до Франції геть,
Сховай у французькую глину.

Почесний хрест зложи на грудь,
Карабін дай у руку,
Червону стрічку не забудь,
Припережи шаблюку.

Так буду лежати, і слухать, і ждать,
Мов стійка в могилі укрита,
Аж поки не вчую: гармати гримлять
І стукають кінські копита!

Се їде мій цісар почерез мій гріб!
У блисках, брязкоті зброї!..
І встану я також оружний у глід
На нові побіди і бої».

ЛІРИЧНЕ ІНТЕРМЕЦЦО

1

В пречуднім місяці маю,
Коли все зелень красила,
Тоді також в душу мою
Любов-чародійка вступила.

В пречуднім місяці маю,
Коли всі птички співали,
Тоді я визнав їй свою
Любов,— свої тóски й печалі.

2

З сліз моїх виростає
Цвіток пахучих стрій.
А вздохи мої ся зміняють
У соловіїв рій.

А сли мя полюбиш, дитятко,
Твої всі ті цвітки —
Під твоїм оконцем поллються
Солов'їв пісеньки.

3

Я рожу, і сонце, й голубку, й лілею
Любив колись страсно жадною душею.
Тепер їх не лю́блю — лиш люблю тоту
Маленьку, гарненьку, біленьку одну.
Вона мені стане з любов'ю своєю
За рожу, за сонце, й голубку, й лілею.

4

Коли гляджу в твої очиці,
Щезає біль мій пред тобов;
Коли ж тя в устоньки цілую —
Тоді аж сильний і здоров.

Коли на грудь ти голов зложу,
Аж серце з розкоші дрижить —
Коли ж ти скажеш ми: «Люблю тя!» —
Сльозами мушу ся залить.

5

Лице твоє, так любе, миле,
Колись-то в сні мені приснилось,
Ангельське, ласкаве таке,
А преціиь горісне, бліде.

Лиш уста красні; но туй-туй
На них тхне смерті поцілуй.
І згасне тихий блиск небес,
Що з твоїх оченят все ллесь.

6

Схили своє личко мені на лице,
Най враз наші сльози спливають!
Грудь к груді — най серце при серці б'є,
Най враз наші жари палають.

А як в той великий жар сплине
Сліз наших великая струя́,
Як рам'я моє тя що сил обійме,
З любові і з тоски умру я!

7

Душе моя, ти занурись
У цвітку лілеї,
А отак піснев обізвись
До любки моєї.

Пісень най звучить, пісень най дрижить,
Як уста їй в хвили,
Коли поцілуєм солодким мене
Раз ущасливили.

8

Від тисяч літ недвижно
Вгорі звізди стоять
І тоскно, і любовно
На себе все глядять.

І бесіду з собою
Чудовую ведуть,
Котрóї філологи
Ніколи не поймуть.

Но я поняв ю добре
І не забуду єй:
Граматиков було мні
Личко любки моєй.

9

На крилах пісні, мила,
Я вдаль несу тебе
Над Гангеса берег. На весь світ
Найкраще там місце є.

Город там; в ньому пурпурні цвіти
При місяця блиску цвітуть
І запахом дишуть: на тебе,
На тебе, сестру свою, ждуть.

Там лотос красуєсь, фіалка,
Всміхнені на звізди глядять;
А рожі, казки сі пахучі,
Тихесенько вшепт шевелять.

Розумна, смирна газеля
Прибігне і слухає їх.
Лиш вдалі ріки святої
Широкий шум не затих.

Отам ми, обнявшись, усядем
Під пальмою в тіні враз,
Уп'ємся любов'ю й спокоєм,
Аж сон бла́гий обійме нас.

10

Лотосу цвітка лякаєсь
Пишного сонця лучей,
Головку сонну схиляє,
Жде днями тіні ночей.

А місяць — то її коханок,
Своїм світлом будить її.
Йому одкрива вона дружно
Лице своє в тишині.

Цвіте, і блистить, і палає,
І німо му зрить в лице,
І запах і сльози любовні,
Дрижачи, йому лиш шле.

11

У Рейну волнах синявих
З предовгим палат рядом

Відблискує Кельн величавий
І старий могучий Дом.

А в вівтарі, і в домі картина,
На кожі чертана золотій;
Вона мя по жизні пустинях
По стежці вела терновій.

Цвітки й ангелятка несуться
Докола пречистої, мов мла:
А очі, і лиця, і уста,
То достоту любка моя.

12

Ти мя не любиш! Що ж ще тут?
Пощо мні теє знати?
Сли ти лиш в личенько погляджу.
То я, мов цар, багатий!

Ти мя не терпиш! Так твої
Рожеві уста мовлять,
Лиш цілуватись в них позволь —
Потіху вже найшов я!

13

О не клянись, цілуй лишень,
Я вірить клятвам не довжéн,
Рад слухать клятву я твою,
Но поцілуї все волю!
Їх чую я, в них вірю я,
А слово — пара, дим і мла!

О лиш клянись, любима, все
Я вірю в кождеє слівце!
На грудь ти склонюсь головов
І вірю, що там рай найшов,
І вірю, що ти ввік моя,
І що ще довше любиш мя!

14

На любки моєї оченята
Напишу найкращі канцони,
На усточка-рожі не жаль написати
Найліпшії на світі терцини.
Не личко любимой, красою багате,
І сто станс своєї ціни не уронить,
А сли б в моєй любки і серце було,
То я написав би сонет на нього.

15

Який сей світ сліпий, дурний,
То й сам вже не розберу.
Плете, мій ангеле малий,
Що ти без характеру́!

Який той світ дурний, сліпий!
Його й учити даром.
Не зна, як твій поцілуй благий,
Яким палає жаром!

16

Мила, ей, скажи ми нині,
Чи не сонний привид ти,
Що встає в душній годині
Із поета голови?

Ні, такі чарівні очі,
Такі уста і лице,
Най ся мучить дні і ночі,
Не вгада поет отсе!

Василиски і вампіри,
Смоки лютії і змії —
Лиш такі страшні потвори
Видумать поет в стані.

Но тебе і ріст твій ладний,
Очка, личко, ходу плав,
Той святенький погляд зрадний
Довіку б поет не вдав!

17

Мов краси богиня, в строю
Сяє любочка моя.
Не моя вже, не зо мною,
Вна вже другого жона.

Серце, будь же терпеливше!
Най тя в штуки жаль не рве!
Витерпи й усправедлив се,
Що вна зрадила тебе!

18

Не гніваюсь, хоть пукне й серце мні,—
Ти не моя уже,— не гніваюся, ні!
Хоть як ти сяй в брильянтах і красі,
Ні оден луч не блисне в серця твого тьмі!

Я знаю все. Таж в сні я зрів тебе,
І тьму я зрів, що серце ти гнете,
І гадь я зрів, що кров ти з серця ссе.
Я зрів твій біль і жаль! Я знаю все!

19

Нужденна ти! Пощо ж тут ще мій гнів?
Нужденним ввік нам бути обоїм!
Аж смерть перерве пасмо наших днів,
Нужденним нам остатись обоїм!

До на́смішки складаєш уста ти,
Зухвалим блиском погляд твій пала,
І грудь фалює гордо... Но прости,
Нужденна ти, нужденна так, як я!

Незримий біль круг твоїх уст дрижить,
І сльоза скрита розблиск ока тьмить,
Від тайної рани грудь горда́ болить,—
О мила, ввік нужденні й бідні ми!

20

Музика реве, завиває
І скрипка, і бас, і труба!
А в танці, мов пташка, гуляє
Солодкая любка моя.

Дзвенить і гудить-розлягаєсь,
Гульня розгорілася — страх,—
Лиш там — онде плачуть, ридають
Святі ангелятка в кутах.

21

То вже ти у пам'яті й слід не остав,
Що я твоє серце цілком посідав.
Те серце солодке, маленьке, а зрадне,
Як мильше, зрадніше не є в світі жадне!

То вже ти забула про жаль і любов,
Що серце раня́ть в тузі за тобов,
Не знаю, що більше, любов чи горе,
Но знаю, що обоє великі, як море.

22

Коб цвітки дрібнії то знали,
Який біль серце ми рве,
Вони би зо мною ридали,
Щоби лиш потішить мене.

Коби солов'ї то знали,
Який я недужий, сумний,
Вони би потіху ми лляли
У серце і спів свій чудний.

Коб зіроньки яснії зріли
Те горенько моє,
Вони з висоти би злетіли
Потішити мене.

Но як же ж вони б про те знали?
Одна лишень знає про те,
Одна,— бо вона-то, вона лиш
Зраниła серце моє!

23

Чому так поблідла прекрасная рожа,
Скажи, моя мила, чому?
Чому ся фіалки чогось так тривожать
І мовчком ся криють в траву?

Чому співа голосом сумним, тужним
У гаї те потя дрібне?
Чому материска пахуча таким
Гнилим якось запахом тхне?

Чому тото сонце так тускно світа,
Чому так холодне й банне?
Чому та земля така чорна, пуста,
Чому тьмов давить так мене?

Чому такий сумний, недужий і я,
Скажи ти, голубко моя?
Скажи, моє серце, душе дорога,
Чому ти покинула мя?

24

Багато ми там говорили
Про жаль, добро і злість,—
Но що ми душу розраниło,
Про то ти ніхто не повість.

Чимало тебе розважали,
Щобись могла лихо знести,—

І злим і невірним мя звали,
І все їм повірила ти.

Но найгіршого, певно,
Вони ти не вміли звістить,
Бо найгірше й найдурніше,
Бо тут, в моїй груді сидить.

25

Розцвілася липа, співав соловій,
Усміхнене сонце весело сіяло;
Ми разом сиділи: «Моя ти,— я твій!»
А ти цілувала мене й обнімала.

Обсипались цвіти, закрякав крук,
Схилилося сонце понуро долів,
Ти виповзла тихо із моїх рук,
Склонилася гречно й пішла домів.

33

На півночі сосна самотня
стоїть на безлюдній горі,
дрімаєсь їй... Снігом і льодом
зима оповила її.

І сниться їй пальма зелена,
що ген десь у южній землі
стоїть, і дрімає, і в'яне
на голій, жарущій скалі.

42

ЛЮБИВ ХЛОПЕЦЬ ДІВКУ

Любив хлопець дівку,
А іншого дівка кохала;
Той інший мав іншу,
І з тов його стула зв'язала.

Дівчина з жалю іде
За першого-ліпшого віху,
Що впавсь їй під руки,—
Ну, хлопцю се все не на втіху...

Стара се історія,
Но вічно останесь новою,
Кому вна лучиться,
Той ляже про ню головою.

65

ПОХОРОНИ

Старі, недобрії пісні,
Злі мрії навісні
Похороню я! Дайте
Великую труну мені!

Кладу в ній, що такее?
Сказать ще не пора,
А труна, браття, більша,
Як Зелемінь-гора.

І велетів дванадцять
Шукайте — в височінь,
Як ті, що з скал здвигнули
Високий Зелемінь.

Нехай візьмуть ту труну
І зложать у моря глиб:
Такій великій труні
Великий належиться гріб.

Що ж так важке й велике
Зложив я в ній з журбов?
Зложив я в ній, о браття,
Свій біль, свою любов.

Написано в Підволочиськах 14 жовтня 1883 року, друковано тоді ж у часописі «Зоря», ч. 22, ст. 34.

ЛЮБЦІ

Маєш перли, діаманти,
Все, що йно людей пече,
Маєш найгарніші очі,
Любко, чого ж хочеш ще?

На твої прегарні очі
Незліченну силу вже
Я зложив пісень безсмертних.
Любко, чого ж хочеш ще?

Тими чорними очима
Поборола ти мене
І навіки погубила,—
Любко, чого ж хочеш ще?

Написано в р. 1879; досі не друковано.

СКІН БОГІВ

Весна прийшла, світ золотом обли́ла,
Повила в легіт, запахом натхнула;
Всіх кличе любо там, де розпустила
Свій білий цвіт черемха, розвернула
Мільйони чарів по лугах; укрила
Привіт солодкий в цвітах; обгорнула
Все світлом сонця й ранньою росою,
І кличе всіх людей: «Ходіть зо мною!»

Дурний народ біжить на перший клик!
В літньої блузи чоловіки вбрані,
А на жінках невинно-білий шлик,
Молодці крутять вусики зарані,
В дівчат повненькі груди і цвітник
На головах, поети, наче п'яні,
Біжать за місто, в кишені забрали
Папери, олівці і окуляри.

З веселим гомоном ось поспішає
За рогачки та пестрая товпа,
На шовковій мураві он сідає
І чудуєсь, що як то дерева

Ростуть так пильно, як-то ся пишає
Цвіток так ніжно і м'яка трава,
Як тут співають пташки так пречудно,
І як-то в місті пусто, важко, нудно.

До мене тож прийшов в гостину май,
Три рази чемно стукнув коло клямки
І каже ми: «Я — май, ну отвирай,
Блідий пустиннику, придверні за́мки!
Вставай і виходи сюда, нехай
Утисну тя! Ходи зо мною тамки!..»
Но я ще ліпше замок затискаю
І ка́жу: «Дарма, дарма звеш мя, маю!»

Я знаю тя, я знаю світу склад,
Замного бачив я і заглибоко,
Тепер я світу і тобі не рад —
Болить душа, сльозов заходить око!
Я бачу все крізь камінний насад
Тих мурів грубих — ясно і широко,—
Я бачу се́рця людські в людській груди,
А в них брехню, і фальш, і горе всюди.

На лицях мислі їх гидкі читаю,
В стидливім рум'янці дівчат я все
Жадобу скриту й страсність замічаю;
На молодці, що гордо ся несе,—
Каптур блазенський з дзвіночка́ми скраю;
Гидкі почвари, мари, що їх ссе
Змій скритий,— ось що бачу в світі сім!
Чи се шпиталь, чи варіатів дім?..

Я виджу землю всю наскрізь студену,
Немов вона зо скла,— і виджу страх,
Котрий надарма в опанчу зелену
Прибрати хоче май; в тісних ямках
Я виджу всіх мерців поміть довженну...
На гру́ді руки, в білих сорочках,
Одверті очі, в лицях ще слід злоби,—
А з уст на лиця лізуть жовті хроби.

І бачу: син із любкою сідає
Для розривки отсе на гріб вітця,

І пісню насмішки їдку співає
Над ними соловей, всміхаються
Злорадно цвіти у траві, здригає
Старий у гробі й обертається
На другий бік, і мать-земля тремтить,
Бо біль відвічний її проняв і встид.

О мати-земле, знаю я твій біль,
І бачу жар, що в гру́ді ти лютує,
І бачу кров, що ллється з жил тобі,
І чую стон, котрого люд не чує,
І бачу рани, що мов в серце стріль —
Такі глибокі,— і в них смерть ночує,
Вни невлічимі, з них день в день, з нори мов,
Ллєсь кров твоя з огнем, пожаром, димом.

Гордих синів твоїх, гігантів бачу —
Твій перший плід; з безодень темних вни
Встають, і кождий похідню гарячу
В руках несе; залізні драбини́
Приставили і, як колись, грозячу
Потужну руку 'д небу підняли:
Штурм! Штурм! А чорних карлів тьма за ними!
Дійшли! Всі звізди в небі погасили.

Безбожними руками розривають
Пред троном бога золоту заслону.
Пищать, падуть, руками закривають
Лице всі ангелята коло трону.
На троні бог сидить блідий — хапають
Його тремтячі руки за корону,—
Він зірвав її, верг проч, волосся рве,
А дика чернь зближаєсь і реве.

Гіганти мечуть по́хідні криваві
Кругом по небі, жгучими бичами
Б'ють в плечі ангелів карли́ плюгаві,
Ті в'ються з болю, миються сльозами,
Но годі, бо наїзники лукаві
Шпуряють ними, мов женці снопами,
Волочать за волосся, розшибають,
І о криштальні зорі розбивають.

І мо́го бачу ангела між ними,
З волоссям золотим, лицем чудовим,
З блискучими, мов небеса, очима,
З устами, втіхи повними й любові,—
Я бачу го між чорними, гидкими
Кобольдами; ось з них один го ловить,
Рве 'д со́бі мо́го ангела блідого,
Рего́чучись, придивлюєсь до нього,

З жадобою у очках олов'яних
Глядить на чу́дну красоту його,
Вкінці до своїх до грудей поганих
Притис — мій ангел похилив чоло,—

Втім, крик страшний, нечуваний, незнаний
Нараз розлягся на ввесь світ — усе.
Здрижало, грохнули стовпи, звалилась
Земля і небо, пітьма все покрила.

*

Над морем темним і пустим
В опівніч молодець стоїть,
У груди жаль його давить,
А мислі сумнівом важким

Окутані. Бліді уста
Понуро шепчуть раз у раз:
«О хвилі морські, може, в вас
Укрита загадка життя?

Скажіть мені її, о розв'яжіть
Відвічний той вузол важкий!
Багато вже над ним людей
Намучилось від давніх літ.

Скажіть мені, що се — чоловік?
І звідки він? Куди іде?
І що за темним гробом є?
І де кінчиться звізд потік?»

Свій вічний шепіт шепчуть хвилі.
І вітер стада хмар жене,
І звізди холодно глипіють,—
А дурень відповіді жде.

БОГИ ГРЕЦІЇ

Повним цвітом розцвітає
Тихий місяць серед неба;
Мов калюжа золотая
В яснім світлі мріє, тає,—
Мов заклята королева,
Вдаль простертеє, дрімає
Таємниче, зимне море.

А на небі ясно-синім
Звізд не видно; мов з пустині
Виринають білі хмари,
Мов величні, мармурові,
Світлянії і чудові
Стародавніх божків мари.

Ні, омана! Придивись:
Се не хмари велетенські —
Се вони, боги геленські,
Що так радісно колись
Сьому світу панували,
А відтак погибли, впали,
Наче мряка, розплились,—
А тепер — огромні мари —
Небом північним мандрують.

Задивований гляджу я,
Мов осліплений, на них,
На богів тих світляних,
На тих велетнів німих,
Як таємно вони й важно
Громадами надплили.

Он Кроненко, той Олімпу
Самодержець! Зацвіла
Білим снігом голова...

Славна, дивна голова,
Що як затряслась — всю землю
І все небо потрясала.
А в руці держить він ще
Давні стріли громовії,
Та погасли стріли тії.
Самодержцеве лице
Горе, болі поорали,
Та доразу не змаза́ли
Гордості старої ще.

Ліпший то колись був час,
Кращий час, великий Зею,
Як владів ти ще землею,
Як ще з людськими доньками,
З молодцями, русалками
Забавлявся ти не раз,
Як же ти свої [*нрзб.*]
Гекатомбів димом пас!
Але годі, не навіки
Панувати і богам!
Молоді старих спихають
Так, як ти колись і сам
Батька свого пхнув старого
І стриків титанів з раю
В темні Тартару безодні!

Знаю і тебе я, знаю,
Геро сильная, горда́я!
Хоч ти як була ревнива,
Проте інша обіймила
Власть по тобі в небесах.
Вже не ти небес цариця!
Вже завмерло, не іскриться
Око дневнє твоє,
З рамен твоїх лілієвих
Щезла давня сила вже!
Твої месті не боїться
З бога плодная дівиця,
Ні Геракла вже міцного
Гнів твій лютий не попре
На геройські діла, труди
І на боїв, болів много.

Пізнаю отсе й тебе,
Паллас мудрая Афіно!
Ані щит твій світодвижний,
Ані мудрість вся твоя
Відвернути не могла
Від богів страшної згуби!
Ах, і ти ось, сне мій любий,
Афродіто-красото!
В давнину так чиста, біла,
Як те щире золото,
Ти тепер подешевіла
І на срібло на дрібне
Розмінялась!.. Правда, ще
Дивна чародійська сила
Не пропала з твого тіла,
Але лячно щось мені
Перед тою красотою!
І коли б, як в давнині
Многих вибраних героїв,
Щедрій своїй красоті
Ти мене тепер хотіла
Ущасливити, то я,
Певно, би помер з тривоги,
Мов від дотику мертвого
Трупа!.. Ось і муж твій лютий
Арес — вояк, в сталь закутий,—
Холодно глядить на тебе!
Сумно ось іде по небі
Феб-Апóллон молодий.
Заніміла дивна ліра,
Що колись-то так дзвеніла
Радісно при устах божих
На Олімпу вершині.
Ще сумніше кривоногий
Гефест ззаду шкандибає,
Певно, вже не наливає
Поруч з Гебе молодою
Нектарового напою
Враз згромадженим богам!
І широкий, безконечний
Олімпійський сміх небесний
Вже затих віддавна там.

Не любив я вас ніколи
Ой, ахейськії боги!
Греки-бо й мені обридли,
А ще гірш римляни підлі.
А ще теплий жаль якийсь
І тремтяча, тайна туга
В серці моїм розлилась,
Як отсе на вас гляджу я,
Там вгорі боги забуті,
Тіні північні, плохії,
Мряки світлії, легкії
Пролетять, де вітер віє!..
Особливо ж як згадаю,
Що за підлі та пусті
Ті пануючі повії,
Темнії, сумні боги,
Що замісто вас прийшли,
Ті вовки, гризькі, неситі,
У овечу шкіру вкриті
І покорою підбиті,—
О, тоді, немов рукою,
Зліть мене за серце давить,
І я рад би розвалить
Всі нові церкви і ступиться
За старих богів до бою,
За старих богів, за вас
І за ваш щасливий час!
О, тоді б я рад і сам
На горді коліна впасти,
І молиться перед вами,
І на вівтар ваш покласти
Знов дим'ящії жертви!..

Так-то, так, старі боги!
Хоч давно, як де між нами,
Між людьми війна велась,
Ви все сильними держали;
Таж щиріші ми від вас,
І в війні богів волю я
З побіжденними держати.
Так промовив я. Гляджу,
А блідії млисті мари
Наче кров'ю налились

І на мене поглядали,
Мов конаючі. Заблис
Промінь радості послідній
На зболілих лицях їх,
І нараз в безмір погідний
Щезли всі, як тає сніг.
Ген зі сходу надвигає
Хмара чорная, важка,
Місяць ясний закриває,
З неба моря досягає,
Мов нищителя рука.
Море зимне потемніло,
Вкрилось піною, шуміло...
Втім з простору глибини
З-поза стін і вікон тьми
Побідителі новії,
Світло миру і надії,
Зорі вічнії зійшли.

Писано в грудні 1879 р., досі не друковано.

ДОБРА ПОРАДА

Щось такого друкувати!..
Ну, пропав ти, любий друже!
Хочеш честь і гроші мати,
Треба плазом, та й то дуже!

Я не раджу теж, коханий,
Людям правду говорити,
Сипати попам пригани,
А то ще й царів корити.

А то згинеш, наче муха!
Руки-бо в царів великі;
Довгі-бо в попів язики,
А у люду довгі вуха!

Друковано в збірці «Думи і пісні...», ст. 8, п[ід] з[аголовком] «Заказані книжки».

ПОСТУПОВИЙ РАК У ПАРИЖІ

«Здоров, здоров, поступовий раче!
Що чувати в нашій стороні?
Чи ще все за мною мати плаче?
Чи вже вільний рідний край, чи ні?»

«В рідній краї все там добре маєсь,
Процвітає чеснота, мораль,
Все легально, мирно розвиваєсь,
Все порядне, чисте, мов кришталь.

Не як Франція, зверху блищиться —
Тут свобода рунтає життє!
Наша вільність в глибині таїться,
Так глибоко, що й не спіймете!

Он собор у Кельні хтять кінчити,
Прусський цар до того запалав.
Мав щось і австрійський доложити,
А баварський шиби надіслав.

Конституцію, свобідні пра́ва
Хтять нам дати, слово нам дали!
Царське слово — ну, то не отава,
То мов скарб, закопаний в землі.

Вільний Рейн, вітця старого твого,
Вороги лукаві не візьмуть,
Бо голландці зв'яжуть йому ноги,
А швейцарці голову припнуть.

Буде й флота в нас, господь ласкавий,
Зберемо датки! Англічани в кут!
На галери замість в кримінали
Скуті переступники підуть.

Будем мати й свободу печаті,
Най часи лиш ліпші надійдуть,
Як зовсім закажуть друкувати,
То тоді й цензуру вже знесуть».

1877

ЦАР ДАВИД

З усміхом вмирає дéспот,
Знає, що, як він застине,
Самоволя в інші руки
Перейде, та не загине.

Бідний люд! Як ті воли
Вічно в ярмах, з тілом, з духом,
А чий карк в ярмо не гнеться.
Того грюк! в чоло обухом.

При смерті Давид [1] мовля
Соломону: «Синку любий,
Не забудь же про Йоава,
Що мене спасав від згуби.

Той хоробрий генерал —
Здавна гнув на нього гнів я,
Та ненависного спрятать
Якось, синку, не посмів я.

Ти ж побожний, синку, мудрий,
Богобóязний на славу,
Маєш силу, й легко зможеш
Карк скрутить тому Йоаву».

---

[1] Гл. книгу Царств, I, гол[ова] 2, зач[ин] 1—6: «Коли дні Давидові хилилися до кінця, він дав накази своєму синові Соломону, мовлячи: «Я йду туди, куди все на світі. Будь відважним, будь мужем! Сповнюй свої обов'язки супроти Ягве, бога твого, ідучи його стежками і пильнуючи його заповідів, його упімнень, його наказів і його наук, як се є написано в законі Мойсеєвім, щоб тобі велося все, що чинитимеш, і все, що почнеш, щоб Ягве додержав слова, котре дав мені, мовлячи: «Коли твої діти будуть уважати на свої поступки і вірно ходитимуть передо мною всім своїм серцем і всею своєю душею, то вони ніколи не перестануть,— мовив він,— засідати на троні Ізраїлю. Але ти ж також знаєш, що вчинив для мене Йоав, син Серуйяга, що він учинив двом начальникам військ Ізнаїля, Абнерові, синові Кера, і Гамаші, синові Іетера, котрих він задавив, і як він поповнив сі убійства серед спокою,

БАБУСЯ ГРИЖА

Коли моє щастя, мов сонце, сіяло,
Роївся круг мене комариків рій;
Усе мя кохало, усе ми сприяло,
Усякий і брат, і приятель був мій,
І кусника хліба я з'їсти не міг,
Щоби не ділить го помежи усіх.

А нині і щастя й достатки пропали,
Приятелів моїх не бачу — нема!
Комарики щезли, і рожі зів'яли,
І сонце не гріє — настала зима.
Приятелі наші — то ті комарі,
Приходять і гинуть у щастя весні.

Тепер коло мене зимової ночі
Засіла невсипна бабуся Грижа,—
Вся в лахах... Тускліють запалії очі,
І колять, і ріжуть мене без ножа.
Над мене схилене погане лице,
А з носа — аж гидко — табака тече...

Нараз мені сниться, що знов повертає
І щастя, і жизні чудова весна,
Приятелі йдуть, рій комариків грає,
Втім скрип! — табакерка, і баба страшна
Табаки зажиє, над мене лице
Нахилить, а з носа табака тече.

ENFANT PERDU[1]

Пропащий вояк в бою за свободу,
Я вірно тридцять літ стояв ось тут

проливаючи кров так, як її проливають в війні. Ти поступиш після своєї мудрості, коли не позволиш йому зійти в Шеоль (підземний світ) в супокої з посивілим волоссям». До сих слів треба додати, що Йоав був один з тих, що найбільше причинилися до зроблення Давида королем жидівським, що він урятував його від загибелі в часі бунту його сина Абсалона і власноручно убив Абсалона і що Давид сам не мстився за смерть Абнера і Гамаші.

[1] Дослівно — загублена дитина. Так називали вартового на передньому посту в армії під час французької революції 1789 р.

Боровсь я без надії на побіду,
Знав, що здоров додому не прийду.

Я день і ніч не спав — не міг я спати
Так, як в шатрі товариші мої,
(Та ще й хропів дехто́ із тих завзятих
Так, що я все будився, як був при сні).

Не раз нудьга мене по ночах бралась,
Ба й страх (страху не знають лиш дурні);
Щоб їх прогнать, не раз знімав я галас,
Свистав, співав юнацькії пісні.

З ружжям на рамені стояв я чутко,
А як підліз непевний драб який —
Стріляв я добре і пускав му хутко
Гарячу кулю в сам живіт гидкий.

Та ба, бувало й так, що драб поганий
Не раз стріляти вмів, та й то доси́ть
Незгірше. Ах, дарма скривати! Рани
Глибокі в мене — кров моя дзюрчить.

Мій пост порожній! Ран на тілі много,
Та непоборений вмираю я!
Один паде, другі стають місць нього...
Ружжя ціле, зламалась жизнь моя.

ДИСПУТА

В славній авлі у Толедо
Загриміли труби й сурми,
На духовнії турніри
Йдуть народу пестрі гурми.

То не світський бій, не блисне
Тут залізо насталене —
Копією буде слово,
Схоластично нагострене.

А борці не дамські слуги,
Не укладні паладини,

Інші лицарі тут стануть:
Капуцини і рабини.

Не шоломи в них на лобах,
А капузи і ярмурки,
Замість панцирів блискучих
Шкапліри й святії шнурки.

Чий є правдивіший бог?
Чи жидів понурий старець
Самовладний, що за ним
Рабин Юда є, наваррець?

Чи се, може, триєдиний
Бог любовний християнський,
Що його борець брат Хозе
Гвардіан є францісканський?

Ваготою аргументів,
Силою ключів логічних
І цитатами з авторів
Безперечно автентичних

Хоче кождий з них врага
В міх абсурду зав'язати
І правдиву божественність
Свого бога доказати.

Постановлено, що кождий,
Хто програ сей бій завзятий,
Буде мусив віру свого
Супротивника приняти.

То значить, що жидовина
Жде хреста святого баня,
А натомість християнину
Не минути обрізання.

З кождим лицарем ще другів
Одинадцять йде до бою,
Що у щасті й горі хочуть
Поділять ватажка долю.

Певні свого є монахи,
Гвардіанові кумпани,
Для хреста води святої
Вже готовлять повні ванни.

Вже кропила сквапно ладять
І кадильниці залізні,
А противники тим часом
Гострять ножики обрізні.

Вже обі готові роти
Край решітки стали в залі,
А народ нетерпеливо
Стиґжбився і жде сигналів.

Під парчевим балдахіном,
У дворацтва пишнім колі,
Сів король і королева,
Молоденька ще доволі.

Ніс кирпáтенький, французький,
Дітська хитрість в очках сяє,
На вусточках рубінових
Все чарівний усміх грає.

Гарна, пустотлива квітка...
Жалься, бог, її уроди!
З-над веселої Секвани
Тут прийшла над Ебру води,

В край іспанської грандецци —
Мусить з неї буть іспанка.
Звалась ген-то Бланш де Бурбон,
Нині зветься донна Бланка.

А король зоветься Педро,
Ще й по прозвищу Жорстокий [1].
Але нині він лагідний,
Всім жорстокостям дав спокій.

В добрім розмовля гуморі
З шляхтою і двораками,

[1] Панував від 1350 до 1369 року.

Розмовляє і жартує
Також з маврами й жидами.

Ті обрізані герої —
Любі короля трабанти,
Завідателі фінансів,
Навіть війська коменданти.

Аж нараз заграли сурми,
Знак дає трембіта дута,
Що почався бій словесний
Двох борителів диспута.

Перший в лютості побожній
Гвардіан до штурму випав:
Він то гримав по-простацьки,
То погано якось хлипав.

Во ім'я отця, і сина,
І святого духа в тім'я
Він екзорцизмує жида,
Якова прокляте сім'я.

Бо не раз в таких диспутах
В тім'я жида чорт запхається,
Бистрість, докази і дотеп
Жидові піддать стараєсь,

А як чорта вже прогнала
Дивна сила екзорцизму,
Гвардіан почав торочить
Догми з свого катехізму.

Розказав, як бог один
Три особи має в собі,
Та всі три вони, як треба,
Сходяться в одній особі.

Є се тайна, і лиш той
Вникне в глиб її криниці,
Хто розбив ума кайдани,
Вирвавсь з розуму в'язниці.

Розказав, як пана бога
В Віфліємі породила
Дівка, що дівоцтва свого
Зроду-віку не згубила.

Як лежав пан всього світу
В яслах, а при нім телятко
І покірливе ослятко
Гріли хуханням дитятко.

Розказав, як бог утік
Перед Іродом поганим
До Єгипту, а потому
Хресну смерть прийняв і рани

При понтійському Пілаті,
Що віддав його на муки
Перед збором фарисеїв
І жидів, умивши руки.

Розказав, як бог по трьох
Днях устав із свого гробу
І як видимо до неба
Він возніс свою особу;

Але як часи сповняться,
Він на землю знов прибуде,
На Сафатовій живих
І мертвих судити буде.

«Трепещіть, жиди,— кричав
Монах,— бога ви не взнали,
Терням, буками його
Ви на смерть закатували.

Боговбійці, плем'я помсти,
Ось хто ви! Народ проклятий,
Що мордує все Месію,
Що прийшов його спасати.

Гей, жидівство, ти падло,
У котрім сидять демони;
В ваших тіл брудних кошарах
Все чортів є легіони.

Се Фома з Аквіно мовить,
Що зовесь волом великим
Богословія, він є
Світ і розкіш католикам.

Гей, жиди, ви є гієни,
Ви шакали, що то в злості
Із гробниць волочуть трупи,
Обгризають вмерших кості.

Гей, жидюги, ви є свині,
Павіани, рогоноси,
Що їх звуть ріноцероси,
Крокодили й кровососи.

Ви сичі є, сови, круки,
Пергачі, смердючі дудки,
Чорна галич, василиски,
Черви, хроби — все ви тутки.

Веретільниці й гадюки,
Скорпіони й рапавки ще,
Й ящірки — Христос розтопче
Вашу кляту головище.

Хочете, прокляті, спасти
Ваші вбогі душі нині?
То біжіть з божниці злоби
До побожності святині,

У костел любові світлий!
Жде вас там в свяченій ванні
Ласки джерело, туди
Впхайте голови погані!

Змийте древнього Адама,
Всі гріхи його з утроби,
Позмивайте з своїх серць
Застарілу плісень злоби!

Ви глухі на Спасів голос?
Хоче взять вас на коркоші!
Нуте ж, на Христовій гру́ді
Вибийте гріховні вощі!

Бо наш бог — то є любов,
Він рівняєсь баранцеві!
Щоб сплатить провини наші,
Він умер на хреснім древі.

Бо наш бог — то є любов,
Звесь Ісус, в рятунку скорий,
І ми йдем в сліди його
Терпеливості й покори.

Тим-то ми такі лагідні,
Тихі, людяні, м'якії,
Не сварливі, на подобу
Спаса нашого Месії.

Та зате ми будем в небі
Ангелятами ясніти
І гулять побожно й мати
У руках лілеї квіти.

Замість ряс тих грубих будем
Сукні чистії носити
З шовку, мусліну й саєти,
Та ще золотом нашиті.

Щезнуть лисини! Пов'єсь
Золотистеє волосся,
А прекрасніі дівчата
Заплітать нам будуть коси.

І вино там будем пити
Із чарок геть-геть широких,
Не з таких дрібних, як тут
На землі п'ють винні соки.

Та зате геть-геть тісніші,
Ніж жінок туземних губки,
Будуть гарніі усточка
Нашої у небі любки.

Швидко нам мине вся вічність.
При вині і поцілуях;
Радісно співати будем
Кір'елейсон, алілуя!»

Так скінчив борець християнський.
Черці, певні, що вступило
Світло у жидівські душі,
Тягнуть воду і кропило.

Та жиди води не люблять,
Брр! Стряслись, та з уст ні пари,
І почав тепер промову
Рабин Юда із Наварри.

«Щоб під засів свій згноїти
Мого духу перелога,
Ти тачками гною-лайки
Обметав мене якмога.

Що ж, як здавна хто привик,
Так свої справляє скиби,
Я за се тебе не лаю,
Але ще кажу спасибі.

Ваша формулка про трійцю
Для жидів не є придатна;
Regula de tri [1] у нас ще
Змалку кождому понятна.

Що у вашім бозі три,
Три особи є прикупі;
Мало ще; богів шість тисяч
Мали, бач, поганці глупі.

Я не знаю того бога,
Що Христом ви звикли звати;
Панни ма́тері його
Тож не маю честі знати.

Що в Єрусалимі тому
Літ дванадцять сот спіткало
Неприємне щось його,
Жаль мені, та що ж, пропало.

---

[1] Рахунок за потрійним правилом (*лат.*).— *Ред.*

Чи жиди його убили,
Не дійти тепер нівідки,
Бо, як кажеш сам, за три дні
Щез кудись corpus delicti [1].

Чи він був який свояк
Бога нашого, чи рідний,—
Теж навряд; оскільки знаєм,
Бог наш є зовсім бездітний.

Бог наш не вмирав ніколи,
Як біднесенький баранчик,
За людей, наш бог не є
Філантропчик, ні романтик.

Бог наш — то не є любов,
Цілуватись він не любить,
Бог наш то є помсти бог,
Що могучим громом губить.

Всіх злочинців без пощади
Грім гніву його вбиває,
За батьківськії провини
Пізніх внуків він карає.

Бог наш — то живущий бог.
У небесних своїх дворах
Житиме вовік, хоч сонце
І земля розпадесь в порох.

Бог наш — то здоровий бог,
То не привидець безтільний,
Не блідий, тонкий оплаток,
Не кусіка замогильний!

Бог наш сильний. У руках
Сонце, місяць, зорі носить;
Трони ниць, народи гинуть,
Як бровами він стермосить.

Він великий бог. Давид
Мовить, не зглибити, ніже

[1] Речовий доказ злочину *(лат.)*.— *Ред.*

Змірять велич сю; земля
Ніг господніх є підніжжє.

Любить музику наш бог,
Бренькіт струн, пісні празничні,
Та, мов свинський квік, для нього
Гуки дзвонів неприличні.

Лев'ятан зоветься риба [1],
Що по морському дні гуляє,
З ним щодня одну годину
Бог наш і господь іграє —

Крім дев'ятого денька
В місяцеві Аб, коли-то
Спалено його святиню,—
В той день він бурчить сердито.

Лев'ятан той сто миль має
Довготи; мов Ок з Васану [2],
Так його поплавці довгі,
Хвіст, мов кедра із Лівану.

Та смачне у нього м'ясо,
Краще геть, як черепаше;
В день воскресний бог посáдить
За столом все плем'я наше.

---

[1] Після Талмуда (Берешіт Раба, гл. 15) найбільше улюблені створіння бога є Лев'ятан, риба, що обіймає цілу землю і своїми руками справляє трясіння землі, і Соробабер, або Шоробор, віл, що спасає щодня траву з 30 гір. Зразу сотворив бог одного й другого з тих звірів по парі, але пізніше поміркував, що коли б вони розмножилися, то земля не настарчила б їм поживи, і повбивав громами самиці Лев'ятана і Соробабера. М'ясо їх бог насолив і заховав на день страшного суду: по суді він угостить ним праведних, але менш заслужених. Більше заслужені, особливо ж жиди, їсти будуть м'ясо з Лев'ятана і Соробабера, свіжо в той день зарізаних.

[2] Про велетня Ока, або Ога говорить Мойсей: кн. V, гол[ова] 3, зач[ин] 13; Ісус Навин, гол. 13, 29 і 30.

Всіх ізбранних і побожних,
Правих, мудрих без похиби.
І з'їдять вони все м'ясо
З богом любленої риби.

Часть у білім часниковім
Совсі, часть в вині з компотом
Із коріння і родзинків —
Щось таке, як з мателотом [1].

В білім совсі часниковім
Редьки плавають кавальці;
По тій рибці, брате Хозе,
Певно, аж оближеш пальці.

Та і винний совс не згірший,
А й з родзинків ще компотик!
Брате Хозе, смак небесний
Взнає в той день твій животик.

Що бог зва́рить, добре зва́рить!
Ченче, слухай мого гласа:
Посвяти старий нашкірок,
З Лев'ятана вкусиш м'яса».

Так манить та вабить рабин,
Додає оскоми, просить,
А прицмокують жиди...
Кождий ножик вже підносить,

Щоб побореним обрізать
Тої шкірки одробинку —
Справжні spolia opima [2]
В тім кумеднім поєдинку.

Та ченці держались твердо
Свої́ прадідної віри,
Не дали собі відрізать
Ні крихітки свої́ шкіри.

---

[1] Мателот — смаковита страва з риб, котру особливо люблять французькі моряки.
[2] Spolia opima у римлян називалося оружжя, відібране побореному противникові.

По жидах промовив знов
Католицький мніх побожний;
Лаєсь знов, а кожде слово,
То нічник, та й не порожній.

Потім рабин реплікує,
Здержано, щадить особу;
Хоч кипить у нього в серці,
Він ще гне у собі злобу.

Він покликуєсь на Мішну [1]
Коментарі і трактати.
З Таусвес-Йонтофа приводить
Доказовії цитати [2].

Але що за богохульство
Францісканець ригнув грубий!
Той говорить: «Таусвес-Йонтоф
Хай іде до чорта в зуби!»

«Ну, тут все кінчиться, боже!» —
Скрикнув рабин ужалений;
Тут терпцю йому нестало,
Він зметався, мов скажений.

«Таусвес-Йонтоф вже не важний?
Що ж ще важне? Горе! Скруто!
Господи, помстись за гріх сей,
Покарай злочинців люто!

Боже, адже ж Таусвес-Йонтоф
Се ти сам! Скарай же строго,
Таусвес-Йонтоф, зневажців
За образу ймення твого!

---

[1] М і ш н а — найдавніша часть Талмуда, виклад поодиноких книг святого письма.

[2] Властиво Тоссафот Йомтоб, критичний коментарій до Мішни, написаний Йомтобом Ліпманом Геллером, прозваним також Валлерштейном, що жив 1579—1654. Німецькі жиди дуже високо цінили, майже обожали сю книгу, з чого Гейне сміється, хоч поповнює при тім анахронізм о яких 300 літ.

Най безодня проковтне їх,
Як Датана й Авірона [1],
Що повстали против тебе,
Против Мойше й Агарона.

Загрими могучим громом,
Попали їх в сю ж пору!
Таж ти мав смолу і сірку
На Содому і Гоморру.

Вдар на капуцинів, боже,
Щоб їх клятий рід погиб тут
Так, як фараон, що гнав нас,
Як тікали ми з Єгипту.

Обпаковані, що влізлось [2],
Бігли в ніч навтікача ми,
А нам вслід сто тисяч люду
В сталі, з гострими мечами.

Але ти простер, о боже,
Руку — й вся орда завзята
З фараоном потопилась
В морі, як сліпі котята.

Порази ж так капуцинів,
Най пізнає рід сей підлий,
Що гніву твойóго громи
Ще не зглухли і не зблідли.

А тоді я звеличаю
Славную твою побіду,

---

[1] Про бунт Корея, Датана і Авірона проти верховодства Мойсея і Агарона і про те, як земля пожерла бунтівників, а вогонь з неба попалив їх прихильників, гл.: Мойсей, кн. V, гол[ова] 16, зач[ин] 1—40.

[2] Оповідаючи про вихід жидів з Єгипту, Мойс[ей] (кн. II, гол[ова] 12, зач[ин] 35, 36) пише ось як: «І вчинили діти ізраїльські по слову Мойсеєвому і позичили у єгиптян посуду золоту і срібну і одежу, а господь дав народові ласку перед очима єгиптян, що всього йому позичали. І зрабували вони єгиптян». На сей уступ і натякає Гейне.

І, як Міріам над морем,
При музиці в танець піду».

Мову перебив йому
Монах лютий і завзятий.
«Хай тебе поб'є господь,
Ти засуджений, проклятий!

Не боюсь твоїх чортів,
Твого злого Мухогуба [1],
Люцифера й Беліала,
Астарота й Бельзебуба.

Не боюся твóїх духів,
Чари пекла топчу сміло,
Бо в мні є Ісус Христос,
Бо його снідáв я тіло.

Так, Христос моя є страва,
Ліпша, ніж ті риби встеклі
З білим совсом часниковим,
Що варив сам чорт у пеклі.

Ах, замість диспут я б радше
Спік тебе на шкрум, на шкварок
На горючому кострі,
І тебе й оцих прочварок».

Так гуде, бурлить, клекоче
Боротьба за бога й віру,
Та борці надарма лають,
Лютяться й вищать надміру.

Вже годин дванадцять свари
Протяглися безконечні,

---

[1] Мухогуб, а дослівно бог мух (Baal-sebub), те саме, що Бельзебуб, або по-церковному, Вельзевул; Беліал (Baal) — бог; Астарот — число, множне від «Астарта», жіноче божество. Всі вони — божества семітських народів: вавілонян, сірійців, фінікіян і, первісно, мабуть, також жидів, і тільки пізніше з них пороблено злих духів.

Весь народ втомивсь, жінки
Попотіли всі, сердечні.

Двір знете́рпився, одна
Й друга дама позіває.
Врешті, к гарній королеві
Обернувшись, кріль питає:

«Ну, скажіть, як вам здається,
Хто з них правий, а хто в блуді?
Чи признали б ви побіду
Гвардіанові чи Юді?»

Глянула на нього Бланка,
Ніжні пальчики ламає,
І чоло в долонях стисла
І вкінці так промовляє:

«Хто з них правий, я не знаю,
Лиш одне тут ясно видно,
Що жиди і християни,
Що оба смердять огидно».

ТАРГАН

На мідянім крейцері чорний тарган
Сидів, розпершися, як пан,
І каже: «В кого лиш гроші єсть,
Той має в світі повагу й честь;

Він любий старим, любий теж і малим,
Жінки та дівчата дуріють за ним.
Вони зараз бліднуть і дрож їх бере,
Як скоро де в шпарці побачать мене.

Я навіть в дворі королівськім бував
І в ліжку однім з королевою спав,
Та вона качалась всю ніч у перині
І шкрябалась раз в раз по спині,
Бо їй мій свояк, цар блощиць, докучав».

Веселий шпак чув тарганову
Смішну та самохвальну мову,
І гнів, і сміх його забрав,
І пісню смішную про нього він склав.

Помстився на нім гидкий тарган,
Як мститься звичайно багатий пан:
Сказав, що шпак з ним тому нехороший,
Бо він не хотів йому зичити грошей.

Ну, а мораль? Дарма, брати!
Боюся її сказати.
Хай вчує який тарган багатий,
Потому ще й пеню плати!

Писано в р. 1878, досі не друковано.

ВІЧНЕ ПИТАННЯ

Плюнь на всяку таємницю,
Всякі «але», всякі «може»,—
Розкажи нам чесно, ясно
Щиру правду, мій небоже.

Чом у нужді, чом у крові
Чесний гине, пропадає?
Чом підлець жиє, панує,
Спишна, згорда походжає?

Хто тут винен? Чи бог стратив
Власть, чи йому все обридло?
Чи він сам ті збитки робить?
Ах, та се було би підло!

Вічно, вічно так питаєм,
Поки глиною сирою
Всім нам рота не заткають,—
Тільки й відповіді всьої!

Писано в р. 1878, друковано там же,
ст. 18—19.

СТРАХ СМЕРТІ

Веселий був мій день і ніч щаслива,
Народ мій радо слухав співу мого,
Бо був огонь і радість в нім правдива,
І серце немало занялось від нього.

Тепер ще літо, а мої вже жнива
Минули, плоду у стодолі много —
А тут вмирай. Мов, наваривши пива,
Не пий! Кинь все, що маєш дорогого!

В болючих грудях пісня завмирає,
І чарка, що лише мав дотулити
До уст, розбилась, впавши з рук мені.

О боже, як та смерть гірка й гидкая!
О боже, як же любо й гарно жити,
На любім, гарнім падолі землі!

Писано в 1878 р., досі не друковано.

СЕРЕД СТІН, СЕРЕД МУРІВ

Літа минають, але ті
Старі стрільниці, вежі й замки
І люди в них, німі, прибиті,
Ніколи не зійдуть з моєї тямки.

Все ще той флюгер у моїх очах,
Що на дасі скрипів-крутився,
А кождий, заки вирік слово,
На напрямок його дивився.

Так-так, хто слово хтів сказать,
Дивився, звідки вітер віє,
Тремтячи, щоб де з чим не вирвався,
За що Борей на тілі ріпу сіє.

А наймудріші, ті зовсім
Мовчали, бо там навіть стіни
Слух мали і передавали
Кому слід всі слова без зміни.

А в замковім саду була
Криниця з сфінксом мармуровим.
Води в ній не було, хоч много
Плило там сліз гірких і крові.

Проклятий сад той! Не було
В нім навіть містечка одного,
Де би не плакав я в розпуці,
Де б не зранéно серця мого.

І деревини не було,
Де не чорнила би мене обмова;
Листок там кождий підлі шепти
Чув, тільки правди ані слова.

Слимак підслухував у трáві
І зараз сповістив ропуху,
Та тітці гадині сказала
Все, що їй донеслося до слуху.

А та всім сестрам-ящіркам
Сказала все, і так гидкая
Компанія сей час почула,
Яка образа де мене спіткала.

Хороші рожі в тім саду,
І запах їх манив мене ік собі,
Та, від трутизни мов якоїсь,
Вони гнили в завчаснім гробі.

Смертельно заболів також
І соловей, співак умілий,
Що рожам тим співав щоночі,—
Здається, що вони його і отруїли.

Проклятий сад! Не раз мені
Здавалося, що він заклятий,
Що мари в білий день в нім блудять,
І з ляку я там починав дрижати.

Зелені мари глумились
Злорадно та мене на смішки підіймали.
А з корчів стогони та хрип я чув,
Мов там мордовані конали.

Покрай саду пишалася
Велика тама, під котрою,
В долині бурхало і ревіло
Пінисте море під скалою.

На море звідси вид ген-ген.
Тут я стояв не раз в розпуці;
І в моїй груді бушували
Гадки страшні, мрачні, мов тучі.

Страшні, розбурхані гадки,
А так безсильні, як те море:
Хоч як шалено б'є о скелі,—
Все скеля темну хвилю боре.

І завидів я кораблям,
Що попри мене в край свобідний
Плили,— а я ще мéчусь в путах тут,
А розірвати їх, не суди, бог, незгідний.

Писано в днях 5—10 падолиста 1879 р., досі не друковано.

ПРОКЛІН

«Най про нього світ забуде!»—
Так стара жебрачка вбога
Естер Вольф кляла звичайно,—
Ввік я не забуду того.

Щезнуть з тямки всіх народів
І замруть у кождій груді —
Се найвищий верх прокляття:
«Най про нього світ забуде!»

Дарма серце виливає
Жаль та муки, болі й труди,
Про проклятого ні слова —
«Най про нього світ забуде!»

Ні в письмі, ні в пісні, в слові
Спóминки о нім не буде,

Зогниє, мов пес у ямі,—
«Най про нього світ забуде!»

Навіть в день страшного суду,
Де в небесні труби й роги
Збудять всіх мертвих, а тії
Схопляться на рівні ноги,

І коли пред богом ангел
Назви всіх читати буде,—
То його не знайде назви.
І про нього бог забуде!

Писано в падолисті 1879 р.,
досі не друковано.

ГРІШНІ ДУШІ

Крізь шпари вітер холодний свистить,
А в бідній, темній хатині
Дві «грішні душі» бік о бік лежить —
Їх лиця нужденні, аж сині.

І мовить одна з тих грішних душ:
«До своєї тули мене груди,
Уста свої до моїх уст притисни,
Агей, нам легше буде».

Відказує друга з тих грішних душ:
«Гляджу в твої очі, о милий,
То й голод, і холод забуду, і всю
Недолю, що ми пережили!»

Вони цілувались з слізьми на очах,
В сердечних обіймах сумніли,
Всміхались потім, затягали пісень,
А далі зовсім заніміли.

А рано комісар із суду прийшов,
А з ним заприсяглий цирулик,
Оглянули трупи і в свій протокол
Все благополучно втягнули.

Цирулик сказав: «Отсей гострий мороз,
А ще й порожнеча жолудка —
Причини їх смерті, ще диво й так,
Що швидше не вмерли тутка».

Додав ще, що скоро потисне мороз,
То конче потрібна перина
Вночі, а при тому поживна їда —
Найліпше печена свинина.

Писано в р. 1878, друковано там же, ст. 17—18.

ПОЕТОВІ

Співаєш, як колись Тіртей
Співав, герой свобідний,
Та публіку найшов ти злу
І час невідповідний.

Прихильно слухають вони,
Хвалять і плещуть, братку:
А то високії думки
І форму має гладку!

А як засядуть при вині,
Тобі п'ють многа літа,
Відтак почнуть твої пісні,
Горлаючи, ревіти.

Раб любить вольний спів співать
В шинку, підпивши живо:
Від співу легше на живіт,
Смакує ліпше пиво.

КОРОЛЬ ДОВГОВУХ І

Царя раз звірі вибирали,
Осли, звичайно, більшість мали;
Ну, і осел на царство вхопивсь.
Ось що о нім речe літопись:

Осел в короні в себе впер,
Що він правдивий лев тепер,
Вбиравсь в кожух з львинóї шкіри
І, наче лев, ричав без міри.
Раз в раз лиш з кіньми заходився,
Зате ослам він не злюбився,
З вовків мав гвардію й з собак він,
Тим розізлив ще гірш осляк він.
А як вола поклав міністром,
Ослів мов хто пошпигав вістрям:
Взяли ревіти і казитись
І революц'єю грозитись.
Почув се цар і гнеть на вуха
Натяг корону, а щоб духа
Набрать, ослячі плечі духом
Окрив льва смілого кожухом.
І перед трон свій у столицю
Кликнýв ослячу опозиц'ю
І так промовив їм тоді:
«Вельможні ослове, старі й молоді!
Ви мислите, що я осел є,
Як ви? Неправда! Я вже лев є!
В дворі мені се всякий каже,
Шляхетні дáми й гарні пажі.
Поет надворний склав поему
На мене на такую тему:
«Як зроду є верблюд горбатий,
Так зроду є твій ум багатий,
Такий львинúй у тебе дух є,
І серце в тебе без довгих вух є!»
Так сказано в однім куплеті,
Котрий найкраще вдавсь поеті.
Тут всі мя люблять; горді пави
У мене ськають між вухами.
Іскуство радий підпирать я;
Ураз Август і Меценат я.
К театру в мене страсть велика;
Героїв ролі гра Мурлика;
Мімі, акторка геть не глупа,
І двадцять мопсів — ось вся трупа;
Малярську академ'ю маю,
В ній геніальних мавп збираю.
Директор має в ній зістати

Гамбурзький Рафаель пейсатий,
Леман фон Дрекваль; він, як вміє,
Портрет мій робить на олії.
Є в мене опера з балетом,
Де напівголі, з скочним летом,
Пісні співають пташки милі
І скачуть блохи талантливі.
Тепер той славний Меєрище
Він музикант і мільйонер є:
Тепер той славний Меєрище
На шлюб мій компонує грище.
Я й сам потроху теж музика,
Як Фрідріх Другий, Прусс-владика;
Він дув у флейт, я б'ю в цимбали.
Та й гарні ж очка позирали
Не раз на мене так тужливо,
Як я баламкав там чутливо.
Отож колись моя цариця
Моєю грою звеселиться!
Вона кобила є вартовна,
Високородна, чистокровна,
Походить прямо, зірка злота,
Від Росінанта Дон-Кіхота;
Її родóводу корона
Є Баярд, кінь дітей Гаймóна.
Чимало коней з того ж дому
Було з Готфрідом з Буїльону
У тих полках, що були годні
Завоювати гріб господній.
Та надо все — вона вродлива!
Як затрясесь у неї грива,
Як крізь рожеві храпи форкне,
Аж серце в мні розкішно дзоркне.
Вона всіх шкап корона й цвіт є,
І вродить принца нам в наслідде.
Тож зв'язок з нею, кажуть коні,
Вгрунтує весь мій рід на троні.
Ім'я моє не щезне марно,
Його запише Кліо гарно
В свої скрижалі й скаже всюди:
«Мав серце льва в ослячій груди,
І панував як мудрий валах,
Ще й грав чудово на цимбалах».

Тут форкнув цар та швидко знову
Провадив так свою промову:

«Вельможні ослове, старі й молоді!
Я буду ласкавий на вас лиш тоді,
Коли побачу в вас покору.
Платіть податки точно впору!
І будьте в чесноті постійні,
Як ваші родичі покійні,
Старі осли! Мороз чи парно —
Носили в млин мішища гарно,
Як їм релігія веліла;
До бунтів не було їм діла.
Кричать, бурчать вони не вміли,
Спокійно сіно смирне їли
Із жолоба святої звички.
Той давній час пішов на прічки!
Нові осли хоч є ослами,
Та скромності нема між вами.
Хвостами круть-верть по-жебрацьки,
Та дух під ними гайдамацький.
За ваші глупі міни всякий
Гада, що чесні ви осляки,
Та ви нечесні, ще й злосливі,
Хоч так на вид — осли учтиві.
Ну, лиш під хвіст насип вам перцю,
То ревете, аж гірко серцю
Від криків тих! Весь світ порвати
Хтіли б, а вміють лиш кричати.
Безмисна лютість, безпровідна!
Безсильна злоба, сміху гідна!
Ваш глупий вереск, то лиш знак їх —
Тих ваших хитрощів усяких,
Знак, що за підлеє ледарство,
Тупе та низькеє коварство,
І скільки злоби, трути, жовчі
В ослячій шкірі крилось мовчки».

Тут форкнув цар, та швидко знову
Так далі вів свою промову:

«Вельможні ослове, молодші і старші,
Я знаю наскрізь вас! Я лютий! Монарші

Слова говорю вам виразно,
Що так безстидно, несуразно
Зганьбили ви мій уряд до шпунту.
З свого ослячого штандпункту
Куди вам львячі заповіти
Мого правління зрозуміти!
Вважайте лиш! В моїй державі
Ростуть дуби і буки браві.
З них шибениць прекрасних зладжу
Й палок досить. Одно вам раджу:
В уряд мій носа не втиркайте!
Мовчіть та диште, не брикайте!
Хто перебендює й балака,
Того прилюдно кат прошвяка,
А потім впре в тюрму довічно.
А хто про бунт озвесь публічно,
Задума класти барикади,—
Той гнеть повисне без пощади.
Се мав я вам на ум сказати,
Тепер же марш, осли, до хати!»

Почувши ті слова монарші,
Усі осли, молодші й старші,
Ревнули враз: «І-а! І-а!
Най цар живе! Ура! Ура!»

ОСЛЯЧІ ВИБОРИ

Навкучилась врешті свобода усім,
Звіряча республіка скрутно
Забагла, щоби самовладний король
У ній панував абсолютно.

Всі роди звірячі ну збори збирать,
Виборчії карти писати;
Страшенні партійнії спори пішли,
Інтриги велися завзяті.

Ослячий також зав'язавсь комітет,
Старі Ухачі в нім верх мали,
На голови чорно-червоно-злотні
Кокарди собі припинали.

Була там і партія кінська мала,
Та писнуть не сміла буквально,
Бо знала, що люті Старі Ухачі
Її закричать моментально.

Та хтось в кандидати поставив коня.
Як скочить один із «порядних»
Старих Ухачів, як не крикне йому
З могучої груді: «Ти зрадник!

Ти зрадник, ослячої крові й цяти
Не мають, мабуть, твої жили;
Ні, ти не осел, я гадаю, що ти
Волоської син є кобили.

А може, ти зебри потомок. А во,
Які маєш паси зебрейські!
І в ніс так говориш, акценти твої
Доволі єгипто-гебрейські.

А хоч не чужий ти, то все ж ти лишень
Холодний осел розумовий,
Не знаєш ослячої вдачі глибин,
Її таємничої мови».

«Та я усю душу свою заглибив
В сей сутінок любо-добрячий...
Осел я, і кождий отут волосок
У моїм хвості є ослячий.

Ні я римлянин, ані я слов'янин,
Німецький осел я завсіди,
Такий, як батьки мої чесні були,
Вдумчиві, святі хоптоїди.

Не знали вони галантерій, забав,
Розпусних гулянок не знали;
Поважно день-денно фріш-фром-фреліх-
фрей [1]
У млин із мішками манджали.

---

[1] Буквально: бадьорий, благочестивий, життєрадісний, вільний *(нім.)*.— *Ред.*

Та ні, не померли батьки ті! Лежать
В гробах лиш смертельнії шкіри,
Їх земні Адами. А з неба на нас
Їх очі ззираються щирі.

Блаженні ослове у сяйві небес!
Ви будете все нам взірцями,
Щоб з стежки своїх обов'язків набік
Не збігли на півстебельця ми.

О, що за розкіш та бути ослом!
Таких Довговухів онука!
Я рад би з найвищих дахів прокричать:
Я з прадіда-діда ослюка!

Осел той великий, що сплодив мене,
Був щиронімецькая сила;
Німецьким ослячим мене молоком
І мати-ослиця кормила.

Осел я і вірно до смерті хочу
Предківське держати багатство,
Кохануюю, давню ослятину всю,
Старе, правовірне осляцтво.

А яко осел я вам раду даю
Осла королем вибирати;
Ослячу державу собі оснуєм,
Осли будуть нами владати.

Усі ми осли! Тож кричімо: і-а!
В нас кінських рабів і заводу
Немає. Проч з кіньми! Нехай нам жиє
Король із ослячого роду».

Отак говорив патріот. І кругом
Осли йому «Славно!» ревіли.
Їм рідній святощі милі були —
Копитами всі тупотіли.

І мовці на вуха вложили вони
Вінок із дубового листя;
Він з щирої втіхи хвостом замахав
І скромно громаді вклонився.

Не гарно зі своїм монархом, мій пане,
Колись обійшлися тугі англічане.
Король їх Карло усю нічку не спав,
Як смерті своєї в Уайтчепелі ждав;
Прокльони народу гриміли кругом,
Майстри ж будували шафот під вікном.

Не краще й французи зі своїм зробили;
На простий візок Людовіка всадили,
Повозів крілівських йому не дали,
Як під гільйотини ніж його везли.

Ще більше Марі-Антуанет потерпіла:
В драбиннику простім бідачка сиділа,
А замість придворних построєних дам
Якийсь її шевчик на смерть проводжав.

Ну, певне! З природи французи, англійці
Не мають чуття, чуття мають лиш німці.
Вони ще й тоді, певно, чулі будýть,
Коли терористи і в них ся знайдуть.
О, німець хоч навіть на бунт ся відважить,
Ніколи монарха свого не зневажить.

У пишній кареті, ще й кіньми шістьма,
Всі коні в жалобі з чорнóго сукна,
Заплаканий фірман сидить на козлі
В жалобі, жалібний батіг у руці,—
Ось як колись німці царя повезуть
І всепокірніш йому голову втнуть.

Писано в р. 1878, досі не друковано.

ВАНДРУЮЧІ ЩУРИ

Двоякі є щури на світі:
Голодні й ситі.
Сидять спокійно ситі дома,
У світ голодна йде сірома.

Миль тисячі вони мандрують,
Не спочивають, не ночують,
Прямісько йде юрба їх люта,
Не спинить вітер їх, ні плюта.

Вони спинаються на гори,
Перепливають синє море;
Хто там втоне, хто карк зламає,
Жива орда мертвих лишає.

А мають тії люті орди
Страшенні морди,
Лоби обстрижені рівненько,
Геть радикально коротенько.

Ся радикальна чернь премнога
Не знає бога,
Дітей хрестити не гадає,
Жінок за спільну власність має.

Отсей змисловий тлум щуровий
Лиш їсти й пити все готовий,
Лиш їсть і п'є і не гадає,
Що несмертельну душу має.

Таким щурам їдким нітрішки
Не страшно пекла, ані кішки,
Не мають грошей, скарбу свого,
І хочуть світ ділить наново.

Ой-ой, щурів мандрівних тічка
Вже недалічка!
Біжать, вже чуть їх свисти, стони,
А їх число є легіони.

Ой-ой, пропали ми з дітками,
Вони вже коло брами!
Тремтить бурмистр, кряхтять сенати,
Ніхто не знає, що й почати.

Міщанство хаплесь за оружжє,
Попи на гвалт б'ють в дзвони дуже:
Загрожена найвища святість
Морального устою — власність.

Ні дзвони, ні попів молебні,
Ані декрети превелебні,
Ані гармати самі грубі
Вам не поможуть, діти любі.

Безсильні нині хитрі ключки,
Старі байки й словесні штучки;
Щура не вловиш в силогізми,
Він перескочить всі софізми.

Живіт голодний внесок з юшки
Пійме і докази з галушки,
І аргументи лиш з печені,
В додатку й ковбаси́ копчені.

Німий піджáрений линище
Переконає тлум сей швидше,
Ніж Мірабо могучим тоном
І мовці всі враз з Ціцероном.

КОНСТИТУЦІЯ

Ми з ласки господа начальство,
Мов батько, хотячи добра
Піддáним всім, повеліваєм
Отсе від нинішнього дня.

Всім звісно, що агітатóри
Бунтують смирний наш народ
І проповідують повстання,
Різню, пожар, переворот.

При тім вони безбожні люди;
А хто вже бога ся відрік,
Той швидко й земну власть відкине,—
Значить, паскудний чоловік.

А власті слухать — обов'я́зок
Найперший і святий для всіх,
А скоро змрік — все замикати,
Щоб бог від злодія стеріг.

Три люди скоро вкупі стануть,
Сей час їх треба розігнать,
А ніччю хай ніхто не сміє
Без світла вулицю топтать.

Хто пістолети, стрільби має,
Сей час поліції віддать,
І порох, кулі — все те справно
В цісарський магазин сховать!

Хто про політику заїкнесь,
Сей час до фурдигарні з ним!
І всякого в тюрму, хто власті
Спротивиться слівцем одним.

Всі здайтесь на начальства волю,
Що, мов отець, вас бережеі
До решти зась вам раз назавше
Morda na guzik. Та й уже.

1878

РОЗМОВА ЦАРЯ З ШВАБОМ

«Не стану я, як фараон,
Дітей в ріку метати,
Ані, як Ірод-поганин,
Впень бідняток рубати.

Я рад забавиться з дітьми,
Як той Христос-спаситель.
Пустіть і до мене дітей. Нехай
Прийде тут шваб-урвитель».

Так цар сказав. Слуга побіг,
Вернув, а з ним явилось
Велике швабськеє хлоп'я й до ніг
Цареві поклонилось.

І мовить цар: «Ну, що ж, ти шваб?
Лиш сміло, синку, сміло».
«Вгадали,— відмовляє шваб,—
І швабське лихо мене їло!»

«Ти, певно, з роду „сімох швабів“»? —
Спитав цар. «Ні, мій царю.
Один лиш батько зродив мене,
За більше я не знаю».

«А що,— спитав цар,— у Швабії
Сей рік вдаються книдлі?»
«Бог заплать,— каже шваб,— увійдуть.
Лиш щось роки обридлі».

«А бувають великії люди ще в вас?» —
Спитав цар. «Не чувати
Великих,— на те відповів йому шваб,—
Найбільше лише череватих».

І мовить цар: «Ну, бачу, ти
Не дурень, мій небоже,—
Як кажуть про тебе!» А на те
Шваб каже: «Бути може».

Цар мовить: «А то звичайно шваб
Пантрує свої хати.
Скажи лише, що то поперло тебе
Йти в чужину блукати?»

Шваб мовить: «Лиш борщ та буряки
День в день варила мати;
Якби хоть трохи м'яса, то
Не був би я рушився з хати».

«Проси, чого хочеш у мене»,— рік цар.
Шваб бух цареві в ноги.
«О царю, віддай нам свободу назад,—
Весь люд тебе просить убогий.

Адже для свободи, а не задля пут
Створила нас природа!
О царю, дай нам той скарб дорогий,
Который зоветься свобода».

Глибоко зворушений, випрямився цар,
Картина — милий боже.
А шваб рукавом собі сльози втирав,—
Ну, скажіте, на що се похоже.

Вкінці мовить цар: «Чудовий сон.
Бувай здоров. Май розум.
Ти, видко, трошки не в своїм умі,
Тож велю відвезти тебе возом.

І ще двох товаришів дам я тобі,
Двох щирих жандармів. Границя
Не дуже далеко... Прощай, я спішусь,
Бо йду на муштру дивиться».

Се чулої бесіди чулий кінець,
І вірте моєму слову:
Ніколи вже цар не кликав дітей
До себе на розмову.

ВХІД ДО НЕБА

Лежало тіло вже на марах,
Вспокоївшись по земних чварах,
А бідна душенька в ту пору
Неслась до неба просто вгору.

А там стук-стук в високі брами,
Зітхнула й мовила словами:
«Свят Петре, вийди рай відперти!
Життя втомило мя до смерти —
Чень, хоч у небі я спочину,
Заляжу на м'яку перину,
З святими втішно погуляю,
Спокою й щастя раз зазнаю».

Шлап-шлап! Пантофлі чути в ганку,
Ключі кала́тають при замку,
Крізь отвір в брамі з-поза грати
Святий Петро став визирати.

І рік: «Ідуть тут волоцюги,
Ляшки, цигани і драбуги,
І злодіяки, й голопупи,
Йдуть одинцем, і йдуть їх купи,
А всі у рай хотять вкрутитись
І з ангелами веселитись.

Агов! Агов! Для талалайства,
Такого підлого гільтяйства,
Не відчиняю райські брами —
Усім вам місце там, з чортами.
Геть звідси, геть! Махай, ледащо,
У вічне пекло, в чорну пащу!»

Отак бурчав старий, та звільна
Покинув гримать: стала скрійна
І добродушна мова в нього;
«Ти, бідна душко, не такого,
Мабуть, гатунку, як та псарня,
Ну-ну, сповню твої бажання,
Се ж днесь мій празник припадає,
І серце любий жаль проймає.
Скажи, з якого міста йдеш ти,
З якого краю? А нарешті,
Чи був жонат, чи вільно плигав?
Хто хрест супружний в світі двигав,
Той і найтяжчу грішну змазу
В житті спокутував доразу;
Жонатим злишні пекла ями,
Не ждать їм в небі коло брами».

Душа рече: «Пруссак я бідний,
Берліном звесь мій город рідний.
Дзюрчить там Шпрея, а до неї
Дзюрчать кадетики з-над Шпреї;
Вона й бурлить, шумить, як слітно,
Берлін ввесь вигляда привітно.
Там я приватним був доцентом
І філософію студентам
Читав, женившись на пансіонерці,
Та часто гризла мя по серці,
Як хліба в нас не був і зрізчик —
Потім я вмер і став небіжчик».

Петро сказав: «О бідний-бідний!
Та філософ'я — хліб послідний.
Не розумію я, признаться,
Чом люди філософ'ї вчаться.
Нудна вона, не люкративна,
А врешті ще й богопротивна;

Живеш — біда тя й сумнів топить,
А врешті чорт тебе ухопить.
Там десь кляла твоя Ксантіппа,
Сли на обід лиш борщ до хліба,
А не всміхалися ніколи
До неї очка із розсолу!..
Ну, тішся, душенько-небого!
Хоч то мені велено строго,
Щоб всіх, хто за життя на світі
Вмотавсь в філософічні сіті,
А особливо в те поганство —
Німецькеє гегеліанство,
Тих звідси геть зо стидом гнати,—
Та, як кажу, моє днесь свято.
То вже тебе не запроторю,
До раю вхід тобі отворю.
Ну, живо, шмиг усередину!

Тепер ти вже безпечний, сину!
Весь день від ранку аж до ночі
Гуляй по небу, скільки хочеш,
І волочися по бульварах,
По брильянтових тротуарах,
Та знай, весь крам філософічний
Тут треба кинуть навік-вічний,
А то б у бога мя, діправди,
Страшенно скомпрометував ти.
Як ангеляток спів учуєш,
Чинись, мов страх їх адміруєш.
А як архангел заспіває,
То в тобі най аж серце тає,
Скажи, що й Малібран самая
Такого сопрана не має.
Плещи все, як співають з ними
І херувими й серафими,
Рівняй їх з тенором Рубіні,
Із Маріон і Тамбуріні,
Давай їм титул ексцеленцій
І підсипай їм реверенцій!
Бо співаки, небесні й земні,
Всі люблять компліменти чемні.
Ба й сам наш капельмістр предивний
Похвальні також любить гімни,

Як всі світи і всі безодні
Діла виспівують господні,
Як в честь його прикмет всесильних
Псалми дзвенять в димах кадильних.

А не забудь про мене, друже!
Коли часом навкучать дуже
Тобі небеснії палати,
Приходь до мене в карти грати.
Я знаю всякі гри: пікета,
І фараона, і лабета.
По чарці вип'ем... Слухай, братку!
Якби часом ти богу-батьку
Де стрівсь, а він почне питати:
„Дитя кохане, відкіля ти?"
Не мов, що ти з Берліна птах є,
Скажи, що з Відня чи з Монах'ї».

ТЕСТАМЕНТ

Ось і смерть вже за плечима,
Тре тестáмент написати,
І, як бог велів, тре навіть
Ворогів обдарувати.

Я лишаю тим підпорам
Вітчини, добра й порядку
Всі мої тяжкі хвороби,
Все каліцтво і гарячку.

Най ся ділять по-братерськи
Моїми всі чиряками,
Най мої кольки зітруть їх
Із сухотов з болячками.

Най мій корч нутро їм тисне,
Най мій біль їм ломить кості,
Най у костях шпик їм висхне,
Всього їм лишаю доста!

Ось печать, а ось і підпис:
Най вас господь бог провадить,
Най зітре вас всіх на порох,
Вашу пам'ять з світу згладить.

НІМЕЧЧИНА

ЗИМОВА КАЗКА

ВІД'ЇЗД З ПАРИЖА

Прощай, Парижу любий мій [1],
Розстатися мусимо нині!
Лишаю тебе і розкоші твої,
Забави й утіхи єдині.

Німецькеє серце у мене в грудях
Враз так заболіло, що годі!
Один лише лікар втишить його біль —
Живе він там дома, на сході.

Він швидко зціляє, недарма хвала
Про вмілість його скрізь лунає;
Та тільки ж від гострих мікстур його вже
Тепер аж мороз мя проймає.

Прощайте, веселі французи мої,
Любили мене ви, як брата;
Безумна мя туга жене з-поміж вас,
Та чень, ще я верну на свята.

Подумайте: тужно, болюче мені
За запахом торфу гнилого,
За рідним багном, буряковим борщем,
Капустою люду сільського,

За димом люльок, за гофратами теж,
За поліцайниками,

[1] Від'їзд з Парижа.— Поетична передмова не находилася в перших виданнях поеми, а була найдена в паперах, що лишилися по смерті поета, і додана до пізніших видань.

За шваркотом мови, книшем разовим
І за попадянками.

Та й ще, скажу вам правду, рад
І маму б я уздріти,
А то ж я старушки не бачив, уже
Минає тринадцяте літо.

Прощай і ти, жінко хороша моя,
Не знаєш ти мойого болю!
Ходи, най до серця притисну тебе,
Заким розійдуся з тобою.

Пекучая мука мене заставля
Найбільшого щастя рішиться:
Я мушу німецьким повітрям дихнуть,
Щоб тут не задушиться.

Та мука, тривога, жадоба ота,
Мов корч, мені шарпає жили.
Аж ноги тремтять, чи вже швидко топтать
Їм грунт німецький милий.

Перед Новим роком я верну назад
Здоров, як горіх, моя рибко,
А вже ж понавожу гостинців тобі,
Що аж не буде видко.

I

Сумний падолист був, коли вже деньки
І сьотаві й млисті бувають,
З дерев опадали листки, коли я
Прибув до німецького краю.

А як я на границі став,
Міцніше щось забилось
У груді, і, бачу, щось мокре з очей,
Мов перли, покотилось.

А як я німецькую мову почув,
То так щось зробилося дивно,
Немов мені з серця любісінько кров
Кудись випливала невпинно.

Дівчина-арфістка співала там щось
З глибоким чуттям і правдивим;
І дуже зворушив мене її спів,
Хоч тоном співала фальшивим.

Співала про горе кохання, про біль
Розлуки, про жертву й спіткання
Там вище, в тім кращому світі, в котрім
Щезає усяке страждання.

Співала про «земну долину плачу»,
Про втіху, що бистро минає,
Про той світ, де вічно блаженна душа
В розкошах ясніє, ширяє.

Се жертви й відречення пісня стара,
Небесне люлі-люлі,
Вколисують нею народи, коли
Заплачуть, щоб смирно заснули.

Я знаю сю пісню, і нуту, й слова,
І тих, що її змайстрували:
Самі вони нищечком пили вино,
А вірним пить воду казали.

Та но́вую, кращую пісню вам я,
О браття, заспіваю!
Ми насадім тут на землі
Розкоші і радощі раю.

Ми хочемо щастя отут на землі,
Проч горе і голод неситий!
І годі вже всім тим гнилим черева́м
Робучих рук працею жити.

Таж хліба доволі росте на землі,
Що стане всім людям потроху,
І квітів, і миртів, утіхи й краси,
І цукрового навіть гороху.

Еге ж, буде всім нам цукровий горох,
І щастя досйть, і любові,
А в небі хай собі сидять
Лиш ангели та сови.

А як нам, грішним, конче вже
По смерті та виростуть крила —
Полетимо в гості до неба: отам
Нам буде гостина премила.

Гей, гарна то пісня, гей, пісня нова
Дзвенить, мов флояри та скрипки!
Замовкло навік «Miserere» [1] сумне,
І дзвони східушні похрипли.

Се ж панна Європа до шлюбу стає
З прекрасним генієм Волі;
Обнявшися міцно, вони перший раз
Впились поцілуєм любові.

А хоч при їх шлюбі не буде попа,
То шлюб буде важний протеє.
Нехай же живуть молодий, молода
І їх покоління новеє!

Весільний спів співаю я —
Гей, 'д горі серця, 'д горі!
У моїй душі піднімаються вже
Вітхнення високого зорі.

Вітхненнії зорі пожаром горять,
В потоки огнисті розліті —
І силу безмірну я в собі почув,
Здається, й дуби б міг трощити.

Як лиш на німецькую землю я став,
То в крові мов чар якийсь грає —
Се велетень матері знов доторкнувсь,
І давняя сила вертає.

II

Співає й дренькає мала
Про втіху й розкіш раю,
А прусські митники в той час
Мій куфер розглядають.

Обнюхали все, перерили до дна
Штани, сорочки і онучі,

[1] Буквально: змилуйся, католицька молитва (*лат.*).— *Ред.*

Коронок, клейнотів, мабуть, та книжок
Заказаних глядючи.

Дурні небораки! Глядіть не глядіть —
Що там я мати можу!
Усю контрабанду, що є при мені,
У голові я вожу.

Тут в мене коронки, що в кут проти них
Ті з Мехельна й Брукселі,
А як їх колись розпакую, ото
Заколе вас се, приятелі!

Є в мене й клейноти, будущини є
Коронний алмаз, краще сонця
Засяє він в бога нового храму́,
Грізного незнайомця.

А скільки-то в мене книжок в голові!
Їй-богу, що птахів безжурних
У лісі по гніздах, то в мене книжок
А самих нецензурних.

Клянусь вам, і чорт із страшніщих книжок
Не править свій молебен!
Та де, бунтівніших не пише і сам
Гофман фон Фаллерслебен! [1]

Якийсь подорожній край мене стояв
Та й каже до мене: «Се, пане,
Наш прусський, цольферайн, кордон
Німецької дуани.

Кордон той народність німецьку здвигне,
Мені він, навчаючи, каже,—
Роздроблену нашу Германію він
В суцільну єдність зв'яже [2].

[1] Знатний німецький поет і вчений Гофман фон Фаллерслебен видав в р. 1841 другий том своїх «Неполітичних пісень», за котрий його відставлено від кафедри на Вроцлавському університеті й видалено з декількох німецьких дрібних держав.

[2] «Німецький митний зв'язок», зав'язаний за почином Прус[сії], був справді в 30—40-х роках такою несмілою проявою з'єднання Німеччини хоч економічно.

«Се внішня єдність буде нам,
Сказати би, матеріальна,
А внутрішню єдність цензура нам дасть
Правдиво ідеальна.

Ах, панцю, роздрібність велика біда,
Вчуває се всякий з нас нині.
Один для Німеччини нашої лік —
Се єдність ізвні й всередині».

III

У Ахені в церкві Великий Карло
У гробі спочиває;
Не є се те саме, що Майєр Карло [1],—
Той в Шваб'ї проживає.

Не хтів би я в гробі мертвий спочивать,
Хоч будь се й гріб цісарський;
Волів би я жить, як найменший поет,
І їсти хліб писарський.

У Ахені нудяться й пси дворові,
Самі додають вам охоти:
«А ко́пни ж нас, най гавкнем раз,
А то поздихаєм з нудоти».

Годиночку по вкучнім тім
Гніздищу походив я,
Побачив прусське військо — ну,
В нім змін не дослідив я.

Усе ще ті самі сіренькі плащі,
На них ті ж вилоги червоні —
(«Червоні вилоги — французькая кров»,
Так Кернер співав во дні оні) [2].

---

[1] Майєр Карло — поет із т[ак] зв[аної] швабської школи, з котрою Гейне воював завзято. Майєр, ур[одився] 1786, ум[ер] 1870 р., писав гарні образки природи й т. ін.

[2] Так Кернер співав во дні оні.— Теодор Кернер, славний німецький поет і вояка в війнах проти Наполеона I, ур. 1791 р., погиб 1813 р. в бою з руки німця, що служив під Наполеоном. Найбільшу славу зробила йому збірка пісень п[ід] з[аголовком] «Leier und Schwert».

Усе ще той сам дерев'яний народ,
Що вбік повернутись не вміє,
І зарозумілість на лицях все та ж,
Немов примерзла, тліє.

Так твердо ще все походжають вони,
Так прямо і сердито,
Немов проковтнули ту палку, котров
Недавно ще їх бито.

Еге ж, не пропала ще палка зовсім,
Стримить вона в їх середині;
Куди ж! Хто ще вчора скотиною звався,
Той братчиком кличеться нині.

А довгі вусища, се, бачу, гарцáп
Старий в новім форматі:
Ті ж коси, що висіли ззаду колись,
Тепер під ніс припняті.

Та що як що — новий мундир
Кінноти варт похвали,
Найпаче ж ота пікельгауба [1]: шолом,
А зверху шпіц зо сталі.

Се так по-лицарськи нагадує нам
Старий романтизм з-перед віка,
Панянку Жанну з Монфокон [2],
Фуке, Уланда й Тіка [3].

---

[1] Пікельгауба заведена в прусським військову від р. 1840.

[2] Жанна з Монфокон.— Гейне натякає на драмтиву драму А. Коцебу «Johanna von Montfaucon, romantisches Gemälde aus dem 14. Jahrhundert, in fünf Aufzügen», Leipzig, 1800, що в своїм часі дуже подобалася німцям.

[3] Фуке і Тік — видні німецькі поети з т[ак] зв[аної] романтичної школи. Барон де Ля Мотт Фуке уроджений 1777 р., ум[ер] в 1813 році, вславився головно своєю фантастичною казкою «Undine». Людвік Тік родився 1773 р. в Берліні, писав дуже багато в усіх родах поезії, голосною була його фантастична драма «Der gestiefelte Kater». Уланд (родився 1787—ум. 1862) не належав властиво до романтичної школи, а шукав у середніх віках основи для свого німецького патріотизму. Його лірика держиться тону поезії людової, але є при тім консервативно-національна щодо змісту.

Нагадує гарно середні віки
І джурів і пажів громаду,
Що вірність у серці носили, а герб
Носили — от вибачте — ззаду.

Турніри нагадує, війн хрестових
Завзяття, любовні пригоди,
Час віри, коли без друкованих книг
Жили й без газет ще народи.

Так-так, мені дуже сподобавсь шолом
З тим гострим, ясним шпіцем;
Се, певно, король сам придумав [1] своїм
Пренайяснішим віцем.

Боюсь лиш, як буря прийде, то щоби
У шпіц той романтичний
Не вдарив грім і щоб не стряс
Ваш мозок поетичний.

Та й знов до війни вам на голову слід
Щось легшого придбати,
Бо в тих шоломках із середніх віків
Вам по́тяжко буде тікати.

У Ахені в брамі на пошті є шільд —
Там прусський орел розпростерся
І злобно так глипав на мене. От ще
Кого не люблю з всього серця!

Пожди лишень, птаху поганий, колись
Тебе ще я в руки спіймаю!
То я з тебе пір'я живцем обскубу
І кігті тобі обрубаю.

На жердку тя довгу прив'яжу відтак,
І вивішу світу на славу,
І скличу веселих прирейнських стрільців
На любу стрілецьку забаву.

---

[1] Король сам придумав... — Прусський король Фрідріх Вільгельм IV любив, щоби його вважали дотепним чоловіком.

Хто в самеє серце сю птицю встрельне,
Той берло дістане й корону.
Гей, стрільби до ока! Гей, музика, грай
Віват королю курковому!

IV

Вже вечір був пізній, як в Кельні я став,
Шум Рейну там чути сонливий;
Повітря німецьке мене обдало:
Збудили як стій його впливи

У мене апетит. Яєчниці там
Поїв я й солоную шинку!
На спрагу ж є славнеє рейнське вино,
То я його й випив пляшинку.

А рейнське в тих римських зелених склянках
Усе ще, мов золото, сяє,
А вихилиш лишнюю чарку, другу́,
То в голову, знай, підступає.

І в носі солодко так щипле, вертить,
З розкоші не знаєш, де й діться!
В ніч темну я вийшов по тих вулицях
Лунаючих прохолодиться.

Ззирались на мене доми кам'яні,
Мов правду хотіли ретельну
Сказати про давні, замерклі часи,
Історію города Кельну.

Еге ж, тут попівство побожне колись
Пишалось між людом закутим,
Тут царство було темнолюбців, котрих
Списав так докладно фон Гуттен [1].

---

[1] Гуттен. — Мова тут про знамениту книжку «Epistolae obscurorum virorum», де висміяно кліку попів псевдовчених. Книжка та вийшла в р. 1515 і була збірною працею кількох німецьких гуманістів. Гуттен (уроджений 1488, ум[ер] 1523) був автором тільки одної часті сеї книжки.

Гуляв тут ченців і черниць хоровід,
Крутився у канкані завзятім,
Тут й Менцель колонський доноси свої
Писав — інквізитор Гохштратен [1].

Костри огняної людей і книжок
Пожерли тут немало;
А в дзвони дзвонило попівство при тім
І «кіріелейсон» співало.

Колись глупота тут і злоба, як пси,
За дня парувались прилюдно;
Їх правнуків по фанатизмі сліпім
Ще й нині пізнати не трудно.

Та глянь! Там у місячнім світлі який
Се велетень став колосальний!
Чорніє, мов чорт, і здвигається вверх —
Се кельнський собор кафедральний.

Бастілею духу він статися мав,
І хитрі папісти гадали,
Що в тій величезній тюрмі вже навік
І розум німецький приспали.

Та Лютер крикнув: «Стійте! Гов!»
І ось зупинилась в тій хвили

---

[1] Йоганн Гохштратен (Hoogstraaten)—кельнський інквізитор, за намовою вихрещеного жида Пфефферкорна домагався в р. 1513 спалення гебрейського тексту письма св[ятого] і всіх інших гебрейських книжок. Із-за сього вийшла суперечка між кельнською інквізицією і вченим гуманістом Рейхліном. В сю суперечку вмішався Гуттен і другі гуманісти, і справа скінчилася їх побідою (гляди про це книгу Штрауса «Ulrich von Hutten»). Менцель — критик і історик німецький, сучасний Гейне, відносився до сього останнього зразу прихильно, але пізніше вдарив на нього грубіянським тоном і доносами в ім'я тісного німецького патріотизму і довів до того, що найбільша часть дрібних німецьких правительств, ураз із пруссами, заборонила у себе всі писання Гейне й інших ліберальних і радикальних писателів із т[ак] зв[аної] «Молодої Німеччини».

Будова — собору грізного майстри
Ще й досі не скінчили.

І добре так сталося. Власне, ота
Нескінчена древня будова —
То пам'ятка сили німецьких думок,
Печать протестантського слова.

Гей, бідна голото, соборні попи!
Руками слабенькими нині
Вам хочесь перерване діло скінчить,
Будову старої твердині!

Сліпі та безумні! Волочаться скрізь
По краю з пушками, мов трясця,
Та жебрають гроші в єретиків, ба
В жидів! Се ні на що не здасться.

Хоч в користь будови великий Франц Ліст
Даватиме концерти,
Хоч талановитий король [1] на ту ціль
І задекламуєсь до смерти,—

Не зможете ви докінчити її!
Хоч швабські якісь там цимбали
Повніське судно каменяччя на ту
Будову надіслали.

Не буть їй скінчéною, хоч там і як
Скиглять галки та сови:
Любительки древності, в вежах старих
Вони все ховатись готові.

Ба ні, ще час такий прийде,
Що з сього старого собору
Ми зробимо стайню і коней у ній
Поставимо повну обору.

«Що? Стайня з собору? А де ж тоді діть
Ті мощі знамениті

[1] Талановитий король — баварський король Людовік, гарячий католик, завзятий поет без крихти таланту, такий же декламатор — і такий же паиуючий.

Святих трьох царів із востоку, що там
Лежать в каплиці скриті?» —

Так дехто питає. Та нам собі ще
Тим мозок клопотати?
Відправмо царів тих восточних, нехай
Глядять собі іншої хати!

А ні, то, ще ліпше, спакуйте всіх трьох
У тії три клітки залізні,
Що в Мюнстрі на Ламберта висять вежі [1],—
Се славні готелі заїзні! [2]

А якби не стало котрого з мертвих,
Ну, то й живий пригідний —
Замість восточного царя
Придатися може й західний.

---

[1] В Мюнстері на полудневому боці вежі св. Ламберта висять і досі три залізні клітці з кістьми анабаптистів Яна Лейденського, Кніппердоллінга і Крехтінга, котрі 1535 р. щипані були розпаленими кліщами і відтак вивішені в тих клітках на позорище, поки не померли.

[2] Після сеї строфи в деяких виданнях є ще ось які:

Тут кравчик король і два радні його
Ту мусили муку терпіти,
Тепер нам для інших величеств якраз
Здадуться тії кліти.

Направо повисне сударь Балтазар,
Наліво — цар Мельхіор бравий,
А посередині цар Гаспар — бог зна,
Як в світі вони царювали.

Хто зна, може, східний священний союз,
Що тутка тепер присвятився,
Не все так побожно і гарно в житті
З народом обходився.

Хто зна, може, Мельхіор і Балтазар
Були два пройдисвіти куції,
Що своїм народам в біді прирекли
Надати конституції,

І слова не вдержали. Може, й отсей
Цар Гаспар, король чорношкірий,
Невдякою чорною все відплатив
Народу, що няв йому віри.

V

Пішов я на великий міст,
Оперся о поруччя,
Долом мій батько Рейн пливе
До місяця блискучий.

«Здоров був, Рейне, батьку мій!
Як жив ти тут донині?
Гей, то ж то думав я не раз
Про тебе на чужині»,—

Так мовив я. Втім, у воді в глибині
Почулися дивнії тони,
Мов кашляння діда старого, якісь
Мов воркоти й тихії стони:

«Здоров був, мій синку! Се гарно, що ти
Мене не забув, моя зірко;
Тринадцять ми літ не видались! Мені ж
Було тут і солоно й гірко.

Я в Біберіху мусив каміння ковтать,
Що й досі ще коле мя колька! [1]
Та в сто раз іще несмачніші стихи,
Що виписав Беккер Миколка [2].

Він так описав мене, начеб я був
Якась непорочна дівчина,
В котрої віночка невинності ще
Ніякий не рушив мужчина.

---

[1] Судно з камінням, котре вислали шваби на будову кельнського собору, затонуло коло Біберіха.

[2] Ніклас Беккер — німецький поет дуже невисокої стійності (родився 1809, умер 1845), вславився і здобув багато орденів та урядових нагород одною-однісінькою піснею «Das Rheinlied», написаною в р. 1840 проти забагань французьких шовіністів захопити лівий берег Рейну. Пісня починалася словами: «Sie sollen ihn nicht haben, Den freien deutschen Rhein» і відразу стала дуже популярною.

Коли я сю глупую пісню почув,
То мало не скрутився!
Аж бороду микав, аж мало, бігме,
Сам в собі не втопився.

Що я не дівчина невинная, се
Французи давно вже пізнали! [1]
Вони в мої хвилі так часто свої
Побіднії води вливали.

Ех, пісня дурна й співачина дурний!
Мені стільки стиду завдати!
Ба ще й в політичному згляді прийдесь
Очей у Сірка позичати.

Бо най-но повернуть французи тепер,
Яким я чолом перед ними
Покажусь? Таж я о прихід їх не раз
Молився сльозами рясними!

Я все так щиро їх любив,
Кохані, дрібні французятка!
Чи все ще співають, гуляють вони?
Чи носять ще білі штанятка?

Бажав би я ще раз побачити їх,
Та страшно за пісню прокляту:
Вже ж певно, що сміху, шпигання досить
Посиплеться, дій його кату!

А ось іще, може, й Альфред де Мюссе [2],
Вуличник, приплентаєсь з ними,

---

[1] У відповідь на пісню Беккера скомпонував Альфред де Мюссе пісню, що зачиналася словами: «Nous l'avons eu vôtre Rhin allemand».

[2] Альфред де Мюссе — знаменитий французький поет, родився 1810, умер 1857 р., автор прекрасних ліричних пісень, між котрими славні особливо «Ночі», кількох лірично-епічних поем в дусі Байрона («Намуна», «Ролла»), кількох комедій і прекрасних повісток; його політичні поезії менше важні.

І бубнить почне мені вірші свої
І дотепи злобні і кпини»,—

Так жалувавсь бідний мій батенько Рейн
В великому своєму горю;
Я взявся його потішать як умів
І так йому говорю:

«Не бійся, Рейне, батьку мій,
Смішливого жарту французів!
Не ті вже вони, що колись-то були,
Не носять вже й білих рейтузів.

Червоні вже носять, не білі штани,
При них навіть гудзики інші,
Уже не співають, не скачуть вони,
А ходять, чоло похиливши.

І філософують. Про Гегеля, знай,
Про Фіхте та Канта щось бають,
Як німці, п'ють пиво і курять люльки
І навіть в круглі грають.

Філістрами стались зовсім, як і ми,
Безбожні забулися герці,
А з вольтеріанців поробляться ще
Завзяті генгстенбержці [1].

Щоправда, Альфред де Мюссе не змінивсь,
Як був, так і є ще вуличник,
Та ми його скрутимо! Ти не лякайсь
Їдких його стріл поетичних!

Як він які рими пробубнить тобі,
Йому ми відсвиснем ще з совсом,
Просвиснемо, як то від гарних жінок
Часом він вертається з носом.

Вспокійся, мій батеньку Рейне! Наплюй
На всі ті бездарні складання!
Швиденько почуєш ти кращі пісні —
Добраніч, старий, до звидання!»

[1] Ернст Генгстенберг (1802—1869) — правовірний лютеранський богослов, прихильник консервативного протестантства.

VI

Старий Паганіні де йшов, усе з ним
Був spiritus familiaris [1],
Раз псом прикидався, то знов виглядав
Як німець Юрій Гарріс [2].

Кривавого мужа вида́в Бонапарт
При кождій важнішій оказ'ї,
Мав демона свого й Сократ, і не був
Се витвір його лиш фантаз'ї.

І я, сидячи́ при писемнім столі,
Частенько видав серед ночі
Якусь таємничую постать, в її
Насунена маска на очі.

Ховав він під полою щось —
Часом лиш воно вихилялось
І мигало дивно,— на ка́тів топір
Похожим мені видавалось.

Здавалося, присадкуватий був муж,
А очі горіли звіздою.
Мене не займав він при писанні, все
Стояв супокійно за мною.

Давненько товариша дивного вже
Не бачив я на очі,
Аж ось його в Кельні нараз я зустрів
При місяці тихої ночі.

В задумі по вулицях плентався я,
Втім, бачу: іде він за мною,

---

[1] Домовик *(лат.).— Ред.*

[2] Юрій Гарріс, роджений 1780 р. в Ганновері, де від 1831 р. видавав часопис «Die Posaune». Писав також комедії. Багато подорожував і довгий час їздив ураз із знаменитим скрипачем Паганіні й провадив його касу. Пречудове оповідання про Паганіні й його гру гляди у Гейне — «Florentinische Nächte». Гарріс виведений там також з додатком, що се тільки його тіло, в котрому сидить чорт, що законтрактував собі душу великого скрипача.

Мов тінь моя; всякий раз він зупинявсь,
Як бачив, що я стою.

Ставав, наче ждав чогось, а як я йшов
Знов далі кроком скорим,—
Він далі за мною. Отак ми оба
Спинились аж перед собором.

Не стало терпцю мені, я обернувсь
І мовив: «Тепер я з тобою
Тут сам, то скажи мені, чом ти крок в крок
Плетешся поночі за мною?

Я все тебе бачу в ту мить, як душа
Чуттям увесь світ обіймає,
А дума за думою в мозку моїм,
Мов блискавка, перелітає.

Ти вперто так, твердо на мене глядиш —
Скажи мені, що ти ховаєш
Отут під полою блискуче таке?
Хто ти й чого бажаєш?»

А він мені сухо відмовив, і був
Терпкий його голос незначно:
«Вгамуйся, будь ласка! Чого розкричавсь?
Мені екзорцизмів не страшно.

Не привид минувшини темної я,
Не дух, що лишив свою яму,
Я ворог риторики, бесід пустих
І філософічного краму.

Я дух наскрізь практичний, все
Держусь мовчазливо, спокійно.
Та знай, що ти видумав духом, те я
Сповню і зроблю невідмінно.

А хоч там і роки минуть,
Спочити я не смію,
Аж все зроблю, що здумав ти,—
Ти мислиш, а я дію.

Суддя ти, я твій урядовий слуга,
Послушний, як раб, і терпливий,
Сповняю твій за́суд, хоч за́суд би той
І був несправедливий.

Колись перед консулом в Римі топір
Несли — не було се грізьбою
Пустою; і в тебе є ліктор, лиш що
Топір він несе за тобою.

Се я твій ліктор. День і ніч
Іду за тобою я сміло
З отсим блискучим топором,
Я — мислей твоїх діло».

VII

Прийшовши додому, заснув я, немов
При ангельських співах дитина;
В німецькому ліжку так м'яко заснуть,
Бо в ньому пухова перина.

Як часто тужив я по любій отій,
По рідній німецькій перині,
Коли на твердих матерацах лежав
Безсонної ночі в чужині.

В німецьких перинах чудово так спать,
І сни такі сняться чудові!
Тут чується вольним німецький наш дух,
Зриває всі земні окови.

Він чується вольним і бистро летить
В найвищі простори небесні.
Яка ж ти гордая, німецька душе,
Як всі поважають тебе — в сні!

Де ти наближаєшся — бліднуть боги!
Як гордо простреш свої крила,
То звізди згасають! О, скільки вже звізд
Ти ними погасила!

Земля французам і Москві,
А море належить англійцям,

Повітря наше, в царстві сну
Без спору владати лиш німцям.

Тут ми верховодимо, тут наша власть
Суцільна, безгранична.
Хай другі народи повзуть по землі,
Що чорна й прозаїчна.

А як я заснув, то приснилось мені,
Що в місячну сутінь субтельну
Я йду по безлюдних, дзвінких вулицях
Старезного города Кельну.

І знов невідступно за мною іде
Мій чорний таємний товариш.
Я втомлений, мало що з ніг не валюсь,
Та ми все вперед подавались.

Все далі йдемо. І у серці мені
Глибока розкроєна рана,
А з рани сердечної, звільна кап, кап!
Спливає кров рум'яна.

Я пальці мачаю в рум'яную кров,
А, йдучи, діткнуся часами
Одвірка якого,— від крові на нім
Червоні лишаються плями.

І все, коли тільки я так назначив
Одвірок тим пальцем кривавим,
Далеко-далеко східушний дзвінок
Озвався риданням сльозавим.

А місяць на небі поблід і погас,
Склепіння небесні стемніли,
А хмари, мов чорнії коні по них
Сполохані, бистро летіли.

І раз у раз за мною йшов
Товариш мій незримий
І під полою ніс топір,
Так добру хвилю йшли ми.

Йдемо, йдемо, аж знов собор
Вчинився перед нами.
Всі двері одчинені, й ось ми оба
Ввійшли в його темнії брами.

В огромнім просторі густа темнота,
Тиша і смерть засіла,
Де-де лиш, щоб пітьму вказать виразніш,
Маленька лампа тліла.

Повз темних філярів іду я та йду,
І чую раз в раз за собою
Важкий хід товариша — він і сюди
Зайшов невідступно за мною.

Аж ось перед нами блиск, ясність, свічки,
І злото, й клейноти палають:
Се тая каплиця, що в ній три царі
З востоку спочивають.

Святі три царі, що тут досі усе
Лежали спокійно,— о диво!
Тепер на своїх саркофагах вони
Сиділи прямісінько, живо.

Се три кістячиська у строях чудних,
З коронами всі на трухлявих
Пожовклих вже черепах, берла старі
Держали в ручищах кістлявих.

Немов розкоріки, скрипіли вони
Старими кістками, аж мило;
Столітнюю гниль було чути від них
І ще й учорашнє кадило.

Один навіть ротом беззубим мені
Прогугнявив довгую хрію,
А все толкував, що з трояких причин
Його зневажать я не смію.

По-перше, тому, що небіжчик він є,
По-друге — король з орієнту,
По-третє — святий. Але докази ті
Мене не торкнулись ні щенту.

І я розсміявся й відмовив йому:
«Шкода́, діду, горла і співу!
Вже ж видно, хоч відти, хоч відси гляди:
Пора вас зложить до архіву.

Проч відси махайте! Глибокі гроби,
Се ваші властиві столиці!
Живії на діло живе заберуть
Всі скарби сієї каплиці.

Весела кіннота будущини тут
В соборі кватирою стане,
Марш відси, царі! Хто не вступиться сам,
Той кольбою в плечі дістане».

Отак я сказав, обернувся, аж глянь!
Так грізно заблис під полою
В німого товариша мого топір —
І він зрозумів мою волю.

Прискочив нараз і грізни́м топором
Тарах! Скінчились звади.
Старі кістяки забобону розбив
Без жаху, без пощади.

І відгук ударів, мов грому луна,
По темних склепах розходився,
І з груді моєї знов бухнула кров,
І втім я нараз пробудився.

VIII

До Гагена з Кельна за пошту я дав
П'ять талерів з лишком — то байка,
Та от що: віз повний вже був, і мені
Лишилась некрита традайка.

Був ранок осінній, мрячний та вогкий,
Болотом традайка плелася,
Та хоч зла дорога й сльота, то в душі
Солодка жага розлилася.

Та ж се моє рідне повітря! Лице
Палаюче чує його то!

А розкаль ота і вибоїни ті —
Се ж рідного краю болото!

І коні так щиро махали хвостом,
Мов здавна знайомії франти,
А їх бульбашки мені кращі здались
Від яблук Аталанти [1].

Минали ми Мільгайм! Ось чистий куток!
Робочі та тихі тут люди.
Як я тут був останній раз —
У маї п'ятнадцять літ буде [2].

Квітками все вколо пишалось тоді,
Всміхалося сонце, співали
Всі пташки так тужно, і люди іще
Чогось сподівались, гадали...

А ось що гадали: «Лицарство худе
Піде собі гнеть к чорту в зуби,
Ось-ось на прощання заграють йому
Залізні, огнистії труби.

І воля при співах і танцях прийде,
І стяг біло-синьо-червоний,
А може, й з могили старий Бонапарт
Повстане, мертвець невгомонний».

---

[1] А т а л а н т а — одна з героїнь грецьких, дочка короля Схенея зо Скірос, славилась не тільки своєю красотою, але й силою. Вона не хотіла ні за кого йти заміж, тільки за такого, хто потрафив бігти так швидко, щоб вона не могла його догнати, коли ж вона догнала його, то ззаду проколювала його списом. Багато королевичів погибло таким способом, поки один із них, Гіппомен, не поборов Аталанту. Вчинив він се при помочі богині Афродіти, котра дала йому кілька золотих яблук. Біжучи передом, Гіппомен ще кілька хвиль кидав по дорозі одне яблуко. Аталанта не могла опертися покусі, щоб не схилитися по них, так що Гіппомен усе випереджав її й добіг до мети.

[2] В перших днях травня 1831 року покинув Гейне Німеччину й емігрував до Франції.

Та де там! Лицарство ще й досі є тут,
А многі, що голі й голодні,
Мов скіпи, сухі приплелися сюди,
Тепер ходять грубі, як бодні.

Бліді хлистки, що мали вид,
Мов віра, любов і надія,
Тепер спаношіли на нашім вині,
Лиш ніс їх рубіном ясніє.

А воля десь ногу зломила собі,
Скакать їй, ні бігать не хочесь,
І стяг трибарвний сумно так
На вежах паризьких тріпочесь.

Воскрес був, то правда, старий Бонапарт [1],
Та хроби англійські сточили
Його та приборкали, й в гробі оп'ять
Французи його положили.

Я сам його по́хорон бачив: весь віз
Аж капав від злота! Як нині
Дивлюсь, золоту домовину держать
Золотії Побіди-богині.

Здовж піль Єлисейських помаленьку так
І ген попід Лук тріумфальний
Крізь млу й сніговійницю йшов без кінця
Довжелезний похід погребальний.

Нестрійно, аж лячно, музика гула,
Бо всі музиканти дрижали
Від зимна. З промоклих нас стягів орли
Цісарські так сумно вітали.

І люди, мов привиди, сонні йшли,
У давніх згадках потонувши,
Таким-то їх чаром могучим обдав
Імперії привид минувший.

---

[1] Тіло Наполеона I спочивало на далекім острові Св. Єлени, поки 15 октября 1840 уряд французький за дозволом Англії не велів його вирити й перевезти до Парижа, де його врочисто поховано в Соборі Інвалідів.

І я тоді плакав. З очей моїх дощ
Гарячих сліз поллявся,
Коли нараз оклик любовний, старий:
«Vive l'Empereur!» [1] роздався.

IX

Раненько я виїхав з Кельна, було
Три чверті на восьму, не далі;
На третю годину, в сам час на обід,
У Гагені ми стали.

Вже стіл був накритий. Отут уже все
По-старонімецьки варене.
Вітай мене, кисла капусто! Який
Приємний твій запах для мене!

Зелений з каштанами прілими кель —
Колись його їв я у мами!
Вітай мене, штокфіше! Мудро ж бо як
Ти плаваєш в маслі з грінками.

В кім чуле серце, той повік
Свій край у тямці носить —
І я тож селедці копчені люблю,
На яйцях піджарені до́сить.

В тріскучому смальці шиплять ковбаски,
А омелюхи, мов невинні
Присмажені ангели в ко́мпоті, так,
Здається, й цвірінькали 'д мені:

«Здоров був, земляче! Довгенько щось ти
Гуляв по далеким митарствам,
І, певно, там близьке зна́йомство водив
З заморським всяким птаством».

І гуска стояла отут на столі,
Істота так тиха, так мила
Колись, як оба ми молодші були,
Вона мене, може, любила.

---

[1] Хай живе імператор! *(франц.)* — *Ред.*

Так якось значущо, так щиро вона
Гляділа на мене й тужливо!
Без сумніву, гарна була в ній душа,
Та дуже твердеє м'ясиво.

На мисці циновій внесли порося —
Над всім воно царило;
А в нас поросятам усе ще кладуть
Лавровеє листя на рило.

X

За Гагеном смерклося швидко. В кишках
Змлоїло мя щось, мов зимниця:
Аж в Унну прибувши, в гостиниці я
Зміг дещо покріпиться.

Застав я там гарну дівчину, що понч
Мені налила так услужно;
Мов шовк, її кучері жовті вилйсь,
Очиці світилися тужно.

Із уст її любо, розкішно так плив
Вестфальський акцент шепелявий.
І понч, наче згадка солодка, курившись,
Згадавсь народе́ць мені бравий,

Кохані вестфальці, з котрими не раз
Ще в Геттінген ми напивали,
Аж поки в обійми сердечні собі,
А потім під лаву не впали.

Я все так сердечно любив їх, отих
Коханих поштивих вестфальців:
То крепкий, і вірний, і певний народ,
Без підлизнів та самохвальців.

Як пишно стоять на мензурі вони,
Мов льви, повні сили і гарту!
Як прямо, від щирого серця валять
Усякую терцю на кварту [1].

[1] Так називаються певні удари шпагою при поєдинкуванні, котре між «буршами» німецькими ще й досі не перестало бути якимось обов'язковим спортом.

Січуть вони гарно, гарніше ще п'ють,
А як в чуття приливі
З всіх сил обіймуть тя, то плачуть самі —
Попросту, дубй се плаксиві.

О гарний народе, спаси тебе бог!
Най будуть плідні твої ниви,
Най війни і слава минають тебе,
А будеш ти жити щасливий.

А твоїм синам нехай бог посила
Все дуже легенький екзамен,
А твоїх дочок хай швиденько веде
Під шлюбний вінець усіх! Amen.

XI

А ось і Тевтобурзький ліс,
Що Таціт списав так пречудно,
Ось те класичнеє багно,
Де Варус застряг так паскудно [1].

Тут Герман, могучий херусків вожак,
Побив його й геть передужав,
Німецьку народність спасла отсеся
Бездонная калюжа.

Коли б отут Герман не був переміг
І жовтоволосі германи,
То й «волі німецької» вже б не було
І всі ми були би римляни.

---

[1] Германський вожак, котрого римляни звали Arminius (германська його назва незвісна, назва «Герман» є тільки новішою догадкою), був сином князя херусків Сігімера, родився в р. 17 перед Христом, служив у римськім війську, де й вивчився штуки військової; пізніше збунтував декілька германських племен проти римлян і побив римського легата Варуса в р. 9 по Хр[исті] в Тевтобурзькім лісі; три легіони римські враз з усіма генералами погибли в тридневій битві. Ім'я Германа сталося ще від часів Клопштока символом німецького патріотизму; найкращим в німецькій літературі звеличенням його битви є драма Фр. Клейста «Hermannsschlacht».

У нашій Німеччині римський язик
І римські б звичаї пишались,
Весталки б у Мюнхені навіть були,
І шваби б квіритами звались.

Гаруспексом Генгстенберг був би, мабуть,
В кишках би талапавсь волових;
Неандер авгуром би був [1] і глядів,
Куди літають сови;

Бірх-Пфейфер [2] пила б терпентину — була
В дам римських до неї охота,
Від неї в них пахла урина, хоча,
Мабуть, воняло з рота.

І Раумер [3] не був би німецький вже «люмп»,
А був би він римський «люмпацій».
А Фрейліграт [4] вірші б без рими писав,

---

[1] Йосиф Август Неандер, з роду жид, властиво звався Мендель, уродився в р. 1789, вихрестився 1806 і, посвятившися студіям теологічним, дійшов з часом до високих гідностей в церкві протестантській, був професором університетським в Берліні і здобув собі велику повагу в науці як один з ліпших істориків церкви християнської. Умер в р. 1850.

[2] Шарлотта Пфейфер, замужем Бірх, родилась в р. 1800 з заможних родичів, вступила до театру і довгі літа була одною з найліпших акторок у Німеччині. В пізніших роках писала багато штук драматичних, котрі заповнили 13 томів збірного видання її творів. Надто написала чимало новел (3 томи). Умерла 1868 р.

[3] Раумер — славний в своїм часі історик німецький, професор Берлінського університету і автор знаменитої «Історії Гогенштауфів», уродився в р. 1781, умер 1873. Держався він напряму ліберального і пізніше (1846 і 1848) терпів навіть переслідування за свої погляди; Гейне і другі писателі «Молодої Німеччини» нападали не раз на нього за кокетування з реакцією і абсолютизмом.

[4] Фердінанд Фрейліграт — один з найбільших німецьких поетів XIX віку, родився 1810 р. Умер перед кількома роками. Його твори (між котрими важніші «Sociale Gedichte», «Ça ira» і переклади з поетів англійських, американських та французьких, як Віктор Гюго, Томас Гуд, Феліція Геманс, Броунінг і др.) визначаються енергічною мовою, огнистою фантазією, котра радо послугує-

Як ген-то Флакк Горацій [1].
А батько Ян, той грубий дід [2],
Він звався б Грубіянус.
Ме Hercule [3], Масман латину б умів,—
Марк Тулліус Масманус! [4]

Апостоли правди вмирали б тепер
Від львів, та гієн, та шакалів
В кривавих аренах, не від дрібних псів,
На шпальтах газет та журналів.

Намість тридцяти і шести княженят
Одного Нерона ми б мали.
А якби нам сприкрилось гніту ярмо,
Ми жили б собі протинами.

ться картинами орієнтальної природи та шумною формою і дзвінкими, добірними римами, але тріщать подекуди надто шумною фразеологією й риторикою, котру Гейне делікатно висміяв у своїй гумористичній поемі «Atta Troll».

[1] Квінт Горацій Флакк — один з найбільших поетів старого Риму, родився в р. 65 перед Христом, боровся разом з Брутом і Кассієм за республіку проти Августа, втік з битви при Філіппі, пізніше в Римі, познайомившися з Меценатом, приятелем Августа, став співаком цезаризму. Найвартніші його «Сатири». Умер р. 8 пер[ед] Хр[истом].

[2] «Vater Jahn», як його звичайно звали, одна з найінтереснішних фігур в Німеччині в першій половині нашого віку, родився 1778, воював 1813 проти Наполеона, переслідуваний 1819 р. німецькими урядами за радикалізм, за котрий навіть сидів два роки в кріпості, пізніше, в р. 1848 був поборником заскорузлого політичного консерватизму. Ім'я його сталося славне головно тим, що в часи наполеонської всемогучості звернув увагу на німецьку молодіж і почав організовувати її в товариства гімнастичні з укритою тенденцією плекання німецького патріотизму. І справді, в війнах 1813—1815 товариства ті віддали німецькій справі великі услуги. Ян виступав також як писатель. Умер в р. 1852.

[3] Мій Геркулес *(лат.).— Ред.*

[4] Масман, заслужений германіст, був також великим любителем гімнастики і організував товариства

Із Шеллінга був би Сенека якраз [1],
Скінчив би подібним конфліктом,
Корнеліус [2] тож зрозумів би тоді:
Cacatum non est pictum [3].

Та господу слава, що Герман спроміг,
Римляни у дурні пошились,
А Варус пропав з легіонами тут,
І німцями ми полишились.

Ми — німці, німецькая мова у нас,
Римлян не лишилось і лаби.
Осел звесь осел, не asinus [4],
І шваби звуться шваби.

І Раумер є німецький люмп,
Зате має й орден на груди,
І Фрейліграт пише римовим стихом,
Горацій із нього не буде.

І Масман латини не зна, як не знав.
Бірх-Пфейфер пише драми,
А вже ж терпентини гидкої не п'є,
Як римські модні дами.

гімнастичні вже по увільненні від французького наїзду з цілями більше педагогічними, а подекуди консервативно-вірнопідданськими. Родився 1797 р., повидавав багато цінних пам'ятників старонімецької літератури, умер 1874 р.

[1] Із Шеллінга був би Сенека якраз... — Шеллінг, славний німецький філософ, родився 1775 р., умер 1854. Покликаний в р. 1840 до Берліна, зачав там читати курс п[ід] з[аголовком] «Philosophie der Mythologie und Offenbarung». Професор теології Паулюс викрав йому зошит сих лекцій і видав його без відома Шеллінга. Прийшло до скандального процесу, котрий Шеллінг програв і через се уступив з кафедри.

[2] Петро Корнеліус — знаменитий німецький маляр, головний представник романтизму в малярстві, родився в р. 1783, ум. 1867 р.

[3] Мазанина — не малярство *(лат.)*. — *Ред.*

[4] Осел *(лат.)*. — *Ред.*

О Германе, все те заслуга твоя!
За те ж і детмóльдські херуски
Будують пам'ятник тобі —
Я сам дав штири шустки.

XII

Нічною порою по лісі гурчить
Традайка. Втім, раптом як хрясне —
Зламáлося колесо. Мусили стать.
Се діло не дуже-то красне.

Поштар із воза зліз, біжить
В село, а я сам серед ліса
Лишаюсь опівночі. Слухаю — вкруг
Щось вить почина! Що, у біса?

Ага, се вовки! Вони люто скиглять
Голодними всі голосами,
Немов свічки, блищаться в тьмі
Їх очі огнисті між пнями.

Ті бестії, певно, почули, що я
Приїхав, і в честь мою скоро
Зробили сю ілюмінац'ю в гаю
І тут співають хором.

А так, се мені серенада! Сесю
Понявши виття їх основу,
Я випрямився гордо, рукою махнув
І ось яку втяв їм промову:

«Вовки, брати, я дуже рад,
Що міг вас тут нині зуздріти,
Де стільки сердець благородних мені
Любовнії виє привіти.

Що чую в тій хвилі, не виразить се
Ніякими словами!
Повік не забуду тих радісних хвиль,
Прожитих тут між вами.

Я вдячний вам, що ви о мні
Не тратили доброї віри,

Хоч поза очі вороги
Чорнили мя без міри.

Вовки, брати! Ніколи ви
Не вірили тим, що о мені
Плели вам, немов то я вирікся вас
І псом став на чужині.

Що я перекинчик і в гофрати гнеть
Ускочу в отарі овечій;
Мені моя честь не веліла таким
Безглуздим обмовам перечить.

Овечий кожух, що я в нього часом
Вдягався, щоб кості огріти,
Ніколи на думку мене не навів,
За щастям овечим дуріти.

Я не овечка, я не пес,
Ані не гофрат грубий,
Я вовк, і вовче серце в мні,
І вовчі в мене зуби.

Я вовк як був, так є, і все
По-вовчому витиму тоже!
Я з вами! Самі помагайте собі,
То й бог вам допоможе!»

Таку я без намислу мову сказав,
Свій ум нагостривши мов в леті;
Відтак її врізану Кольб [1] друкував
В «Загальній Авгсбурзькій газеті».

XIII

Ось сонечко близ Падерборна зійшло —
Страх кислую міну зробило;
Бо й справді, на глупу сю землю світить,
Мабуть, не вельмй йому мило.

[1] Густав Кольб — приятель Гейне, видавав знамениту в тих часах «Augsburger Allgemeine Zeitung», у котрій Гейне друкував свої кореспонденції з Парижа.

А як один освітить бік
І швидко свій вид поломінний
Спішить також другій вказать стороні —
То перша знов то́не у тіні.

Як Сізіфів камінь все котиться вниз,
Як вічно вода витікає
З цебра данаїд, так і сонце на світ
Від віку дурно сяє [1].

А скоро розвіялась ранішня мла,
Край шляху у світлі рожевім
Побачив я образ того́, що погиб
Прибитий на хресному древі.

Мені стає важко, коли погляджу
На тебе, мій бідний свояче,
Безумна, святая душе, що взялась
Людей спасать плем'я ледаче.

Ні, не делікатно високий совіт
Жидівський рішив твою справу!
Та хто ж тобі гостро казав говорить
Про церков і державу?

На лихо тобі ще не знали тоді
Друкарства твої всі ровесні,
А то би ти книжку був надрукував
Про тайні питання небесні.

А цензор був би вичеркнув,
Що тут, на землі, не пригоже,

[1] Сізіф — міфічний князь грецький, син Еола й Енарети, основатель Ефіри (Корінфа), мав бути найхитрішим з усіх людей і зрадити план богів, за що по смерті покараний був тим, що в Тартарі мусив котити усе на гору тяжкий камінь, котрий завсіди близько верху вирився йому з рук і скочувався вниз. Данаїди — дочки міфічного аргоського короля Данаоса, числом 50, побравшися з 50-ма синами свого стрия Єгіптоса, під час шлюбної ночі на розказ батька порізали всі своїх мужів, крім одної Гіпермнестри, котра спасла Лінкея. По смерті покарані були тим, що в Тартарі мусили раз у раз наливати воду до дірявої посудини, котра зараз же випорожнювалась.

Любісько спасла би цензура тебе
Від хресної смерті, небоже.

Ах, чом же на інший ти текст не сказав
Нагірну промову, соколе?
Таж мав ти і ум, і талант і міг знать,
Що правда в очі коле.

Міняйлів, банкірів ти навіть бичем
З святині прогнав. Сіромахо,
Фантасте! За те всім подібним на страх
Ти висиш край битого шляху.

XIV

Край голий і рівний, і вітер вогкий;
Болотом візок наш нещасний
Плетесь, та в душі щось дзвенить і бринить:
«О сонце, ти меснику ясний!»

Се з пісні одної старої слова,
Що нянька співала,— ми, діти,
Аж дух запирали, а голос лунав,
Мов відгук далекий трембіти.

Се пісня про вбійцю, що в щасті, пирах
Жив, наче пан великий,
Вкінці його висячим в лісі найшли
На конарі осики.

Смертельний був засуд прибитий до пня
Осики, де висів нещасний;
То суд йому тайної феми зробив [1]—
О сонце, ти меснику ясний!

А сонце оскаржило вбійцю, бо в нім
Збудило голос власний;
Оттілія, гинучи, скрикнула, бач,
«О сонце, ти меснику ясний!»

Про пісню спімнувши, я враз нагадав
І няньку, старушку кохану,

[1] Суди феми, звані також, хоч не зовсім справедливо, тайними судами.

Так живо, мов ось в її жовте лице,
Поране зморшками, глянув.

Вона десь від Мюнстера родом була
І знала тьму-тьменну народних
Казок про страховини дивні, байок,
Билиць і пісень різнородних.

Як билося серце моє, як стара
Про тую царівну казала,
Що в полі саміська сиділа день в день
І злотую косу чесала.

День в день вона мусила пасти гусей —
Остання між служками,
А вечір, пригнавши ті гуси домів,
У горі ставала край брами.

Над брамою кінська була голова,
Прибитая цвяхом к делині,
Се того коня, що так вірно її
Носив по далекій чужині.

Зітхаючи важко, царівна мовля:
«О Фаллада, висиш так, стятий!»
А кінська на те голова відрекла:
«О горе, що з дому пішла ти!»

Зітхаючи важко, царівна мовля:
«Якби моя мама се знала!»
А кінська на те голова відрекла:
«Вона би з турботи сконала».

Та серце у мні завмирало, коли
Стара про предивні пригоди
Царя почала, що заклятий живе,
Звесь Фрідеріх Рудобородий [1].

---

[1] Фрідріх I Рудобородий (Барбаросса), цісар німецький з роду Гогенштауфів, родився в р. 1123, погиб 10 червня 1190 р. під час хрестового походу, потонувши з конем у ріці Салефі коло Селевкії. Повість про його внука, цісаря Фрідріха II, невмираючого безбожника, тільки пізніше, в часах упадку Німеччини, перенесена була на нього в іншім значенні, з надією на його поворот і на відновлення давньої величі Німеччини.

Вона запевняла, що він не помер,
Як звикли учені твердити,
А з всею дружиною й досі живе,
В нутрі гори укритий.

Гора та звесь Кіфгейзер [1], є
У ній величезна яскиня,
В кімнатах високих мигтячі лампи
Освітлюють темні склепіння.

У першій кімнаті цісарські стайні,
Там тисячі коней рядами
При жолобах в упряжі ясній стоять,
Покриті усі чепраками.

Осідлані всі, позаховстані всі,
Та тільки не чути, щоб ржали,
Не рушаєсь жаден, не тупне ногов,
Стоять, мов улиті зо стали.

У другій кімнаті на сіні лежить
Лицарство рядами німими;
Їх тисячі там, бородатий народ,
Із лицями буйно-грізними.

Всі в зброях від голов до ніг,
Та всі вони тут спочивають,
Ніхто не кивнеться, ніхто не рухнесь,
Всі сном богатирським дрімають.

У третій кімнаті на купі лежать
Мечі, топори та сулиці
І шоломи, панцирі з сталі й срібла
І старофранконські рушниці.

Гармат небагато, та й того досить,
Щоби з них трофеї зробити;
Стяг чорно-червоний і ще й з золотим
Над всім тим високо розвитий.

Сам цісар в четвертій кімнаті живе,
Вже довгі століття сидить він

[1] Кіфгейзер — гора в Тюрінгії.

На каміннім троні, на камінний стіл
Опертії лікті держить він.

Його борода до землі доросла,
Червона, аж жаром палає;
Часами він брови наморщить грізні,
Часом знов очима моргає.

Чи спить він, чи тільки задумався так?
Напевно, се знати нездужно;
Та як настане слушний час,
Тоді стрепенесь він потужно.

Свій славний стяг розверне він
І крикне: «На коні! На коні!»
Лицарство прокинесь і з грохотом враз
З постелі пірветься до зброні.

І кождий до свого допаде коня,
А коні топочуть, іржають!
При брязкоті зброї, при гримоті труб
Вони в світ широкий рушають.

Вони летять і б'ють-валять;
Гей, то ж бо проспалися славно!
А цісар засяде на суд свій страшний
Убійців каратиме явно —

Убійців, що скрито душили наш люд,
Що мучили гарний, нещасний,
Пречудний наш німецький край —
О сонце, ти меснику ясний!

Ой-ой, не один, що на правду плював,
Сховавшись за мури і фоси,
Тепер не уйде він гіллі й мотузка
Гнівної руки Барбаросси.

Як любо дзвенять ті старії казки,
Який іде радісний, страсний
Із серця мого́ забобонного крик:
«О сонце, ти меснику ясний!»

XV

Легенький дощ почав кропить,
Холодний, мов коле шпильками,
А коні зопрілі в болоті бредуть
І сумно махають хвостами.

Поштар затраракав на трубці — давно
Тараканння се мені звісно —
«Ой, їдуть три кінні із брами»... Мені
Зробилось дрімотно і млісно.

На сон мя склонило, я швидко заснув,
І ось мені сниться, що стою
В чудовім Кіфгейзері, в залі отій,
Де цісар з рудов бородою.

Уже не сидів він на троні, о стіл
Опертий, мов ка́мінна брила,
І з виду не був він поважний такий,
Як нянька говорила.

Він по кімнатах шкандибав
Зо мною в розмові любезній,
Показував, мов антикварій, мені
Всі скарби й забутки старезні.

В зброївні почав поясняти мені,
Як гримають бардою в мури,
А потім іржу став з мечів обтирать
Полою своєї пурпури.

Потому він пав'яче взяв помело
І порох почав обмітати
Із панцирів ясних, з шоломів стальних
І з пікельгауб рогатих.

І стяг також витріпав з пороху він
І мовив: «Се ще моя слава,
Що шовку тут міль ані раз не погриз
І жердочка ще й не трухлява».

А як ми у тую кімнату ввійшли,
Де вся на помості дружина

Готова до бою рядами лежить,
Старий усміхнувсь, як дитина.

«Тут треба тихенько балакать і йти,
Щоб моїх хлоп'ят не збудити,
Ось власне сто літ проминуло якраз
І «ленунг» їм треба платити».

І бач, потихесеньку цісар почав
Всіх сплячих вояк оглядати,
І кождому з них у кишеню вложив
Легенько одного дуката.

Та, вздрівши, що дуже дивуюся я,
Всміхнувсь він і каже словами:
«Дуката на мужа за кождих сто літ,
Така вже угода між нами».

В кімнаті, де коні довжезним рядом
Без гласу стоять, мов застилі,
Він тішився дуже і з радості аж
Засукував руки щохвилі.

Почав рахувати коня за конем,
Хребет поплескав не в одного,
Рахує й рахує, тривожно вуста
І швидко рушаються в нього.

«Нема іще тільки, що треба мені!» —
Аж скрикнув, і жаль йому стало.
«Вояків і зброї у мене досить,
А коней ще замало.

Тож конюхів я на ввесь світ
Послав, щоб купували
Найкращії коні для мене, і вже
Прекрасне тут стадо пригнали.

Ще жду, аж прибуде їх, скільки нам тра,
Тоді піднімусь, освобо́жу
Свій край і свій вірний німецький народ,
І зломлю всю силу ворожу».

Так цісар балакав, я ж кликнув на те:
«Повстань, старий рубачу!
Повстань, а як коней не маєш досить,
То я хоч ослів вам достачу!»

Всміхнувсь і сказав Барбаросса· «Ну-ну,
З повстанням не квапно ще діємь!
Таж не в один день побудовано Рим,
Не завтра зберешь, що днесь сієш.

Хто днесь не прийшов, певно, завтра прийде,
Дуб звільна росте на мураві,
А «chi va piano, va sano», [1]— таке
Прислів'я є в римській державі».

XVI

Туркотання воза збудило мене,
Та швидко оп'ять я склонився,
І злиплись повіки, й заснув я, і знов
Мені Барбаросса приснився.

І знов у розмові я з ним походжав
Почерез дудняші кімнати;
Питав він про се, то про те, а вкінці
Просив, щоб йому розказати,

Що робиться в нашому світі, а то
Років уже сотня минає,
Іще від війни семилітньої він
Ніякої вістки не має.

Питав, що там робить Мойсей Мендельсон [2],

---

[1] Італійська поговірка, що відповідає нашій «тихше їдеш — далі будеш».

[2] Мойсей Мендельсон — німецький філософ, родився в Дессау 1729 р. в бідній жидівській сім'ї, здобув собі величезним трудом початкове знання, пізніше став домашнім учителем у багатого фабриканта жида Бернарда, котрий, умираючи, зробив його спільником своєї фабрики. Мендельсон жив у приязні з Лессінгом, котрий вивів його в своїй знаменитій драмі «Натан Мудрий» як Натана. З його філософічних і естетично-психологічних

Каршиха [1]. Не без інтересу
Питав про мадам Дюбаррі, короля
Французького метресу [2].

«О цісарю,— рік я,— як ти запізнився!
Мойсей твій давно вже в могилі,
А також Ревекка його і синок
Абрамко — усі вже погнили!

письм найголовніше, хоч далеко не найвартіше, було «Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele» (1767). В своїм не менше популярнім ділі «Morgenstunden» (1785) явився він гарячим пропагатором англійського вільнодумного деїзму. Для історії культури важні його праці, призначені для жидів (переклад псалмів) і в обороні жидів («Jerusalem, oder über religiöse Macht und Judenthum»). Великий прихильник релігії, ворог атеїзму і пантеїзму, був він рівночасно рішучим противником усяких церковних організацій, усякого нагніту церкви на діла і переконання чоловіка. Він умер 1786 р. Син його Авраам, уроджений 1776 р., оснував із своїм старшим братом Йосифом існуючий ще й досі дім банкірський «Мендельсон і Спілка».

[1] Анна Луїза Карш, звичайно звана Каршихою (Karschin) — писателька німецька, родилась 1722 р. Батько її був шинкарем і звався Дюрбах. У молодості була служницею по містечках а навіть пастушкою по селах. Вийшла заміж за ткача Гірзекорна, з котрим розвелася по 11 літах, а потім за кравця Карша, котрого покинула, коли барон Котвіц звернув увагу на її талант поетичний. Спроваджено її до Берліна, де занялася нею найвища аристократія, а навіть король прусський дарував їй домик. Її поезії мають дуже невелику вартість.

[2] Марія Жанна графиня Дюбаррі — ославлена метреса Людовіка XV, короля французького, дочка поборця акцизового Гомара де Воберніе, родилася 1746 р., швидко осиротіла, до 15 року виховувалась у монастирі, була пізніше швачкою і публічною дівчиною, поки її не підведено королеві, над котрим вона вміла запанувати. Король видав її заміж, про око людське, за графа Гільома Дюбаррі, і таким способом сталась вона наслідницею помершої р. 1741 маркізи де Помпадур і панею цілої Франції. З природи добродушна, помагала вона не одному нещасливому, але для Франції була її власть великим лихом. Вона тратила величезні суми на свої приваги, під її впливом міністр князь Егійон (Aiguillon) в р. 1771 прогнав з Парижа, а потім і зовсім скасував парламент. По смерті Людовіка

Абрамко той з Леею сплодив синка,
Звесь Фелікс [1], живе він філістром,
І вже в християнстві по вуха, і став
Найбільшим капельмістром.

Старої Каршихи вже також нема,
І Кленке [2], дочка її, в гробі,
Лиш внучка Гельміни Чезі [3] ще чомусь
Не кличе бога із собі.

Допоки п'ятнадцятий жив Людовік,
Жила й Дюбаррі, мов в святині,
Аж поки на старість їй не довелось
Скінчить на гільйотині.

Спокійно п'ятнадцятий ще Людовік
Умер на крілівській перині;
Шістнадцятий враз з Антоніною вже
Погиб на гільйотині.

Відважно ішла королева, як се
Й прилично так славній княгині,
Та вереск і крик підняла Дюбаррі,
Побачившись при гільйотині».

Тут цісар нараз зупинився, зирнув
На мене скляними очима

XV її арештовано, але швидко випущено на волю. В перших часах революції жила вона спокійно в своїм замку коло Марлі, але коли почала допомагати емігрантам і мішатися в конспірації проти республіки, її арештовано і 6 грудня 1793 р. стято на гільйотині в Парижі.

[1] Фелікс Мендельсон-Бартольді — син Авраама Мендельсона, знаменитий компоніст музикальний, родився в Гамбурзі 1809 р., умер 1847 р. Славні й досі його «Lieder ohne Worte».

[2] Кароліна Луїза Кленке — дочка Каршихи, писала вірші, нині зовсім забуті, і видала вірші та біографію своєї матері в р. 1796.

[3] Вільгеміна Кленке, замужем Чезі, родилась 1783 р., розвелася з мужем, заслуженим французьким орієнталістом, в пізніших літах писала багато віршів у дусі романтичної школи, оповідань і новел. Умерла в р. 1856, проживши останні літа в сліпоті.

І мовив: «Свят-свят! А се що ти таке
Торочиш раз в раз: гільйотина?»

«Ну, що ж, гільйотина,— пояснюю я,—
Се в нас найновіша метода,
Котрою в момент фабрикують мерців
З живучих усякого рода.

В тій цілі вмисне зладжена
Така нова машина,
Зробив її пан Гільйотен,
То й зветься гільйотина.

Ось тут тя до дошки прив'яжуть, кладуть,
Відтак підсунуть швидко
Між стовпчики два, а між ними вгорі
Топір тригранний видко.

Потягнуть за шнур, а топорик шургуць!
Любісько летить удолину —
При тій же спосібності впаде якраз
Твоя голова у торбину».

Тут цісар розмову мою перервав:
«Мовчи! Нехай чорт побере її,
Машину твою! Щоб не чув я о ній!
Най бог сохранить мя від неї!

Король і королева! Га!
Прив'язані! До дошки!
А де ж етикет! Для священних осіб
Респекту нема в тім нітрошки!

А ти, ти хто, що смієш так,
Мов з рівними, тикать зо мною?
Постій лишень, пташку, я зараз тобі
Зухваліі крила підкрою.

Аж жовч у мні кипить! Чого
В мою ти влазиш хату?
Таж сам твій віддих — зрада вже
И образа маєстату!»

Коли так на мене старий розкричавсь
І розрешетивсь, аж скрипіло,—
Я тож впав у лютість і бухнув йому,
Що в серці мені накипіло.

«Ей-ей, Барбароссо! — я крикнув йому —
Та ти е лиш марево з казки!
Іди лягай спати! Самі ми себе
Спасемо без вашої ласки.

Ще й республіканці би викпили нас,
Коли б нас такеє страшило —
В короні — до бою за волю вело,
Повік би нас се осмішило.

І стяг отсей собі сховай,
В нас інша, чень, барва найдеться!
Ся чорно-червоно-злотистая вже
Нам аж вухами ллється.

Сиди тут у своїм Кіфгейзері! В світ
Рушати тобі не спосібно,
Бо як розміркую докладно сю річ —
Царів нам зовсім не потрібно».

XVII

Агу! Я з цісарем сварився!
У сні, у сні то, звісно,
Наяві з такими особами ми
Не смієм балакать так злісно.

Лиш в сні, у ідеальнім сні
Посміє їм німець сказати
Всю правду, що в вірному серці за дня
Глибоко привик він ховати.

Коли я збудився, минали ми ліс,
І вид дерев безлистих,
Ота дерев'яная дійсність тверда
Із снів мене вирвала млистих.

Розважливо дуб головою хитав,
Берези зловіщо різками

На мене махали, і скрикнув я враз:
«Прости мені, царю коханий!

Прости, Барбароссо, вразнії слова!
Та й що там вражатися твар'ю
Такою, як я! Ти ж мудріший від нас —
Лиш швидко явися, мій царю!

Коли гільйотина тобі є не в смак,
То можна карать по-старому:
Мечем шляхтичів, а на стрічок міщан
Та й мужиків сірому.

Хоча для відміни не вадить часом
І пана на мотуз надіти,
А хлопів, міщанство стинать топором —
Таж всі ми божі діти.

Введи, коли хочеш, тортури назад
І п'ятого Карла порядки,
Народ ввесь на цехи, на гільди й стани
Назад розташуй, мов в шуфлядки.

І давнюю римську державу святу
Усю воскреси нам, все дрантя
Старе поверни нам назад і пристрій
Ввесь світ у прогниле фурфантя

З середніх віків! Пристаємо на се!
Усе середньовіцтво
Правдиве могли б ми знести, лиш змети
Те нинішнє каліцтво,

Лицарство безпортке, ту суміш гидку
Готицької сліпоти
Й нової брехні, що раз се, а раз те,
Про ні то пси, ні кóти.

Замкни всі ті буди і геть розжени
Ту комедіантську зграю,
Що тільки осмішує давні часи!
Лиш швидко явися, мій царю!»

XVIII

У Міндені кріпость здорова: і мур
Могутній і добрая зброя;
Та прусських кріпостів чомусь
Вже зроду не люблю я.

Прибули ми там уже пізно під ніч.
Так лячно під нами стогнали
У зводженім мості фортечнім дошки,
І темні рови позівали.

Високії башти з погрозою так
І квасно на мене глипіли;
Відомкнемо з дренькотом браму, і знов
Заперто й замки заскрипіли.

Ах, сумно зробилось мені на душі,
Так, як Одіссею й дружині,
Коли Поліфем [1] каменюкою їм
Закупорив вихід з яскині.

Ось ка́прал до нашого воза зблизивсь
І, як ми звемося, питає.
«Я звуся Ніхто [2], і я є окуліст,
Що велетням більма знімає».

В гостиниці ще мені гірше було,
Була мені й страва немила.
Я швидко ліг спати, та вснути не міг,
Важка мя перина душила.

---

[1] Поліфем у Гомеровій «Одіссеї» ([пісня] IX, в[ірш] 366 і д.) представлений як одноокий циклоп-велетень. Коли Одіссей з кількома товаришами зайшов у його яскиню, він замкнув вихід величезним каменем і почав тих людей одного за другим роздирати й їсти.

[2] В «Одіссеї» розказано далі, як Одіссей підпоїв Поліфема, хотячи його осліпити. Коли Поліфем запитав його, як він називається, хитрий Одіссей сказав, що називається Ніхто. Гейне, натякаючи на сю повість і ставлячи себе в положення Одіссея, в противенство до сього Гомерового героя, котрий мав намір осліпити Поліфема, приписує собі намір знімати більма, просвічувати велетнів, т[о] є[сть] народи.

Перина широка була, пухова,
Завіски з червоного шовку,
Вверху полиняний з парчі балдахін
Вниз звісив кутас, мов головку.

Проклятий кутас! Він цілісіньку ніч
Не дав мені й хвилі спокою!
Так грізно, мов Дамоклів меч [1],
Він висів надо мною.

Здавалось часом: се змії голова
И сичить мені стиха те слово:
«А, пташку! Ти тутка! Вже кріпость отся
Не пустить тя звідси живого!»

«О щоб я,— стогнав я,— о щоб я тепер
Був дома, не в ямі сій мерзкій,
А там у Парижі, при жінці моїй,
На вулиці Пуассоньєрській».

Я чув, як поперек мойого чола
Часом щось черкало студене,
Мов цензора зимнії пальці, і враз
Всі мислі щезали від мене.

Жандарми в смертельних полотнах роєм
Круг ліжка мойого скакали,
Я бачив ті білії мари і чув,
Як пута-кайдани бреньчали.

І вверглись на мене і геть потягли,
І, поки я здужав очутись,
Вже був я висóко на голій, стрімкій
Скалі, до граніту прикутий.

---

[1] Дамокл — дворак сіракузького тирана Діонісія старшого, величав раз свого пана як найщасливішого з людей. Діонісій предложив йому поміняти ся з ним на годину й посадив його на престолі, над котрим, саме над головою Дамокла, висів гострий меч на тоненькім волоску. Се так попсувало Дамоклові гумор, що він не міг видержати умовленої години на престолі й не міг за той час думати ні про що інше.

А клятий, поганий кутас був оп'ять
Мені над головою:
Тепер виглядав він, як чорний орел,
Що шибався от-от надо мною.

Пізнав я його! То був прусський орел!
Ударив і кігтями впився
У тіло, нутро моє шарпає й жре,
Стогнав я і з болю аж вився.

Я довго стогнав, поки півень запів,
І з сну я страшного з трудóм встав.
Я в Міндені знов у перині жаркій,
І знову орел кутасóм став.

Як стій екстрапоштою виїхав я
Та так відітхнув, мов сто фунтів
Із груді скотилось, коли опинивсь
Аж на бюкебурзькому грунті.

XIX

Великий Дантоне, ти геть помилився,
За те й наложив головою!
Ні, можна забрати свою вітчину
На ходаках з собою.

Бач, з півкнязівства Бюкебурга мені
Прилипло до чобіт он!
Таких болотистих гостинців я ще
Не бачив як світ світом.

Оглянув я Бюкебург-город і в нім
Мій замок родинний — лип'янку,
Де родився дід мій; бабуню я мав
Із роду гамбуржанку [1].

---

[1] Гейне не знав свого діда ані баби. Дід Гейман Гейне умер в 80-тих роках минувшого століття й походив з незаможної жидівської родини, баба Мате Єва з дому Попперт походила з багатого роду й умерла в р. 1799.

В полудне в Ганновер прибув я і дав
Почистити чоботи швидко,
А потім у місто поплівся — люблю,
Щоб їздити не без пожитку.

Мій боже! Отут красота, чистота!
Болота на вулиці й трішки
Не видно, будинки величні такі,
Поважні, зовсім не насмішки.

Найбільше сподобався ринок мені:
Довкола будинки здорові,
Між ними й той двір, де король проживав
Він гарної дуже будови

(Говорю про двір). Перед брамою є
Дві будки, в них рано і пізно
Сторожа в червоних мундирах стоїть,
Глядить вона дико і грізно.

«Живе тут,— сказав мені мій провідник,—
Король Ернст Августус [1], англійський
Лорд, шляхтич і торі по поглядах, ще
Досить кремезний як на вік свій.

Живе ідилічно-безпечно він тут,
Бо краще, ніж варта ледача,
Хоронить його наших любих міщан
І люду трусливая вдача.

Не раз з ним видаюсь, він жалуєсь все,
Що так його нудить страшенно
Уряд королівський, в Ганновер його
Немов на заслання зіпхнено.

Він звик на великобританське життя,
А тут йому тісно і гидко,
Ще й сплін його мучить. «Ій-богу,— мовля,—
Мабуть, я повішуся швидко!»

---

[2] Ернест Август — король ганноверський, князь кумберландський, був сином англійського короля Джорджа III, родився в р. 1771, умер 1851 р.

Позавчора рано застав я його,
Як, сумно зігнувшись, при кухні
Варив власноручно клістир для своїх
Собак, що з хвороби попухли».

XX

Із Гарбурга в Гамбург година їзди.
Прибув я, уже вечоріло,
Зірки мене з неба вітали усі,
Повітря тепленьке леліло.

А як я до мами у хату ввійшов,
З утіхи вона аж злякалась
І скрикнула: «Синку мій!» — і мов дитя
В долоні обі заплескала.

«Мій синку! Вже тринадцять літ
Минуло, від тебе ні вісті!
Ти, певно, дуже зголоднів —
Скажи, що будеш їсти?

Є в мене риба, гуска є
І славнії бросквині».
«Давай же і рибу, і гуску сюди,
І славнії бросквині».

А як я з великим смаком заїдав,
Мамуня в утіхи приливі
Питала про се, то про те, а часом
Про речі доволі дразливі.

«Мій синку, ну як там в чужині тобі?
Чи жінка твоя господарна?
Заходить тя добре? Латає тобі
Чулки й сорочки усе гарно?»

«Незгірша в вас риба, матусю моя,
Та рибу все мовчки тра їсти,
А то, говоривши, легенько б могла
У горло остина залізти».

А як я ту рибку незгіршую з'їв,
То гуску внесли прямо з печі.

Знов мати пита то про се, то про те,
Часом про дразливії речі.

«Мій синочку, де ліпше жить
По-твому: в нашім краю
Чи в Франції? Де ліпший люд
По вдачі і звичаю?»

«Німецькая гуска, матусю моя,
Є добра, та в Франції й доси
Начинюють гуску смачніше, ніж ми,
І роблять ліпші совси».

А як уже гуски не стало, тоді
Бросквині на черзі нам стали,
Солодкі такі та сочисті вони,
Предивно мені смакували.

А мати на радощах знов почала
Питати про всякі приватні
Й публічнії справи, а інколи й про
Питання досить делікатні.

«Мій синку, а погляди в тебе які?
В політику бавишся ти ще?
З яким сторонництвом держиш і котре
Ти ставиш над всіми найвище?»

«Предобрі бросквині, матуся моя,
І маю в тім розкіш єдину,
Коли висисаю солодкий їх сок,
А геть відкидаю лушпину».

XXI

Допівпогорілий наш Гамбург[1] тепер
Здвигається звільна з руїни,
Глядить сумовито, мов пудель отой,
Обстрижений до половини.

---

[1] Гамбург був до половини знищений великим пожаром, що лютився від 5 до 8 травня 1842 року.

Багато вулиць пощезало, мов дим,
І дуже за ними жалію.
Де дім, у котрому я вперве кохав
І першую стратив надію?

Де тая друкарня, що в ній друкував
Свої «Подорожні картини»? [1]
Пивниця, що вперве в ній устриці їв
З приятелями молодими?

А Дрекваль [2], де Дрекваль жидівський подівсь?
Червоне телятко злизало!
Де будка періста, в котрій ще малим
З'їдав я цукерків чимало?

Де ратуш, в котрому премудрий сенат
І бюргери в раді сварились?
Вогонь все пожер! Найсвятіші місця
Від нього цілі не лишились.

Налякані люди ще охали все,
Усе ще тужливі, сумнії,
Мені повідали про лютий пожар,
Страшеннії події.

«Відразу на всіх нам рогах занялось,
Дим з полум'ям всюди посполу!
Церковнії вежі горять, мов свічки,
І з хряском валя́ться додолу.

Згоріла і біржа стара, де здавен
Батьки ще й діди торгували,
І сотнями літ, як лиш мож, найчесніш
Взаємно себе шахрували.

Лиш банк, тота срібна душа містова,
І книги, де кождого з нас вся

---

[1] «Подорожні картини» («Reisebilder») друкувалися в двох друкарнях: перший і другий том у Ланггоффа, а третій — у Міллера, обі вони згоріли в 1842 р.

[2] Дрекваль — була се вулиця, на котрій жили переважно жиди.

Записана вартість в монеті,— наш банк
З пожару, хвала́ богу, спасся.

Спасибіг і тим, що з найдальших країн
Складки [1] для нас збирали —
То добрий інте́рес, з отих ми складок
Щось з вісім мільйонів дістали.

А запомоговую касу вели
Правдиві побожні християни,
Повік не довідалась ліва рука,
Що права загарбала, пане.

З усіх країв спливався гріш
У наші одвертії жмені,
І страви ми брали, приймали усе,
Що слали нам люди хрещені.

А слали нам одіж, ліжка, подушки,
Хліб, м'ясо, розсолу і фляків,
А прусський король нам хтів навіть прислать
Два відряди своїх вояків.

Ну, матеріальнії страти ще нам
Вернулись, ті мож оцінити —
Та страх наш, перестрах! За нього ніхто
Не здужає нам заплатити».

Щоб духу додать їм, сказав я: «Ну-ну,
Не плачте, краяни, мов діти!
Он Троя був город май ліпший, ніж ваш,
А мусив до грунту згоріти.

Наново доми відбудуйте свої
Та висушіть тії баюри,
І ліпшії справте закони собі
Та ліпші пожарнії рури.

---

[1] Складки на погорільців Гамбурга винесли не сповна півп'ята мільйона марок банко; шкоду, зроблену пожаром, оцінено на 90 мільйонів марок, значить, інтерес не був такий добрий, як тоді загалом говорено.

Не сипте кайєнського перцю в розсіл
Так много, се шкодить здоров'ю,
І коропи ваші не стравні, ви їх
У товщі печете з лускою.

Не дуже вам шкодять одні каплуни,
Та лиш не спіймайтесь на штуці
Зозульки [1], що хитро поклала яйце
Якраз у бурмистра перуці.

Що се за погана зозуля, про те
Казати вам більш не впадаєсь,—
Коли спогадаю про неї, то все
Внутрі мені перевертаєсь».

XXII

Ще більші, ніж в городі, вбачив я тут
У людях переміни:
Всі ходять сумні та прибиті такі,
Немов живі руїни.

Худії вихудли ще більш,
Товстії ще більш потовстіли,
Постарілись діти, а старші якраз
Всі майже здитиніли.

Багато, котрих я телятами знав,
Застав я волами тепера,
З не одної гусочки гуска тепер
Зробилась пишнопера.

Рум'яниться Гудель [2] стара, чепурить,
Сирена мов, корпус свій грубий,
На лисину чорнії коси чіпля
І вставила білії зуби.

---

[1] З о з у л е ю прозивали в непрусських краях прусського орла; яйце, котре поклала та зозуля в бурмистровій перуці,— се прусські запросини, щоби Гамбург приступив до прусського митового зв'язку.

[2] Г у д е л ь — маюча жидівка, жила на вулиці Дрекваль і користувалась не найкращою славою.

Ще, може, найліпше держиться з усіх
Папірник [1], старий мій віритель:
Пожовк його волос і в'єсь над чолом —
Достоту Іван мов Хреститель.

А Адольфа Галле [2] мельком я зуздрів —
Шмигнув попри мене десь в ганку;
А чую, що дотеп його погорів,
Та був забезпечений в банку.

І цензора [3] свого старого я знов
Подибав. У мряці, похилий,
На гусячім ринку на мене наткнувсь,
Важкі його думи гнітили.

Ми руки сердечно собі подали,
Аж сльози заблисли в старого...
«Як рад я, що ще раз вас бачу!» Була
Се чулая сцена, їй-богу.

Не всіх застав я. Не один
З сим світом попрощався.
Ах, навіть Гумпеліно [4] мій
Мене не дочекався.

Той праведник дух свій великий спустив,
Зо мною не ждавши розмови,
І певно, тепер він, новий серафим,
Літає при троні Єгови.

---

[1] Едуард Міхаеліс, торговець паперу, високо шанований гамбурзький міщанин, умер в р. 1847, маючи 76 літ.

[2] В оригіналі назва ся не прописана, а означена тільки ***; впорядчик творів Гейне, д[октор] Ельстер, дійшов, що мова тут про д[октора] Адольфа Галле, зятя поетового вуйка, банкіра Соломона Гейне.

[3] Д[окто]р Фрідріх Людвік Гофман (1790—1871) був від марта 1822 до марта 1848 цензором у Гамбурзі.

[4] Банкір Лазарус Гумпель, котрого Гейне списав у книжці «Die Bäder von Lucca» під назвою Гумпеліно, умер 9 падолиста 1843 р., якраз коли Гейне прибув до Гамбурга.

Я дарма й горбатого діда шукав,
Адонісом ми його звали,
Що завше по місті на продаж носив
Тацки, мисочки й уринали.

Чи ще животіє малий Майєрець [1],
Бігме, я не можу сказати;
Рад був його бачить, та якось забув
В Корнета [2] про нього спитати.

І Саррас, вірний пудель, здох.
Ось шкода! Заложуся тут я,
Що Кампе [3] б хоч копу поетів волів
Утратить, ніж свойого пудля.

Гамбурзькая людність складається — так
Було знать з почину самого —
З жидів і християн; і в останніх також
Без грошей не купиш нічого.

Християни всі добрі і чесні май-май,
Обідають сито і смачно,
І векслі виплачують справно на час,
І все поступають обачно.

Жиди знов діляться на дві
Відрубнії громади:
Старі в синагогу день в день, молоді
Йдуть в темпель лиш празника ради.

Свинину їдять молоді, на закон
Мойсеїв підсвистують з злості
Усі демократи; противно, старі
Всі більше аристокорості.

---

[1] Генріх Мейєр (1788—1859) — критик театральний у Гамбурзі, мала, поламана постать, знайома тоді в широких кругах Гамбурга.

[2] Юлій Корнет (1794—1860) — добрий співак, а від р. 1841 до 1847 директор міського театру в Гамбурзі.

[3] Юлій Кампе — шеф знаменитої книгарської фірми, накладець усіх писань Гейне.

Люблю я старих і люблю молодих,
Та, бог мені свідок, охоти
Ще більш почуваю до певних рибóк,
Зовуться копченії шпроти.

XXIII

Наш Гамбург в республік ряді не яснів
Отак, як Венец'я, Флоренц'я,
Та устриці ліпші в Гамбурзі, а вже
Найліпші в пивниці Лоренца.

Був вечір чудовий, коли я туди
Враз з Кампом потяг напивати.
На устриці й рейнське, ну, звісно, не хто,
А Кампе мій мав фундувати.

Товáриство гарне застали ми там,
Старих побратимів чимало
Вітав я там втішно, наприклад, Шофп'є [1],
Нових теж досить ся набрало.

Був Вілле [2] між ними, котрого лице
Було, мов альбом, де студенти
Всіх таборів шпагами вúразно так
Вписали свої компліменти.

Був Фукс [3] там, завзятий язичник старий
І враг особистий Єгови,
Що вірить лиш в Гегля та надто хіба
Ще тільки в Венеру Канови [4].

---

[1] Герман де Шофп'е — гамбурзький лікар.

[2] Д[кто]р Франсуа Вілле — гамбурзький журналіст, редактор часописів «Literarische und kritische Blätter» і «Hamburger Börsenhalle».

[2] Д[кто]р Фр. Авг. Фукс (1812—1856) був якийсь час публічним учителем у Гамбурзі, потім задля слабого здоров'я покинув се заняття й віддавався студіям філософічним.

[3] Антоніо Канова — найзнатніший з новіших італьянських різьбярів, родився 1 падолиста 1757 р. в Поссаньо, умер у Венеції 1822 р. «Венера» належить до його ліпших творів.

А Кампе був Амфітріоном [1] моїм,
І усміх щасливо-бездонний
Яснів на лиці і світився в очах,
Мов ясність в обличчі Мадонни.

Я їв з апетитом, вино попивав
І все міркував собі в гадці:
«Мій Кампе — великий, бігме, чоловік
І цвіт усіх накладців.

Хто зна, може, з іншим накладцем би я
Був з голоду досі загинув,
А сей мя годує, ба й поїть іще —
Ніколи його не покину.

Я дякую богу во вишніх, що се
Вино сотворив нам на спрагу.
А також за те, що в накладці мені
Дав Юлія Кампе, добрягу.

Я дякую богу во вишніх, що він
Лиш здвигом всесильної волі
Ті устриці в морі на дні сотворив,
Вино те на земнім падолі.

Що також цитринам рости наказав
Щоб устриць отих покропити,—
Тепер же дай боже сю нічку мені
Твій дар отсей переварити!»

Вино мене м'яко настроює все,
Роздвоєння всяке у моїй
Душі заспокоює й будить у ній
Потребу любові людської.

І з хати геть мене жене,
Я мушу блукать вулицями,

---

[1] Амфітріон — фігура з комедії Плавта, змодернізованої Мольєром, а потім по-німецьки Клейстом, значить мужа, котрий гостить любовників своєї жінки і котрого ті любовники вдодатку прогонюють з хати й б'ють. Тут, очевидно, Гейне розумів тільки те, що Кампе гостив його своїм коштом.

Душа душі шука, глядить
За білими все спідницями.

Я таю тоді, наче віск від огню,
Від туги і бажань таємних,
Котів усіх чорними бачу, в усіх
Дівчаток — красавиць надземних.

А як на Дребан [1] я прийшов,
Побачив при місяця блиску
Предивную женщину, даму якусь
Чудово високогрудисту.

Лице її кругле й здорове було,
А око, мов синій туркусик,
А щоки, мов рожі, мов вишні вуста,
І крихту черво́ненький носик.

Вкривала голову її
Крохмальна наміточка біла,
Поскладана так, що корону з стрільниць,
І баштів, і мурів творила.

А біла спідниця на ній
Кісток не досягала.
А що за литки́! Се святиня на двох
Дорійських колонах стояла.

Наскрізь природну людськість знать
З очей, з лиця і з рота,
А лиш надлюдський зад свідчив,
Що се якась вища істота.

До мене вона підійшла і мовля:
«Вітай же над Ельбою, серце!
Тринадцять ми літ не видались, та ти,
Як бачу, той сам, що був перше.

Ти, певне, шукаєш красавиць отих,
Що тутка не раз тя стрічали

[1] Дребан — вулиця в Гамбурзі, ославлена як місце пробування і вечірніх прогулок публічних дівчат.

І в тих закамарках хороших з тобов
Всю ніч барашкували.

Життя-прочвара зжерло їх,
Та гідра стоголова;
Що було — минуло, сучасниці ті
Розвіялись, наче полова.

Квіточків тих гарних немає вже тут,
Що лип колись серцем до них ти;
Цвіли, процвітали й зів'яли давно,
І вітер оббив їх до крихти.

Зів'яли, обпали, столочила їх
Зла доля важкими стопами.
Ой, так-то, мій друже, вся розкіш, краса
Такими проходить стежками».

«А хто ж ти? — сказав я.— На мене глядиш,
Мов сонна поява старої
Минувшини! Де ти, прекрасна, живеш?
Чи можу піти я з тобою?»

Вона усміхнулась і мовить на те:
«Ні, ти помилився, я моральна,
Прилична і чесна особа зовсім,
Не отака звичайна...

Ні-ні, не така я мамзелька мала,
Що нипає тутка, мов курка!
Тож знай: я богиня Гаммонія є,
Опікунка міста Гамбурга.

Ти стрепенувсь, ти налякався,
Співак, що так смілий був доти!
Ну, хочеш зо мною іти? То ходім!
Чи, може, не маєш охоти?»

Та вголос я розреготався
І скрикнув: «Що й думати много!
Я йду за тобою! Веди мя де хоч,
А хоч би й до пекла самого!»

XXIV

Як виліз я вгóру по сходах вузьких,
Сьогó я не тямлю й донині;
Мабуть, на руках мене винесли там
Якіїсь-то духи незримі.

Отут у кімнатці Гаммонії нам
Спливали години крилатії,
Богиня призналась, що здавна була
Для мене вже повна симпатії.

«Послухай,— сказала,— давніш над усіх
Любила я того пііта,
Що виспівав в довгих гекзаметрах нам
Всю муку спасителя світа.

Отам на комоді ще й досі стоїть
Шановного Клопштока [1] бюст, бач!
Та довгі літа вже він служить мені
За стовпчик до вішання хуст, бач.

Коханок мій — ти тепер. Он твій портрет
У головах моїх прибитий
Над ліжком і свіжим, як бачиш, вінком
З лаврового листя обвитий.

Лиш те, що так часто ти моїх синів
Підщипував, правду сказавши,
Не раз мене дуже боліло. Закинь
Той звичай поганий назавше!

Таж надіюсь, час тебе вже відучив,
Щоб другим псот не править,
І більш толерантним зробив тебе він
Для самої глупості навіть.

Та що се ти здумав, скажи-но мені,
До нас тут на північ гостити

---

[1] Фрідріх Готліб Клопшток — один з видніших поетів німецьких XVIII віку, автор знаменитої в своїм часі «Мессіади», родився в Кведлінбурзі в р. 1724, умер 1803.

В так пізнюю пору? Ти ж бачиш, у нас
Морозець вже тисне сердитий!»

«Богине кохана,— відмовив їй я,—
Глибоко в людській груди
Дрімають думки, і бог зна, що часом
Якраз їх не впóру розбудить.

Поверху глядівши, я мався не зле,
Та гризло щось в серці мойóму,
В'ялило, мулило щодень усе гірш —
Попросту, тужив я додому.

Французьке повітря, так легке колись,
Важким почало враз робиться;
Німецьким повітрям я мусив дихнуть,
Щоб там не задушиться.

За запахом торфу почав я тужить,
За видом німецької хати.
Аж ноги у мене тремтіли, щоби
Німецькую землю топтати.

По ночах зітхав я, за дня тоскував,
Щоби побачить неньку,—
При Дамморі тутка старушка живе,
І Лотхен [1] живе там близенько.

І вуйка старого я вздріти бажав [2],
Добрягу, що все мене лаяв
І щирим усе порятівником був,
Як халепа вийшла якая.

Так дуже хотілось оп'ять з його вуст
Почути: «От глупий хлопчисько!»
Слова ті, мов музика, в серці мені
Дзвеніли тринадцять літ близько.

Я рад був побачити синій димок,
Що з коминів рідних злітає,

[1] Шарлотта Гейне, заміжня Ембден, сестра поетова.
[2] Соломон Гейне, банкір гамбурзький, вуйко і добродій поета, пізніше Гейне дуже зненавидів його.

Почуть соловіїв саксонських, пройтись
В буковому тихому гаї.

Тягло мене навіть до місць тих, де я
Всі муки пройшов невимовні,
Де двигав я хрест в молодечих літах,
Ходив у терновій короні [1].

Хотілось поплакати там, де колись
Лив сльози гарячі... Не знаю,
Здається, що глупе чуття це зовесь
Любвою до рідного краю.

Я й згадувать навіть про се не люблю,
Бо все ж воно — слабість, а стидно
Показувать публіці власне нутро,
Де всякі рани видно.

Я бриджуся тою голотою, що,
Щоб людські зворушити купи,
Свій патріотизм на покáз виставля,
Неначе жебрак свої струпи.

Безстидні, дрантиві оті жебраки
За датком, як дід, ідуть, голий:
«Подайте за гріш популярності і
Для Менцеля [2] й швабської школи!»

Богине кохана, якесь мене днесь
Чуття опановує ревне;
Я трошечки хорий, та я бережусь
І швидко подужаю, певне.

---

[1] Натяк на першу нещасливу любов поета до Амалії Гейне, дочки Соломона, а пізніше до її сестри Терези.

[2] Вольфганг Менцель — німецький критик і писатель, родився 1798 р. в Шлезії, написав багато творів історичних невисокої стійності, де виступав в обороні монархізму. В творі «Die deutsche Literatur» [1827] ударив він на старого Гете, а в другім виданні тої ж книжки (1836) на писателів «Молодої Німеччини», особливо Гейне і Берне. Умер в р. 1873. [...]

Так, хорий я, й дуже б ти серце моє
Скріпила, зів'яле за домом,
Якби мені чашечку чаю дала,
Та з ромом, голубочко, з ромом».

XXV

Богиня зготовила чаю мені
І рому домішала.
Сама ж вона сам чистий ром
Без чаю попивала.

Головку схилила мені на плече,
Хоч трохи їй башти в короні
Крохмальній пом'ялись, і річ повела
Помалу в сердечному тоні:

«Не раз мені страшно робилось, коли
Згадаю, що ти без призору
Живеш в тім безбожнім Парижі, в гнізді
Розпусти, мов човник на морю.

Волочишся там, а при тобі нема
Хоч вірного накладця,
Статечного німця, щоб був би тобі
Мов Ментор [1] і дорадця.

А, кажуть, покуси там много кругом,
Там многі-премногі сильфіди,
Не надто й здорові, і легко вони
Спокій твій прогонять навсігди.

Не їдь до Парижа, лишися у нас,
Тут скромність панує, ще й віра,
І радощі тихі, родинні цвітуть,
І приязнь неложна та щира.

Лишися в Німеччині! Ліпше тепер
Ти тут, як колись, засмакуєш

[1] В «Одіссеї» являється богиня Афіна Телемахові звичайно в виді Ментора в подорожі до Пілоса й Спарти.

І ми ж поступаєм, і певне й ти сам
На собі той поступ почуєш.

Не так уже гостра й цензура тепер,
Наш Гофман здобрів, старовина,
Не черкає люто, як черкав колись
Твої «Подорожні картини».

Та й ти постарівся, податливий став,
Погодишся де з чим конечно,
А навіть минуле покажесь тобі
Не так-то вже злим набезпечно.

Бо щоб в нас так страх було лихо колись,
Се вже перебрехано дійсно!
Таж може було й в нас, так як в Римі, уйти
Неволі через самовбійство.

І вільність думок мав німецький народ,
Всі вільність думки мали —
Крім тих немногих, що книжки
Й газети друкували.

Безправності та самоволі також
У нас не бувало, небоже;
Без суду й найгірший, було, демагог
Повішений бути не може.

Ні-ні, хоч які були кепські часи,
Так зле не було в нас, мій сину!
Ніколи ніхто ще в німецькій тюрмі
Із голоду нагло не згинув.

Зате, бувало, в нас цвіли
Покора, й віра, й сердечність,
Тепер же розвелись на зло
Невірство, пиха й суперечність.

Гай-гай, незабаром захочуть усі
Практичної, зверхньої волі,
Не тої, що в серці носили батьки,
Пречисту, як квіточка в полі.

І наша поезія гарна, мабуть,
Завмре вже й тепер — божа воля —
На ладан ось дише, не стане царів,
Не стане й Атти Тродля [1].

Дочка буде їсти і пити досить,
Та вже не так скромно, як мама;
Скінчилась ідилля, на сцену вже йде
Грізна, бурлива драма.

О, якби мовчати ти міг, я б зняла
З призначення книги печаті,
В чарівному дзеркалі прийдість усю
Могла би тобі я вказати.

Чого ще на світі не бачив ніхто,
Тобі б я хотіла вказати:
Будущину рідного краю твого —
Та ах, ти не вмієш мовчати!»

«Мій боже, богине! — я втішно скричав.—
Я був би щасливий безмірно!
Вкажи мені рідного краю судьбу —
Я муж і мовчатиму вірно.

Я зараз готов присягнути тобі
На все, що захочеш, без зваги,
Щоби запевнить, що мовчатиму. Ну,
Якої ж жадаєш присяги?»

Вона ж мені мовила: «Ну, присягни ж
Старих патріархів звичаєм,
Як клявсь Єлизар Авраму, про що
В святому письмі ми читаєм [2].

---

[1] Атта Тролль — герой невеличкої поеми Фрейліграта «Der Mohrenkönig». Се король негрів, взятий європейцями в неволю і здеградований на те, що їздить по містах з цирковою будкою і бубнить на великім тарабані.

[2] Книга Битія, гл. 24, зач[ин] 2: «І мовив Авраам до найстаршого слуги свойого дому, котрий мав надзір над усім його добром: «Поклади руку свою під мої бедра і присягни мені» і т. д. Таку саме присягу стрічаємо в тій же книзі, гл. 47, зач[ин] 29.

На бедра мої ти долоню покладь,
Піднявши вгору шати,
І присягни повік у всім
В письмі й словах мовчати!»

Врочистая хвиля! На мене немов
Минувшини пахнуло раєм,
Коли я велику присягу складав
Старих патріархів звичаєм.

На бедра богині я руку поклав,
Піднявши вго́ру шати,
Й поклявся, що буду незламно усе
В письмі й словах мовчати.

XXVI

Пашіло богині лице рум'янцем
(Здаєсь, що їй ром у короні
Шумів), і до мене вона почала
Балакать в тужливому тоні:

«Стара вже я. Родилась я того дня
Як Гамбург сей багатий
Заложено. Сильна цариця плотиць
На Ельбі була моя мати.

Мій батько монарх був могучий — Карло
Великий, німецько-французький
Володар, мудріший і дужчий іще,
Ніж Фрідріх Ве́ликий, кріль прусський.

Той стіл, на котрім він в короні сидів,
У Аахені є ще в музеї,
Столець же, що ніччю на нього сідав,
Лишився у мами моєї.

А мама мені полишила його —
Се мебель не так-то й хороший,
Та я б не дала його, хоч би ось тут
Давав мені Ротшільд міх грошей.

Поглянь, онде стільчик стоїть у куті,
Старенький, подерсь на заплічку

Саф'ян, і подушку бог зна ще коли
Погризла міль на січку.

Та підійди і підійми
Подушечку з стільця ти,
Побачиш круглий отвір в нім,
Під ним горнець крисатий.

Се горщичок є чародійський, у нім
Магічні плини киснуть;
Як голову в отвір той вложиш, тобі
Будущини шляхи розблиснуть.

Побачиш Німеччини прийдість усю,
Мов бовдури диких фантазмів,
Та лиш не лякайсь, як із плину підуть
Тумани вонючих міазмів».

Сказала се й дивно всміхнулась вона,
Та я не злякався нічого,
Як стій поспішився, щоб голову впхать
До отвору в кріслі страшного.

Що там я побачив, не можу сказать —
Присяги повинен я слухать,—
Заледве сказать мені вільно лиш те,
О боже, що мусив там нюхать!

З обридженням досі пагадую я
Той вступний смрід, о браття,
Проклятий, огидний, мов змішана гниль
Старої капусти й шкургаття.

Та ще страшніший смрід відтак
Піднявся, мій боже небесний!
Мов з тридцяти шести стайнів
Враз виметено ввесь гній.

Я знаю, що мовив колись-то Сен-Жюст
До революційної ради:
На гостру хоробу тра гострих ліків,
Не з рожі олійку й помади.

Та смрід той німецької прийдості всю
Перевершив надію
Мойóго носа, я почув
Що вже ось-ось зомлію,—

І справді зомлів. А як очі відкрив,
Сидів при богині любезній,
І голову схилену я опирав
На груді її широчезній.

Блищать її очі, палають уста,
Ніздрі її дрож роздвигає,
І, страсно обнявши поета, вона
В нестямі сю пісню співає.

«Є в Фулі король [1], в нього чарочка є,
Над все йому мила здається.
А як підіп'є собі з неї досить,
То зараз сльозами заллється.

Тоді йому всячина лізе на ум,
Хто зна, до чого воно й відки,
Ухопить папір і підпише указ:
Тебе запроторить до клітки.

Не їдь ти на північ, пильнуйсь короля
У Тулі і тих, що довкола
Його: се жандарми й поліція, бач,
І вся історичная школа.

Лишись тут зо мною! Тебе я люблю,
Ми будемо устриці їсти
І пити вино теперішніх часів,
Забудьмо будущії вісти.

Накрий отой отвір! Щоб воня гидка
Нам втіхи не псувала!

[1] Король в Фулі.— Мова тут про прусського короля [Фрідріха] Вільгельма III, котрий любив запиватися. Історична школа в науці права основана берлінськими професорами-правниками Карлом Савіні (1779—1861) і Карлом Фрідріхом Ейхгорном (1781—1854), котрі видавали фаховий журнал «Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft».

Тебе я люблю, як ніколи іще
Поета жона не кохала.

Тебе я цілую і чую, як твій
Мене підносить геній,
Чудовий хміль якийсь шумить
В душі моїй вітхненній.

Мені здаєсь, що город весь
Лунає сторóжі піснями —
Що се гімнеї, весільні пісні,
Що вже є по шлюбі між нами.

На конях прислуга гарцює кругом,
З огнистими все походнями;
На нашу се честь той огнистий танок
Несеться і в'ється за нами.

А ось виступає премудрий сенат
І всі містові потентати;
Покашлює бурмистр і хоче, мабуть,
Врочистую мову сказати.

В блискучих уборах зближаєсь отсе
Кружок дипломатичний
І в імені наших сусідніх держав
Поклін нам складає величний.

А ось і духовні процесії йдуть,
Пастори та рабини —
Та ах! Ось і Гофман, твій цензор страшний,
Скрадається за ними.

Він ценькнув ножицями — ой!
Дібрався вже до тіла —
Шасть-прасть, і найкрасніша часть
Відтята відлетіла!»

XXVII

Що більше в ту чудову ніч
Там сталося зо мною,
Повім вам іншим разом, як
Бог дасть дождать весною.

Щезають уже, хвала богу, старі
Брехливі покоління,
Пома́леньку чахнуть, хиріють вони
І мруть на сухоти сумління.

Нове покоління росте, підроста,
Без фальші, не бите у тім'я,
З думками свобідними, з вільним чуттям,
Йому-то усе розповім я.

Росте уже молодіж, що зрозуміть
Поетову гордість зуміє,
При серці поета, мов в сонці літнім,
Вона свою душу огріє.

Коханням, мов світло, те серце горить,
І чисте, вогонь мов з ефіру,
Самі благородній Грації мені
Настроїли віщую ліру.

Се ліра та сама, котрою гримів
Мій батько з афінської сцени,
Блаженної пам'яті Арістофан [1],
Котрого любили Камени [2].

Се ліра та сама, що нею колись
Про діла дзвонив Пейстетери [3],

---

[1] А р і с т о ф а н — знаменитий афінський комедіописатель, головний представник т[ак] зв[аної] «старої комедії». Ми не знаємо, ані коли він родився, ані коли він умер. Перша його комедія виставлена була на сцені в р. 427, а остання в р. 390 пер[ед] Хр[истом]. В протягу тих 37 літ він написав, після одних звісток, 54, після других — 44 комедії, з котрих до наших часів дохо́валося в цілості 11.

[2] К а м е н и — музи.

[3] П е й с т е т а й р о с — герой Арістофанової комедії «Птахи», виставленої в р. 414, підмовляє пташачий рід оснувати свою осібну державу, закладає столицю Нефелококкігію і при помочі птахів перемагає самих богів, котрим відрізує доступ до земл', забравши у власть птахів усе повітря. Боги мусять робити з ним згоду, дають йому за жінку Базілею, т[о] є[сть] королівську власть, а Зевс віддає йому свої громи.

Котрий Базілею за жінку дістав
І взнісся у вищії сфери.

В останній главі стрібував я також
Наслідувать трошки, по-свому,
Закінчення «Птахів»,— ся штука вдалась
Найліпше, знать, батькові мому.

І «Жаби» прекрасні. В Берліні тепер
В німецькім переводі
Їх грають на сцені, і ними, мабуть,
Любуєсь король сам добродій.

Він любить сю штуку. Се, певно, свідчить
Про смак до поетів класичних;
Небіжчик старий король більше любив
Новіших жабо́к поетичних.

А сесь любить «Жаби». Та якби ще жив
Їх автор-сиротина,
То я би нізащо не радив йому
Являтись до Берліна.

В Берліні би дійсний був Арістофан
Безпечний, мов муха в окропі;
Швиденько направо й наліво, мов хор,
Він мав би жандармів по копі.

Глоті, що тепер лиш хвостами маха,
Тоді було б вільно ревіти;
Поліція зараз дістала б указ
Заперти поета до кліти.

Королю, тобі я бажаю добра
І дам тобі щирую раду:
Шануй собі вмерших поетів, та вже ж
Не входь і з живими у зваду.

Не муч ти поетів живих, бо у них
Є також огненнії стріли,
Страшніші геть-геть від Зевесових стріл,
Котрого вони ж сотворили.

Ображуй богів і старих і нових,
Увесь олімпійський теметів [1],
В додатку й Єгову старого, як хоч,
А лиш не ображуй поетів.

Щоправда, кріпкенько караються боги
За всяке грішне діло,
Пекельний огонь припікає май-май,
В нім пряжать і душу і тіло.

Та є святі, що вимолять
Із пекла; дар багатий,
Відправи церковні тож можуть душі
Чима́ленький відпуст з'єднати.

А як наостатку прибуде Христос,
Він брами пекельні зламає;
Хоч гостро він буде судить, не один,
Проте, прошмигнеться до раю.

Та є такі пекла, з котрих тя повік
Ніхто не відкупить, небоже;
Ні жадна молитва, ні навіть Христос
Нічого тобі не поможе.

Чи ж Дантове пекло не звісне тобі,
Страшливі оті «терцаріме»? [2]
Кого в таке пекло впакує поет,
То й бог його відтам не вийме.

Ні бог, ні месія не збавить його
Від тої співучої муки.
Вважай же, королю, і ти там підеш,
Як впадеш поетові в руки.

Скінчено 15 грудня 1891.

---

[1] Т е м е т і в — в бойківському говорі цвинтар, тут ужито в значенні зборище померших.

[2] Знаменита поема Дантова, котрій посвячена буде одна із слідуючих книжок нашої «Антології», написана строфами, з котрих кожна складається з трьох рядків, римованих в такий спосіб, що перший рядок римується з третім, середній першої строфи з першим і третім слідуючої і т. д. Так уложені вірші зовуться по-італьянськи «terze rime», або «терчіні», Гейне в сьому місці в оригіналі називає їх невірно «терцетами».

Ґеорґ Гервег

В'ЯЗЕНЬ

Вже десять літ, як птахів чув я спів
Послідній раз в зеленім, тихім гаю!
Вже десять літ, як сине небо зрів
Остатній раз я! Чи ще його пізнаю?
Ох, десять літ! Чого ж ще, царю, хочеш?
Чи мало ще тих моїх мук і болів?
Глянь, та рука твій трон не раз здрухоче!
Пусти, пусти мене умерти хоч на волі!

Вже десять літ! Присхли до кості жили
І власні пута бачу лиш насилу.
О, не лякайсь! Нема вже в мене сили,
Хіба лиш тільки щоб зійти в могилу!
Ти світу пан, у тебе військ мільйони,
Я черепок, недобиток недолі
Глянь, та рука тебе не скине з трону!
Пусти, пусти мене умерти хоч на волі!

Вже десять літ, як серед стін тюрми
Бажаю смерті, а сконать не можу!
Щоб раз дихнути вольними грудьми,
Душа би полетіла ген у ясність божу!
Лиш раз дихнути! Чи ж і те замного?
Чи ще замало маєш війська в полі?
Глянь, та рука не зломить трону твого!
Пусти, пусти мене умерти хоч на волі!

Вже десять літ, як духа мого вбито,
Підтято в корені життя моє,
Мій спів заглушено і в гріб зарито,
Давно остання згасла іскра вже!
Ще не досить? Чого ж ще, царю, хочеш?
Що за користь тобі з тих мук і болів?
Глянь, та рука твій трон не раз здрухоче!
Пусти, пусти мене умерти хоч на волі!

Фердінанд Фрейліграт

СПОМ'ЯНІТЬ!

Чи хто молотом важким кує,
Чи хто в полі жито жне;
Чи хто в ямі трудиться й скорбить,
Щоб на страву заробить;
Хто гребе на кораблях веслом;
Хто за пряжею і льном
При верстаті ткацькім заробля,
Щоб жила його сім'я.

Честь, поклін усім робітникам,
Мозолистим всім рукам!
Кождій каплі поту, що паде
В труді, честь нехай буде!
Всім, що орють, коплють і садять,
Всім, котрих держить верстат!
Честь і тим, що, хоч в біді самі,
Мислі сіють в голові!

Чи то по бібліотеках тісних —
Гниль та пил лиш коло них;
Чи ж книгарням на зиск вони
Драми пишуть, романи;
Чи для грошей мусять, для скупих
В глупствах бабраться чужих;
Чи учену панщину робить,
Греку та латину вчить:

Кождий з них — убогий пролетар!
Нужда — пан їх, голод — цар!

Кождого грижа до костей жре,
Бідність в тихий гріб кладе!
Власть, системи, глупий пересуд,
Їх, як кождого, гнітуть.
О, і їм кров теплу з серця, бач,
П'є дітей голодний плач!

Не одного-то я знав колись:
З серця пісні би лились,
А недолі, бідності огень
Пік і гриз його день в день.
Мов у клітці птах, метався,
Мов у колесі пищав
Недостаток день за днем змагався,
Просвітку в грижі не знав.

Але хоч блідий, слабий — не впав,
Працював, учив, писав;
Хоч здоров'ям пахли надворі
Цвіти, чари весняні...
Соловія розлягався спів...
Підпідьомкав перепів
Він, зарібник духу, тим часóм
Сліпав в кліті над письмом.

І хоч дух надвір, на волю рвався,
Він усидів, не подався.
«Адже й се поезія! Та ж се
Людське нам життя несе!»
А як часом замагає біль,
Говорив він сам собі:
«Будь-що-будь, я честі не скаляв,
Для людей я працював!»

Но вкінці не стало сили вже,—
Впав, як в бою муж паде.
Лиш часом в гарячці уставав,
Давні пісні споминав:
В тиху ніч мов молодів він знов,
В серці живо грала кров,
І свобідно дух його злітав,
Земні пута з крил скидав.

Вже давно в могилі він лежить —
Вітер понад ним шумить,
І бур'ян поріс, й хреста нема,
Де він, бідний, спочива,
Жінка й діти між людей пішли,
Горе й сльози понесли;
Бідні! Їм лишилось від вітця
Чесне лиш його ім'я!

Честь, поклін усім робітникам,
Мозолистим всім рукам!
Кождій каплі поту, що паде
В труді, честь нехай буде!
Всі, що орють, сіють і садять,
Всім, котрих держить верстат!
Честь і тим, що, хоч в біді самі,
Мислі сіють в голові!

Анастазіус Грюн

В ДОБРИЙ СПОСІБ

Господар підпилий з гостини вертає.
Аж бач, проти нього слуга шкандибає.
«Агов, Филимоне, куди се ти йдеш?
Та ж нині не свято, що байдики б'єш!»

«Та так, на прохід я крихітку відбіг,
Та й хати шукаю собі на нічліг».

«Та й хати шукаєш? Се що за содома?
Що сталося, що не ночуєш ти дома?»

«Що сталось? Та що ж би? Нічого, Фалабу:
Лиш Лиско, наш песик, зламав собі лапу».

«Мій Лиско! Агій, як жию, не чував,
Аби пес самохіть собі лапу зламав».

«Та де ж самохіть! Йому кінь розтолочив,
Як спудившись, вирвавсь і в вир з кручі скочив».

«Ой во́роже! Як-то? Найкращий мій кінь!
Кажи-бо, чого так сполошився він?»

«Бог знає, здається тим, що перед ним
Впав з грушки й на кіл пространився ваш син».

«Мій син! Але, чей же, не дуже зранився?
То жінка десь плаче! То я догостився!»

«Ні, жінка не плаче, умерла відразу,
Як трупа хлопчини зняли з перелазу».

«І чом же ти, драбе, в нещасті такім
Волочишся тутка і з ким лишив дім?»

«О, з дому лиш вугіль і попіл лишився!
Опівночі вчора дотла він спалився.

Бо баба підпита при трупах заснула,
Від свічки одежа на ній спалахнула.

І хата згоріла, стайні й обороги,
Худоба і слуги усі до одного,

Мене лише пан біг живого пустив,
Щоб я в добрий спосіб все вам сповістив».

НАШ ЧАС

Хрест поміж двома свічками на зеленому столі;
Суд засів, важкії думи всім засіли на чолі.
Бо на суд вони зазвали переступника — наш час,
За тото, що горе, чвари, бунти він несе до нас.

Та не входить переступник: час не має часу знать,
На судилищі людському ніколи йому чекать.
Поки ті ждуть дві години, час вже двісті миль угнав,
Тільки речника шле свого, щоб панам оце сказав:

«Не ганьбіть ви час невинний, ви ж себе тим ганьбите!
Час — то білий лист паперу, ви його лиш плямите.
Час — неписаная карта, ви — на карті письмена;
Сли письмо не так-то мудре, то чи карти в тім вина?

Час — то чарка кришталева, ясна, чиста і без сказ.
Хочесь мід вам з неї пити, чом поганий ллєте квас?
Час — то дім; колись був гарний і жилось вигідно в нім,
Аж як ви в нім поселились, стався божевільних дім.

Час — то поле: засівали ви на нім осот, бур'ян,
І дивуєтесь, чом жито не зарóбилося вам?
Цезар на такому полі здвиг би слави світлий дім,
Вам же, трусам, лиш тікати в ганьбі є куди по нім.

Час — то арфа многострунна: як загра на ній неýк,
То дражнить лишень собаки навкруги нестрійний гук.
Ну-ко, де Боян між вами, щоб добув з них віщий глас,
Щоб заслухàвсь край весь, світ весь, відновилось
серце в вас?

Ніколаус Ленау

НА ГРОБІ МІНІСТРА

Ти в щастя золотій кариті
Летів убитою дорогов,
І похоті твої неситі
Несли тебе — вважав себе ти богом.

І, мов ворони, люд прибитий
Тобі з дороги розступався,
Коли твоєї грюк карити
І лускіт батога роздався.

Обдертий, в сльозах край дороги
Жебрак — твій «рідний край» — стояв;
Простягши руку, впав тобі у ноги
І ласки й помочі благав.

Та хоч він сльози лляв криваві,
Хоч в голосі клубився жаль,—
Батіг твій луснув, і плюгаві
Тебе помчали коні вдаль...

«Стій!» — роздався крик великий,
Що шарпав слух твій чверть за чверть:
Розбійник з лісу випав дикий,
Грізний і лютий, звався «смерть».

Він шнури всі розтяв гостреним
Ножем, а хоч ти як благав,
Він з насміхом їдким, студеним
І твої жизні шнур розтяв.

Твій край, утішний, хоч голодний,
Жебрак сидить на твоїм гробі,
Проч гонить жаль, щоб ані жадний
Не сплакав, не зітхнув по тобі.

Дранмор

З ПОЕМИ «REQUIEM»

Смерть! Ти найскритніі рухи серця мого
Держиш в незможній, безграничній владі,
Проймаєш суть мою і тиснеш строго
Знання моє в вузькій, тісній ограді.

Нищителько, ти в днях бур весняних,
Що серцем моїм молодим стрясали,
В днях розкошів, що спів я й біг до них,
Мені являлась в безкінечній далі.

Тебе лякавсь я, як новин бажання,
Мене прогнало з моїх піль родинних,
Коли до вільних діл почув призвання,
Позбувшись віри брязкалок дитинних.

Тривожно я глядів тобі в лице
Мимо обітниць райських втіх спасіння,—
Я не люблю їх, бо ж тяжить іще
На мні солодка звичка животіння.

Та сміло жду тебе, бо в зимній глині
Остатній сон без мрій — велика ласка,
Бо воскресенія болюща казка
Мене не страшить, не манить вже нині

Владарка всього, що п'є світла струї
Вгорі і в морі, сим мольбам внемли ти:
Твоїм співцем, пророком буть хочу я
Не лиш, щоб рожами тебе прикрити.

Нищітелько, честь твоїй творчій силі!
Що вмерло раз, те вічно відживає.
Явлена віра й вроджена в могилі,
Лягла мертва, науці уступає.

Важке се слово і болюще може,
Та не з затрутого пера спливає;
На скронь мою знак ганьби не положе.

Перекладено в маї 1882 р., досі не друковано.

ПАПІ ПІЮ IX

Минуща людськість, з трудом — горем з глини
Зросла, мов гриб той, і нехибно згине.
У бездні сірій, віра в рай і в бога
Від земних мук не вибавить нікого.

Убога людськість: всі живем щоднини
Рабунком тим, що смерть у дар нам кине,
Що в'яже пана і слугу низького?
Лиш гріх, сліпота, тьма і більш нічого.

Лиш тіла шал і мислі сила темна
Рабів, о пане, й кесарів братає
В багні, котре й тебе вкруг обгортає,

Де й я, дрібна і грішна мушка земна,
Брехнею бриджусь, хоч збрехав їй сильний,
Тобою бриджусь, пане необмильний!

PONTIFEX MAXIMUS[1]

I

Коли над нами, над небесним зводом
Панує творець, пан світам і всім народам,
Що нас обгородив тайн вічних огородом,
То він Єгова, наш суддя,
Не ти, мізерний черв землі уломний,
Що блиск твоєї панської корони?

[1] Титул папи римського, у римлян — верховний жрець (*лат.*).— *Ред.*

Позлітки блиск. А пишність? Бал нескромний.
А божа власть твоя? Луда.

II

Побачив я тебе, твій волос срібно-білий [1]
І думав: «Ні, немає глузду там,
Дім божевільних весь той Ватікан!»
І відвернувся я, сумний, оторопілий.
Та в чистім полі, під небесним зводом,
А під блиском зір предвічних міліонів
Я крикнув оддалік від пап, церков і дзвонів.
«Ти Рим, ти бог наш, все жива природо!»

Написано д[ня] 13 грудня 1882 р. Досі не друковано.

---

[1] Розуміється, ані папи Льва XIII, під якого пануванням се було написано, ані жадного іншого папи я, хоч був у Римі 1904 р., не бачив на очі, але подобизни всіх видав часто, а з писань Льва XIII, що мав неабиякий поетичний талант, я переклав один латинський гумористичний вірш («Ода до велосипеда») на нашу мову. 18.V 1915.

Генріх Лейтгольд

ALL RIGHT!

Що так раз в раз ганьбиш сей світ?
Таж все в нім злагоджено як слід:
Сей совість має ніжну,
Сей чесність білосніжну,
Сей мудроту чудесну;
А хто в тих трьох прикметах не стоїть,
Махай в поліцію небесну.

НОВА Й СТАРА НАУКА

Із лютим вереском попи
Клянуть нову науку дниньськи,
Що з спільних предків люди, й мавпи
Повстали, й навіть папа римський.

А прецінь неохибний сей,
Що нас кляне всіма богами,
Жада, щоб люди, зроджені з людей,
Назад зробилися мавпами.

АБО СЕ, АБО ТЕ

Тут вхід в життя, тут щось дорогу розділяє!
Сюди або туди, а мусиш ти рішиться.
Тут світло розуму палає,
А тут серебреників тридцять.

Тут грозить папського прокляття грім,
Тут молот маєш, щоб валить ідóли;
Тут хрест і тьма, як не виясниш ніколи,
Тут шнур, щоби повіситься на нім.

Писано в грудні 1879 р., досі не друковано.

Готфрід Келлер

В морозні зимовії дні,
У темний безнадійний час,
О, злудні про безсмертність сни,
Собі я з думки вибив вас.

Тепер же теплим ясним літом
Я бачу, що зробив під лад:
Вінчаю серце повним цвітом,
Примари ж тихо в гробі сплять.

Купаюся в пречистій річці,
З холодних хвиль я свіжість п'ю,
Любують склепом тим блакитним
І кращих батьківщин не жду.

Тепер я зрозумів, лілі́є
Ти пишноцвітна, твій привіт:
Як цвіт твій, що ось тут ясніє, .
Так само мушу й я зотліть.

* * *

Минаюче літо в пахучих завоях
Понад озерами півсонними в хвоях
Несеться в далекі міста;
А я тут над озером стою затінним,
Край берега ж шляхом високим, осінним
Без голосу лебідь літа.

І тихо й самітно він крила складає
В сріблястую хвилю ураз поринає,

Ось шию над воду простяг
І ще раз поринув і в хвилі ховаєсь,
І виринув просто і знов прислухаєсь,
Що шепче там в очеретах.

І тихо він шлях по хвилях торує,
Мене ж наче сон який дивний чарує,
Неначе моя се душа,
Здивована сього життя таїнками,
Що б'ється й хвилює віками, віками,
Все бачить, відчуть поспіша.

І я одинокий на тихій болоні
Ті радощі мирні й проміння червоні
Вдихаю у груди тоді.
І як увесь вникну в їх ясні глибини,
Хай зникнуть мої ті недовгі години,
Як слід лебединий в воді.

МОРСЬКІ ДУМКИ

О коб моє серце було
Тим морем глибоким під нами,
А всі його злі вороги
Були кораблями!

Отож би воно їх шпурляло сям-там
Між скелями свойого гніву,
А врешті, проглинуло б їх залюбки
В безодню свою отемнілу.

Тепер воно тільки хвилина одна
Поміж тисячáми подібних,
Та все ж воно звільна гризе й підлива
Судно ворогів непотрібних.

Ми, хвилі, пливемо як вірний союз
Одна за одною без впину,
У всіх нас однаковий ворог, його
Ми стежим і гоним всю днину.

А вихор, дух бунту, і б'є нас і рве,
Аж піна з нас прище до неба.

Аж поки всі хвилі не збудить зо сну,
Бо спать непробудно не треба.

Нарешті й паде той руїнний тягар,
Що ми довго на со́бі носили,
І ми з плюскотом ситим збігаємся всі
Погулять на ворожій могилі.

З усіх берегів розлягаєсь луна,
Під синєє небо б'є спів:
Втонуло, втонуло з людьми і мишами
Судно брехунів і святців.

Конрад Фердінанд Мейєр

ГАРУНОВІ СИНИ

До своїх синів Ассу́ра, Шегерба́на і Ассáда
Мовить Гарун: «Діти, ваша днесь мені потрібна рада.
Як багдадський трон засів я, тьма врагів на мене б'є!
Як ви скріпите державу, впевните життя моє?»

Рік Ассур струнký, вогнистий: «В поле рушу я з полками.
Тешу мачти! Пну вітрила! Вкрию море кораблями.
Коні вчу! Мечі кую я! Побудую ряд твердинь.
Ти пан моря і пан суші, сел, містечок і пустинь».

Хитро щось Ассад міркує і розсудно промовляє:
«Я твій сон безпечним зроблю, бо турбота сну збавляє.
Здайсь на мене! Поліційне міністерство дай мені!
Я підслухаю всі шепти, всі зітхання голосні.

Шинкарям і голярам я настановлю добру плату:
Будуть доносить, хто любить вас, а хто не любить, тату!»
Гарун усміхнувсь і мовить до найменшого: «Що ж ти,
Шегербане? Як міркуєш доходити до мети?»

«Тату,— мовить наймолодший, запалівши,— слід, мабуть,
Щоб твоєї крові капля тепла впала поміж люд!
Мілійонів долю маєш ти в руках отут на світі:
Кривда се на ближніх твоїх — муть за се тебе судити.

Щоб сплатить твій довг великий, що зріс вверх до громів
близько,
Дай мені втонуть глибоко в темнее життя ложисько.
Не шукай мене! Пропав я! Ні харчу не шли, ні в'юк!
Житиму, як найбідніший, тільки з праці власних рук.

Молот, кельню взявши в руки, мулярем хочу я статись,
В твого щастя фундаме́нти сам бажаю вмуруватись!
Адже чаром сильний дім той, буде він віки тривать,
Сли щось любе, дорогеє в фундаме́нт замурувать.

Слухай! З вулиці б'є гомін аж до твоїх ось палат!
Завтра буду я в тім тлумі рівний їм товариш, брат.
Де клянуть тебе піддані,— поздоровить хоч один;
Де ненавидять обдерті — любить хоч один, як син».

ПАЛОМНИК І ТУРКЕНЯ

Ген-то на Лівані в монасти́рі
Спочивав я по важкій дорозі.
Звільна ідучи хідником холодним,
Я спинився при старім малюнку,
Що в осібній красувавсь каплиці.
Дивний чар дихнув на мене з нього!
Хоч мальовано по-візантійськи,
Та яснів в нім тихий блиск любові:
В двері раю паломни́к вступає,
А при ньому молода туркеня
Руку в руку йде і око в око:
«Що значить отся чарівна казка?» —
Запитав я брата Анаклета,
Що, мов тінь, усюди повз за мною,
Похиливши очі, сей відмовив:

«Се, мій пане, не чарівна казка,
Але душеполезна легенда.
Списана на давнім пергаме́нті
Для потіхи всім християнам вірним.
Паломни́к сей — мученик побожний,
А туркеня — мученица божа;
Він умер, камінням, буччям вбитий,
А вона — припавши до порога».

Я казки люблю, як Шегерба́н той,
Як Шехерезада балакуча!
То й прошу ченця: «Скажи, панотче,
І мені легенду сю спасенну!»
Радо волив Анаклет тій просьбі.

«Раз, літ тому дуже-дуже много —
Так написано на пергаменті,
Що ще хлопцем вивчився основно —
Йшли побожні до святого гробу
І минали град Дамаск тривожно,
Не спочивши, не ївши, не пивши,
Бо Христа ненавидять в Дамаску!
І шумить колодязь край Дамаску,
Де львиная голова з пащеки,
Широко рознятої, пускає
Зимную погожую водицю.
Там отся туркеня воду брала.

Без фати́, життям пашіють очі —
Літ п'ятнадцять чи шістнадцять мала,—
Отака туркеня там край студні
Жбан високий звільна наповняла.
Паломники всі її минали,
Вниз похилі потупивши очі,—
Бо жінки турецькі чари діють.
(Та зламав Христос їх вражу силу!)
Лиш один прохожий молоденький,
Майже хлопець, спраглий, відлучився
З товариства, молодій туркені
Наближаєсь і напиться просить.
Звільна жбан зняла вона, напився,
Звільна жбан взяла вона на тім'я,
Йде додому. Перед брами зводом
Обернула голову враз з жбаном,
Бо все чула кроки за собою.
«Хлопче, стережися сеї брами!
Щоб не був тобі це вхід до смерті!
Бо зрадливі мої чорні очі,
А Христа ненавидять в Дамаску!»

І ступає попід брами зводом,
І тінистими йде вулицями,
А все чує кроки за собою.
Відчинила двері свого дому
І замкнула, та в своїй світлиці
Бачила очима духа свого,
Як лежав хлопчина на порозі,
На порозі перед входом дому.

А як рано загоріло, вийшла
До хлопчини, гірко докоряє:
«Хлопче, геть іди з сього порога,
Щоб не був тобі порогом смерті!
Не хочу буть винна в смерті твоїй!
Бо зрадливі мої чорні очі!
Всі поб'ють тебе палками нині,
Всі закидають тебе камінням,
І проллється кров твоя до смерті!
Бо Христа ненавидять в Дамаску.

Геть, мандрівче! Проч, жебраче впертий!
Чуженице! Бузувіре клятий!
Ось уста цілую. Ну, тікай же!»
Він хитнув відмовно головою,
І гнівна пішла собі туркеня.

А як змрік запав, туркеня вийшла
Знов до хлопця, що підплив весь кров'ю
З многих ран, і гнівно докоряє:
«Геть, мандрівче! Йди, жебраче впертий!
Чуженице! Бузувіре клятий!
Бо зрадливі мої чорні очі,
І Христа ненавидять в Дамаску,
Не хочу буть винна в смерті твоїй!
Змию я твої криваві шрами,
Обцілую ті глибокі рани,
Лиш зречись розп'ятого на древі!»
Він хитнув відмовно головою,
І з плачем пішла собі туркеня.

Та ввійшовши у свою світлицю,
Відчуває вухом духа свого
Паломника тихеє стогнання
На порозі перед входом дому.
Довго сон їй не спускавсь на вії,
А вкінці здрімала й сон узріла.

Бачить шпиль стрімкий і страх високий,
Горі ним з побожними піснями
Пнуться путники до брами раю.
Передом один — святий страдалець,
Перед ним всі з честю чола хилять.

Ось Христос стоїть у зводі брами:
«Ти ввійди! Ти кров пролив за мене!»
Та ввійти ніяк не хоче путник.
«Спасе, тут я ляжу на порозі,
Буду ждати, аж вона прибуде,
Аж прийде вона, моє бажання,
Руку в руку, око в око вступить
У твій рай вона зо мною в парі,
Християнка, не магометанка».

В сні се чувши, залилась сльозами
Так рясними, що аж пробудилась.
Раптом скочила вона з постелі.
Зі ста сходів дому вниз злетіла:
Не було вже хлопця на порозі,
Лиш чорнілась кров'яна калюжа
При рожевім сонячнім світанні.
Вона вклякла на твердім порозі
І слізьми рясними камінь миє,
Теплі груди до каміння тисне,
Тисне міцно, мов дочутись хоче,
Чи не б'ється серце у камінні.
Та не б'ється серце у камінні,
Лиш у неї б'єсь, ледве не трісне.

Ось стук кроків. Це вертали тії,
Що за браму винесли мертво́го.
Боязко поріг вони минали.
Коли глянь, дівчина на порозі!
До дівчини, а вона без духу.
На порозі молода туркеня —
Християнка, не магометанка»,—
Доповів брат Анаклет побожно.

ДВА СЛОВА

Понад берег Палестини сарацинка молодая
День в день ходить. «Лондон? Лондон?»—корабельщиків
питає.
«Лондон!» — просить. Все надарма. Та не тратить
духа, ні!
Аж на корабель бажа́ний човник перевіз її.

Радісно вона вступила на той поклад корабля.
Небо й море. І не гляне, де там рідная земля.
«Лондон!» — все одно питає, і шукає, і глядить,
Там, де в хвилях пурпурових сонце хилиться спочить.

«Джільберт?» — мовить сарацинка в сутолоці містовій,
А горба сміється і кпиться, поки жаль не стало їй.
«Джільбертів сотки тут в місті!» Та вона спішить,
спішить...
«З'їж, напийся! Покріпися!» Ні, їй власних сліз досить.

«Джільберт!» — «Чи ж ніщо, лиш Джільберт? А як звесь?
Ану, згадай!
«Джільберт!..» Гей, се Джільберт Бекет, що ходив
у святий край,
Що там довго сох в неволі у пустині десь, мабуть,
Аж дочка еміра тайком його визволила з пут.

«Паломниче Джільберт Бекет!» Гомін Лондоном несесь.
Бач, виходить їй назустріч той, кого люд кличе ввесь,
І веде в свій дім подругу, що так дивно віднайшов.
Так два слова на край світа вірну заведуть любов.

НОГИ В ОГНІ

Ось блисло в пітьмі. В жовтім світлі — замку мур.
Гуркоче грім. Їздець ось шарпає коня,
Зіскочив, стука в браму і кричить. Аж рве
Плащ з нього вітер. Він держить за поводи
Сполоханну коняку. Загратоване
Вузьке вікно заблисло золотом — і скрип!
І браму відчиняє пан.
«Я королів
Слуга, гонцем у Нім біжу. Прийміть мене!
Вшануйте мундир королівський!»
«Буря б'є,
І ти мій гість. Твій мундир байдуже мені!
Ввійди і грійсь! Я захищу твого коня!»

У темну залу предків ось ввійшов їздець,
Освічену лиш слабо полум'ям в печі,

В непевнім миготінні того полум'я
Тут блисне гугенот у панцирі грізний,
Там дама горда на малюнку давньому.
У крісло кинувсь перед огнищем їздець,
Глядить в рухливу грань. Глядить, пригадує...
І волос вгору встав. Він знав сей дім, сю грань...
Вогонь сичить. Дві ноги тріплються в огні.

Стара шафарка до вечері стелить стіл
Сніжним обрусом. Панночка допомага,
Ось хлопчик жбан з вином приніс. Тривожно так
На гостя діти глипнули й на вогнище.
Вогонь сичить. Дві ноги тріплються в огні.
«Чи чорт! Та сама зала! Той сам герб!
Три роки тому... Гугенотів сікли ми...
Слабенька, вперта дама... «Де твій пан?
Скажи!»
Мовчить. «Признайсь!» Мовчить. «Вкажи його!»
Мовчить.
Розлютився я. Та гордість! Шарпнув дрантя те...
За ноги вхопив, визув їх і в сей вогонь
Встромив глибоко. «Видай нам його!»
Мовчить...
Пручається... Не бачив гербу в брамі, га?
І мусив тут проситься в гості, безуме!
Як в нім лиш крапля крові є, він вб'є тебе».
Ось пан ввійшов. «Ти в мріях, гостю!
Їсти час».

Сидять. Ті троє в чорних одягах — і він.
Не йде молитва дітям на вуста. Глядять
На нього, витріщивши очі. Чарку він
Налив собі і перелив, ковтнув вино,
Зірвався. «Пане, дайте де заснуть мені!
Я втомлений, як пес!» Веде зо світлом паж.
Та на порозі скинув оком він назад
І бачить, хлопчик шепче батьку в ухо щось...
Мов п'яний, він за пажем в свій покій іде.

Засунув двері. Обдивив пістолі, меч.
Знай, виє буря. Склеп тремтить. Поміст скрипить.
Тріщать східці... Гуде чийсь хід?.. Шелеснув крок?
Ні, се причудилось. Північний простукав час,
Мов олово, тяжіють вії, сон звалив
Його на ліжко. З двору злива б'є в вікно.
Він спить. «Признайсь!» Мовчить. «Вкажи його!»
Мовчить.
Він шарпнув жінку. Ноги треплються в огні.
І бухнув, засичав, покрив його пожар...
«Вставай! Давно пора в дорогу! Вже світа!»
Се замку пан, що тайними дверми в покій
Ввійшов і став край ліжка,— сивий, наче дід,
А вчора ще чорняві кучері вились.

Ось лісом їдуть... Розпогодилось. Тиша.
Відламаних гілляк на шляху повно скрізь,
Цвіркочуть ранні пташки, мов напів крізь сон.
В повітрі яснім хмари сýмирно пливуть,
Мов ангели з нічних сторóж вертаючи.
Несеться сильний земний запах з темних скиб.
Їздець зорúть все в бік з-під лоба:
«Пане, ви
Розумний і огрядний муж, ви знаєте,
Я короля найвищого слуга! Простіть!
Дай бог нам не стрічаться більше!»
Пан сказав:
«Се правда! Короля найвищого слуга!.
Важка була мені ся служба сю ніч!
Ти вбив, як чорт, мою дружину! І живеш!..
Моя є помста, я віддам,— сказав господь».

ДВА СНИ

Мені згадався давній сон.
Було се в тім часі важкім,
Коли буйна́я молодість
Шаліла в розпалі гучнім.

Як мати сим журилася!
Аж раз поганий лист прийшов.

Що в нім було — ніколи я
На се відгадки не найшов.

Та мати, лист читаючи,
За серденько вхопилася
Рукою, мов би гадина,
У нього люто впилася.

В ту ніч мені й приснився сон:
Іде матуся крадькома
В куток садка, де клен старий,
І заступ у руці трима.

І гробик вирила й туди
Тихенько серце занесла,
Зрівняла грунт та ще й дерном
Прикрила й мовчки геть пішла.

II

Я бачив сон: край неба брам
Зустрів тебе я, мила,
При джерелі ти сіла там
І білі ноги мила.

Ті ноги білі, наче сніг,
Ти мила так раптово...
А вмивши раз, ти мила їх
Нано́во, все нано́во.

Я мовив: «Що так миєш? Чом
Так гірко плачеш, мила?»
Ти мовиш: «Бо в житті багном,
Багном з тобою бри́ла».

ТЕСПЕЗІЙ

МОТИВ ІЗ ПЛУТАРХА

Два старці спочивали в тіні пінії
Бік о бік над криницею погожою,
Де здибались знічев'я, шлях верстаючи.
Вони балакали — сподобались один одно́му.
«Мене зовуть Евкратом, друже, а хто ти?»
«Я Арідеєм кликався чимало літ,
Та много літ уже зовусь Теспезієм».
«Дві назви мав ти?» — «Так, Евкрате, дві я мав.
Послухай! Парубком я був гулякою,
Ганяв на конях в перегонах — мов вітри
Летіли коні. Пиятики, гра, дівки,
Гнів, лютість, кров пролита вопіющая!
Я втік, та вслід за мною Евменіди йшли —
Хоч швидко біг я, все вони були при мні.
В ріку я кинувсь — з криком бухнули й вони
За мною, по́хідні їх блимали з-над хвиль;
Я вдерсь на гору, заблудив, з обрива впав
І стратив пам'ять. Потім знов ожив — чи се
Був сон? М'яким, зеленим лугом я ступав,
Куди блаженні — так здавалось — тихими
Купками походжали, в квітах і вінцях.
Одного я пізнав, і він пізнав мене:
Се мій свояк був, що недавно скинув прах
Життя земного, чесно свій проживши вік.
До мене він: «Привіт тобі, Теспезіє!»
«Пощо ім'я нове, чудаче дядику?
Як звеш мене? Чи ж я не Арідей тобі?»
Та кучері потряс він запахущії:
«Ще раз кажу: привіт тобі, Теспезіє!»
Тоді я справді пробудився. Кривавий я
Лежав на склоні, круки хижі в очі вже
Мені дивились. Що ж іще? Я іншим став,
Хоч коштом преважкої з серцем боротьби!
Та непорочне се ім'я нове мене
Скріпляло своїм звуком божеським.
«Прощай,
Евкрате!» — «Щасть-біг і тобі, Теспезіє!».

ШІЛЛЕРІВ ПОХОРОН

Два світочі мигтять понуро, вітер їх
І дощ щохвилі намагається згасить.
Сукно термосить на смерековій труні.
Ані вінця, та й за труною ні душі,

Мов сквапно злочин там у гріб несуть,
Спішаться гробарі. Лиш хтось невідомий,
Плащем широким ве́лично обтулений,
Йшов за труною. Се був геній людськості.

НІДЕРЛАНДСЬКИЙ МАЛЯР

Маленький, ніжний образок
Малює майстер. Відхилився, любуєсь.
Стук-стук. «Ввійдіть!» Ввійшов панок
фламандець
І гарна панна, статна як тополя,
Лице у неї аж пашить здоров'ям,
І шовк шумить, і блискотять клейноти.
«Нам спішно, любий майстре. Мусиш знати,
Один збито́чник напосівсь забрати
Мені дочку. Ось завтра їх весілля.
Змалюй мені портрет моєї доні».
«В тій хвилі, пане! Ще лиш кілька штрихів».
Ті веселенько стали край шталюги:
На білій подушці лежить, мов сонна,
Прегарна голова дівоча. Майстер
Кладе найнижчий пуп'янок квітчастий
В її віночку на чоло зів'яле.
«Чи се з природи?» — «Так, з природи, пане,
Моя дочка. Учора поховали.
Ну, а тепер до вашої послуги».

БОГИНЯ РОМА

Тягне військо Аппієвим шляхом,
Скорим кроком, курявою вкрите.
Он там ген на краї виднокруга
Рим білієсь — мармурове море.
«Завтра наш він! — так Север говорить.—
«Гей, орли! Летіте на добичу!»

Завтра? Рим тим завтром не турбуєсь,
Нині в цирку бій гладіатóрів!
Вже юрбами в цирк спішать римляни
І знатні римлянки у носилках,
Із очей їх дика радість блиска,
А над цирком висить чорна хмара.

Ось понад сусідніми домами
Аж під небо велет-цирк здвигаєсь,
В сто воріт сто тисяч люду преться
І тоне в його нутрі глибокім.
Круг за кругом вище, ширше в'ється
Аж ген-ген під теє чорне небо.

В цирку писк, і шум, і рух, і гомін,
Кожний ступінь щільно людом вкритий,
Ось на сцені вже мечі блискають,
Гордо йдуть у бій гладіатóри.
З хмари перша блискавка заблисла;
В цирку перша рана кров'ю трисла.

Блискають мечі гладіаторські;
В'ються, гнуться мускулисті тіла.
Тисячі очей слідять їх рухи,
З уст полуотворених жіночих
Вирвесь окрик подиву, вподоби,
Та не чути крику милосердя.

Втім який це крик страшний роздався,
Не зі сцени — з верхнього балкона,
Де, торкаючись чолом до хмари,
Стать спижева велична стояла,
Стать могучої богині Роми!
Відтам чути крик страшний, жіночий:

«Горе, горе! Завтра горем вкрите!
Гладіатор той, що там в арені
Кров сердечную з піском мішає,—
Він щасливий! Завтра жить не буде!
Завтра горе! Мій вінок потопчуть!»

Всіх той голос прошибає жахом!
Зупинився бій гладіаторів,
І завмерли всі сто тисяч люду.
Всі завмерли у німім мовчанні.
Та мовчить спижева стать богині,
Тільки грім гогоче в чорній хмарі.

Перекладено 1895 р.

ПРИВІТ НІЛУ

Розвидняєсь. Понад Нілом
Тихо в'ється караван;
Млу, що висить над рікою,
Золотить зоря рум'яна.

Ось край берега сріблястий
Голуб воду п'є під дубом,
Онде ібіси п'ють воду
Сніжнобілі з чорним чубом.

Ніл, старий, поважний батько,
Про дітей своїх він дбає —
Щедро всіх кормить і поїть
І нікого не минає.

Ось їздець смаглявий їде
Попереду каравани;
Край коня йде пішо хлопчик
З зв'язаними взад руками.

Цей їздець — купець арабський,
Що йде в Фіви кам'янії,
Хлопчик — Йосиф, що в неволю
Продали брати лихії.

Ось над ними голуб сплеснув
Срібно-сірими крильцями.

Йосиф слуха... Дивні шепти
Чути понад Нілу млами.

«Хлопче, сум у твоїм оці!
Кров із твоїх ніг спливає...
Продали тебе в неволю,
Але Ніл тебе вітає!

Бідний, зв'язаний хлопчино,
Що рабом у край мій входиш,
Усміхнесь до тебе доля,
Жаль і біль свій нагородиш.

Бідний Йосифе! Ти станеш
Паном жнив під фараоном,
І брати твої прибудуть
К тобі з просьбою, з поклоном!»

Слухає тих шептів хлопчик,
І скріпляєсь серце хворе,
Поки тихо, наче сонний,
Ніл пливе у синє море.

Ось народ снує стежками,
На ріці вітрила дмуться,
Наладовані верблюди
Звільна вниз, то вгору пнуться.

Ось жінки високі жбани
Наповняють над потоком
І йдуть в город мірним кроком
Тихо, наче рік за роком.

А далеко за рікою
В світлі сонця на захо́ді,
Мов сніжні, шпилі біліють
На пречистім небозводі.

Йосиф на їздця поглянув.
«Пане, мир тобі завсіди!
Як зовуться тії гори?» —
«Сину мій, це піраміди!»

Перекладено 1895 р.

ІЗ ТЮРКСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

КРИМСЬКИЙ ХАН ГАЗІ-ГІРЕЙ (1588—1607) І ДЕЩО З ЙОГО ВІРШІВ

Про кримського хана Газі-Гірея, дев'ятого після Хаджі-Гірея основателя династії Гіреїв, знаємо, що він провів свої молоді літа в Стамбулі (Царгороді), де набрався не тільки широкої, як на турецькі відносини, просвіти та виробив свій незвичайний поетичний талант, але пройшов також військову школу, взяв участь у поході турків на Персію, а діставшися до перської неволі, просидів сім літ усередині Кахаха, збудованій у р. 1383 і названій так задля незвичайної кріпості її будови, яка буцімто сміхом (ха-ха-ха!) зустрічає кожду ворожу пробу здобути її[1].

Була йому там покуса відзискати свободу за ціну переходу в перську службу, але він оперся їй і ухитрився, нарешті, втекти з нездобутої твердині та через Ерзерум вернув до турецького табору. Мабуть, відси повідомив він персів про свою втеку й додав до того повідомлення ось який віршик, що добре характеризує горду та неподатливу вдачу молодого татарина:

Доки на смутки й радощі нечулий
У мурах тих холодних я сидів,
Куди ви зрадою мене замкнули,
І зо світу вісточки найменшої жадів,
Дійшов до того я, що в вашім перській краї
Лише в тюрмі спокій тривкий буває.

Вернувши з походу до Стамбула, він застав таку новину, що кримський хан Іслам-Гірей умер недавно перед тим

[1] Щось подібне маємо в північній Угорщині в твердині Коморно, якої німецьку назву Komorn австрійські німці вимовляли як «Komm morgn?» («Прийди завтра»). Нібито вона панна, що такими словами відправляє кождого небажаного охотника на її посідання.

біля Бендер отруєний, а по нім на ханство зголосився його старший брат, Калга-Альн-Гірей. Та султан, мабуть, із уваги на заслуги та вірність Газі-Гірея, оказані в перському поході та в перській неволі, признав ханство сьому молодшому синові Девлет-Гірея. Се був, як пише на основі турецьких та татарських джерел Гаммер-Пургсталь, «найвизначніший із кримських ханів, визначний не тільки своєю хоробрістю, але також великою характерністю та великим поетичним талантом. За його хоробрість та бистроту, з якою виконував свої постанови, йому дано прозвище Бора, що в турецькій, так само як і в італійській, мові значить дужий північний вітер, а в татарській надто п'яний верблюд[1].

Значну часть свого панування він провів не в Криму, а в південній Угорщині, куди на розказ султана муєив із своїм військом, 40000 татар, удалитися вже з початком 1594 р. для участі в поході турків на Австрію. Для характеристики войовничого духу молодого хана наведу тут у перекладі на нашу мову його вірш про татарських войовників, написаний у перших роках його ханства в Криму.

Проста душа для нас ліпша, як простий ріст,
Від чорних брів миліший кінський хвіст[2].

До луків тужимо ми все й до гострих стріл,
Більш ніж до гарних лиць та до жіночих тіл.

Товариш наш — меч гострий та твердий,
Байдуже до пухких та білих нам грудий.

Ми серце до коня в'яжем, що бистро ніс,
Не до маленьких ніг та золотистих кіс.

Острогами коня зіпнем, хай бистро грає,
А жадна Пері нас очима не спіймає.

Ми присвятилися війні й боям святим,
Рум'яне личко й стан дівочий — менше з тим!

Душа в нас кождого лиш боротьби жадить,
Замість води й вина нам кров ворожу пить!

Газі-Гірей мав ту ласку в султана, що міг свої листи до його вчителя вченого історика Сеад-еддіна та звіти до

[1] Hammer-Purgstall, Geschichte der Chane der Krim unter osmanische Herrschaft, Wien, 1856, стор. 67—70.
[2] Так зв[аний] бунчук, що служив татарам за воєнний стяг.

військового суду Ганізаде-Надірі писати віршами. До нас дійшла одна така переписка, не датована, але правдоподібно з кінця 1593 р. Коли заносилося на велику турецько-австрійську війну, султан прислав кримському ханові наказ ставитися з татарським військом до походу. Чи хан не похопився вирушити зараз, чи, може, лише не поспішив заявити свою готовність, досить, що якийсь ворог на ім'я Геслеве поквапився через якогось італійця чи француза очорнить його перед султаном, що він зовсім не дбає про похід і взагалі неприхильний «домові Османа». Про сю клевету повідомив хана султанів учитель і повірник Сеад-еддін ось яким віршованим письмом.

Коли від милості твоєї, Газі-хана,
Я надіявся звістки для султана,
Прийшов від Геслеве посол-товмач
І вість приніс таку, що хоч сідай та плач!
Він мовив: «Радо хан пішов би на війну,
Але сусід-джаур[1] не позволя йому.
Говорить: «Ну, піду!» — тим часом ані руш!
Збирається ніби, та гається й недуж.
Війна з джаурами йому зовсім не в смак,
Османа світлий дім йому любить ніяк.
Хоч дарів много він від вас уже дістав,
Проти султана все він довжником зістав.
Хоч скільки вислано йому людей і грошей,
А стать на ворога зовсім він не хороший».

Хто вість зложив таку фальшиву тут,
В якій усі старі й малі між нами зістають,
Той лише побрехеньки нагородив нам словні;
Розумні завсіди бувають правдомовні.
Не знаємо, що вірним за познака
З вісток, які їм франк набреше, як собака.
Хто вірить на слова тих обголенців зграї,
Той, певно, власний ум за їхнім потеряє.

Ми тут не всі такі в султанськім домі,
Брехливості таких байок гаразд свідомі.
Дурні раби сплітати люблять чвари,
Але належної за те діждуться кари.
Бо правда вийде, як наверх води олива,
А їм яка користь з такого млина?
А як отсей листок за довгий видається,
Хай хан не сердиться й не посміється.
Не суперечку з ним султан хтів розпочати,
А рад правдиву відповідь дістати.

[1] Московський цар.

Відповіддю на се письмо, звернене не до його автора, а до султана, можна вважати отсей вірш Газі-Гірея, в якім при кінці він назвав себе Газаї, себто борцем з мусу й заявив свою безоглядну готовність усе віддати на послуги султана:

Я борець твій і невільник, віддам голову і душу,
Чого хоч, мій падишаху? Що ж іще сказати мушу?
Волю дай мечам і стрілам! Стать за віру у всіх згода.
Сам беру на свою шию, якби з того вийшла шкода.
А ми також всі готові, лишим лиш малую решту;
Хто лиш дужий, той не стане, поки не дійдем до Пешту,
Якби про всі небезпеки бою хтів я тут балакать,
Не один із тих, що слуха, з болю мусив би заплакать;
Та Газаї в бій рушає і одного лиш благає:
Слузі твому, мій султане, твоя ласка хай сприяє!

У р. 1594 Газі-Гірей із 40000 татар ставився в турецькім війську в Рабі на Угорщині. Тут його прийнято з великими почестями, але про його участь у війні не знаємо нічого. Можна лише догадуватися, що в р. 1595 він сам напросився на похід у Молдавію, обіцяючи султанові доставити йому збунтованого воєводу Михайла. Се йому не пощастило, і він, правдоподібно, без дозволу султана вернув до Криму. Тим часом у султанськім дворі доконався невеличкий переворот: великим візиром став генуезький ренегат Тікаля, може, той сам, що перед роком очорнив Газі-Гірея перед султаном, і одним із перших його заряджень було усунення Газі-Гірея з ханського стільця. Приводом детронізації послужило те, що Газі-Гірей сам не станув до битви під Ерлау, а станув там тільки його брат Калга Фет-Гірей, та й то з меншим числом татар, ніж було в плані. Газі-Гірея усунено, а на його місце дістав іменування Фет-Гірей, який із рештою татар зараз поспішив у Крим, аби обняти правління. В Криму вибухло повстання, та Газі-Гірей не випускав правління з рук, а коли по місяці Тікаля на великім візирстві провалився й великим візиром став Ібрагім-паша, першим його ділом було потвердити Газі-Гірея наново на ханстві. Заколот між братами закінчився мировим судом турецьких комісарів, а властиво тим, що Фет-Гірей, опущений своїми прихильниками, пішов добровільно до братового намету й на знак піддання поцілував його в руку. «При виході напала на нього юрба татарських мурз; один ударив його бойовим молотом і повалив на землю, а інші тут же добили його шаблями. На тім не стало. По букві кривавого закону

Джегіс-хана мусили загинути всі свояки політичних злочинців аж до остатнього нащадка, тому повбивано також усі діти Фет-Гірея, не виключаючи й таких, що ще ссали груди» (Hammer-Purgstall, op. cit., стор. 80—85).

В роках 1596—7 Газі-Гірей не брав участі в турецько-австрійській війні, а комендант турецької армії в Угорщині справдував безуспішність війни в тім часі відсутністю кримського хана; видно, що татарська поміч мала-таки немале значення. Аж у серпні 1598 р. по дворазовім упімненні султана Солімана Газі-Гірей прибув знов на Угорщину й пробув решту того року й цілу зиму в Зомборі, а його військо стояло в околиці Сегедина. З Зомбора написав Газі-Гірей, між іншим, віршоване письмо до татар, що пробували в Стамбулі, представляючи їм незавидне положення турецької держави і взиваючи, аби поспішали до нього в військову службу. А ось се письмо в моїм перекладі на нашу мову:

Не дивуйте, що гіркий вам поздоров шлем в своїм горі!
Гірко-бо нам, не солодко, а гірка й вода в Зомборі.

Ось джаури, мов собаки, на іслама край напали,—
Ви ж там сидите й берете хабарі, як перше брали.

Ми тут плачем, проливаєм кров свою у лютім бою,
Си ж там п'єте з чар розкоші, граючися між собою.

Як не буде нам підмоги, край наш піде до шайтана;
Як не вірите, спитайте хоч би в самого султана.

Бідолахи, що в Стамбулі сидите там для науки,
Беріть стріли, беріть луки й прибувайте без руки!

На державнії основи наші вже приходить скруха,
Та на всяку мудру раду в вас лише глухії вуха.

Щиру правду вам говорить Газі-Хана вірш у горі...
В кого серце ще не впало, навістіть його в Зомборі!

В році 1599 Газі-Гірей вернув знов до Криму й прибув третій раз на Угорщину аж восени 1602. Зиму провів у П'ятицерквах спокійно, зайнятий переважно літературною працею; тут, між іншим, він написав римовану суперечку між кавою й вином. По заключенні миру в Сітватороці він вернув до Криму, зайнявся будовою названого його іменем Газі-Керма і вмер у Бахчисараї в падолисті 1607 р. від чуми, панувавши 19 літ і 7 місяців.

Писано 20—21 січня 1915 р.

ІЗ НЕВІДОМИХ АВТОРІВ

УПЕРТА СВИНЯ

Два хлопи гонять ось свиню
До різника, бач, у різню.
Мудрець, всміхаючись, глядить,
Як вперлася свиня й квичить.

Що тягнуть, пхають ті оба́,—
Свиня ні цоб, ані цаба.
Мудрець міркує. Ні, мабуть,
Вони се так і не вдадуть.

Вони свиню за вуха хап!
Свиня ж уперлась, що твій цап.
Мудрець глядить: «Отсе їх лад!
Вона ще тягне й їх узад».

І справді, хоч ті рвуть чимдуж,
Свиня ж наперед ані руш!
Вкінці мудрець сказав: «Гей, люде!
Не так беріть, то ліпше буде!»

Оба зиркнули на мудрця:
«З якого ж брати нам кінця?»
Свиня й собі ж не тим кінцем
Усіла й хлипа пред мудрцем.

Ще раз ті·два як не візьмуть
Свиню за шерсть, як не рвануть!
Шерсть вирвалась, вони беркець!
Свиня кричить,. сміється мудрець.

Гей, люди,— мовить,— так зробіть:
Свиню в другий бік оберніть!
Тоді побачите самі,
Як шпарко вам піде дверми.

Ті обернули, вуха хап!
Свиня уперлась знов, мов цап,
Квичить, і взад, і взад іде,
Якраз туди, де ніж вже жде.

Ось в двері вже ввійшла взадгузь,
Ті тягнуть — аж тут двері лусь!
Отам свині вже був кінець.
Всміхнувся радісно мудрець.

І мовить: «Ось вам є примір,
Який є спосіб на упір!
Упертим, дітоньки мої,
Буває так, як тій свині».

ПАПА І СУЛТАН

Приємно папа проживає,
За відпусти все гроші має
І п'є найліпшеє вино,
Я б папою рад буть іно.

Та ні, нещасна він личина,
Не полюбля його дівчина,
І в ліжку сам він мусить спать,
Не хочу папою зістать.

Султан живе в розкоші, в зграї,
Сидить в великому сераї,
Дівчат прекрасних в нього рій,
Султаном бути — забаг мій.

Та ні, біда в того тирана,
Якби він слухав Алькорана,
Не пив би й крапельки вина,
Султаном буть — луда марна.

Обох їх щастя поділене,
Нехай живуть собі про мене —
Та радо б взяв такий я стан —
Півпапа, а напівсултан.

Тож, браття, стукнемось чарками!
Я буду папою між вами,
А ти, дівчино, без оман,
Цілуй мене, я твій султан.

З німецького, op. cit., 100.
Писано д[ня] 19 жовтня 1914.

ПОСТІЛ У РОСІЇ

Агов, постіл іде по краю
по царській «вотчині» далекій!
Палаци панські скрізь палають,
самі ж пани біжать навтеки.
Мужик сам впрошується в гості,
а де гостина не готова,
він пригадає панській мості
і Разіна і Пугачова.

По небі луни скрізь палають —
від Вятки до Сімферополя,
і бистрі три їздці чвалають:
темнота, голод і неволя.
За день уйдуть їх дикі коні
сто тисяч миль без проволоки,
і не догонять їх в погоні
ніякі Ногі, ні Куроки.

«Вже сорок літ, як із народу
кріпацькі скинено кайдани;
пощо ж нам, царю, та свобода,
коли чим жити нам не стане?
Панове п'ють, учтують сито,
не дбаючи на гнів господній.
Ми жнем для них і сіем жито,
самі все голі і голодні.

Чи ж вічно нужда та сльозава
тягтися мусить в наші трони?
Ні, ми жадаєм свого права,
ми бідні, темні, чорні хлопи.
А як іще й тепер над нами
ясніше сонце не зас'яє,
то ми змолотим вас ціпами
так, що й пан-біг вас не пізнає!»

Таким-то співом скрізь лунае
тепер російськая земелька,
і кождий в співі тім пізнае
Степана нуту та Омелька.
У нуті тій глуха розпука
сих топче, а других підносить,
а вслід за ними смерть штильгука
й зів'ялі стебла косить, косить...

КОМЕНТАРІ

До тринадцятого тому увійшли переклади І. Франка 1875—1915 рр.: поетичні твори німецьких, швейцарських, австрійських письменників різних часів. У том включено передмови та примітки І. Франка до його перекладів з У. Бонера, Й.-В. Гете, Г. Гейне,

Оскільки переклади віршів Газі-Гірея введені І. Франком у його наукову розвідку, в томі подано її повний текст («Кримський хан Газі-Гірей (1588—1607) і дещо з його віршів»), яка вміщена в розділі «Із тюркської поезії».

Матеріал у томі розташовано за хронологією розвитку згаданих національних літератур. У примітках поряд з Франковою назвою перекладу подається назва твору мовою оригіналу. Коментар І. Франка до окремих реалій вміщено в корпусі тому («Гелена і Фавст» Й.-В. Гете, «Колумб» Л. К. Брахман, «Німеччина. Зимова казка», вірші Г. Гейне).

Частина текстів подається за автографами, що зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зазначатиметься тільки фонд, номер автографа і сторінка).

ІЗ НІМЕЦЬКОЇ, ШВЕЙЦАРСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Одна просьба. Легенда старонімецька. Назва в оригіналі: «Ein hübsch lied, wie got der almechtig den Pawren gab ein wunsch».

Вперше надруковано в журн. «Україна», 1966, № 32, с. 25. Подається за автографом (ф. 3, № 233, с. 25—29).

В оригіналі 182 рядки. Закінчення не перекладено.

Мейстерзінгери — німецькі поети, композитори, співаки з цехових ремісників XIV—XVI ст.

КОНРАД ІЗ ВЮРЦБУРГА

Конрад із Вюрцбурга (народився між 1220—1230 — помер 1287 р.) — німецький поет, автор епічних поем «Лицар лебедя», «Енгельгард», лицарського роману «Троянська війна»; обробляв сюжети народних легенд та античних міфів. У його творах в дещо містичних тонах зображувалось життя і побут придворного лицарства другої половини XIII ст.

Цісар Оттон з бородою. Поема з половини XIII віку. Назва в оригіналі: «Heinrich von Kempten (Otto mit dem Bart)».

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 446). Німецькою мовою текст опублікував германіст К. А. Ган 1838 р. Під героєм твору слід, очевидно, розуміти Оттона I (912—973) — засновника Римської імперії чи Оттона II (955—983) на прізвисько Рудобородий.

«Сімо і овамо» (точніше «семо і овамо»; *церковносл.*) — по цей і по той бік; туди і сюди.

БОНЕРІЙ

Бонерій (Ульріх Бонер, 1324—1349) — автор першої німецької збірки байок «Дорогоцінний камінь» (бл. 1350). Згадане перекладачем німецьке видання його творів зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (особиста бібліотека І. Франка, № 4223).

СКАРБНИЧКА

Назва в оригіналі: «Der Edelstein».

Вперше надруковано у кн.: «Літературна спадщина. Т. 4. Іван Франко. Художні твори і художні переклади». К., «Наукова думка», 1967, с. 168—215. Подається за автографом (ф. 3, № 439).

До перекладів «Скарбнички» І. Франко написав «Передмову», в якій порівнював сюжети Бонерієвих байок з творами Авіана, Ромула, Езопа та ін. Реальний коментар до «Передмови» подається після текстологічного опису збірки.

При перекладі І. Франко скорочував байки Бонерія, опускаючи, як правило, закінчення моралізаторського змісту. Тому вважаємо доцільним поряд з німецькою назвою байки зазначити сторінку згаданої в передмові книжки Бонерія, а також кількість віршованих рядків в оригіналі.

І. Із передмови. Vorrede, с. 5, 74 рядки. Переклад починається з тридцятого рядка.

ІІ. Притча про науку. Von einem boum uf einem berge, с. 17—20, 54 рядки.

ІІІ. Жаба, Миш і Шуліка. Von einem fros und einer muse, 46 рядків. Перекладено першу половину байки.

IV. Лис і Орел. Von einem fuchse und einem arn, с. 52—54, 50 рядків. Вільний переклад перших 37 рядків Бонерієвої байки. Закінчення не перекладено.

V. Лев і Миш. Von einem lowen und einer muse, с. 65—68, 60 рядків. Закінчення не перекладено.

VI. Хорий рицар. Von einem wigen der was siech, с. 68—71, 66 рядків. Переклад починається з восьмого рядка:

Ein wige ze siner mutter sprach...

Закінчення не перекладено.

VII. Муха і Лисий. Von einer fligen und einem kalwen manne, с. 105—107, 44 рядки. Випущено 11—17-й рядки. Закінчення дещо змінено:

Niemanne tů du kleinen schaden,

Da von du grosen mů̈fsist tragen.

(«Нікому не чини навіть малої прикрості, бо матимеш велику для себе».)

VIII. Лис і Бузько. Von einem fuchse und einem storken, с. 108—111, 56 рядків. Діалог між Лисом і Бузьком розширено. Закінчення не перекладено.

IX. Муха і Мурашка. Von einer fliegen und amblissen, с. 119—123, 76 рядків. Рядки 49—58 перекладено довільно. Закінчення не перекладено.

X. Миш і Мишенята. Von einer muse und iren kinden, с. 127—132, 104 рядки. Переклад починається з сьомого рядка.

XI. Всім не догодиш. Von einem man und sinen sune und einem esel, с. 166—171, 92 рядки. Закінчення не перекладено.

XII. Олень при джерелі. Von einem hirz und einem j e g e r, с. 183—186. Байка перекладена іншим віршовим розміром.

XIII. Безутішна вдова. Von einer frȫwen und einem diebe, с. 186—191, 114 рядків. Закінчення не перекладено.

XIV. Живіт, Руки й Ноги. Von dem magen den henden und fȕssen, с. 201—203, 50 рядків. Закінчення не перекладено.

XV. Орябок свідком. Von einem juden und einem morder, с. 203—207, 80 рядків. Закінчення не перекладено.

XVI. Прив'язаний Вуж. Von einem slangen der was gebunden, с. 236—239, 76 рядків. Закінчення не перекладено.

XVII. Повірене добро. Von beloenem gȗte, с. 240—244, 96 рядків. Переклад починається з третього рядка: Eins mals zwen fȕren us...

Закінчення не перекладено.

XVIII. Два товариші і Ведмідь. Von zwein gesellen und einen bern, с. 245—248, 64 рядки. Закінчення не перекладено.

XIX. Три товариші. Von drin gesellen, с. 248—253, 116 рядків. Закінчення не перекладено.

XX. Горбатий і Митник. Von einem hoger und einem zoner, с. 256—259, 64 рядки. Закінчення не перекладено.

XXI. Дорогий камінець цісаря. Von einem edeln steine eines keisers, с. 292—295, 60 рядків. Закінчення не перекладено.

XXII. З хлоп'ячих літ Папірія. Von einem kinde hies Papirius, с. 327—331, 106 рядків. Закінчення не перекладено.

XXIII. Куплена мудрість. Von einem kunige und einem scherer, с. 340—344, 98 рядків. Закінчення не перекладено.

XXIV. Із Бонерієвого закінчення. Von dem ende des buches, с. 345—347, 46 рядків. Опущено рядки 32—40.

А в і а н — римський поет кінця IV ст. до н. е. Написав збірку байок дистихом. У середні віки байки Авіана здобули популярність в західноєвропейській літературі, стали предметом численних переробок і наслідувань.

Б е н е к е Георг Фрідріх (1762—1844) — німецький філолог, перший дослідник текстів давньої літератури. Основні твори: «Ulrich Bonner. Edelstein» (1816), «Hartmann von Aue «Iwein» (1827).

Б а б р і й — давньогрецький поет-байкар II ст. н. е. Переповів віршами байки Езопа, користуючись при цьому холіямбом — ритмом грецької сатиричної поезії. Байки Бабрія відзначалися правдоподібністю деталей, чистотою мови. Із 10 книг Бабрія до нас дійшло 140 байок і віршів, з них 60 — у прозових перекладах.

К і р Молодший (?—401 р. до н. е.) — син давньоперського царя Дарія II Нота, намісник царя у Малій Азії. Вів боротьбу за престол із своїм братом Артаксерксом II і загинув у бою. Повернення на батьківщину війська Кіра було описано в творі Ксенофонта «Анабасис Кіра».

К р е з — останній цар Лідії (близько 560—546 рр. до н. е.). Ім'я Креза, якого вважали найбагатшою людиною свого часу, стало синонімом багатства.

Стесіхор (справжнє прізвище — Тісій, народився між 632—629 — помер між 556—553 рр. до н. е.) — давньогрецький поет. Автор еротичних та буколічних пісень. Найвідоміші твори: «Зруйнування Трої», «Єлена», «Орестея», «Повстання». Твори Стесіхора мали великий вплив на розвиток давньої грецької поезії.

Гелон (? — 478 рр. до н. е.) — державний діяч і полководець. З 491 р. до н. е.— тиран Гели, з 485 р. до н. е.— Сіракуз.

Лікург (IX ст. до н. е.) — напівлегендарний законодавець Спарти. Лікургу приписують найдавніші закони, які визначали державний лад Спарти: право землеволодіння, військову організацію, систему виховання.

Арістофан (близько 445—385 рр. до н. е.) — старогрецький комедіограф. Написав понад 40 комедій, в яких відгукнувся на актуальні питання громадського життя, критикував афінських державних діячів, показував розклад суспільної моралі, виступав за мир.

Продін — грецький софіст, сучасник Сократа, автор оповідання «Геракл на розпутті».

Ксенофонт (близько 430—355 або 354 р. до н. е.) — давньогрецький історик і політичний діяч. Автор «Анабасису Кіра» та «Грецької історії», в якій подано історію Еллади з 411 до 362 р. до н. е.

Лівій Тіт (59 до н. е.— 17 н. е.) — римський історик, прихильник старої аристократичної республіки. Ідеалізував старовину і намагався довести, що могутність Риму створена доблестю рабовласницької знаті. Автор «Римської історії від заснування міста», що охоплювала період від заснування Рима до IX ст. до н. е.

«Gesta Romanorum» (дослівно «Римські діяння») — книжка новел і оповідань моралізаторського спрямування про римських полководців і політичних діячів. Автор невідомий. Виникла наприкінці XIII—на початку XIV ст. в Німеччині або Англії. Вперше надрукована в Кельні 1472 р. Повторне видання здійснив Г. Естерляй у 1872 р. Це видання зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 1577).

Афанасьєв Олександр Миколайович (1826—1871) — російський фольклорист. Автор праць: «Народні російські казки» (1855—1864), «Народні російські легенди» (1859), «Поетичні погляди слов'ян на природу» (1866—1869).

«Disciplina clericalis» — популярна в часи пізнього середньовіччя збірка байок, оповідань, віршів, афоризмів із східних джерел; уклав і переклав латинською мовою Мозес фон Гуеска, у чернецтві — Петро Альфонський (XII ст.).

Штейнгевель Генріх (1412—1483) — німецький гуманіст, письменник, перекладач. Автор творів «Apollonius von Tyros» (1460), «Esopus» (1476). Переклади і твори Штейнгевеля частково видав Естерляй у 1873 р.

Ковальський Василь (1826—1911) — письменник «москвофільського» напряму. Автор шкільних читанок.

«Києво-Печерський патерик» — пам'ятка оригінальної літератури Київської Русі, збірка житійних оповідань про Києво-Печерський монастир, його окремих будівників, живописців. Створений переважно в першій чверті XIII ст. і містить деякі вірогідні історичні відомості. Найдавніші рукописні збірки датуються XV ст.

Гаватович (Гават) Якуб (1598—1679) — польський письменник. Був католицьким священиком, писав драматичні твори. Автор двох українських інтермедій, вміщених у його трагедії про Івана Хрестителя.

Ереб (*грецьк.*— морок, пітьма) — у грецькій міфології підземне царство мороку, через яке душі померлих переходять в Аїд.

АВГУСТ БЮРГЕР

Бюргер Готфрід-Август (1747—1794) — німецький поет, один із виразників ідей «Бурі і натиску». Використовуючи фольклорні традиції, Бюргер створив новий для німецької літератури жанр серйозної балади («Ленора» — 1773). ВорожістьБюргера феодальному ладу виявилася у віршах, епіграмах, сатиричних епізодах роману про Мюнхаузена (1786).

Цісар і ігумен. Назва в оригіналі: «Der Kaiser und der Abt».

Вперше надруковано в газ. «Свобода», 1904, № 21, с. 2.

Подається за першодруком.

Переклад здійснено за виданням: «Gedichte von Gottfried August Bürger», herausgegeben von Dr. H. Sauer. Berlin und Stuttgart, Verlag von W. Spemann, o. J., с. 247—252.

«Свобода» — українська щотижнева газета ліберально-буржуазного напряму, що видавалася в Америці (Нью-Йорк) у1893—1916 рр. організацією галицьких емігрантів.

ГОТГОЛЬД-ЕФРАЇМ ЛЕССІНГ

Лессінг Готгольд-Ефраїм (1729—1781) — видатний німецький письменник і теоретик мистецтва, представник радикально-демократичного напряму в німецькому просвітительстві. Виступав як непримиренний ворог феодалізму.

У філософській трагедії «Натан Мудрий» (1779) драматург відстоював ідеї гуманізму, закликав до взаємоповаги та братерства між народами.

Притча про три перстені. (Із драми «Натан Мудрий»). «Nathan der Weise. Ein dramatisches Gedicht in fünf Aufzügen».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1906, кн. 3, с. 534—543. Збереглися два автографи уривків цього перекладу. У чорновому автографі шосту яву неточно позначено сьомою (ф. 3, № 447). Чистовий автограф перекладу другої дії (яви 5, 6, 7) зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР — ф. 1, № 4/924. Між чистовим автографом і першодруком суттєвих різночитань немає. Переклад здійснено за виданням: «Lessing's Werke. Erster Theil. Gedichte und Fabeln». Gustav Hempel, o. J., с. 97—98, що знаходиться в особистій бібліотеці І. Франка (№ 276).

Подається за першодруком. Дата перекладу (1884) встановлена на основі листа І. Франка до Уляни Кравченко від 12 червня 1884 р. (ф. 3, № 1105).

«Літературно-науковий вісник» — щомісячний художній, науковий і публіцистичний журнал. У період, коли до його редакції входив І. Франко (1898—1906), журнал мав демократичне спрямування.

Кравченко Уляна (літературний псевдонім Юлії Юліївни Шнайдер, 1860—1947) — вчителька, українська поетеса демократичного напряму, що формувалася під впливом І. Франка, який видав збірку її поезій. Брала участь у жіночому русі в Галичині.

ЙОГАНН-ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

Робота І. Франка над перекладами творів Гете припадає на кінець 70-х — початок 80-х років. У листі до видавця Едварда Енгеля І. Франко писав 1882 р.: «Вже багато років я присвячую велику частину своєї праці ознайомленню своїх земляків із визначними поетичними творами західноєвропейських літератур, зокрема німців. Крім «Фауста», я переклав на українську мову ще дещо більше з Гете («Prometheus», «Methamorphose der Pflanzen», «Gott und die Bajadere», «Der ewige Jude»)» — ф. 3, № 192, с. 6.

І. Франко перекладав твори Гете різних періодів, прагнучи показати його як великого майстра поетичного слова.

Прометей. Назва в оригіналі: «Prometheus».

Вперше надруковано в кн.: «Думи і пісні найзнатніших европейських поетів». Львів, 1879, с. 3—4 («Дрібна бібліотека»).

Первісний варіант перекладу І. Франко навів у листі до В. Давидяка від 6 травня 1874 р. (ф. 3, № 1058, с. 5). У друкованій текст перекладач вніс окремі правки стилістичного характеру.

Наприкінці життя І. Франко ще раз переробив переклад, про що свідчить автограф (ф. 3, № 398 (XXIII), за яким він і подається. Оскільки між першим і останнім варіантами є суттєві різночитання, наводимо первісний варіант 1874 р.:

ПРОМЕТЕЙ

(За Гете)

Ти своє небо, Зевсе, вкривай
Хмар туманами,
І як той хлопець, що головки стинає
Будякам, так ти ся забавляй
Горами, лісами,
Но землі моїй не вдієш нічого,
І моєї хати ти не звалиш,
Бо-сь її не ставив, з мого порога
Мир тихий ти не віддалиш,
Огнища мого жару не вгасиш,
Хоч так ми заздростиш усього!

Чи ж є під сонцем нужденніше що,
Як ви, боги?
Мізерно живете із того, що
Сини мої й твори вам дали,
А сли б вони
Самі убогі й милосердні не були,
То, певно б, з голоду загибла
Ваша величність і сила!

Коли іще я був дитя,
Не знав я ні де що, ні куда,

То своє заблукане око
Я до сонця обертав високо,
Неначе б було ухо там,
Щоб плач мій вчуло,
Неначе б серце там, як в мене, було.
Щоб прихилилось ід моїм сльозам!

Хто ми поміг проти титанів,
Хто збавив мя від сили їх,
Хто мя від смерті, від кайданів,
Від рабства хто мя увільнив?
Чи се усе ти сам не справив,
В душі моїй горючий жаре святий?
А прецінь добрий, молодий,
Подяку тому я співав,
Що так над хмарами як спить, так спав!

Я — чтить тебе?
За що? Хіба ти улегшив коли
Біль, сли терпіло серце моє?
Хіба ти осушив сльози
Плачучого? Чи ж мене
Не викував на мужа час всемогучий
І вічна судьба, владитель могучий,
Що в руках держить мене й тебе?

Чи ж, може, думаєш,
Що я життя ненавидіти маю,
Втікать у пущі, бо не всі
Достигали квіти молоді?

Тут сиджу я, творю людей
Ведля образу свого:
Рід, що подібний мені буде,
Щоб плакать, страждати,
Щоб тішитись й уживати
Й тебе не поважать,
Як я!

«Дрібна бібліотека» — видання перекладних творів художньої і наукової літератури, що його здійснювали І. Франко, М. Павлик, І. Белей у 1878—1880 р. Вийшло 14 випусків (твори Г. Успенського, Е. Золя, Дж. Байрона, І. Франка, М. Добролюбова, У. Теккерея та ін.).

Давидяк Василь (1850—1922) — в 70-х роках студент львівської духовної семінарії, член редколегії журналу «Друг». У 1874—1875 рр. листувався з І. Франком-гімназистом. Франко через В. Давидяка надсилав свої перші твори для публікації в «Друзі». Пізніше—священик, представник «москвофільського» табору.

Рибак. Назва в оригіналі: «Fischer».

Вперше надруковано в журн. «Неділя», 1912, № 47-48, с. 2. Подається за першодруком.

«Н е д і л я» — літературно-науковий та громадський журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Львові 1911—1912 рр.

Бог і баядера. Індійська легенда. Назва в оригіналі: «Der Gott und die Bajadere».

Вперше надруковано в журн. «Світ», 1882, № 1, с. 224—225. Подається за автографом 1881 р. (ф. 3, № 211, с. 85), який І. Франко переглянув і уточнив в останні роки життя.

«С в і т» — літературно-науковий і політичний журнал революційно-демократичного напряму, виходив у Львові у 1881—1882 рр.

Переміна рослин. Назва в оригіналі: «Methamorphose der Pflanzen».

Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 28—30.

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XXII), в якому І. Франко виправив правопис першодруку, уточнив окремі вислови тощо.

Наречена з Коріфа. Назва в оригіналі: «Die Braut von Korinth».

Вперше надруковано у кн.: «В століття смерті Йоганна-Вольфганга Гете». Львів, 1932, с. 65—66. Подається за автографом № 398/XXI. Початкові сім рядків перекладу містяться в автографі (№ 1919, с. 3), звідки І. Франко переніс їх у повнішу редакцію, що обіймає 63 із 196 рядків оригіналу (ф. 3, № 224, арк. 429).

В автографі останніх років життя (ф. 3, № 398/XXI) міститься повний текст перекладу балади.

Між автографами № 224 і № 398/XXI є окремі різночитання, в основному мовного і стилістичного характеру, які наводимо:

Автограф № 224	Автограф № 398/XXII
Рядки 12—14	
З вірою-бо старов Вірність і любов З сердець, мов вимкнений кукіль летить.	А де бог новий, Там мов хвост лихий, Давня вірність і любов горить.
Рядки 22—24	
Но не надять страви і напої Молодця до їдання й пиття, Він про все забув в утомі своїй І, як був одітий, в постіль ляг.	Та хоч стіл заставлений, мов дома, Хлопець їсти ані пить не міг, Голод в нім перемогла утома, І, як був одітий, в ліжко ліг.
Рядки 33—35	
Гляне, хлопця вздрить: Стане, догори Біла ручка з диву вирвесь їй.	Вздріла хлопця вмить, Скрикнула, дрожить, І в долоні скрила вид як стій.
Рядки 61—63	
Вже з ягнят, вола Жертви тут нема,	Не з волів, ягнят Жертви тут палять,

Лиш із людських серць тут жертва єсть.	Але з людських мучених сердець.

До тексту, що міститься в автографі № 224, І. Франко додав примітки, зазначивши у квадратних дужках, що вони належать перекладачеві, а саме:

«К м і щ а н и н у о д н о м у в г о с т и н у...» — Гостинність у давніх греків становила важний зв'язок між людьми різних осель і була немов нижчим ступенем свояцтва. Вона ручила забезпеченство гостя в чужині і вкладала багато взаємних обов'язків, котрі свято сповнювались.

Ц е р е с о с ь, а о с ь д у х В а к х а л л є т ь с я... — Ц е р е с (Церера) — у давніх греків богиня плодів земних, тут прямо в значенні «хліб».

В а к х (Діонісіс) — бог вина.

Е р о с (дослівно «бажання любовні») — бог любові.

На підставі листа І. Франка до Едварда Енгеля, датованого груднем 1882 р., (ф. 3, № 192, с. 6) можна припустити, що переклад здійснено приблизно у 1881—1882 рр.

Герман і Доротея. Поема з німецького народного життя з кінця XVIII віку. Назва в оригіналі: «Hermann und Dorothea».

Вперше надруковано окремим виданням: «Герман і Доротея. Поема в перекладі і з передмовою д-ра Івана Франка». Львів, 1917, ч. 7—8. 68 с. («Всесвітня бібліотека»).

Подається за цим виданням.

Першодрук супроводжують примітки І. Калиновича (с. 61—68), в яких цитуються пояснення І. Франка до історії перекладу та окремих реалій поеми Гете, що наводяться нижче:

«Щ о в о н а з Р и м у в ж и т т я р а д о з о м н о ю п і ш л а...»— Від часу італійської подорожі почався в творчості Гете зворот до класичних взірців.

А з р о ж в і н е ц ь — символ домашнього щастя.

В и п ' є м з д о р о в ' я т о г о, щ о в і д н а з в и Г о м е р а в і д в а ж н о н а с у в і л ь н и в... — натяк на наукове відкриття Фрідріха Августа Вольфа, який в 1794 р. у книжці «Prolegomena ad Homerum» виступив із доказом, що Гомер як одиниця не існував і що величні грецькі поеми «Іліада» та «Одіссея» були витвором кількох поколінь і многих невідомих авторів.

«С л а в н а Л у ї з а» — натяк на німецького поета Йоганна Генріха Фосса (урод. 20.II 1751 — помер 29.III 1826 р.), що перекладав на німецьку мову твори Гомера, Вергілія, Овідія, Горація та інших класиків, а свою власну поетичну діяльність закінчив ідилічною поемою з життя німецького сільського духовенства п[ід] з[агловком] «Luise» (1784 р.), яку можна вважати попередницею Гетевої поеми з життя німецького міщанства «Hermann und Dorothea».

К а л и н о в и ч І в а н Т и т о в и ч (1885—1927) — бібліограф, видавець, журналіст, виконував обов'язки секретаря бібліографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові, видавав серію книжок під назвою «Всесвітня бібліотека».

Н а у к о в е т о в а р и с т в о і м е н і Ш е в ч е н к а у Л ь в о в і — наукова інституція, яка виникла в 1893 р. на основі реорганізації Літературного товариства імені Т. Г. Шевченка, заснованого в 1873 р. Передові діячі української культури

і науки надавали в певні періоди прогресивного характеру діяльності окремих секцій та комісій товариства. Проте на більшості видань товариства, зокрема з історії, негативно позначився вплив буржуазно-націоналістичних концепцій.

Вступна елегія. Назва в оригіналі: «Hermann und Dorothea». Поезія Гете, яка міститься в другій книжці «Елегій». Написана в період роботи Гете над поемою, але в поему «Герман і Доротея» не включена. І. Франко вмістив її перед початком поеми як «Вступну елегію».

Паміна, Таміно — герої опери Моцарта «Чарівна флейта», поставленої у Веймарі 1794 р.

Що їм в годину тяжку появлявся в огнистій купині бог... — Мається на увазі біблійна легенда про чудесну появу бога, який на горі Хорів заговорив з Мойсеєм (Біблія, Книга Ісход, глава 3, зачин 2, 3, 4).

Фавст. Трагедія. Часть перша. Назва в оригіналі: «Faust. Der Tragödie Erster Teil».

Вперше надруковано окремим виданням: «Гете Йоганн Вольфганг. Фавст. Часть перша». З німецької переклав і пояснив І. Франко. 1882. Заходом «Світу». 223 с.

Над перекладом «Фауста» І. Франко працював з 1875 по 1882 р.

До «Фауста» він написав дві передмови. Першу з них, «У нас нема літератури» (ф. 3, № 215), опублікував М. С. Возняк у журн. «Література і мистецтво», 1941, № 1, с. 37—39 (див. т. 26 даного видання).

Друга передмова, датована 21 листопада 1881 р., яка подається в томі, була опублікована у згаданому вище книжковому виданні Франкового перекладу «Фауста».

Перші варіанти перекладу містяться в таких автографах: ф. 3, № 214 — «Приспів», «Пролог в театрі»; ф. 3, № 215 — «Пролог в небі», «Ніч»; ф. 3, № 211 — «Фавстова кімната», «Вулиця», «Вечір», «Був у Фулі цар», «Пісня Маргарети», «Сон Вальпургієвої ночі», «Пісня Гретхен» («Ах, прихили»).

Уривки з перекладу публікувались у ряді періодичних видань 1875—1880 рр. Так, у журналі «Друг», 1875, № 18, с. 429, було надруковано «При кужілці». Оскільки між першодруком цього уривка і остаточною його редакцією 1882 р. є суттєві різночитання, наводимо нижче текст першодруку:

ПРИ КУЖІЛЦІ

Щез ти, мій спокій,
Ниє серце в болі,
Не зійти з тобою
Ніколи, ніколи!

Де його нема,
Там мені могила,

Світ цілий могила,
Світ цілий ми тьма,
Радість вся остила.

В моїй голові
Путаються мислі,
Всі чуття важкі
Бідне серце стисли.

Лиш за ним в віконце
В днину виглядаю.
Лиш за ним глядючи,
Вулицев блукаю.

Хід його високий,
Стать його пишна,
Усміх уст солодкий,
Сила віч чудна.

А його розмова,
Шепт чарівних струй,
І устиск гарячий
Ах, і поцілуй!

Серце рветься з груді
Все за ним, за ним,
Ах, його уняти,
Не розстатись з ним!

І як серце хоче
Личко цілувати,
Серед поцілуїв,
Ах, при нім сконати.

Інші уривки, наприклад, «Приспівка», «Пролог в театрі», «Пролог в небі», «Ніч», з «Увагами до перекладу» були надруковані в журн. «Правда», 1880, вип. 1, 2, 3, с. 1—24.

«Перед містом», «Фавстова світлиця», «Фавстова кімната», «Ауербахів винний склеп у Липську» з «Увагами до переводу «Фавста» друкувались у журн. «Правда», 1884, вип. 13, с. 146—195.

Готуючи переклад «Фауста» до видання окремою книжкою, І. Франко ретельно його опрацював. Про це свідчить лист І. Франка до І. Белея від 12 жовтня 1881 р.:

«Переклад я старався зробити загальноукраїнською мовою, не забороняючи собі галицьких форм. Щоб «Фавста» зовсім зладити до друку, мені треба б: 1) «Правди» (обох випусків для поправлення переводу), 2) коментаря Дюнцера, 3) видання «Фавста» Гемпеля (Hempels Ausgabe) з коментарем Лепера, котрий прошу тя записати...» (ф. 3, № 906).

Про це саме свідчить порівняння трьох варіантів перекладу: автографів (ф. 3, № 215, 214, 211), номерів «Правди» (випуск 1—3 за 1880 р., який зберігається у бібліотеці І. Франка за № 1272), де виявлено правки текстів рукою І. Франка, котрі були частково перенесені до книжки — останньої прижиттєвої редакції 1882 р.

Подається за окремим виданням.

Різночитання між випусками «Правди» і виданням 1882 р. в основному мають мовностилістичний характер, наприклад:

Приспівка, ряд. 23: друзів («Правда») — другів (окреме видання).

Пролог в театрі. Директор, ряд. 16: значуще («Правда») — важне (окреме видання).

Більш суттєві різночитання стилістичного характеру виявлено між автографами і останньою прижиттєвою редакцією перекладу. Наприклад:

Автограф № 214	Остання редакція 1882 р.
Пролог в театрі	
А сей геть жиє і мусить жить.	А сьому ж тра сміху, і слід му так,
Сучасність, хоть би лиш хлопак здоровий.	Нехай хоч один ми бравий, тут хлопак.
Пролог у небі	
Автограф № 215	
Но ви, о духи світлянії,	Но ви, небес пречисті діти,
Ви розумтесь живущою красою.	Вам світ краси живої світить!
Кухня чарівниці	
Автограф № 211	
Немов худоба, жий з худобою і в натузі	Мов віл з волами, в труді і в натузі

«Правда» — літературно-науковий і політичний журнал. Виходив у Львові (з перервами) протягом 1867—1897 рр. Орган «народовців». З кінця 80-х років став трибуною українського буржуазного націоналізму.

А сесь чого на ногу налягає...— Згідно з легендами, чорт завжди налягав на одну ногу.

Чи краса ось всіх світів в тім дзеркалі мені сь явила? — У кухні чарівниці Фауст вперше побачив Гелену Прекрасну.

Ортодокс — очевидно, мається на увазі реакційний письменник Ф. Л. Штольберг (1750—1890).

Догматик — послідовник докантівського філософського догматизму.

Ідеаліст — можливо, мається на увазі німецький філософ Й. Г. Фіхте (1762—1814).

Реалісти — послідовники емпіричної філософії.

Супернатураліст — мається на увазі філософ Фрідріх Якобі (1743—1819).

Скептик — можливо, послідовник англійського філософа Д. Юма (1711—1770).

Брейгель Пітер Старший, прозваний Мужицьким (народився між 1525—1530 — помер 1569 р.) — нідерландський живописець і гравер; один з основоположників фламандського і голландського реалістичного мистецтва. Автор картин «Збирання врожаю», «Мисливці на снігу», «Похмурий день» (всі 1565), «Сліпі» (1568).

Родина Гумбольдтів — брати Александр та Вільгельм. Гумбольдт Александр (1769—1859) — німецький природознавець, географ, мандрівник, член Берлінської Академії наук (1800),

почесний член Петербурзької Академії наук (1818), автор монументальної праці «Космос» (т. 1—5, 1845—1858) — видатного твору прогресивної матеріалістичної натурфілософії першої половини XIX ст. Гумбольдт Вільгельм (1767—1835) — німецький філолог, філософ, мовознавець, державний діяч; один із провідних представників німецького класичного гуманізму часів Й.-В. Гете та Ф. Шіллера. Здійснення ідеалу «гуманності» В. Гумбольдт, подібно до Гете і Шіллера, пов'язував з античністю, а в новий час — з творчістю Гете. Автор праці «Про «Германа і Доротею» Гете» (1799).

Віланд Крістоф-Мартін (1733—1813) — німецький письменник, просвітитель, автор філософського роману «Агатон» (1766), сатиричного роману «Абдерітяни» (1774), фантастичної поеми «Оберон» (1780).

...не люблячий світла... — грецькою мовою дослівно: μὴ φιλῶν τὸ φῶς.

Гелена і Фавст. Третій акт другої частї Гетевого «Фавста». Назва в оригіналі: «Faust. Der Tragödie Zweiter Teil. Dritter Akt».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1899, кн. 10, с. 62—114. Окремий відбиток: Львів, 1899, 59 с.

Подається за першодруком.

Евр — бог південно-східного вітру.

Кіфера — острів Кіфера, де панував культ богині кохання і краси Афродіти.

Орк — за грецькою міфологією, це слово мало два значення: підземне царство, країна тіней, і володар країни тіней.

Ті сім, що йшли на Фіви... — Йдеться про похід Полініка на Фіви (див. трагедію Есхіла «Семеро проти Фів»).

ФРІДРІХ ШІЛЛЕР

Шіллер Йоганн-Фрідріх (1759—1805) — великий німецький поет. Світогляд раннього Шіллера формувався під впливом творів німецьких і французьких просвітителів, руху «Бурі і натиску». Юнацькі драми були пройняті ненавистю до тогочасної дійсності. У драматургії кінця 80-х років XVIII ст. виступав проти станової нерівності, але відстоював ідеї політичної «реформи згори». Автор філософської праці «Листи про естетичне виховання людини», історичних драм. Виступав як гуманіст, борець за суспільний прогрес.

1. Прогулка. 1795. Назва в оригіналі: «Der Spaziergang». Вперше надруковано у кн.: Фрідріх Шіллер. Поезії. Львів, 1914, с. 109—119 («Всесвітня бібліотека», ч. 1).

Зберігся автограф (ф. 3, № 451). Між автографом і першодруком суттєвих різночитань немає.

Подається за першодруком.

Всі ми ось тут полягли, як велів нам закон.— Йдеться про битву 480 р. до н. е. під Фермопілами, де в бою з перською армією Ксеркса поліг загін спартанців на чолі з полководцем Леонідом.

Мульцібер — Вулкан, бог вогню.

Ріг Амальтеї — ріг достатку.

І нумідійські ліси в жаху згадавши й гніву... — За грецькою міфологією, ліси в Арголіді, де Геракл задушив лева.

2. Помпея й Геркуланум. 1796. Назва в оригіналі: «Pompej und Herkulanum».

Вперше надруковано у кн.: Фрідріх Шіллер. Поезії. Вип. 2. Львів, накладом «Всесвітньої бібліотеки», 1914, с. 119—122. Зберігся автограф (ф. 3, № 363). Між автографом і першодруком суттєвих різночитань немає.

Подається за першодруком.

Князь Атрієнко — Атрей, мікенський цар, герой драм Софокла, Евріпіда, Сенеки.

Евменіди — еринії, богині помсти.

Кадук — кадуцей, жезл Гермеса, палиця, прикрашена зображенням двох змій.

ЙОГАНН ПЕТЕР ГЕБЕЛЬ

Гебель Йоганн Петер (1760—1826) — німецький письменник, автор «Аллеманських віршів» (1803), в яких зображено мирні рейнські пейзажі, працю селян. У 1808—1895 рр. видавав сільський календар під назвою «Reinische Hausfreund», де вміщував свої оповідання, поезії, анекдоти. Використовуючи фольклорні сюжети, він надавав їм оригінальної художньої форми. Демократична просвітительська спрямованість, увага до буденного життя селян забезпечили популярність новелам і віршам Гебеля.

Кисіль. Назва в оригіналі: «Das Habermuss».

Вперше надруковано в журн. «Жовтень», 1966, № 3, с. 138—139.

Подається за автографом № 17994, який зберігається у бібліотеці Львівського музею українського мистецтва. Дата перекладу (початок 90-х років XIX ст.) орієнтовно встановлена на підставі дослідження автографа: фактури паперу, почерку.

ФРІДРІХ ГЕЛЬДЕРЛІН

Гельдерлін Йоганн Крістіан Фрідріх (1770—1843) — німецький поет, чия творчість була перехідним етапом від просвітительства до прогресивного романтизму.

«Ще й нам весна прекрасна розцвітає...» Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 214), с. 55 (з кінця).

ВІЛЬГЕЛЬМ ФОН МЮЛЛЕР

Мюллер (у І. Франка — Міллер, 1794—1827) — німецький поет, автор популярних пісень, близьких до народних.

Небезпечно. Назва в оригіналі: «Clücklicher Wahn».

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 449).

Переклад з Мюллера здійснено за виданням, зазначеним в автографі. Книжка зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 3469).

ЛУЇЗА КАРОЛІНА БРАХМАН

Брахман Луїза Кароліна (1777—1822) — німецька письменниця.

Колумб. Назва в оригіналі: «Kolumbus».

Вперше надруковано у кн.: «Читанка руська для 3 класи шкіл середніх». Львів, 1896, с. 300—302.

Подається за першодруком.

ДАВИД-ФРІДРІХ ШТРАУС

Ш т р а у с Давид (у І. Франка — Даніель) Фрідріх (1808—1874) — німецький філософ-молодогегельянець. Залишив також невелику поетичну спадщину, опубліковану посмертно.

Газела. Назва в оригіналі: «Gasel».

Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 13—14.

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3,№ 398).

Між автографом і першодруком суттєвих різночитань немає.

У першодруці текст перекладу супроводжується приміткою І. Франка: «Г а з е л а — стихотворна форма, перенесена зі Сходу. В ній римується перший стих з другим, четвертий з шостим і т. д. Інші не римуються; притім завсігди римів уживається штучних, складаних, а не звичайних. Ся форма надається тільки до коротких строф, приказок і т. ін.».

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

І. Франко перекладав твори Г. Гейне (1797—1856), починаючи з 1875 р., протягом кількох десятиліть. Переклади друкувались у періодичних виданнях, виходили окремими збірками, частина залишалась в рукописах.

16 перекладів з Гейне вміщено у книжці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів». В 1914—1916 рр. І. Франко ще раз їх відредагував, уточнив, а деякі і зовсім переробив, про що свідчать його правки в рукописах.

Почавши з перекладів ліричних віршів, І. Франко згодом прагне познайомити українських читачів також із сатирою німецького поета. Він перекладає поему «Німеччина. Зимова казка», вступ до «Атти Троля», твори із збірки «Нові вірші».

У 1892 р. виходить книжка «Вибір поезій» Генріха Гейне, до якої увійшли найбільш популярні й політично актуальні вірші Г. Гейне і яка відкривалась «Переднім словом» І. Франка.

Працюючи над перекладами, І. Франко користувався виданням, яке уклав відомий німецький дослідник Е. Ельстер («Heinrich Heines sammtliche Werke. Mit Einleitung, erläuternden Anmerkungen und Verzeichnissen sammtlicher Lesearten von Dr. Ernst Elster». Leipzig, Bibliographisches Institut, o. J. Bd. 1—2).

Твори Г. Гейне розташовано в тій послідовності, в якій вони подані у даному виданні. (Книжка зберігається у бібліотеці І. Франка — № 972-973).

У примітках після назв перекладу вказуються назви або перший рядок оригіналу, том, збірка і цикл ельстерівського видання Г. Гейне (німецькою мовою).

Передне слово. Вперше надруковано у кн.: Г е н р і х Г е й н е. Вибір поезій. (Німеччина. Байки для дітей). Львів, 1892, с. 5—7.

Подається за цим виданням.

Стависький Максим — літературний псевдонім Славинського Максима Антоновича (1868—1945), українського поета і перекладача, який разом з Лесею Українкою перекладав поезії Генріха Гейне. Згодом ідейно деградував — від буржуазно-ліберальних до буржуазно-націоналістичних позицій. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції — білоемігрант.

...як редактор політичної газети. — Йдеться про журнал ліберально-буржуазного напряму «Politische Annalen».

...в російському перекладі Заєзжого... — Мається на увазі книжка: Г. Гейне. Германия. Зимняя сказка (написана в 1844 г.). Перевод Заезжего, просмотренный И. С. Тургеневым и исправленный по его замечаниям. С.-Петербург, Издание В. Врублевского, 1906, 101 с.

Два гренадери. Назва в оригіналі: «Die Grenadiere». (Buch der Lieder. Junge Leiden. Bd. I).

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1904, кн. 4, с. 63—64.

Подається за першодруком.

Ліричне інтермеццо. Назва в оригіналі: «Lyrisches Intermezzo». (Buch der Lieder. Bd. I).

З циклу «Ліричне інтермеццо» І. Франко переклав 28 поезій (1—25, 33, 42, 65). Цикл передує «Пролог». Назва в оригіналі: «Prolog». Твір увійшов до збірок І. Франка «Баляди і розсказни» та «Із літ моєї молодості» під назвою «Лицар (за Гейне)». Друкується у третьому томі даного видання (с. 304—305).

Переклади віршів 1—25 з циклу «Ліричне інтермеццо» друкуються вперше за автографом (ф. 3, № 210). Вони містяться у загальному зошиті: «Драми, поезії, переклади 1874—1876 рр.» на сторінках 7—11 (з початку) і 31—36 (з кінця). На підставі першодруку перекладу «Пролог», а також на підставі дослідження автографа (сорт і формат паперу, почерк) переклади 1—25 віршів цього циклу можна умовно датувати 1876 р.

1. «В пречуднім місяці маю...» Назва в оригіналі: «Im wunderschönen Monat Mai...».

2. «З сліз моїх виростає...» Назва в оригіналі: «Aus meinen Tränen spriessen...».

3. «Я рожу, і сонце, й голубку, й лілею...» Назва в оригіналі: «Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne...».

4. «Коли гляджу в твої очиці...» Назва в оригіналі: «Wenn ich in deine Auge seh...»

5. «Лице твое, так любе, миле...» Назва в оригіналі: «Dein Angesicht so lieb und schön...».

6. «Схили свое личко мені на лице...» Назва в оригіналі: «Lehn deine Wang an meine Wang...».

7. «Душе моя, ти занурись...» Назва в оригіналі: «Ich will meine Seele tauchen...».

8. «Від тисяч літ недвижно...» Назва в оригіналі: «Es stehen unbeweglich...».

9. «На крилах пісні, мила...» Назва в оригіналі: «Auf Flügeln des Gesanges...».

10. «Лотосу цвітка лякаєсь...» Назва в оригіналі: «Die Lotosblume ängstigt...».

11. «У Рейну волнах сиявих...» Назва в оригіналі: «Im Rhein, im schönen Strome...».

12. «Ти мя не любиш! Що ж ще тут?..» Назва в оригіналі «Du liebst mich nicht...».

13. «О не клянись, цілуй лишень...» Назва в оригіналі: «O schwöre nicht und küsse nur...».

14. «На любки моєї оченята...» Назва в оригіналі: «Auf meiner herzliebsten Augelein...».

15. «Який сей світ сліпий, дурний...» Назва в оригіналі: «Die Welt ist dumm, die Welt ist blind...».

16. «Мила, ей, скажи ми нині...» Назва в оригіналі: «Liebste, sollst mir heute sagen...».

На полях автографа є інший варіант третьої строфи цієї поезії:

Баз[иліски] і вампіри,
Смоки люті, всякий гад,
Страшні потвори без міри,
То поет творити рад аж наздогад.

17. «Мов краси богиня, в строю...» Назва в оригіналі: «Wie die Wellenschaumgeborene...».

18. «Не гніваюсь, хоть пукне й серце мні...» Назва в оригіналі: «Ich grolle nicht und wenn das Herz auch bricht...».

Перша строфа звучала у першому варіанті (автограф № 210, с. 33) дещо інакше:

Не гніваюсь, хоть пукне серце мні,
Пропала ти! Не гніваюсь я, ні.
Хоть як ти сяй в брильянтах і красі,
Не блисне світло в серця твого тьмі.

19. «Нужденна ти! Пощо ж тут ще мій гнів?..» Назва в оригіналі: «Ja, du bist elend und ich grolle nicht...».

20. «Музика реве, завивае...» Назва в оригіналі: «Das ist ein Flöten und Geigen...».

21. «То вже ти у пам'яті й слід не остав...» Назва в оригіналі: «So hast du ganz und gar vergessen...».

22. «Коб цвітки дрібнії то знали...» Назва в оригіналі: «Und wüssten's die Blumen, die kleinen...».

23. «Чому так поблідла прекрасная рожа...» Назва в оригіналі: «Warum sind denn die Rosen so blass...».

24. «Багато ми там говорили...» Назва в оригіналі: «Sie haben dir viel erzählet...».

25. «Розцвілася липа, співав соловій...» Назва в оригіналі: «Die Linde blühte, die Nachtigall sang...».

33. «На півночі сосна самотня...» Назва в оригіналі: «Ein Fichtenbaum stent einsam...». Перекладено лише першу строфу.

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 442).

На основі дослідження автографа (почерк, формат і сорт паперу) переспів можна умовно датувати 1882 р.

42. Любив хлопець дівку. Назва в оригіналі: «Ein Jungling lieb ein Mädchen...».

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 215).

На основі датування попередніх творів у зшитку переклад можна віднести до 1882 р.

65. Похорони. Назва в оригіналі: «Die alten bösen Lieder...». Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1883, № 22, с. 341. Після

тексту першодруку стоїть дата: «14 жовтня 1883». Між автографом і першодруком є різночитання правописного характеру.

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XII).

«З о р я» — літературно-громадський журнал ліберально-буржуазного напряму, що виходив у Львові в 1880—1897 рр. Певний час до складу редакції журналу входив І. Франко, намагаючись демократизувати журнал, що викликало протест з боку «народовців». 1886 р. Франко порива̀є з редакцією «Зорі». Взагалі І. Франкові доводилося час від часу через відсутність прогресивних видань друкувати свої твори і в тих періодичних органах, ідейні позиції яких він не поділяв.

Любці. Назва в оригіналі: «Du hast Diamanten und Perlen...». (Buch der Lieder. Heimkehr. Bd. I).

Переклад має автографи: ф. 3 (№ 1062, у листі до В. Давидяка від 22 жовтня 1874 р.), ф. 3, № 190, 1879 р., та автограф останніх років життя, ф. 3, № 398/X.

Між автографами є суттєві різночитання.

Друкується вперше за автографом № 398/X.

Скін богів. Назва в оригіналі: «Götterdämmerung». (Buch der Lieder. Die Nordsee, Bd. I).

Вперше надруковано в журн. «Культура», 1926, № 4—9, с. 37—39.

Подається за автографом (ф. 3, № 214).

На основі датування перекладів попередніх віршів Г. Гейне, вміщених у зшитку, переклад можна віднести до кінця 70-х років.

«К у л ь т у р а» — щомісячний громадсько-політичний журнал, виходив у Львові в 1924—1934 рр. До 1927 р. був неофіційним органом КПЗУ, пізніше потрапив до рук націонал-ухильницької групи в КПЗУ.

«Над морем темним і пустим...» Назва в оригіналі: «Frage». (Buch der Lieder. Die Nordsee, Bd. I).

Значно скорочений переспів вірша Г. Гейне.

На підставі дослідження автографа переспів можна умовно датувати кінцем 70-х років.

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 214, с. 108).

Боги Греції. Назва в оригіналі: «Die Götter Griechenland». (Buch der Lieder. Die Nordsee, Bd. I). Це — переспів поезії Г. Гейне.

Автографи: ф. 3, № 216 (ранній), та ф. 3, № 398/X — автограф останніх років життя.

Між автографами є різночитання мовного і правописного характеру.

Друкується вперше за автографом № 398/X.

Добра порада. Назва в оригіналі: «Warnung». (Neue Gedichte. Zeitgedichte. Bd. I).

Вперше надруковано у кн. «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 8, під назвою «Заказані книжки». Перший рядок вірша у першодруці мав такий вигляд:

«Ну, книжки ж твої хороші!»

Друга редакція перекладу була здійснена у 1891 р., і під назвою «Осторога» вірш вміщений у кн.: Г. Г е й н е. Вибір поезій,

с. 90. Цю другу редакцію І. Франко дещо уточнив, дав назву «Добра порада» (автограф — ф. 3, № 398/VIII).

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/VIII).

Поступовий рак у Парижі. Назва в оригіналі: «Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris». (Neue Gedichte. Zeitgedichte, Bd. I).

Вперше надруковано в журн. «Громадський друг», 1878, № 1, с. 64—65, за підписом *Мирон*. Між автографом і першодруком є незначні різночитання правописного характеру.

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XI).

У вірші Гейне висміяв буржуазні, політично наївні ілюзії поета Франца Дінгельштедта (1814—1888), автора «Пісень космополітичного нічного сторожа» («Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters», 1841).

«Громадський друг» — літературний і політичний журнал революційно-демократичного напряму, який видавали у Львові 1878 р. І. Франко та М. Павлик. Вийшло два номери, що були конфісковані цензурою. Як продовження журналу видано в 1878 р. збірники під назвами «Дзвін» і «Молот».

Он собор у Кельні хтять кінчити... — Собор було закладено у XIII ст., але його спорудження затягнулося на довгий час. У 1842 р. прусський король Фрідріх Вільгельм IV відновив будівництво собору, що було закінчене тільки 1880 р.

Цар Давид. Назва у оригіналі: «König David». (Romanzero. Historien, Bd. I).

Вперше надруковано у кн.: Г. Гейне. Вибір поезій, с. 109.

Подається за першодруком.

Бабуся Грижа. Назва в оригіналі: «Frau Sorge». (Romanzero. Lamentationen. Bd. I).

Вперше надруковано в журн. «Друг», 1877, № 6, с. 57, за підписом *Мирон***. Збереглися автографи — ф. 3, № 440 та № 817 (кінець 70-х років XIX ст.). Між автографами і першодруком суттєвих різночитань немає.

Подається за першодруком.

«Друг» — літературно-науковий журнал. Виходив у Львові 1874—1877 рр. Спочатку мав «москвофільський» напрям. З приходом у його редакцію І. Франка (липень 1876 р.) «Друг» став органом демократичної молоді.

Enfant perdu. Назва в оригіналі ідентична.

Вперше надруковано у кн.: Г. Гейне. Вибір поезій, с. 110—111. В автографі 1877 р. (ф. 3, № 440) переклад значно відрізняється від останньої редакції.

Подається за першодруком. Нижче наводимо першу редакцію перекладу (ф. 3, № 440).

Enfant perdu

Пропащий вояк, у войні за волю
Від тридцять літ хоробро я стояв;
Не надіявшися побіди в бою,
І що цілий не верну, добре знав.

Безсонний день і ніч, бо й сон не брався
Мене в шатрі, як в моїх співворців
(А хоть коли капинку й придрімався,
Їх хропіння будило мя як стій.)

Не раз мя ночами нуда ся брала
А то і ляк (лиш дурень без ляку!)
І от тоді для розривки складала
Душа смішливу пісеньку яку.

Стояв я чуйно із ружжем до стану,
А як який ся ворог наближав,
Я цільну му у грудь його погану
Гарячу кулю без пощади слав.

Та як часом оно ся й так лучало,
Що й він, поганець, тож стріляв не зле,
І ось слідів немало тут зістало —
Зістали рани, кров із ран плине.

Мій плац порожній! Кров із рани ллється,
Один паде, а другий настає.
Но я плацу не кинув — серце рветься,
Не вищербилось лиш ружжя моє.

Диспута. Назва в оригіналі: «Disputation». (Romanzero. Hebräische Melodien, Bd. I).

Вперше надруковано у кн.: Г. Гейне. Вибір поезій, с. 94—109.

Подається за першодруком.

На Сафатовій... — Мається на увазі Іосафатська долина, за біблійною легендою — місце страшного суду.

...Кір'елейсон, алілуя! — точніше «Кіріе елейсон» *(грецьк.)* — господи, помилуй! «Алілуя» — *(євр.)* — хвалімо бога.

Міріам — біблійний персонаж.

Тарган. Назва в оригіналі: «Der Wanzerich». (Nachlese. Vermischte Gedichte. Bd. 2). Переклад першої частини твору Г. Гейне.

Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Твори в двадцяти томах. Т. 15. К., ДВХЛ, 1955, с. 475—476 (далі — Твори).

Перша редакція перекладу збереглася в автографі ф. 3, № 216, с. 12 (з початку). Друга редакція міститься в автографі ф. 3, № 398/XVII. Між автографами є незначні різночитання правописного та лексичного характеру. Наприклад, останній рядок в автографі № 216 мав вигляд:

«То ще відтак пеню плати!»

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XVII).

Вічне питання. Назва в оригіналі: «Lass die heil'gen Paraboleп». (Nachlese. Vermischte Gedichte. Bd. 2). Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 18—19.

Перша редакція перекладу, яку умовно, на підставі першодруку, можна датувати кінцем 70-х років XIX ст., міститься в автографі ф. 3, № 216, с. 14 (з початку). Наприкінці життя І. Франко

переглянув переклад, уточнив окремі слова. Подається за автографом ф. 3, № 398/VI. Між автографами є незначні різночитання, в основному мовного і правописного характеру.

Страх смерті. Назва в оригіналі: «Mein Tag war heiter». (Nachlese. Vermischte Gedichte. Bd. 2).

Перша редакція міститься в автографі № 216, с. 25 (з початку). Між першою і остаточною редакціями (ф. 3, № 398/IX) суттєвих різночитань немає, за винятком останніх чотирьох рядків, які не були включені в першу редакцію.

Подається за автографом 398/IX.

Серед стін, серед мурів. Назва в оригіналі: «Affrotenburg». (Nachlese. Vermischte Gedichte. Bd. 2).

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 216).

А ф ф р о т е н б у р г — вілла Соломона Гейне.

Проклін. Назва в оригіналі: «Nicht gedacht soll seiner werden». (Nachlese. Vermischte Gedichte. Bd. 2).

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 216).

Грішні душі. Назва в оригіналі: «Jammerthal». (Nachlese. Romanzero. Romanzen und Fabeln. Bd. 2).

Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 12—13.

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/VIII).

Поетові. Назва в оригіналі: «An einen politischen Dichter». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd 2).

Вперше надруковано у кн.: Г. Г е й н е. Вибір поезій, с.81.

Подається за першодруком.

Вірш присвячено німецькому політичному поетові Г. Гервегу (1817—1875).

Король Довговух I. Назва в оригіналі: «König Langohr I». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 19—23, під назвою: «Цар Довговух I».

Подається за другою редакцією: Г. Г е й н е. Вибір поезій, с. 86—90.

А в г у с т — римський імператор (63 до н. е. — 14 н. е.).

М е ц е н а т — Гай Цільній Меценас (помер у 8 р. до н. е.), друг римського імператора Августа, підтримував сучасних йому поетів (Горація, Вергілія, Проперція). Його ім'я стало називним для заможного покровителя мистецтва і науки.

. . . с л а в н и й М е є р и щ е . . . — Йдеться про Мейербера Джакомо (справжнє ім'я та прізвище — Якоб Лібман-Бер; 1791—1864), французького і німецького композитора. Одного з творців французької «великої опери». З 1842 р. був головним диригентом Берлінської опери.

Є Б а я р д, к і н ь д і т е й Г а й м о н а . . . — легендарний кінь, належав чотирьом лицарям, синам Гаймона (у І. Франка — Еймона).

Г о т ф р і д з Б у ї л ь о н у — Готфрід Буїльйонський (1058—1100), один з полководців першого хрестового походу.

Ослячі вибори. Назва в оригіналі: «Die Wahl-Esel». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано у кн.: Г. Г е й н е, Вибір поезій, с. 83—86.

Подається за першодруком.

Сатира Г. Гейне спрямована проти франкфуртських національних зборів, що зрадили революцію 1848 р.

1649—1793 — ??? Назва в оригіналі ідентична. (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано в журн. «Культура», 1926, № 4—9, с. 36.

Переклад має два автографи: ф. 3, № 216 (кінець 70-х років XIX ст.), та ф. 3, № 398/XVIII (останні роки життя).

Між автографами є незначні мовностилістичні розходження. Подається за автографом ф. 3, № 398/XVIII.

Король їх Карло усю нічку не спав... — Йдеться про Карла I (1600—1649), англійського короля, страченого у 1649 р.

Уайтчепель — палац в Лондоні, місце страти Карла I.

На простий візок Людовіка всадили... — Короля Франції Людовіка XVI було страчено 1793 р.

Вандруючі щури. Назва в оригіналі: «Die Wanderraten». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано в журн. «Друг», 1877, № 5, с. 57.

Автограф перекладу (ф. 3, № 440), датований 1877 р., ідентичний з першодруком. Друга редакція перекладу, надрукована у кн.: Г. Гейне. Вибір поезій, с. 81—83, має незначні стилістичні відмінності.

Подається за другою редакцією — останнім прижиттєвим виданням у кн.: Г. Гейне. Вибір поезій, с. 81—83.

Конституція. Назва в оригіналі: «Erinnerung aus Krähwinkels Schreckenstagen». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано в журн. «Культура», 1925, № 1, с. 7—8, під назвою «Глупівська конституція».

Збереглися три автографи: № 216, 1878 р., № 441, 1882 р., та автограф останніх років життя (ф. 3., № 398/II). Між автографами є незначні мовностилістичні відмінності. Останній рядок перекладу має такі різночитання:

Автограф 216	Автограф 441	Автограф 398/II
Всі стульте писки!	Всі стульте морди!	Morda na guzik
Ось і все.	Та й уже.	Та й уже.

Подається за автографом № 398/II.

Розмова царя з швабом. Назва в оригіналі: «Audienz». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 9—11.

Автографи: ф 3, № 440, 1877 р. — переклад чотирьох рядків, № 216 (переклад 9 перших строф) і автограф останніх років життя — № 398/XIV. Суттєвих різночитань між автографами немає.

Подається за автографом № 398/XIV.

Приводом до створення сатири стала аудієнція поета Г. Гервега у прусського короля Фрідріха Вільгельма IV у 1842 р. Невдовзі після цього Гервега було вислано з Пруссії.

Ти, певно, з роду «сімох швабів»... — Натяк на сім дурнів у казці братів Грімм «Сім швабів».

Вхід до неба. Назва в оригіналі: «Himmelfahrt». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано у кн.: Г. Г е й н е. Вибір поезій, с. 90—94. Подається за першодруком.

М а л і б р а н Марія (1808—1836) — відома французька співачка.

Р у б і н і Батіста (1795—1854) — італійський тенор.

М а р і о н (1808—1883), Т а м б у р і н і (1800—1876) — італійські співаки.

Тестамент. Назва в оригіналі: «Testament». (Nachlese. Zeitgedichte. Bd. 2).

Вперше надруковано у кн.: Твори, т. 15, с. 479.

Зберігся автограф (ф. 3, № 216), який умовно можна датувати кінцем 70-х років.

Подається за автографом.

Німеччина. Зимова казка. Назва в оригіналі: «Deutschland. Ein Wintermärchen». (Bd. 2).

Вперше надруковано: «Пролог» (під назвою «Від'їзд з Парижа») — в журн. «Зоря», 1886, № 12, с. 206; розділ XII (під назвою «Промова до вовків») — в журн. «Зоря», 1886, № 18, с. 300—301. Повний переклад вперше надруковано у кн.: Г. Г е й н е. Вибір поезій, с. 1—78. Між редакціями уривків перекладу в журналі «Зоря» і книзі: Г е й н е. Вибір поезій — є суттєві різночитання. Тому наводимо нижче тексти першодруків «Прологу» і розділу XII.

ВІД'ЇЗД З ПАРИЖА

Прощай, Парижу любий мій,
Веселий, вольний краю!
Посеред радості і втіх
Тебе я днесь лишаю.

Німецьке серце в мене щось
І ниє, й болить щогодини;
Один лиш лік є на той біль,
Се воздух моєї родини.

Він швидко зціляє, не дарма ж хвалять
Дійство його блаженне,—
Хоч, правду сказать, я боюсь, щоб не був
Заострий він для мене.

Прощайте, веселі французи мої!
Любили мене ви, як брата...
Безумна мя туга жене з-поміж вас,
Но я ще поверну на свята.

От чудо, так тужно мені, що хоч гинь,
За запахом торфу гнилого,
За рідним багном, буряковим борщем,
За капустою люду сільського,

За димом люльок, за гофратами тож,
За поліцайниками,
За шваркотом мови, книшем разовим
І за попадянками.

Та й ще, скажу правду, рад
І маму б я узріти,
А то я старушки не бачив, уже
Минає тринадцяте літо.

Прощай і ти, жінко хороша моя,
Не знаєш ти мойого болю!
Ходи, пригорнися до мене, заким
Розстанемось з тобою!

Мене палить, мене жене
Од тебе на родину —
Хоч раз іще воздухом рідним дихну,
Заким в чужині згину.

Мене в'ялить, мене палить,
Аж серце з груді рветься,
Аж ноги тремтять рідну землю топтать.
Чи скоро-то їм доведеться!

Ід новому рокові верну назад
Здоров, як горіх, моя рибко,—
А вже ж понавожу гостинців тобі,
Що аж не буде видко!

ПРОМОВА ДО ВОВКІВ

Посеред літа деркотить
Візок мій, всюди темно,
Втім, трах! Вісь зламалась, тепер ані руш!
Ну, се вже не дуже приємно.

Поштар зліз з воза і побіг
В село, мене ж зоставив
В опівночі в лісі самого. Сиджу.
Аж чую, щось виє в гущаві.

А! Се вовки свій дикий спів
Заводять з голодного горла!
Немов свічки, блищаться в тьмі
Їх очі огнисті довкола.

Ті бестії, певно, почули, що я
Приїду, і, рада в раду,
На честь мою ілюмінують хащі
І хором ревуть серенаду.

А так! Се мені серенада! Сесю
Понявши тих співань основу,
Я випрямився гордо, рукою махнув
І ось яку втяв їм промову:

— Вовки, брати! Я дуже рад,
Що бачусь з вами нині,

І чую, як стільки шляхетних сердець
Любовно виє к мині.

Що чую в тій хвилі, не виразить се
Ніякими словами!
Повік не забуду тих радісних хвиль,
Прожитих тут між вами!

Я вдячний вам, що ви о мні
Не втратили доброї віри,
Хоч поза очі вороги
Чорнили мя без міри.

Вовки, брати! Ніколи ви
Не вірили тим, що о мéні
Плели, що немов то я вирікся вас
І псом став на чужині,

Що я перекинчик і швидко почну
На пашу вівці вести...
Перечить таким недорецтвам було
Не гідним мої честі.

Овечий кожух, що я в нього вгортавсь
Часом, щоби кості зігріти,
Ніколи на думку мене не навів
За щастям овечим шаліти.

Я не вівця, не пес-лизун,
Ані не гофрат грубий.
Я вовк, і вовче серце в мні,
І вовчі в мене зуби!

Я вовк як був, так є! Як вовк,
Все буду вити тоже!
Я ваш! Помагайте ж самі собі,
То й бог вам допоможе!

Таку я без намислу мову сказав,
Розкинувши дотепом в летї,
Обтяту в цензурі, її друкував
Пан Кольб у «Авгзбурзькій газетї».

І. Франко почав роботу над перекладом поеми наприкінці 70-х років XIX ст. Перший варіант перекладу зберігся в автографах: вступ і розділи I—VII — ф. 3, № 216, подальші розділи (VIII—XXVI)—ф. 3, № 214. Між автографами і публікацією у кн.: Г. Г е й н е. Вибір поезій, с. 1—78, за якою подається переклад поеми Г. Гейне, є суттєві різночитання. Перші спроби І. Франка були переважно спрямовані на те, щоб найточніше відтворити не так сбразність, як ритмомелодику оригіналу.

У перших начерках до перекладу було чимало діалектизмів та вульгаризмів. Готуючи книжку «Вибір поезій Генріха Гейне», Іван Франко, за невеликими винятками, наново переписав увесь

перший варіант перекладу поеми. Особливу увагу він зосередив на точному відтворенні художніх образів Г. Гейне, зокрема засобів його політичної сатири. Суттєво змінилась і мова перекладу; вона звільнилась від зайвих діалектизмів. Для прикладу наводимо окремі різночитання:

Автограф 216	Вибір поезій
Пролог, 1 строфа, рядки 2—4	
Я розстаюсь з тобою І з твоїм блиском і шумом живим, З розкошами й любов'ю (с. 5 з кінця).	Розстатися мусимо нині! Лишаю тебе і розкоші твої, Забави й утіхи єдині (с. 3).
Голова II, строфа III	
Ой дурні, дарма вам у куфер ся рить Нічого там не накладав я, А всю контрабанду, що везу з собов, У голову сховав я (с. 8 з кінця).	Дурні небораки! Глядіть, не глядіть, Що там я мати можу! Усю контрабанду, що є при мні, У голові я вожу (с. 5).
Голова XXVII, строфа XII	
Правдивий Арістофанес, Дістав би там на пиво, Запевно, хор шандарів би Його обскочив живо (с. 48).	В Берліні би дійсний був Арістофан, Безпечний, мов муха в окропі, Швиденько направо й наліво, мов хор, Він мав би жандармів по копі (с. 77).

У розділі XXVII перекладу «Німеччини» відсутні 6 строф, оскільки вони не були включені у видання Е. Ельстера.

Переклад супроводжується примітками І. Франка, які подано із незначними скороченнями. Як правило, примітки І. Франка характеризуються науковою глибиною, влучністю соціально-політичних характеристик. Водночас слід пам'ятати, що деякі оцінки соціальних, політичних, культурних явищ в історії Німеччини закономірно обмежені рівнем тогочасної науки.

Подається за виданням 1892 р. (Г. Гейне. Вибір поезій, с. 1—78).

Квірити — римляни, що мали громадянські права.

Гаруспекс — римський жрець, який передрікав події по нутрощах тварин.

Авгур — римський жрець, який пророкував, стежачи за летом птахів.

Фрідеріх Рудобородий — германський імператор Фрідріх Барбаросса (1123—1190). Легенди про нього використовували німецькі реакціонери з метою розпалювання шовіністичних і мілітаристських настроїв.

Є в Фулі король, в нього чарочка є...— перший рядок балади Гете про фульського короля (див.: «Фауст», частина I, сцена 8).

Г. Гейне мав на увазі прусського короля Фрідріха Вільгельма IV.

Ф у л а — казкова країна далекої Півночі, згадувана у римських легендах.

ГЕОРГ ГЕРВЕГ

Г е р в е г Георг (1817—1875) — німецький політичний поет. Співробітничав у «Рейнській газеті», редагованій К. Марксом.

В'язень. Назва в оригіналі: «Der Gefangene».

Вперше надруковано: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 26—27, під назвою «Арештант».

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XIX).

Між автографом і першодруком є незначні різночитання.

ФЕРДІНАНД ФРЕЙЛІГРАТ

Ф р е й л і г р а т Фердінанд (1810—1876) — німецький політичний поет, співець революції 1848 р., член редколегії «Нової Рейнської газети» — органу Союзу комуністів.

Спом'яніть! Назва в оригіналі: «Requiscat!»

Вперше надруковано у кн.: «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», с. 5—8.

Подається за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XXXVIII).

Переклад здійснено за виданням: «Ferdinand Freiligrath's gesammelte Dichtungen. Stuttgart, Göschen'sche Verlagshandlung», 1877, с. 144—147. Книжка зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 273).

АНАСТАЗІУС ГРЮН

Г р ю н Анастазіус (1806—1876) — австрійський поет. Автор збірок «Листки любові» (1830), «Останній лицар» (1830), «Прогулянки віденського поета» (1831), «Сміття» (1835), «Вірші» (1837). Грюн висловлював різкий протест проти політики Габсбургів, проти католицької реакції. Комічний епос Грюна «Нібелунги, одягнуті у фрак» («Nibelungen im Frack» — 1843) сприймався як сатира на реакційне пруссацтво. Грюн вітав угорську буржуазну революцію 1848—1849 рр. Переклав словенські «Народні пісні Крайни» (1850), англійську народну баладу про Робіна Гуда (1864).

В добрий спосіб. Друкується вперше за автографом останніх років життя (ф. 3, № 398/XXIV).

Є два автографи перекладу: ф. 3, № 193, с. 37, який можна датувати приблизно 1885—1886 рр., і № 398/XXIV — останніх років життя. Між автографами є незначні стилістичні відмінності.

Наш час. Назва в оригіналі: «Unsere Zeit».

Вперше надруковано: «Житє і слово», 1895, кн. 1, с. 12—13.

Подається за першодруком.

Переклад здійснено за виданням: «Anastasius Grün. Spaziergänge eines Wiener Poeten. Neue Auflage. G. Grote'sche Verlagshandlung», 1877, с. 73—74.

Книжка зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 229). На с. 74 згаданого видання запис рукою І. Франка: «Переклад д[ня] 22/IX 1885».

«Житє і слово» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал революційно-демократичного напряму. Виходив у Львові (1894—1897) за редакцією І. Франка.

НІКОЛАУС ЛЕНАУ

Ленау Ніколаус (1802—1850) — австрійський поет, автор збірок «Вірші» (1832), «Нові вірші» (1838), «Поезії» (1844). У творчості Ленау знайшли відображення настрої австрійської революційної демократії 30—40-х років.

На гробі міністра. Назва в оригіналі: «Am Grabe eines Ministers».

Вперше надруковано в журн. «Світ», 1881, № 3, с. 46.

Перу І. Франка належить також стаття «Микола Ленау» («Літературно-науковий вісник», 1902, кн. 11, с. 150—152).

Збереглися два автографи: ф. 3, № 214, с. 119, який умовно можна датувати кінцем 70-х років, і ф. 3, № 398/XXVIII — автограф останніх років життя.

У першому автографі — тільки дві початкові строфи перекладу, у другому — повний переклад.

Подається за автографом (ф. 3, № 398/XXVIII).

ДРАНМОР

Дранмор (справжнє ім'я та прізвище — Фердінанд фон Шмідт (1823—1888) — швейцарський поет, який майже все життя прожив у Бразілії. На ліриці Дранмора позначився вплив філософії Шопенгауера.

У грудні 1883 р. І. Франко під впливом вражень від поезії Дранмора написав вірш «До Дранмора. Прочитавши його поему «Requiem». (Див. т. 2 даного видання).

З поеми «Requiem». Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 398/XXVII). Зберігся ще один автограф: ф. 3, № 193 (1883 р.).

Між автографами є відмінності правописного характеру.

Папі Пію IX. Назва в оригіналі: «An Pio nono». Переклад першої частини поеми.

Вперше надруковано у кн.: «Ів. Франко проти Ватікану». К., Держлітвидав УРСР, 1953, с. 13. Збереглися автографи: 1881 року — ф. 3, №1618, с. 31, та 1882 р.—ф. 3, № 214, с. 77 (з початку). Між ними різночитань немає. Подається за автографом № 214.

Переклад здійснено за виданням: «Dranmor's gesammelte Dichtungen». Berlin, Verlag von Gerb Paetel, 1879, с. 206. Книжка зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 242).

Pontifex maximus. Назва оригіналу ідентична.

Вперше надруковано в журн. «Глобус», 1926, № 13, с. 278.

Збереглися автографи: 1882 р.— ф. 3, № 192 та 1915 р.—ф. 3, № 232/37-38.

Між автографами є відмінності правописного та змістового характеру. Текст подається за автографом № 232/37-38.

У двадцятитомному виданні творів І. Франка цей переклад з Дранмора подано як оригінальний вірш (Твори, т. 13, с. 126).

ГЕНРІХ ЛЕЙТГОЛЬД

Л е й т г о л ь д Генріх (1827—1879) — швейцарський письменник, автор епічних поем «Пентесілея» (1868), «Ганнібал» (1871), а також ліричних і сатиричних віршів.

All right! Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 216). В оригіналі вірш назви не має. Перший рядок звучить так: «Was schielst du immer auf die Welt...»

Нова й стара наука. Назва в оригіналі: «Obwohl mit Blutgeschrei die Pfaffen».

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 216).

Або се, або те. Назва в оригіналі: «Eine muntere Alternative». Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 216).

ГОТФРІД КЕЛЛЕР

К е л л е р Готфрід (1819—1890) — швейцарський письменник-реаліст. Твори Келлера — «Пісні самоука» (1846), «Люди із Зельдвіли» (2 томи, 1856—1874), «Сім легенд» (1872), «Цюріхські новели» (1878), романи «Зелений Генріх» (1855—1884), «Мартін Заландер» (1886) — пройняті гуманізмом і демократизмом.

Переклади в основному здійснено за виданням: «Gottfried Keller's gesammelte Werke». Bd. I. Berlin, Verlag von W. Herzt, 1897, сторінки якого вказуємо. Книга зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 2076).

«В морозні зимові дні...». Назва в оригіналі: «Ich hab in kalten Winterstagen».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1907, кн. 12, с. 538. Автограф — ф. 3, № 444. Між автографом і першодруком є незначні відмінності правописного характеру.

Подається за першодруком.

«Минаюче літо в пахучих завоях...». Назва в оригіналі: «Stiller Augenblick».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1907, кн. 12, с. 537, під назвою «Тиха хвилина». Автограф — ф. 3, № 444.

Між автографом і першодруком є незначні відмінності стилістичного характеру.

Подається за першодруком.

Морські думки. Назва в оригіналі: «Meersgedanken».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1907, кн. 12, с. 537—538. Автограф — ф. 3, № 445. Між автографом і першодруком є відмінності стилістичного характеру.

Першодрук	Автограф № 445
У всіх один ворог, безсоромний джус, Його ми караєм всю днину.	У всіх нас однаковий ворог, його Ми стежим і гоним всю днину.

Наводимо також первісну редакцію першої строфи вірша, закреслену в автографі рукою І. Франка:

О, коб моє серце було, як глибокеє море,
А човнами всі «приятелі»,

Ото ж би воно їх шпурляло, бурхливе та скоре,
На свої сердитості скелі.

Подається за першодруком.

КОНРАД ФЕРДІНАНД МЕЙЄР

Мейер Конрад Фердінанд (1825—1898)—швейцарський поет і новеліст, автор збірки «Двадцять балад одного швейцарця» (1864), новел «Плавт у жіночому монастирі» (1882), «Анджела Борджіа» (1871) та ін. У поемі «Останні дні Гуттена» (1871) відстоював ідею національної єдності Німеччини, боротьби проти феодалізму і тиранії.

Гарунові сини. Назва в оригіналі: «Die Söhne Haruns».

Вперше надруковано в журн. «Життє і слово», 1895, кн. 2, с. 163—164.

Подається за першодруком.

Паломник і туркеня. Назва в оригіналі: «Der Pilger und die Sarazenin».

Вперше надруковано в журн. «Життє і слово», 1895, кн. 2, с. 164—167.

Подається за першодруком.

Два слова. Назва в оригіналі: «Mit zwei Worten».

Вперше надруковано в журн. «Життє і слово», 1895, кн. 2, с. 167—168.

Подається за першодруком.

Ноги в огні. Назва в оригіналі: «Die Füsse im Feuer».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 4, с. 100—102.

Подається за першодруком.

Два сни. Назва в оригіналі: «Das begrabene Herz».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1898, кн. 1, с. 114.

Подається за першодруком.

Теспезій. Мотив із Плутарха. Назва в оригіналі: «Thespesius Nach Plutarch». Перекладено першу половину вірша.

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1902, кн. 12, с. 257—258.

Подається за першодруком.

Переклад здійснено за виданням: «Balladen von Conrad Ferdinand Meyer», Leipzig, H. Haessel, o. J. с. 66. Книга зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 5434).

Шіллерів похорон. Назва в оригіналі: «Schillers Bestätigung».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1902, кн. 12, с. 258.

Подається за першодруком.

Нідерландський маляр. Назва в оригіналі: «Nach einem Niederländer».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1902, кн. 12, с. 258.

Подається за першодруком.

Богиня Рома. Вперше надруковано (без підпису) у кн.: «Читанка руська для 2 класи шкіл середніх». Львів, 1895, с. 284—285.

Подається за першодруком.

Привіт Нілу. Вперше надруковано (без підпису) у кн.: «Читанка руська для 2 класи шкіл середніх», с. 270—272.

Подається за першодруком.

ІЗ ТЮРКСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Кримський хан Газі-Гірей (1588—1607) і дещо з його віршів. Вперше надруковано в журн.: «Радянська Україна», 1941, № 2, с. 35—38.

Подається за автографом (№ 400, с. 169—176).

Згадану статтю, як зазначав І. Франко, він писав, користуючись виданням: Hammer-Purgstall. Geschichte der Chane der Krim..., Wien, aus der Hof-und Staatsdrückerei, 1856. Книжка зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 4587). Вірші Газі-Гірея, вміщені у книжці Гаммера-Пургсталя, І. Франко перекладав не з тюркської, а з німецької мови.

ІЗ НЕВІДОМИХ АВТОРІВ

У розділі вміщено три переклади І. Франка з німецької мови. Автори оригіналів не встановлені.

Уперта свиня. Назва в оригіналі: «Das eingesinnige Schwein».

Вперше надруковано в журн. «Жовтень», 1966, № 8, с. 20.

Подається за автографом № 17944 («Архіви «Дзвінка»), який зберігається у Львівському музеї українського мистецтва.

Дата перекладу — не раніше 1894 р.— орієнтовно встановлена на тій підставі, що автограф писаний на звороті рукопису М. П. Драгоманова «Старі хартії вольності», друкованого в журналі «Житє і слово» у 1894 р.

«Дзвінок» — двотижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму для дітей і юнацтва. Виходив у Львові у 1880—1914 рр.

Папа і султан. Назва в оригіналі: «Papst und Sultan».

Друкується вперше за автографом (ф. 3, № 449).

Переклад здійснено за виданням: «Liederbuch des deutschen Volkes». Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1843, с. 100. Зберігається в особистій бібліотеці І. Франка (№ 3469).

Постіл у Росії. Назва в оригіналі: «Der Bundschuh in Russland».

Вперше надруковано в журн. «Літературно-науковий вісник», 1905, кн. 4, с. 96. Одночасно переклад опублікувала газета «Новий громадський голос», 1905, 6 квітня. Між публікаціями є незначні різночитання.

Переклад здійснено за виданням: «Die Jugend», 1905, № 12, с. 225, де твір підписано криптонімом «Cri-Cri». Перекладаючи твір, І. Франко деякі місця загострив, зокрема назвав С. Разіна та О. Пугачова, імена яких в оригіналі не згадуються.

Подається за першодруком.

«Новий громадський голос» — громадсько-політичний і літературний двотижневик демократичного напряму. Виходив у Львові у 1904—1906 рр.

Bundschuh — назва селянського революційного руху в Німеччині в XV—XVI ст.

Ногі і Куроки — японські воєначальники, учасники російсько-японської війни 1904—1905 рр.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Авре́ола — ореол
Адама́шок — вид шовкової тканини
Амба́рас — клопіт

Бала́мкати — коливатися
Ба́рда — сокира
Бе́рло — скіпетр, ознака царської влади
Бит — становище, обставини
Блава́тас (блават) — волошка
Блест — блиск
Боз — бузок
Боло́нь (болоння) — оболонь, пасовисько
Бросквйні — абрикоси
Бу́тно — гордовито

Ва́дії — зобов'язання
Вте́клий (стеклий) — скажений, божевільний
Вчонобйти — пригостити

Галапа́с — дармоїд
Гара́ч — хабар
Гвер — рушниця
Гйбель — струганок
Глід — ряд, стрій
Глота́ — натовп
Глотйтися — товпитися
Гнеть — негайно, в цю ж мить
Го́фрат — радник
Грань — жар, розжарене вугілля
Гриж а́ — гризота, турбота, журба
Гук — багато, сила силенна
Гуте́дель — щасливий кінець

Дели́на — груба дошка, брус
Дольма́н — куртка
Драб — ледар, волоцюга
Дре́ліх — дешева тканина
Друхота́ти — ламати

Екзорци́зм — тут: муштра

Живло́вий — живий

Заду фа́ло — зухвало
Звір — улоговина
Зимни́ця — пропасниця
Злу́дний — оманний, оманливий
Зма́за — пляма
Змрік (змрок) — присмерк, сутінок
Зрезигно́ваний — тут: примирений з долею

Ка́вза — судове діло, біда, нещастя
Капу́за — капор, шапка
Картано́вий — картатий
Кваскува́тий — чистий
Кель — капуста
Кертичи́на — земля, вирита кротом
Клячáти, клячíти — стояти на колінах
Кме́ті — селяни, прислуга
Коло́нський — кельнський

Ко́льба — приклад рушниці
Комплéтний — цілковитий, повний
Кóнар — товста гілка
Конвенáнси — правила поведінки добре вихованих людей
Копня́к — удар ногою
Крем — конче, обов'язково, на всякий спосіб
Криса́к — капелюх
Ку́сік — той, хто кусається
Ку́фер — чемодан

Ла́ба — лапа
Ла́йно — гній
Лéнунг — платня
Ли́лик — кажан
Лу́ка (люка) — прогалина
Лю́зом — поодинці, окремо
Льóки — кучері

Маєстáт — велич, величчя
Май — дуже
Манджáти — мандрувати
Ментрéга — заколот, розруха
Мидігáти — оселятися
Міща́ — мішечок

Навку́читися — набриднути
Нам'я́тність — пристрасть
Нич — нічого
Ні-ги́ч — нічогісінько

Оборíг — повітка на чотирьох стовпах для зберігання збіжжя
Óбрус — скатертина
Óкрути — назва птаха
Омелю́х — пташка
Опрóщення — прощання
Оря́бок — рябчик
Осíдки — місце поселення
Офіци́на — крило будинку, флігель
Ошва́бити — одурити

Патрува́ти — понівечити щось
Перга́ч — кажан
Пікельга́уба — каска
Плаз — тупа сторона меча
Плат — клапоть, кусень
Пла́тва — балка, перекриття
Плин (пліш) — трісочка, уривок, зламок
Плю́та — сльота
Пóсполу — разом, спільно
Потрактува́ти — почастувати
Пóтя — пташеня, курчатко
Похíдня — смолоскип
Прéці — адже, одначе
Прíчка — жінка, кохана
Прошвя́кати — стратити, забити
Псóта — збитки, пустощі
Публíка — сором, ганьба
Пу́дло — короб, повний мішок

Рапáвий — шершавий, шорсткий
Рáпавка — ропуха
Речéнець — термін, строк
Рогáчки — перегороди при в'їзді в місто, де брали мито
Розвíй — розвиток

Саéта — атлас, шовкова хустка
Сверш — цвіркун
Скáляти — обмазувати, забруднювати
Скóчний — веселий
Скрíйний — струнний
Слебезува́ти — читати по складах
Слíтно — мряка
Спанóшіти — запаніти, вдати з себе пана
Спижéвий — бронзовий
Справу́нки — справи
Стермоси́ти — позичати гроші
Стíжбитися — збиратися, стовпитися
Стиск — натовп
Стíйність — вартість
Стокрóтка — маргаритка
Столéць — трон, стілець
Стрéфа — границя, межа
Стрих — горище
Стрíй — одяг
Сту́ла — єпітрахиль (частина одягу священика)
Стя́док — стрічка

Субте́льний—тендітний, делікатний
Східу́шні — молитви над померлими

Та́йстра — торба
Талала́йство — балачки
Та́ма — гребля
Та́ний — дешевий
Те́мпель — храм
Терпенти́на — скипидар
Терх — вантаж
Тро́ща — місце, обросле очеретом

Улу́да — привід

Фалюва́ти — хвилюватися
Фа́ма — чутка
Фи́цкати — бити ногами
Фля́ки — рубці
Фо́са — рів біля дороги
Фо́хи — примхи, вередування
Фрасу́нок — турботи, клопіт
Фундува́ти — тут: пригощати
Фурфа́нтя — дрантя, торочки, шмаття
Ха́вка — *(вульг.)* рот

Хо́пта — бур'ян
Хосе́н — користь
Хрія — тут: неприємність, клопіт
Худо́га — художник, митець

Цаль — міра довжини, 2,4 см
Цибу́х — люлька, чубук
Ціха — риса
Ця́та — краплина

Чей — може, мабуть
Че́рес — широкий шкіряний пояс

Шафа́рка — ключниця
Шільд — щит, вивіска
Шільдвах — вартовий, дозорець
Шка́плір — шафка, шкатулка
Шкрум — зовсім
Шкурга́ття — старі, непотрібні шматки шкіри
Шпасува́ти — жартувати
Шу́стка — монета, раніше 6, потім 10 австрійських крейцерів

Яри́га — бурлака
Яскиня — печера

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іван Франко. Фото. 1913 . . . . . 4—5
2. У. Бонер. «Скарбничка». Переклад І. Франка. Сторінка автографа . . . . . 224—225
3. Уривок з «Фауста» Й.-В. Гете, друкований у «Правді» 1880 р. у перекладі І. Франка . . . . 224—225
4. «Гелена і Фавст». Титульна сторінка першого видання перекладу . . . . . 256—257
5. Титульна сторінка першого видання поезій Г. Гейне в перекладі І. Франка . . . . . 256—257

У підготовці до видання 1—13 томів брала участь текстологічна комісія у складі: *Бернштейн М. Д.* (голова), *Білявська О. О., Вишневська Н. О., Гончарук М. Л., Погребенник Ф. П., Полотай А. М., Секарєва К. М.*

ЗМІСТ

ІЗ НІМЕЦЬКОЇ, ШВЕЙЦАРСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЙ

ОДНА ПРОСЬБА. Легенда старонімецька 7

Конрад із Вюрцбурга

ЦІСАР ОТТОН З БОРОДОЮ. Поема з половини XIII віку . . 12

Бонерій

СКАРБНИЧКА 24
Передмова 24
I. Із передмови 38
II. Притча про науку 39
III. Жаба, Миш і Шуліка 40
IV. Лис і Орел 41
V. Лев і Миш 43
VI. Хорий лицар 44
VII. Муха і Лисий 45
VIII. Лис і Бузько 46
IX. Муха й Мурашка 48
X. Миш і Мишенята 50
XI. Всім не дого́диш 53
XII. Олень при джерелі 55
XIII. Безутішна вдова 56
XIV. Живіт, Руки й Ноги 60
XV. Орябок свідком 61
XVI. Прив'язаний Вуж 67
XVII. Повірене добро 69
XVIII. Два товариші й Ведмідь 71
XIX. Три товариші 72
XX. Горбатий і Митник 74
XXI. Дорогий камінець цісаря 76
XXII. З хлоп'ячих літ Папірія 77

XXIII. Куплена мудрість 79
XXIV. Із Бонерієвого закінчення 87

Август Бюргер

Цісар і ігумен 89

Готгольд-Ефраїм Лессінг

Притча про три перстені (Із драми «Натан Мудрий») 94

Йоганн-Вольфганг Гете

Прометей 104
Рибак 105
Бог і баядера. Індійська легенда 106
Переміна рослин 109
Наречена з Корінфа 111
ГЕРМАН І ДОРОТЕЯ. Поема з німецького народного життя з кінця XVIII віку
Передмова 117
Вступна елегія 122
I. Калліопа. Горе й співчуття 123
II. Терпсіхора. Герман 128
III. Талія. Горожани 135
IV. Евтерпа. Мати й син 138
V. Полігімнія. Космополіт 144
VI. Кліо. Кінець століття 150
VII. Ерато. Доротея 158
VIII. Мельпомена. Герман і Доротея 163
IX. Уранія. Вигляд 165
«ФАВСТ» ГЕТЕ 174
«Фавст». Трагедія. Часть перша
Приспівка 181
Пролог в театрі 182
Пролог у небі 188
Трагедії часть перша 191
Перед містом 205
Фавстова світлиця 216
Фавстова кімната 227
Ауербахів винний склеп у Липську 244
Кухня чарівниці 258
Вулиця 270
Вечір 273
Прохід 277
Хата сусідки 279

Вулиця 287
Огород 289
Альтанка 296
Ліс і яскиня 297
Маргаретина світлиця 302
Мартин огород 303
Коло криниці 309
Міський мур 311
Ніч 312
Костел 318
Вальпургієва ніч 320
Сон вальпургієвої ночі, або Золоте весілля Оберона й Титанії .
Intermezzo 334
Понурий день 340
Ніч 343
Тюрма 343
Всередині 344
ГЕЛЕНА І ФАВСТ. Третій акт другої часті Гетевого «Фавста» 367
Передмова . . . . . .

Фрідріх Шіллер

1. Прогулка. 1795 425
2. Помпея й Геркуланум. 1796 432

Йоганн Петер Гебель

Кисіль 433

Фрідріх Гельдерлін

«Ще й нам весна прекрасна розцвітає...» 436

Вільгельм фон Мюллер

Небезпечно 437

Луїза Кароліна Брахман

Колумб 438

Давид-Фрідріх Штраус

Газела 441

Генріх Гейне

ВИБІР ПОЕЗІЙ

Передмє слово 442
Два гренадери 447

Ліричне інтермеццо
«1. В пречуднім місяці маю...» 448
«2. З сліз моїх виростає...» 448
«3. Я рожу, і сонце, й голубку, й лілею...» 449
«4. Коли гляджу в твої очиці...» 449
«5. Лице твоє, так любе, миле...» 449
«6. Схили своє личко мені на лице...» 449
«7. Душе моя, ти занурись...» 450
«8 Від тисяч літ недвижно...» 450
«9. На крилах пісні, мила...» 450
«10. Лотосу цвітка лякаєсь...» 451
«11. У Рейну волнах синявих...» 451
«12. Ти мя не любиш! Що ж ще тут?..» 452
«13. О не клянись, цілуй лишень...» 452
«14. На любки моєї оченята...» 453
«15. Який сей світ сліпий, дурний...» 453
«16. Мила, ей, скажи ми нині» 453
«17. Мов краси богиня, в строю...» 454
«18. Не гніваюсь, хоть пукне й серце мні...» 454
«19. Нужденна ти! Пощо ж тут ще мій гнів?..» 454
«20. Музика реве, завиває...» 455
«21. То вже ти у пам'яті й слід не остав...» 455
«22. Коб цвітки дрібнії то знали...» 455
«23. Чому так поблідла прекрасная рожа...» 456
«24. Багато ми там говорили...» 456
«25. Розцвілася липа, співав соловій...» 457
«33. На півночі сосна самотня...» 457
42. Любив хлопець дівку 457
65. Похорони 458
Любці 459
Скін богів 459
«Над морем темним і пустим...» 462
Боги Греції 463
Добра порада 467
Поступовий рак у Парижі 468
Цар Давид 469
Бабуся Грижа 470
Enfant perdu 470
Диспута 471
Тарган 485
Вічне питання 486
Страх смерті 487
Серед стін, серед мурів 487

Прокліп 489
Грішні душі 490
Поетові 491
Король Довговух I 491
Ослячі вибори 495
1649—1793 — ??? 498
Вандруючі щури 498
Конституція 500
Розмова царя з швабом 501
Вхід до неба 503
Тестамент 506
НІМЕЧЧИНА. Зимова казка
Від'їзд з Парижа 507

Георг Гервег

В'язень 579

Фердінанд Фрейліграт

Спом'яніть! 580

Анастазіус Грюн

В добрий спосіб 583
Наш час 584

Ніколаус Ленау

На гробі міністра 585

Дранмор

З поеми «Requiem» 587
Папі Пію IX 587
Pontifex maximus 587

Генріх Лейтгольд

All right! 589
Нова й стара наука 589
Або се, або те 589

Готфрід Келлер

«В морозні зимовії дні...» 590
«Минаюче літо в пахучих завоях...» 590
Морські думки 591

Конрад Фердінанд Мейєр

Гарунові сини 593
Паломник і туркеня 594
Два слова 597
Ноги в огні 598
Два сни 600
Теспезій. Мотив із Плутарха 602
Шіллерів похорон 603
Нідерландський маляр 603
Богиня Рома 604
Привіт Нілу 605

ІЗ ТЮРКСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Кримський хан Газі-Гірей (1588—1607) і дещо з його віршів . 609

ІЗ НЕВІДОМИХ АВТОРІВ

Уперта свиня 617
Папа і султан 618
Постіл у Росії 619

КОМЕНТАРІ 621
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 654
СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 659

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН

ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Художественные
произведения

Тома 1—25

Том 13

Поэтические переводы
и перепевы

(На украинском языке)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
В. І. Мазний

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічні редактори
М. А. Притикіна, І. М. Лукашенко

Коректори Н. О. Луцька, М. В. Гайдамак

Інформ. бланк № 1713

Здано до набору 03.12.77. Підп. до друку 29.06.78. Формат 84×108/32. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум.-друк. арк. 35,18. Обл.-вид. арк. 33,53. Тираж 46 000 пр. Зам. 6-477. Ціна 3 крб. 70 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
Київ, Репіна, 3

Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

ХУДОЖНІ ТВОРИ

13

ІВАН ФРАНКО